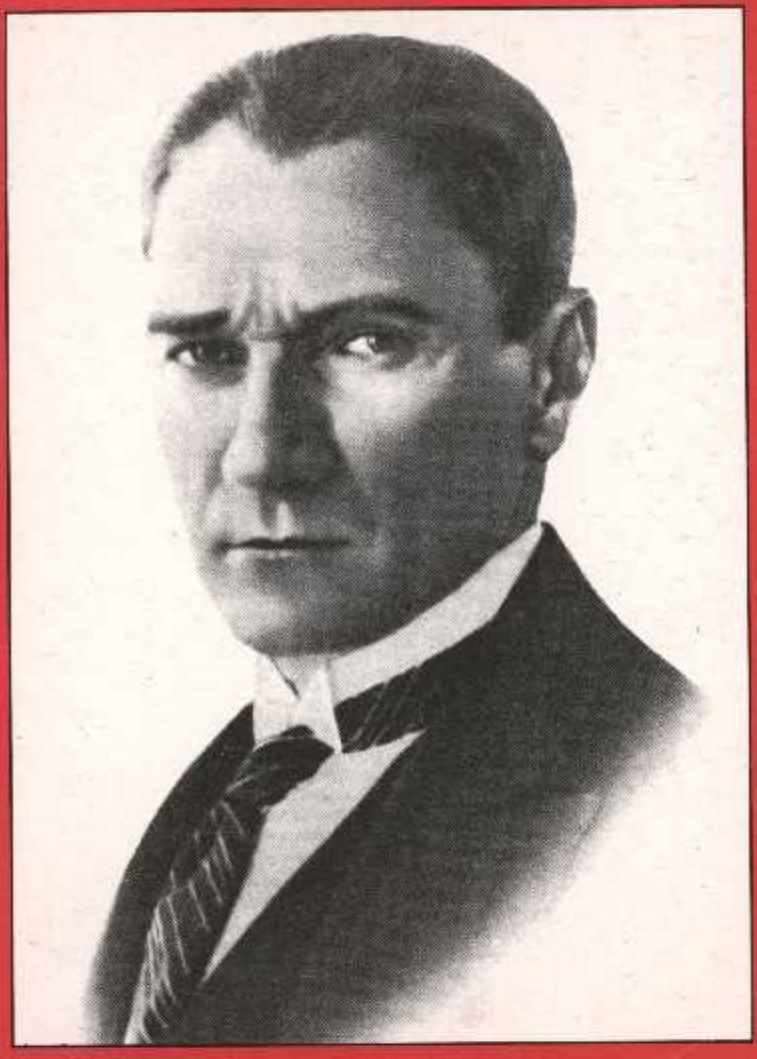
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

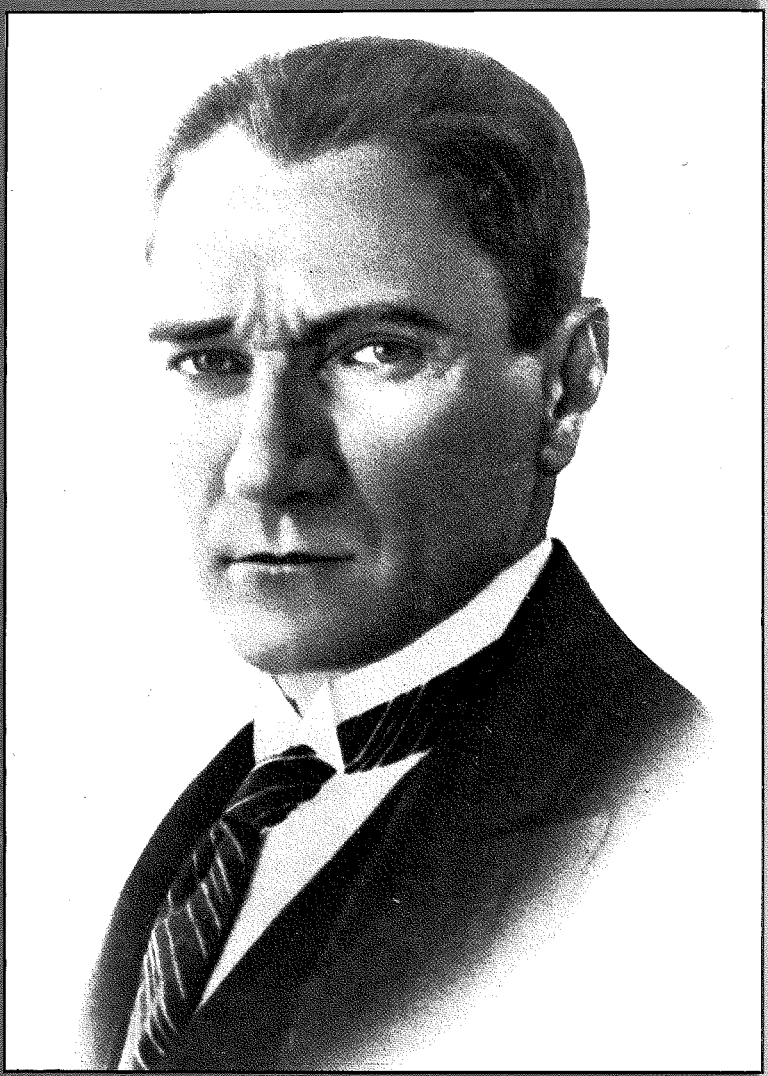

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: V Temmuz 1989 Sayı : 15

Levent Sahverdi Arsivi

ATATÜRK KÜLTÜR,DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: V Temmuz 1989 Sayı : 15

Levent Sahverdi Arşiv

İÇİNDEKİLER

Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak	: Atatürkçülüğün İlkeleri - İnkılâpların Fikir Temelleri	489
Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer	: Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri	523
Prof. Dr. İsmet Giritli	: Fransız İhtilâli ve Etkileri	539
Prof. Dr. Yılmaz Altuğ	: Bir Yunanlı Yazara Göre Türk İstiklâl Savaşı'ndan Önce Yunanistan'da "Genel Durum"	551
Prof. Dr. Mahmut Tezcan	: Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefî ve Sosyolojik Bir Yaklaşım	557
Hüsamettin Ünsal	: Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası	595
Prof. Dr. Zeki Arıkan	: Atatürk'le İlgili Eski Bir Belge ...	607
Dr. Fethî Tevetoğlu	: Atatürk - İttihat ve Terakki	613
Nusret Baycan	: İsmet İnönü	625
Mehmet Kayıran	: Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı	639
Dr. Nuri Köstüklü	: Millî Mücadele'de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları	665
Araş. Gör. Kemal Arı	: Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de "Emvâl-i Metruke" ve "Fuzulî İşgal" Sorunu	691

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Sahibi : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. UTKAN KOCATÜRK ● Yönetim yeri : Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Bulvarı 225 Kavaklıdere/Ankara ● Telefon : 168 41 39 ● Abone şartları : Yıllık abone (3 sayı) 6000 TL. (Yabancı ülkeler için 96 dolar) ● Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. ● Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir. ● Yazarlar yeni eserlerini Merkezimize gönderdikleri takdirde dergimizde tanıtmaları yapılacaktır. ● Basıldığı yer: Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara ● Derginin bu sayısı 8.000 adet basılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : V TEMMUZ 1989 SAYI : 15

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN İLKELERİ-İNKILÂPLARIN FİKİR TEMELLERİ

(Akılcı-Milliyetçi-Sosyal Görüş)

Ord. Prof. Dr. SADİ IRMAK

"Reform", "İnkılâp", "Devrim" ve "Revolüsyon" anlamlarına toplu bir bakış.

Türk devrimi, bir "reform" hareketi olduğu kadar bir "revolüsyon"dur. Revolüsyon, Türkçeye ihtilâl, ayaklanma olarak çevrilmiştir. Aslında, mevcut bir durumun veya bir yaşama tarzının yahut bir toplum düzeninin anî olarak değiştirilmesi demektir ve evolüsyon (tedrici değişiklik ve evrim) un tersini ifade eder. Birçok çeşitleri vardır; meselâ teknik revolüsyon, bir yeni aracın veya usulün anî olarak ortaya çıkmasıdır. Siyasî revolüsyon, aşağıdan yukarıya bir zorlamadır. Amacı, yeni bir düzen getirmek ve bunu koruyacak tedbirleri almaktır. Bu maksatla mevcut düzenin redde uğraması, mücadeleci kuvvetlerin kazanılması, iktidardakilerin değiştirilmesi lüzumludur. Revolüsyoner değişikliklerin ilk şartı, cazip parolalarla mevcut direnme güçlerinin kuvvetlendirilmesi, mağdur sınıfların menfaatine hitap edilmesidir. Bu sebeple bazen sosyal ütopyalara götürse bile ideolojiler, ihtilâller bakımından önemli rol oynarlar. Bunlar, revolüsyoner harekete vurucu güç sağlar. Çok defa ilk başarılardan sonra revolüsyonun liderleri arasında ve radikallerle mutediller arasında iktidar çekişmesi olur. Revolüsyonlar kuvvete dayandıklarından çok defa terör usullerine başvururlar.

Tarihî tipler bakımından revolüsyonlar birkaç kısma ayrılır:

1 - Sürekli revolüsyonlar: Monarşilere veya imtiyazlı bir sınıfa karşı olan sürekli hareketlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

2 - Burjuvazi revolüsyonu: Servet ve eğitim sayesinde yükselen burjuvazinin feodaliteye, klerikalizme, monarşiye karşı haraketleridir.

3 - Proleter revolüsyon: İşçi sınıfının diktatöryasını sağlamaya çalışır.

4 - Millî bağımsızlık yolunda emperyalizme karşı revolüsyon (yeniçağ revolüsyonları bu tiptendir).

5 - Taassuplara, irrasyonel görüşlere karşı rasyonalizm ve lâiklik ihtilâli

Atatürk ihtilâli 4 ve 5. gruplara girer.

Bazen bir revolüsyona karşı eski duruma dönmek için karşı revolüsyon müşahede edilir. Çağımızda liberal-demokratik devlet şekline karşı millî-faşist veya millî-sosyalist revolüsyonlar olmuştur. Bunlara sağ kanat revolüsyonu denir. Neticede bir parti iktidara tek başına hâkim olabilir.

Marksist doktrin, bütün dünya işçilerini kavrayacak bir cihan ihtilâlini amaç edinir. Kapitalist-Burjuvazi sınıfını ortadan kaldırmak ve proletarya diktasını kurmayı öngörür.

Milletlerin zulme karşı direnme hakları kabul edilmekle beraber bir ihtilâl hakkının bulunup bulunmadığı devlet teorileri bakımından tartışma konusudur.

Hukukî yollardan bertaraf edilemeyen bir haksız nizama karşı yapılan ihtilâller, meşru ihtilâl olarak kabul ediliyor. Yeni anayasalarda demokratik hakların çiğnenmesini önleyecek tedbirler öngörülmektedir. Bu maksatla anayasayı ihlâl edecek partilere izin verilmemektedir.

Tarihin en önemli ihtilâlleri şunlardır: 1642 ve 1688 İngiliz Puritan ihtilâlleri, 1775 ilâ 1782 Amerika Bağımsızlık İhtilâli, 1789 Büyük Fransız İhtilâli, 1830 Belçika İhtilâli, 1911 Çin İhtilâli, 1917 Rus İhtilâli, 1918 Alman İhtilâli, 1919 Türk İhtilâli, 1922 İtalyan Faşist İhtilâli, 1933 Alman Nasyonel Sosyalist İhtilâli, 1936 İspanya İhtilâli.

Atatürk Devrimleri Niçin Zorunlu İdi?

Onaltıncı asrın sonlarına kadar iman gücüyle ateşlenen millî dinamizm, üstün bir savaş tekniği, gelişmiş refah ve organizasyon dehası sayesinde Osmanlı İmparatorluğu dünyanın üç kıtasına hâkim olmuş, en kuvvetli ve ihtişamlı bir devlet olmuştu. Kanuni devri, bu ihtişamın zirvesini

Levent Şahverdi Arşivi

teşkil eder. Kanuni'nin Fransız Kralı I. Fransouva'ya mektubu bunun belgesidir.[1]

Ne çare ki, dış görünüşteki bu haşmete rağmen geri kalışımızın tohumları bu devirde atılmıştır. Çünkü dünya yeni bir ekonomi düzenine giriyor. Yeni bir zihniyet doğuyordu. Yani, ilim ve felsefe ile yeni bir dünya doğuyordu. Osmanlı İmparatorluğu işte bu yenileşmeye ayak uyduramamıştı. Hatta ona inanamamıştı. Geri kalışımızın ve sonra devrimler yapmaya mecbur kalışımızın derindeki sebebi budur. Kanuni'nin askerlik ve teşkilâtçılıktaki dehası ordularımızı zaferden zafere koştururken, memleketin içinde işler işi gitmiyordu. Bir kere fethedilen yerlerde bir kültür birliği kurulamıyor, devlet yavaş yavaş bir yamalı bohça halini alıyor, yeni topraklarımızda idare ve adalet sağlanamıyor ve herşeyden önce memleket iktisatça ilerleyemiyor, tersine geriliyor ve fakirleşiyordu. Çünkü dünyadaki gelişmelerden habersiz duruyorduk. İştirak edemediğimiz bu gelişmeler başlıca şunlardı:

Avrupa'da çığır açan üç büyük teknik yenilik hâkim olmaya başlamıştı: Pusulanın geliştirilmesi, okyanuslara açılma imkânını veriyor. İnfilâk kuvveti müthiş bir ölçüye varan barutun gülle halinde toplarda kullanılması, derebeylerinin şatolarını yıkarak feodalite devrini kapatıyor. Ve kuvvetlenen merkezî idareler etrafında millî birlikler doğuyor. Nihayet matbaanın icadı ile bilgi büyük kitlelere yayılıyordu. Bütün bunlar dünyayı genişletiyordu. Portekizliler doğu yarım küresini, İspanyollar batı yarım küresini fiilen açmış ve paylaşmış durumdaydılar. Belki bu keşiflerde haçlı seferlerinin büyük etkisi olmuştur. Ve Avrupalılar bilmedikleri birçok şeyleri doğululardan öğrenmek fırsatını bulmuşlardır. Fakat Avrupa bu bilgi-

[1] Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Krali Fransouva'ya mektubu. "Ben ki sultanlar sultanı, hakanlar rehberi, yeryüzü hükümdarlarının tacı iki dünyada Allahın gölgesi, Akdeniz'in, Karadeniz'in, Rumeli'nin Anadolu'nun Karaman'ın, Zulkadriyn'in, Diyarbakır'ın, Azerbaycan'ın Acem'in, Şam'ın, Mısır'ın, Mekke'nin, Medine'nin, bütün Arap diyarının-ki ulu Ataların kılıçlarının kuvvetiyle fethetmişlerdi- ve kendimin fetheylediğim nice diyarın sultan ve padişahı Beyazıt Han oğlu Selim Han oğlu Süleyman Hanım. Sen ki Frençe vilâyetinin kralı Françesko'sun huzuruma yarar ademin Franjan ile mektup gönderip, bazı ağız haberi de yollayarak memleketinize düşman girmiş olduğunu ve hapsedildiğinizi bildiriyorsunuz, kurtulmanız hususunda benden inayet ve medet ve istida eyliyorsun. Her ne ki demişsin benim huzuruma arzolundu. Şimdi padişahlar sinmek ve hapis olmak acez değildir. Gönlünüzü hoş tutun, kalbiniz kırılmasın, Bizim Ulu Atalarımız daima düşmanı def ve memleketler feth için seferden uçak kalmamışlardır. Ben de onların yolunu tutup memleketler, yalçın kaleler fethederek gece gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır. Cenab-ı Hak hayırlı nasip eylesin. Durumu ve haberleri ademinizden öğrenirsiniz. (Cevdet Tarihi, cilt:3)

Levent Şahverdi Arşivi

lere yenilerini katmış ve onları geniş ölçüde uygulayarak dünyaya hâkim olma imkânını bulmuştur.

Hümanizm hareketlerinin ilkesi, ortaçağın skolâstik ve dogmatik dünya görüşünü bırakıp, aklın üstünlüğüne inanan bir fikir ve estetik görüşe geçmektir.[2]

Akılcılık (rasyonalizm) ve Rönesans (yeniden doğuş) hareketinin kaynağı çok eskidir. İlk belirtileri ve eserleri Sümerlerde, eski Çinlilerde görünen bu hareket Mısır, Girit, Yunan merhaleleri üzerinden Roma'ya atlamıştır. Ortaçağda Avrupa Asya'dan daha karanlık bir fikrî ve ruhî seviyede idi; Yunan felsefesi ve ilmi Avrupa'da unutulmuştu. Onun yerine insan zekâsını hapseden skolâstisizm kaim olmuştur. Müslümanlar Yunan medeniyeti eserlerini Arapçaya çevirmek ve genişletmek suretiyle medeniyete hizmette bulunmuşlardı. İslâmiyetin bu eserleri, İtalya ve İspanya üzerinden on ile onikinci asırlarda tekrar Avrupa'ya getirilmiştir. Fakat bu tarihten itibaren doğu ve İslâm âlemi skolâstisizmin karanlıklarına bürünmüş, Avrupa'da ise Yunan medeniyetinin yeniden keşfi manasına gelen Rönesans ve onun ardından reformasyon gibi iki hümanist dünya hareketi başlamıştır. Bu muazzam fikrî hamleye katılmamış olmamız, kafa geriliğimizin başlıca sebebi olmuş ve yurdumuzda devrimlerin en gücü olan kafa ve zihniyet devriminin vaktinden üç asır sonra yapılmasına kesin zaruret hâsıl olmuştur. Avrupa'nın dolayısıyla bütün insanlığın manen bir yeniden doğuşu olan Rönesans hareketi, skolâstisizm yerine akılcılığı, nakilcilik yerine müşahede ve deneyi, teokrasi yerine lâikliği ve hoş görürlüğü ikâme eden bir bakıma Greko-Lâtin medeniyetine dönme, bir bakıma da görülmemiş bir hızla yayılmıştır. Buna Rönesans denir.

İtalya'da bu hareket, ondördüncü asırda eski Yunan ve Roma medeniyetinin fikir ürünlerinin tekrar ortaya konması ve eski sanat eserlerinin yeraltından çıkarılması ile başlamıştır. Dante, Petrarca, Bokaçyo gibi dahilerin edebiyatta öncülük ettikleri rönesans hareketi, onbeşinci asırda Leonardo da Vinci ve Rafael, Mikelanj gibi sanat dehalarını yetiştirmiştir. Kalplere ve dimağlara yeni ufuklar açmış olan bu hareket az sonra müspet ilimlerde de görülmemiş bir hareket ve gelişmenin çığırını açmıştır. İnsanlık, bu dehaların himmeti ile mistisizme karşı aklın zaferini idrak etmiştir.

[2] Gariptir ki, 13. yüzyılda Yunus ve Mevlâna insanı ulvileştiren bir teorik ve estetik hümanizmi terennüm ettikleri, Şeyh Galip 18. yüzyılda insanı kainatın gözbebeği olarak gördüğü halde bu hümanizm mistik kalmış, dünyevî olmamış, müesseseleşmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Rönesans hareketi XIV ve XV'inci asırlarda hemen tamamı ile İtalya'ya özgü iken XVI'ıncı asırdan itibaren Fransa'ya Almanya'ya, İngiltere'ye ve Avrupa'nın diğer memleketlerine yayılmıştır. Bu etki altında hümanist bir edebiyat doğmuş ve Lâtincenin yanında yavaş yavaş Avrupa millî dilleri edebiyat dili olmaya başlamıştır. 1530'da Kollej de Frans kurulmuş, Fransa'dan Villon, İngiltere'den Shakespeare, İspanya'dan Servantes yetişmiştir.

Müspet ilimlerde Kepler, Kopernic, Galileo, matematik, astronomi ve fiziğin temellerini atmışlar ve bunların ardından gelen Newton mekanik ilmini yaratmıştır. Bu ilimlerin ışığında insan zekâsı, dünyayı ve kainatı adım adım fethetmeye başlamıştır.

Hümanizmin ikinci bir eseri, reformasyondur. İtalya'da Savanarola, kilisenin meşru olmadığına ilk feryadı koparmış, fakat bu ses darağacında boğulmuştu. Kilise yalnız bozulmakla kalmamış, hemen Avrupa'nın bütün servetlerine el koymuş en zengin müessese olmuştur. Bu servete krallar kilise mallarının bir kısmını ele geçirmişlerse de kilise yine en zengin müessese idi. Prensler ve krallar arasında açık veya gizli bir rekabet vardı. Bir taraf kiliseyi tutunca, öbür taraf kiliseye düşman kesiliyordu. Bu suretle din reformunun fikrî, siyasî ve ahlakî unsurları bir araya gelmiş bulunuyordu. Nihayet Almanya'da Luther 1483, Fransa ve İsviçre'de Kalven (Calvin) 1509, İsviçre'de Zwingli 1510 reform hareketlerine önderlik etmişlerdir. Luther, daha ziyade iman temizliği açısından hareket ediyor, bilhassa günahların para ile ödenmesine karşı harekete geçiyordu. Ve ilk defa olarak papalık makamının hata işlemez olduğuna dair fikre hücum ediyor. Luther'i Alman prenslerinden bir kısmı kilisenin elinden kurtardılar. Öyle ki, katolikten ayrılmış bir Luthercilik meydana geldi. Bir kısım kiliseler Luther ile birleştiler. Geçen uzun mücadelelerden sonra 1555 yılında Alman İmparatoru yeni Luther kilisesini tanımaya mecbur oldu. Bu hareket yavaş yavaş Fransa, İngiltere ve İsviçre'ye de yayılarak kuvvet buldu. Nihayet Protestan kilisesi ve protestanlık katolik kilisesi karşısında tutunabildi.

Protestanlığı hümanist bir hareket olarak alışımızın sebebi, sadece dinî alanında bir yenileşme meydana getirmesi değildir. Protestanlık, dinî konular dahil her mevzuda kilisenin dar çemberini yarmış ve tenkit usulünün her alana uygulanabileceğini kabul etmiştir. Bu hareketin ikinci bir sonucu katolik kilisenin de az çok bir değişikliğe gitmesini zorlamış olmasıdır. Öyle ki, Protestan reformu karşısında bu seviyede olmamakla beraber bir katolik reformu da meydana gelmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte Avrupa'da insan kafasına ışık getiren Rönesans ve reformasyon gibi iki hümanist hareket vuku bulurken Osmanlı İmparatorluğu bu beşerî hareketlere uzak ve yabancı kalmış vahim bir gericilik hareketinin içine girmişti. XV. asırda Fatih'in himmetiyle İslâm dinini müsamahalı bir anlayış ile ele almak meyli hâsıl olmuşken, XVI. asırdan itibaren dini taassup bütün ülkeyi ve idareyi sarmıştı. Bugün kesinlikle biliyoruz ki, Fatih'in huzurunda din meseleleri alenen ve serbestçe tartışılabilmiş, hatta bazen İslâm ve Hıristiyan bilginleri bir arada bu tartışmalara katılabilmişlerdir. Fatih'in bu müsamahalı anlayışı sayesinde bir kısım Bizans bilginleri Türk hizmetine geçmiş, bir kısmı da emniyetle memleketten çıkıp Avrupa'ya geçmek fırsatını bulmuşlardır. Fatih, Leonardo da Vinci ile muhabere etmiş, hatta onu İstanbul'a davet etmiştir. Büyük Venedikli ressam Bellini İstanbul'a gelmiş ve Türklüğü o kadar sevmiştir ki, Venedik'e döndüğünde Türk sanat ve zevkinden birçok şeyler götürmüş ve bu yüzden "Ilturco" lâkabını almıştı[3]. Ne çare ki bu geniş ufuklu hoş görürlük XVI. asrın ortasından itibaren yerini koyu bir taassuba bırakmıştır. Öyle ki, İslâmiyet ve İslâm âlemi kendi içine kapanarak dünya cereyanlarından uzak kalmıştır. Avrupa'da fizik, kimya, astronomi ve mekanik ilimler müşahede ve deneye dayanarak kurulurken ve gelişirken İslâm âlemi müspet ilimlerle ilişiğini büsbütün kesmiş skolâstik ve dogmatik bir anlayışa saplanmıştır. Bu, ilimde duraklama, daha doğrusu gerileme idi. Kuran'da bulunan "Kuru yaş ve her şey kutsal kitapta vardır" mealindeki âyet, feci bir tefsire tâbi tutularak müspet ilimler dahi Kuran'da aranmaya başlanmıştır. Oysa Kuran, bir fizik, kimya kitabı değildir. Bu ahlâk ve hukuk kitabıdır. İlahî hükümler değişme kabul edemez. Kuran'da fizik ve kimya nasıl yer alabilir ki, bu ilimler mütemadiyen değişme ve gelişme halindedir. Bazen on sene geçmeden bir buluşun yanlışlığı ortaya çıkarılmaktadır. Böyle mütemadiyen değişen bir konu bir harfi dahi değişemeyen bir din kitabında nasıl yer tutabilirdi?

Avrupa'da da okullar aslında papaz mektepleri idi. Ve sadece ilahiyat öğretirlerdi. Bizim medresemizde de durum bu idi. O sebeple Avrupa'nın teoloji kolejleri ile bizim medreseler arasında öğretim usulü ve kadrosu bakımından oluduğu kadar mimarî yönünden bile benzerlik vardı. Şu farkla ki müspet ilimler doğar doğmaz Avrupa'nın teoloji kolejleri bu yeni ilimlere hemen birer pavyon ayırıp programlarına aldıkları halde medrese bu yeniliği kabul etmemekte ayak diretmişti. Bu, ilim seviyemizi iki asır

[3] Türk-İtalyan Kültür İlişkileri s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

geçiktiren bir âmil olmuştur. İşte medreselerin islâhı yerine tamamen kapanmalarını zarurî kılmış olan sebep budur. Öğretim birliği devrimi de bundan doğmuştur.

Asıl mücadele hangi problem uğrunda idi?

Mustafa Fazıl Paşa Sultan Aziz'e yazdığı arizada şöyle diyordu:[4] "Milletlerin hukukunu tayin eden şey, din ve mezhep değildir. Din, hakayık-ı ezeliye makamına durup kalmazsa, yani umuru dünyeviyeye dahi müdahele ederse, cümleyi itlaf eder, kendisi dahi telef olur."

Buna karşı hürriyet fikrinin liderlerinden Ziya Paşa, Londra'da yayınlanan Hürriyet Gazetesi'nin 41 sayılı nüshasında şöyle yazıyordu:[5] "Tanzimata kadar tek kanun, Şeriat-ı İslâmiye idi. Yeni ihtiyacatın kazası için bir deryay-ı bipayan (sonsuz bir deniz) olan şeriattan istifaza (feyiz alma) imkânı elde iken, bu çare cüstü-cu olunmadan (incelenmeden) ondan hariç menabiden (kaynaklardan) vaz'ı kavanin (kanun yazma) fikri fasidine (sapık fikrine) sapmaktan büyük hata olamaz.

Mustafa Reşit Paşa'nın müsellem olan (kabul edilen) hüsnü niyetiyle beraber bu tanzimatta sahaya saplanmasının (yani yeni kanunlar koymak) günâhından uzun bir zaman kurtulamaz".

Büyük hürriyet şairi Namık Kemal hürriyet mücadelesindeki kahramanca davranışlarına rağmen bir bakıma tanzimattan geri olduğunu gösteren şu yazıyı yazmıştır:[6] "Bir devlette iki kanun yürümez, şeriat büsbütün lağvedilmedikçe idarenin islâhı mümkün değildir gibi takatgüdaz hezeyanlarla (takat getirilmez saçmalıklar) arzı malûmat, izhar-ı dirayet ettiler. Şunu bilmezler ki, adaletin ahkâm-ı esasiyesi nakıl ve akılda muttehittir.

Kavaid-i tabiiye, evamir-i ilâhiyyeye ve ahadisi nebeviyyede bulunduğu için istikraat-ı hikemiyyeye -filozofik sonuçlar çıkarma- mecbur olmaksızın onlardan -yani Kuran ve hadislerden- kaide ve kanun çıkarmışlardır. Hatta muteber bir fetva kitabı ele alınsa, değil yalnız usulü teşri, kaide-i tedvin- kanun muhtevası ve kanun yapma usulü- bile aynile birbirine mutabık bulunur."

[4] Fransızca yazılmış olan bu ariza Sadullah Paşa tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir ve Ebüzziya'nın el yazısı ile Padişah'a yollanmıştır.

[5] Bu yazı 1869'da yazılmıştır, yani tanzimattan otuz yıl sonra.

[6] Hürriyet gazetesi, No.35.

Levent Şahverdi Arşivi

Görülüyor ki, Ziya Paşa, Namık Kemal dahil olduğu halde birçok tanzimat ve tanzimat sonrası adamları şunu söylüyorlar: Millete lâzım olan kanunlar şeriattan alınmalıdır. Çünkü şeriatın hükümleri ile modern Avrupa kanun yapma usulleri birdir, sosyal gerçekler ne olursa olsun, şeriat hükümleri yeterlidir. Ne kadar ilgi çekicidir ki, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ilk kanun müzakere edilirken bir milletvekili: "Ne o, kanun mu yapacaksınız, elimizde kanun-u ilâhi var" demişti. Oysa tanzimat fermanında bile şeriat muhterem olmakla beraber, "bazi yeni kanunlar konması" lüzumu tespit edilmiştir (1839). Bundan çok önce de Montesquieu (1689-1755) ve Rousseau (1712-1778), hürriyeti savunurken bu hürriyetin teminatı olacak kanunların yapılmasında halkın ve zamanın icaplarının ön plâna alınmasını ileri sürmüşlerdir. Böyle dogmatik-dinî esasların daima değişmekte olan sosyal zaruretleri karşılayamıyacağı tezini savunurlar ki, 18. asırdan beri Avrupa fikir devriminin temeli bu düşüncedir. Tanzimat, bu fikrî devrimin Türkiye'deki- gecikmiş de olsa-bir yankısından ibarettir. Hal böyle iken Kuran'daki "kuru, yaş bir şey yoktur ki, bu kutsal kitapta bulunmasın" mealindeki âyeti, vahim bir tefsire tâbi tutarak elbette itikat ve ahlâka ait olan âyetten bütün dünyevî kanunların, iktisat kurallarının, hatta bütün pozitif ilimlerin de Kuran'da bulunduğu yani ayrıca kanun yapmaya, ilim yaratmaya lüzum olmadığını iddia edecek kadar feci bir dalâlete düşmüşlerdir. Ne acıdır ki, bugün de bu fikirde bulunanlar, yani 18. asrın Avrupasından hatta tanzimat zihniyetinden de geri kafa taşıyanlara rastlanır.

İşte Türk devriminin ekseni budur: Dogmatik ve skolâstik bir şeriat devletinden lâik bir devlet anlayışına geçmek.

Dogmatik-teokratik devlet ve dünya görüşünü geçmiş yüzyıllarda da bugün de savunanlar arasında garazsız gafiller bulunduğu gibi o gafilleri sömüren kasıtlılar da vardır.

Din, hele yüce İslâm dini bir iman ve ahlâk rehberidir. Gerçi din amelî hayat için de bazı kurallar koymuşsa da bunların zamanla değişeceği hükmünü, yani sosyal zarureti kabul etmiştir.

Koca İmam-ı Azam, yazdığı bir tefsir ve içtihat için Mekke'de başka şekilde içtihat edildiğini söyleyenlere: "Hüm ricalün ve nahnü rical" (Onlar adamdır, ama biz de adamız) demiştir.

Müspet ilimleri, fiziği, kimyayı Kuran'da bulmaya çalışmak bu dini hiç anlamamaktır. Çünkü müspet ilimler sürekli bir tarzda değişme ve ye-

Levent Şahverdi Arşivi

nilenmededir. Ebediyyen değişmiyecek olan bir din kitabında hep değişecek olan şeyler bulunabilir mi? Bundan otuz yıl önce atomu fizik ilmi maddenin artık parçalanamayacak son yapı taşı sayardı. Bu yönden atom parçalanmaz denmiştir. Şimdi ise atom artık atom değildir. Çünkü parçalanır olmuştur. Kuran böyle insan aklının gelişmesiyle değişecek bilgiler ihtiva edebilir mi? Eğer etseydi "ilmi Çin'de de olsa gidip arayınız" hadisine yer kalır mıydı?

Şüphe yok ki, dini, bir vicdan ve ahlâk prensibi olarak kabul edip onu dünya işlerinden ayırıp, amelî hayatın her an değişen gerçeklerini müspet ilimlere bağlamakla, Türk devrimi din müessesesine de en büyük saygıyı göstermiştir.

İşte bütün bu sebeplerden lâiklik, Türk devriminin mihveri olmuştur. Türkiye bu sayede akılcı felsefeyi-ki Rönesansın da, reformasyonun da, müspet ilimlerin de tek yaratıcısıdır- benimsemiştir. Kaybettiğimiz asırların süratle telâfisi için başka çare var mıydı? Türk milletinin maddî, fikrî ve ruhî gücünü özgür bir kafa ile geliştirip medenî milletlerin taklitcisi olmaktan kurtulup, yaratıcı ve eşit hak ve görevlerin sahibi, her bakımdan bağımsız bir uzvu olması için başka yol var mıydı?

İşte Atatürk devrimi, bu tek yoldan yürümüştür. Ve yürümeye devam etmektedir. En karışık anlamları en sade formüllerle ifadede görünen millî deha Büyük Millet Meclisi'nin ilk devrelerinin birinde şu sahnede belirmişti:

Bir hoca efendi sorar: Halifelik kaldırılıyor, şeriat gidiyor, türbeler kapanıyor, şimdi ben ne olacağım?

Atatürk (oturduğu yerden): Adam olacaksın hocam.

Atatürk Devrimlerinin Özellikleri ve İlkeleri

Millî, demokratik, akılcı ve lâik, bir kelime ile batılı, bir dünya görüşünü memlekete yerleştirmek, devletin bütün kurumlarını bu görüşle yeniden nizamlamak Türk devriminin temel ilkesidir. Milleti, sadece kurtarmak için değil, aynı zamanda ona ebedî ve özgür yaşama, fikrî ve ruhî kabiliyetlerini son haddine kadar geliştirme imkânlarını sağlamak uğrunda yapılmış olan bu ilerici hareketin önderi, Kemal Atatürk'tür.

Büyük ve disiplinli bir millî dinamizma, üstün bir teşkilâtçılık ve adalet duygusuyla milletimiz, üç kıtaya yalnız askerlikçe değil moral ve kültür

Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetiyle de hâkim olmuş, hiçbir kavmin diline, dinine ve kültürüne bir zorlama yapmadan asırlara egemen yaşamıştır.

İç ve dış sebeplerle imparatorluğumuz 16 ve 17. yüzyıllarda durakladıktan sonra 18. yüzyıldan itibaren hızla gerilemeye başlamış ve artık kaderine hâkim olmayan bir "hasta adam", endüstri devletlerinin bir açık pazarı olmuştur. 1914-18 Cihan Savaşı hasta adama son darbeyi indirmişti. İmparatorluğun yıkıntısı içinden Türk unsurunu selâmete çıkararak ona özgür ve şerefli bir hayat sağlamak gerekiyordu.

Mustafa Kemal, bu akıbeti ve bu görevi çok önceden görmüştü.[7] Devrim düşüncesi O'nda, 1919'un korkunç çaresizliğinin içinde doğmuş değildi. 1907'de daha genç bir subayken, vatanın gelecekteki sınırlarını çizmişti. 1919'da son Osmanlı meclisine millî andlaşma (misak-ı millî) halinde kabul ettirdiği bu sınır, 1922'de kılıcıyla çizdiği vatan sınırının hemen aynıdır.

1922 Zaferinden sonra devrim hamlelerini 1938'e kadar bir bir gerçekleştirmiştir.

Gerçek ki Atatürk, zamanı gelinceye kadar düşüncelerini, kendi deyimiyle "bir millî sır" olarak vicdanında saklamasını bilmiş[8] ve çıkan fırsatları değerlendirerek veya fırsatlar yaratarak eserini meydana getirmiştir.

Türk devrimi, tarihimizde örnekleri bulunan islâhat hareketlerinin yarattığı zemin ve özlem üzerinde yapılmış kökten hamleler olmakla beraber dört bakımdan onlardan ayrılır:

1 - Atatürk'ten önceki islâhat hareketleri, daha ziyade askerî zaruretlerin ve dış faktörlerin etkisi altında batılılaşmaya zorlanan bir toplumun kökten yön değiştirmeye karar veremeden doğu ile batıyı uzlaştırma gayretinin bir verimidir.[9]

Atatürk tarihimizde ilk defa olarak bu uzlaştırmanın gerçekleşmesinin bir hayal olduğuna inanmış ve milletimizi, bütün kurumlarıyla batı uygarlık ailesinin bir uzvu haline getirme ilkesine dayanmıştr.

Uzlaştırıcılar, kısmen normal muhafazakârlıktan fakat daha ziyade batılılaşmanın bizi "kendimiz" olmaktan çıkaracağı korkusundan hareket ediyorlardı. Oysa "kendimiz" olarak kalmamız, yani millî cevherimizi değil,

[7] Ali Fuat Paşa hatıraları.

[8] Kemal Atatürk; Nutuk

[9] Irmak: Cumhuriyet 17-11-1967.

Levent Şahverdi Arşivi

bütün insanlığın ortak malı olan akılcı ve hürriyetçi hayat görüşüne yönelmemiz gerekiyordu.[10] Bizde iyi bilinemeyen nokta şu idi: Batı uygarlığına temel olan hayat felsefesi, batıda doğmuş ve sadece batının olmuş değildi. Akılcı ve hürriyetçi düşünce; Sümer, Mısır, Girit, Yunan ve Roma'dan atlayarak Rönesans ve reformasyon gibi iki hümanist merhaleden geçip Batı Avrupa'ya yerleşmişti.[11] Uygarlığın unsurları arasında, bizim de pay kattığımız, İslâm uygarlığı da vardı. Böylece batılılaşma, bir yabancılaşma değil, tersine bir "kendimize dönme" idi.

Bu kadar sade ve anlaşılması kolay olan batılılaşma hamlelerinin karşısında gafletle veya elindeki iktidarı kaçırmamak hırsıyla "ilmiye sınıfı" ve onu kışkırtıp sömürenler cephe almıştı.

Skolâstik görüşte ayak diremek, dinin sömürülmesinden başka bir şey değildi ve böyle bir din anlayışı aslında gerçek İslâmlıkla gelişen bir görüştü.[12] Ne çare ki, din adına uydurulan hürafeler arasında "bir kavme benzeyen o kavimden olur" cümlesini katmışlar ve batı medeniyetini yaklaşılması caiz olmayan bir umacı olarak göstermişlerdir. İşin vehametini artıran bir faktör de dış düşmanlarımızın, yerli taassup erbabının gafletlerini teşvik ederek, sömürerek yurdumuzu geri bırakmak için ellerinden geleni yapmış olmalarıdır. Öyle ki, medreselerin islâhına bile yabancı devletler zorluk çıkarmışlardır.

Böylece Türklüğün yaşamasını mümkün kılacak bir ortam yaratmak için iki şeye ihtiyaç vardı:

A: Lâiklik prensibine dayanarak din işlerini devlet işlerinden kesin şekilde ayırmak,

B: Dışa karşı kayıtsız, şartsız bağımsız olmak.

Türk devriminin iki ana motifi işte bunlardır.

Bunların aynı zamanda başarılması da şarttı. Millî Mücadele bu motifler hizmetinde yürütüldü. Millî zafer bu motifler uğruna değerlendirildi. Dünyada ve bizim tarihimizde zaferler çoktur. Fakat hiçbirisi Dumlupınar Zaferi kadar bir milletin alın yazısını değiştirmemiş ve birisi bu kadar kesin sonuç verecek şekilde değerlendirilmemiştir.

[10] Irmak: Milliyet 10.3.1971.

[11] W. Durant: Die Grossen Denker, 234.

[12] Mahmut Esat: İslâm Tarihi.

Levent Sahverdi Arşivi

2 - Atatürk'ü, Osmanlı islâhatçılarından ayıran ikinci özellik, O'nun gerçekçiliğidir. Mustafa Kemal hayata atıldığı sıralarda memleket kaderi üzerinde düşünenler üç çeşit tez güdüyorlardı.

Teokrat İslâmcılar; sadece şeriata dayanan, hükümdarı Allah gölgesi tanıyan bir devlet fikrini savunun bir grup bütün Müslümanları İstanbul mihveri etrafından toplayarak geniş haritalı bir din devleti kurmayı hayal ediyorlardı. İstanbul'da ve illerde bu fikri güden birçok dergiler çıkıyordu.[13] Gerçekte ise din esasına dayanan fakat kültür ve duygu birliğinden mahrum kitlelerin bir devlet halinde birleşmeleri görülmüş şey değildi. Bir araya getirilmek istenen İslâm kitleleri birbirlerini sevmek şöyle dursun, tanımıyorlardı bile. Ve Türkiye'den başka bütün İslâm toplulukları emperyalist devletlerin esareti altında idi. Bütün o devletleri yenmeden böyle bir neticeye varmak mümkün değildi. Hatta bu başarılsa bile bir araya getirilen toplulukları bağdaştırmak imkânsızdı. Nitekim İslâmlığın fedakâr alemdarı Türklerin ordularına emperyalistler, Müslümanlardan topladıkları ordularla saldırıyorlardı.

Pantürkizm akımı; dünyanın çeşitli yerlerinde bilhassa Rusya'da Türkçe konuşan ve ırkça müşterek olduğumuz elli altmış milyon insan yaşıyordu. Ziya Gökalp hem Türkiye'de milliyet akımını uyandırmak, hem de "Büyük Türkiye" ideali aşılamak suretiyle bir Turan ülkesi kurulmasını düşünüyordu.[14] Türkler arasında kültür ilişkileri kurmak lüzumlu idiyse de Anadolu Türklüğü 900 yıldan beri öteki Türk ülkelerinden ayrılmış, kendisine özgü bir kültür ve bir birlik yaratmıştı. Türkçe konuşan öteki kitlelerden kültür bakımından olduğu kadar coğrafya bakımından da uzak düşmüştük. Türk milletinin takatı üstünde ve dünya çapında savaşlara sürüklenmeden pantürkizmi gerçekleştirmek mümkün olmayacak ve milletimizin son damla kanı da bu uğurda heba olacaktı.[15]

Damat Prens Sabahattin propagandasını yaptığı, adem-i merkeziyet yani bir nevi federatif devlet fikri. Bu da bir ütopya idi. Çünkü federe olmak istediğimiz kitleler bize pamuk ipliği ile bağlı idi. Fransız İhtilâli'nden beri millî istiklâl devri açılmıştı. Nihayet Türk kitlesi bu federasyonda bir mihver olabilecek durumda ve takatta değildi. Adem-i merkeziyet sadece imparatorluğun batışını hızlandıracak ve Türk unsuruna yük olacaktı.

[13] Sebilürreşat dergisi.

[14] Ziya Gökalp: Türkçülüğün Esasları

[15] Kemal Atatürk: Nutuk; Kinross: Atatürk

Levent Şahverdi Arşivi

3 - İslâhat hareketleri, daha ziyade mahdut müesseselerde düzeltmeler yapmak veya hakameti ve bazı şahısları değiştirmek amacına yöneldiği halde devrimimiz, bütün müesseselerimizde ve dünya görüşümüzde toptan değişme meydana getirmiştir. Onun için, aslında millî bir hareket olduğu halde kurtulmak isteyen bütün halklar için örnek olmuş bir dünya hareketi, tam anlamıyla beşerî bir davranış olmuştur. Hint, Pakistan, Tunus, Cezayir mücahitlerinin göğüslerinde Atatürk'ün resmini taşımaları bunun belgesidir.

4 - İslâhat, hükümdarların veya bir küçük aydın grubun eseri olduğu halde devrimimiz büyük kitlelerin dâhi bir lider etrafında toplanmasıyla başarılmıştır. Millet, yalnız dış düşmanlara karşı değil, kendi müesseselerinden köhnemiş olanlarına karşı isyan ettirilerek sonuçlandırılmıştır.

Atatürk panislâmizm, federal fikirlerinin hiçbirisine iltifat etmedi. Hiç birisini gerçekleşir karakterde bulmadı. Gerçekçi Mustafa Kemal, gidilebilecek tek yolu bulmuştu: Kayıtsız, şartsız bağımsız millî bir Türk Devleti kurmak.[16]

O, bu fikri, teorik olarak ortaya atmakla yetinmedi. Millî bir Türk Devleti'nin sınırlarını gösteren haritayı da 1907'de çizdi.

O'nun bu fikrine göre Osmanlı İmparatorluğu içinde nasıl olsa bir ameliyat yapılacaktı. Bu ameliyatı düşmanlarımıza bırakmamalı idik[17], kendimiz yapmalı idik. O zaman "hasta adam" a duyulan husumetler bizden uzaklaşacak, tarihî hizmetlerimize ve iyiliklerimize rağmen bir işgal kuvveti gibi tanıdığımız ülkelere kendi elimizle bağımsızlıklarını verecek ve gailesiz kalacağımız anavatanımızı istediğimiz seviyeye ulaştırabilecektik. Artık Türk kanının, haritamız içinde kalsın diye, uzak ülkelerden dökülmesine Türk enerjisinin israfına bir son verilmeli idi.

Millî Mücadele bazıları için 1922 Zaferiyle hedefine ulaşmış ve son bulmuştur. Atatürk için ise Dumlupınar Zaferi bir son değil, bir başlangıç idi.[18] Çünkü O'nca Türkiyenin bağımsızlığını kurtarmak ve dışa tanıtmak yetmezdi. O bağımsızlığın devamını sağlayacak şartları da yaratmak lâzımdı. İşte Millî Mücadele'ye gönül ve fikir birliğiyle atılmış olanlar ara-

[16] Kemal Atatürk: Nutuk, s.6

[17] Ali Fuat Cebesoy: Millî Mücadele Hatıraları

[18] Gazi Mustafa Kemal: Zaferi müteakip önce İzmir'de, sonra İzmit'te gazetecilere verdiği demeç.

Levent Şahverdi Arşivi

sında ilk ayrılma böyle başlıyordu. Millî zafer bir son muydu, bir başlangıç mıydı? Bir gaye miydi, bir vasıta mıydı? Birçokları zaferden sonra Türkiye'nin artık kendi hayatına dönmesini istiyorlardı.

Atatürk muzaffer ordularının başında İzmir'e girdiği gün açıkça: "Asıl işin şimdi başlayacağını" söylemişti. [19]

Zafer sonrası Türkiyesinde üç fikir çarpışıyordu. Bunlardan birisine mutedil muhafazakâr antiotoriter "tekâmülcülük" diyebiliriz. Birinci Meclis'te hayli taraftarı vardı. Ve kısmen ikinci grubun ve "Terakkiperver Fırka"nın kurulmasına fikir temeli olmuştu. Bunlara göre islâhat lüzumlu idi. Fakat bu islâhat bir diktatörler gerçekleşebilecek revolüsyoner karakterde değil, evolüsyoner olmalı idi. Milletin uzun tarihi içinde yarattığı müesseseler aslında faydalı idi. Fakat zamanla gerilemişti. Bunları bir tekâmüle götürmek, fakat ana müesseseleri muhafaza etmek lâzımdı.

İkinci fikir daha koyu hatta gerici bir muhafazakârlığı temsil eder. Onlarca millî müesseseler sıhhatlidir. Sadece dinî emirler gereği gibi uygulanmalıdır. [20] Hatta Kuran hükümleri dışında bir hukuka ve kanun vazına ihtiyaç yoktur. [21]

Atatürk o zaman için mahdut olan taraftarlar ile bu fikirlerin ikisinin de karşısında yer almış ve revolüsyoner islâhatın lüzumunu kabul etmişti. O'na göre zafer kazanılmışsa da memleketi saran tehlikeler ayakta idi. Millî bir tekâmül için birçok müesseseleri kökünden yıkıp batıya özenmek değil, tamamen batılılaşmak zarurî idi. Bu uğurda tarihî ana müesseseleri dahi feda etmek ve en başta din ve devlet işlerini tamamen ayırarak dini vicdanlara bırakmak, millî iradeyi tamamıyla müspet ilmin emrine vermek lüzumlu idi.

Millî Mücadele sonrası devirlerde hatta mücadele içinde birçok insanlarla Atatürk'ün fikren ayrılması ve bazen de işin şahsî husumetlere kadar varması işte bu düşünce ayrılıklarından ileri geliyordu.

Türk devrimi bir zaruretin neticesi idi. Milletin ebedî ve özgür yaşaması yeni bir dünya görüşünün getirilmesine, yani zihniyetlerde bir devrime ihtiyaç gösteriyordu.

[19] Gazetecilere demeci.

[20] Bursa mebusu Nurettin Paşa ve bir kısım mebuslar.

[21] Dikkata lâyıktır ki, kanun temeli olarak din mevzuatının yeterli olduğuna başlıca kaynaklara lüzum olmadığını savunanlar arasında hürriyet mücahitleri Namık Kemal ve Ziya Gökalp de vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Geniş ve felsefî açıdan baktığımız zaman Türk devrimi, cihanda doğmuş ve gelişmiş büyük fikir hareketlerinin (hümanizm, rönesans, reformasyon, hürriyetçilik, bağımsızlık, sosyal dayanışma, insan hakları) Türkiye'deki tabii bir yankısı, dünya seviyesine yükselmek için kaybedilen zamanların hamle şeklinde telâfisi zorunluğu ve nihayet memleket içinde ıslâhat hareketlerinde beliren bir özlemin son hedefine ulaştırılması şeklinde kavranabilir.

Türk devrimi, orijinal, bir sentezdir, bir kopya değildir.

Atatürk İdeolojisinin Öteki İdeolojilerle Karşılaştırılması

19. yüzyılda özellikle Marx ve Engels'in fikrî liderliğinde, doğmuş ve etkileri zamanımıza kadar gelmiş olan materyalist sosyalist (komünist) dünya görüşü, insan tarihini tek bir motife bağlar. Bu motif sınıfların her devrede var olmuş bulunduğu ve boğuşma halinde oldukları motifidir. 19. asrın Marxist sosyalistlerine göre feodalizm karşısında yeni şekillenen burjuvazi, feodalizme karşı hangi mahvedici silâhları kullanmışsa aynı silâhları bugün proletarya burjuvaziye karşı kullanmaktadır. Marx ve Engels'e göre insan toplumlarının bugünkü kader problemi burjuvazi ile proletarya arasındaki savaşıdır. Onlara göre, proleter bilincinin kökleşmesi ve proletarya ordusunun sayıca üstünlüğü dolayısıyla bu savaşı proletarya kazanacaktır. Ve işin sonunda bütün toplumlar eşit ve proleter bir karakter alarak sınıf savaşı sona erebilecektir. Burjuvazinin doğup kuvvetlenmesi bu materyalist ve sosyalistlere göre modern endüstrinin daha doğrusu modern pozitif ilimlerin eseridir. Önce küçük çapta başlayan lokal endüstriler, yeni pazarların bulunması sayesinde üretimi sonsuz derecede artırmak ihtiyacını duymuşlar, böylece üretim üniteleri genişledikçe genişlemiş ve milletlerin sınırını aşarak milletlerarası bir karakter kazanmıştır. Artık mevzi ve millî pazarlar yerine bir cihan pazarı meydana gelmiştir.

Bu gelişme neticesinde burjuvazi, tarihin en büyük ihtilâlini, gerçekleştirmiş oldu. Bu gelişme bütün feodal müesseseleri ve nizamları ortadan kaldırdığı gibi, insan ruhunda da derin bir ihtilâl meydana getirdi. Karl Marx'a göre, artık insanlar arasında çıkar düşüncesinden gayrı bir bağlantı kalmadı. Eskiden dinî ve siyasî hayallerle örtülmüş olan sömürge nizamı yerine açık, hayasız ve direkt bir sömürge nizamı yaratılmış oldu. Böylece burjuvazi hukukçuyu, papazı, şairi, hekimi, bilgini kendisinin ücretli işçisi haline getirmiş oluyordu.

Burjuvazi, elindeki üretim araçlarını ve dolayısıyla bütün toplum nizamlarını sürekli olarak değiştirme halinde muhafaza etmeye mecburdur.

Levent Şahverdi Arşivi

Sosyalistlere göre üretimde sürekli olarak değişmeler toplum nizamında aralıksız olarak süren sarsıntılar ve dolayısıyla sonu gelmez bir güvensizlik, burjuvazi hakimiyetinin daha evvelki devrelerden ayıran karakteristik özelliğidir. Burjuvazi cihan pazarlarını sömürmek suretiyle bütün memleketlerin üretim ve yoğaltım pazarlarını kozmopolit hale getirmiştir. Burjuvazi üretim araçlarının ve ulaşımın olağanüstü gelişmesiyle vahşi kavimleri de medeniyet çemberi içine almıştır. Ürettiği malların ucuzluğuyla dünyanın bütün köşe ve bucaklarına nüfuz etmiştir. Ve bütün bu toplumlarda burjuvazi nizamını derinleştirmeye çalışmaktadır. Burjuvazi şehirleri yaratarak onların köyler üzerinde egemenliğini sağlamıştır. Burjuvazi büyük bir proleter ordusu yaratmak suretiyle sonunda endüstriyi mahvedecek olan silâhı meydana getirmiştir. Kapitalin artması oranında modern işçi sınıfı olarak gösterilen proleterler ancak iş bulabildiği sürece ölümden kurtulur. Ve iş bulması sermayenin çoğalmasına yardım etmesi şartını bağlıdır. İşçiler kendilerini parça parça satmak zorundadırlar. Ve onlar pazarda satılan mallardan birisidir. Ve kaderleri pazara arzedilen mallar arasındaki rekabete bağlıdır. Proleterler makineleşmenin neticesi olarak bütün bağımsız çalışmanın karakterini yitirmişlerdir. Bu sebeple çalışma şevkleri kaybolmuştur. Ve âdeta kendileri başında çalıştıkları makinenin bir parçası olmuşlardır. İşçi ancak fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar kazanmaktadır. İşçinin çalışma şevki kayboldukça ücreti de düşmektedir. Bu da şevkin yeniden kaybolmasına sebep olan bir fasit daire meydana getirmektedir. İşçi yalnız fabrikatör tarafından değil, ev sahibi, esnaf, tefeci gibi diğer burjuvazi mensupları tarafından da sömürülmektedir. İşte komünizm, bu sömürüye karşı işçilerin fikir liderliğini yapmak üzere ortaya çıkmıştır. Ve mahalli sosyalist işçi partilerinin dünya çapında birliğini temsil edecektir. Bu çalışmaların hedefi proleterleri bir sınıf halinde teşkilâtlandırmak, burjuvazi hakimiyetine son vermek ve siyasî egemenliği ele geçirmektir.

Komünistlere göre kapitalist şahsî bir tip değil, üretimde sosyal bir organdır. Kapital müşterek bir üründür. Ve birçok ortakların beraber çalışmasıyla meydana gelir. Komünizmin en büyük zâfı özgürlükleri koruyamamasıdır.

Tezlerini böylece en kısa bir şekilde özetlediğimiz 19. asır materyalist ve sosyalistlerinin eleştirilmesi için ciltlerle yazı yazılmıştır. Biz burada yönlerini ve tezahür eden eğitim ve ihtiyaçlarını son derece yalın bir basitliğe zorladığını da bir yana bırakarak yalnız bir iki noktaya işaret etmekle yetineceğiz. Karl Marx diyor ki: "Komünizm bizim için meydana getirile-

Levent Şahverdi Arşivi

cek bir durum olmaktan ziyade hakikatlerin kendisine doğru yönelmesi gereken bir ülküdür. Bu ülkünün tek amacı bugünkü toplumu değiştirmektir."

Açıkça görülmektedir ki, bu cümlede bir ilmi gerçek değil, âdeta bir din hükmü ortaya konmaktadır. Çünkü bir bilgin için gerçekler oldukları gibi ve bir önyargıya bağlanmaksızın incelenir ve bundan bir hüküm veya bir ülkü çıkarılır. Halbuki, Marx'a göre idealler gerçekler emrinde değil, gerçekler idealin emrindedir. 19. asır sosyalistleri burjuvazinin ortadan kaldırılması ve poletaryanın egemenliği alması suretiyle sınıfsız toplum ülküsüne varılacağı iddiasındadır. Yüzyıldır görünen gerçek hele I. Cihan Harbi'nden sonra yerleşebildiği ülkelerde komünizmin karakteri şöyle belirtilmiştir: Burjuvazi gerçekten ortadan kaldırılmış, yani bir sosyal sınıf bertaraf edilmiş ve bütün millet fertleri proleter haline getirilmiştir, fakat yeni bir sınıf doğmuştur. Komünizm bir ihtilâl rejimi olduğuna göre bir kadroya dayanması zorunludur. Bu kadro belki 19. asır sosyalistlerinin ön görmedikleri bir yolda gelişmiş ve yeni bir sınıf meydana getirmiştir. Cilas'ın tabiriyle buna "parti sekreterleri sınıfı" denmektedir. Şu fark ile ki bu sınıf sınırsız yetkilere sahip olduğu gibi, toplumu her alanda kontrol altında tutmaktadır. Bunun da ilk sonucu fikir özgürlüğünün ortadan kalkmasıdır. Öte yandan bir kısım komünist ülkelerde küçük mülkiyete dönüş eğilimi iktisadî zorunluklarla ortaya çıkmıştır. Uygulamadaki bu çelişki de şudur: Fabrikalar bir yandan orada çalışan işçilerin seçtikleri delegeler tarafından, bir yandan da mahalli parti teşkilâtları tarafından kontrol edilmektedir. Bu iki makam çok defa çatışma halindedir. Bugün Yugoslavya komünizminde gördüğümüz bunalım bu çatışmanın bir sonucudur.

19. yüzyıl sosyalist ve komünistlerinin hareket noktası bir proletarya sınıfının doğup genişlemekte olması temeline dayanır. Öyle bir proletarya ki, "zincirinden başka kaybedecek bir şeyi yoktur." Hakları yoktur ve sadece sömürülen bir varlıktır. Bu fikir ileri sürüldüğü zaman, yani 19. asırda anlaşılıyor ki, batı âleminin yani kapitalizmin de istihaleye uğrayabileceği ve liberal kapitalizmin sosyal kapitalizm haline dönüşebileceği düşünülememiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru bulunduğumuz şu devrede denebilir ki, proletarya anlamının tasfiyesine doğru gidilmektedir. Çünkü 19. asır sosyalistlerinin tarif ettikleri proleter insan ya hiç kalmamıştır veyahut çok azalmıştır. Çünkü yalnız sendikaların doğuşu ve yeni haklarla donatılması değil, aynı zamanda hür demokratik rejimlerin gelişmesi ve sayı hakimiyeti dolayısıyla çalışan zümrelerin parlâmentolarda eskiden ta-

Levent Şahverdi Arşivi

savvur edilemiyecek ölçüde yer almış olmaları çıkarılan sosyal kanunlar, iş akitleri, toplu sözleşmeler, grevler, fabrikalar idaresine işçinin katılması, işçinin endüstri aksiyonlarına sahip olma şansının gerçekleşmiş olması ve nihayet her işçinin bir kapital biriktirmesine kanunî imkânlar hazırlanmış olması gibi gelişmeler elbette 19. asırda görülemezdi. Çalışan sınıf lehine evvelce hayal bile edilememiş olan bu gelişmeler olurken, çalıştıran zümreler üzerinde müterakki vergi sisteminin konması büyük sömürülere yol açan tröst ve kartellerin yasaklanması daha 19. asırda ön görülmemiş olan gelişmelerdir. Onun için, 19. asrın bu büyük filozofları zamanımızda yaşamış olsalardı şüphe edilemez ki, insanın insan tarafından sömürülmesine karşı olmakla beraber bambaşka fikirler ileri sürecekler ve modern ilmin ve teknolojinin ve değişen beşerî vicdanın gereklerine göre yeni bir felsefî sistem ortaya koyacaklardır.

20. yüzyılın evlâdı ve bu dönemin dünya çapında ışığı olan Mustafa Kemal, sınıfsız toplum ülküsüne başka bir yoldan şüphesiz daha gerçekçi ve insanî bir yoldan yaklaşmıştır. İnsanın insanı sömürmesini ortadan kaldırmak için temel şartları yaratmıştır. Onun sosyal felsefesinin esası insanlara eşit gelişme şansları vermek suretiyle toplumdan gelebilecek haksızlıkları ortadan kaldırmaktı. Devletçilik ve halkçılık onun bu alandaki felsefesinin terimleridir. Sosyal devletçilik şans eşitliğini sağlamak ve meslek zümreleri arasında çatışmayı önleyerek dengeyi sağlamaktır. İnsanların ve zümrelerin birbirlerini sömürmesine karşı ilk aldığı tedbirlerden birisi, köylü ve çiftçiden alınan ondalık vergisinin (âşar) bir hamlede kaldırılmasıdır. Mustafa Kemal her gördüğü yerde sömürüyü ortadan kaldıracak tedbirleri almaktan bir an geri durmamıştır. Sınıfsız, imtiyazsız bir toplumun dövizi onun hem programı, hem ülküsü idi. 1936'da ortaya koyduğu iş kanunu işçilerin haklarını o zaman dünyada pek az emsali olan bir ölçüde güven altına almıştır. Bütün millet çocuklarının yetişmesi için Atatürk Türkiyesinde yalnız ilkokullar değil, orta ve yüksekokullar ve üniversiteler de parasızdır. Başlıca endüstri devletin elindedir. Karma ekonomi ilkesi yurdun süratle kalkınması için hem devletin imkânlarını, hem de şahsî teşebbüs gücünü meşru yollarla millet hizmetine sunmak amacını gütmüştür. Şu var ki, millî kalkınma, Atatürkçülük'te ancak özgürlüğün mahfuz kalması şartına bağlıdır. Özgürlüklere mal olabilecek bir kalkınma usulü Atatürkçülüğün dışındadır. Böylece, insanî bakımdan Atatürk 19. asır materyalist sosyalistlerinin kat kat üstündedir. Şunu itiraf etmeliyiz ki, yurdumuzda en insanî bir ilkeyi temsil eden devletçilik, -ki aslında bütün sosyal problemlerin en hayırlı çözüm yoludur- devlet işletmeciliği ile ka-

Levent Şahverdi Arşivi

rıştırılmış ve işletmecilikteki acemiliklerimiz ve zaman zaman yolsuzluklar devletçilik ilkesine yüklenmiştir. Bu bir mefhum kargaşalığıdır. Atatürk devletçiliği bir parti sekreterleri hegemonyasına dayanmaz, tersine, parti hizmetlerinde ve devletin hizmetlerinde nöbet değiştirme normaldir ve devlet görevlilerinin yetkileri sınırsız değildir ve bunlar denetime tâbidir. Böylece sınıfsız toplum ülküsüne gidilirken, bir yeni sınıf yaratma yolu açılmamıştır. Bu yol ebediyen kapalıdır. Yeter ki, Atatürkçülüğü gereği gibi anlayalım ve iyi uygulayabilelim.

Klâsik, yani 19. yüzyılda ve I. Cihan Harbi sonuna kadar geçerli olan siyasî terminolojide sağ partiler denen gruplar tutucu karakterde olduklarından hızlı gelişmelere ve özellikle devrimlere karşı gelenekçi bir milliyet anlayışına sahiptirler. Onun için bu grupta bulunanlarla Atatürkçülüğün bir ilişkisi düşünülemez. Çünkü Atatürkçülük reformculuktur ve onun en ileri şekli olan devrimciliktir.

Millet ve Milliyet Kavramları ve Bunların Zaman İçindeki Gelişmeleri, Atatürk'ün Milliyet Anlayışı

Millet: Kültür ve niteliğinde birleşen, aynı kaderi, aynı yükümlülüğü paylaşan ve devletini kurmuş olan bir toplumdur. Bir halk kütlesi devletini kurduğu zaman millet olur.

Milliyet bir millete mensup olduğunu duymaktır.

Millet ve milliyet anlayışları zamanla değişmeler geçirmiştir. Avrupa'da milliyetler çağı, Napolyon zamanında belirmeye başlar. O zamanlar Fransızlar kendilerine "büyük millet" derlerdi. Öteki bazı topluluklar da bu tarife âdeta tabii ve mukaddermiş gibi bakarlardı. İngilizler adadaki yalnızlıkları içinde kendilerine "büyük ve kadim Britanya" derlerdi. Bu, tabii milletden ziyade bir vatan tarifidir. Fransız İhtilâli'nden beri millet genel irade ile belirmiş tarih olaylarıyla şekillenmiş aynı devlete bağlı bir topluluktur. Alman anlayışına göre millet bir vatan içinde doğmuş olanların toplamıdır. Renan'a göre millet kendisini bir topluluğa mensup kabul edenlerin toplamıdır. Bir anlayışa göre, böyle bir toplum içinde ırkî veya bölgesel özellikler ve ayrılıklar bulunabilir. Böyleleri federal bir millet meydana getirebilirler. Başka bir anlayışa göre, millet vahdetli bir bütün olup, merkezi bir hükümete bağlıdır. Yani federal karakterde değildir. İsviçre'de ana dilleri Almanca, Fransızca, İtalyanca, Retoromence olan halklar bir millet halinde birleşebilmişlerdir. Bu "yemindaşlık topluluğu"dur. Ataları 700 yıl önce Avusturya hanedanının zulmüne karşı

Levent Şahverdi Arşivi

ortak bir direnme için yeminle birbirine bağlanmıştı. Bu yemine katılan kantonların birleşmesiyle bir millet doğmuştur.

Millet düzeyine erişmiş toplumların devlet kurma çabaları meşru sayılır. Ve buna milliyet hareketi adı verilir. 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda yoğunlaşan milliyet hareketinin öncülerini burjuvazinin liberal ve demokratik eğilimleri yaratmıştır. 2. Cihan Harbi'nden sonra Asya ve Afrika'da milliyet hareketi hızlanmış ve çağımızın karakteristik bir belirtisi haline gelmiştir. Bu yeni milletler koloniciliğe karşı direnişe geçmişler ve sosyalist rejimler kurmuşlardır.

Milliyet duygusu bir toplumda bireylerin kendilerini bütüne bağlı ve onun bir unsuru duymaları ve o toplum için varlıklarını ortaya koymaya hazır olmalarıdır. Bir toplumun millet olabilmesi için klâsik tarifte ırk, dil, kültür, âdet, ahlâk ve kaderde ortak olması aranırsa da tarihî olaylarla ırkların yayılma ve karışmaları sonunda saf ırklı toplum kalmamıştır. Dil, kültür ve kader birliği ve kendisini bir topluma bağlı duymaktan ibaret olan duygusal unsur şimdi ön plânda gelmektedir. Din de kültürü yaratan unsurlardan birisi olmakla beraber, din birliği olmayan milletlerin varlığı bu unsuru temel şartlardan saymaya engel ise de, elbette bir milletin Allah ve vicdan anlayışında birleşik olması kültür birliğine yardım eder.

Milliyeti yaratan unsurları birbirine perçinleyen faktör, ortak bir tarih ve ortak kazanılmış zaferlerdir. Hatta bazen kazanılmış bir büyük zafer tek başına milleti yaratan unsur olur.

Görülüyor ki, millet anlamında vatan toprağı gibi objektif unsurlar kadar bir topluma bağlı olma ve onun bağımsızlığı ve özgürlüğü için ölüme kadar her fedakârlığa hazır olma duygusu gibi sübjektif unsur ağır basmaktadır.

Atatürk milliyetçiliğinin karakteri

Memleketimizde II. Meşrutiyetten önce (1908) millet ve milliyet anlamları yerine bir ümmet ve ümmetçilik ülküsü hâkimdi. Ümmet, aynı dine bağlı insanların topluluğudur. Bu ümmetçiliğe bir de Osmanlı hanedanına ve imparatorluğuna bağlılık ekleniyordu. Osmanlıcılık firması altında asırlarla Türk, Arap, İslâv, Kafkas ve Yunan topluluklarının reaya adı altında kendi toplumumuza bağlanmış halde idik. Avrupa'da milliyetçilik hareketleri başlayınca bu topluluklar ayrı milletler olmak ülküsüne

Levent Şahverdi Arşivi

bağlanarak imparatorluğa baş kaldırdılar. Oysa bu dönemde memleket kaderine hâkim olan İttihat ve Terakki Partisi bütün bu unsurları kaynaştırıp birleştirmek emelinde idi. Meşrutiyetin ilk günlerinde bir süre bu birleşme vehmi gerçekleşir gibi göründü. Osmanlı devleti ırkî ve dinî azınlıklara çok müsamahalı idi. Hatta onlara Türk unsurunun nail olmadığı imtiyazlar ve avantajlar sağlanmıştı. Zaman zaman devletin kilit mevkileri onlara verilmiş, ticaret ve sanayi onlara bırakılmış, kültürce yükselmeleri için ayrıcalıklar tanınmıştı. Fakat Avrupa'da başlamış olan milliyet akımlarının onlara ulaşmaması mümkün değildi. Üstelik bu azınlıkların bağımsızlık hareketleri dışardan teşvik ve destek görüyordu. Bu destekçiler arasında Lord Byron gibi hellenizme âşık platonikler bulunduğu gibi, Avrupa'yı asırlarla korkutmuş olan Türkleri yıkmak için düşmanca çalışan kışkırtıcılar da vardı. Böylece henüz Türküm demeyen, Osmanlıyım ve Müslüman ümmetindenim diyen Türklerle azınlıklar arasında gerginlik ve kin uyanmış oluyordu. Bu durumda Türklerin de uyanması, uğradığı ihanetler karşısında kendi benliğine dönmesi tabii idi. Bizde ilk bilinçli milliyet hareketi böyle başlamıştır. Daha önceleri vatan duygusu özellikle Namık Kemal ve Hâmit'in öncülüğü ile başlamıştı. Ama henüz milliyet bilinci teşekkül etmemişti. Vatan anlayışı da Türkiye değil, Müslüman ülkeleri ve imparatorluktu. "Git vatan kâbede siyaha bürün" diyen Namık Kemal'in vatanı kâbeyi de kapsıyordu.

II. Meşrutiyet'ten sonra Türkler bir nevi nefis savunmasına zorlandılar. Azınlıklar her yerde ihanete ve ayaklanmaya başlamıştı. Osmanlı devleti bir hasta adamdı. Büyük devletler hastanın ölümünü kolaylaştırmak ve mirasına konmak istiyorlardı. Aralarındaki tek anlaşmazlık mirastan aslan payının kime düşeceği idi. Bu sebeple azınlıkları desteklemek büyük devletlerin politikasına uygundu. Sırplar, Romenler, Bulgarlar ve Yunanlılar doğan milliyet çağında birer birer bağımsızlıklarını kazandılar. Türkler böylece cihanda yalnız ve terkedilmiş olduklarını duydular. Türk milliyetçiliği hareketi başlamış oluyordu. Türk Ocağı bu yeni ülkünün ilk organı ve çekirdeğidir. Bu ilk hareketin liderleri Ziya Gökalp, Yusuf Akçora, Agaoğlu Ahmet, Ahmet Hikmet, Veled Çelebi, Kilisli Rıfat, Mehmet Emin, Ağlarcızade Hakkı idiler. Bu ilk milliyetçilik hareketi büyük Türkiye, yani, Türk ırkına mensup bütün toplumları bir bayrak altında toplamak ülküsünü benimsemişti. Bu ülküye Turancılık ve kızıl elmacılık denir. Büyük ve kuvvetli bir Türkiye isteniyordu. Dünyada o kadar çok düşmanımız ve içerde o kadar çok problemimiz vardı ki, bu zorunluluklar ancak dünyadaki bütün Türklerin birleşmesiyle çözümlenebilirdi. Bunun

Levent Şahverdi Arşivi

için Türk ırkında lüzumlu olan dil ve kültür birliği mevcut kabul ediliyordu. Ziya Gökalp ve Veled Çelebi tarihî kaynakları tanıtarak bu inanışı kuvvetlendirmeye çabalıyorlardı. Ne çare ki, millet olmak için aynı ırkî kökten gelmek yetmiyordu. Çoğrafi birlik, uzun asırlar beraber yaşamış olmak, kültürce kaynaşmış bulunmak ve nihayet dışardaki Türklerin uyrukları bulundukları çok büyük bir devleti yenmek gerekiyordu. Bizim gibi aynı bir kökten geldikleri halde, Germenler, Alman, Avusturya, İsveç, Norveç birleşip bir Germen devleti kurmamışlardır. Bütün panislâmizm gayretlerine rağmen, İslâvlar da devlet halinde birleşememişlerdir.

Bir başka formül olarak ileri sürülmüş olan Türkiye'nin liderliğinde ve din birliğine dayanan teokratik bir Müslüman devleti ve milleti yaratma çabaları da aynı sebepten başarılamamıştır ve başarılamazdı.

Kemal Atatürk bu ırkî ve dinî milliyetçilik akımlarının çarpıştığı dönemde tarih sahnesinde doğmuştur. O, 1907 tarihinden itibaren yeni bir milliyetçilik ülküsüne bağlanmıştır. Bu yeni anlayışa Atatürk milliyetçiliği diyoruz. Bu anlayışta milliyet dil ve kültürde, tasa ve sevinçte ve kaderde bir ve beraberlik ifade eder. Bu milliyetçilik bugünkü vatanımızın sınırlarıyla çizili, macera ve fütuhat heveslerinden arınmış fakat bağımsız ve özgür yaşamaya kesin azimli dünya milletlerini bir aile sayan her milletin haklarına saygılı, kendi haklarını ve haysiyetini korumakta kararlı bir kelime ile insanî bir Türk milliyetçiliğidir. Atatürk milliyetçiliğinde geçmiş devirlerin husumetleri ve çarpışmaları artık bugünkü politikaya eksen olamaz. Milletler bir kardeşlik havasında el ele vermelidir. Tarihî kinler unutulmalı ve yeni bir tarih anlayışı yaratılmalı ve yayılmalıdır. O'nun bu ideal anlayışının en önemli belgelerinden birisi şu anıda gizlidir: 1922 yılı Eylül'ünün 8. günü İzmir'e girmek üzere olan ordularımızın peşinde son mola verdiği Bel kahvesinde otururken uzaklardan kılıç artığı Yunan askerlerinin perişan gruplar halinde Ege kıyılarına doğru canlarını attıklarını seyre dalar. Biraz sonra yanında bulunan İnönü'ye dönerek şunu söyler: "Yunanlıları yenerek hesabımızı tasfiye ettik fakat ben yakında bir Türk-Yunan anlaşması ve dostluğu kuracağım". Nitekim az sonra Venizelos Türkiye'ye davet edilmiş ve Türk-Yunan anlaşmasına ilk adım atılmıştır.

Atatürk milliyetçiliğinin bu insanî yönü yanında bir de Türkiye'nin bağımsızlık ve özgürlüğünü en aziz görev haline getiren yönü vardır. "Ne mutlu Türküm diyene!" dediği zaman bu büyük heyecan kaynağını dile getirmiş oluyordu. Bu milletin bağımsızlığı uğruna göze alınmayacak fedâkarlık yoktur, bu milliyetçilikte.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Türk milliyetçiliğine objektif ve sübjektif dayanaklar yaratmak üzere yeni bir Türk tarihi ve Türk dili tezi yaratılmıştır. Bu tezler yüzyıllar boyunca talihsizliklerin, yenilgilerin içimize yerleştirdiği kompleksleri tasfiye etmek amacını güder. Mustafa Kemal bu yolda Türk kültür ve dilinin kaynaklarına Türklerin olduğu kadar, dünya ilminin de dikkatini çekmiştir. Türkoloji ilmi yeni bir anlam kazanmıştır.

Atatürk milliyetçiliğinde başka milletlere saygı bulunduğu kadar, kendi milletimizin itibarını saydırmak da vardır. O'nun bu konudaki duyarlığını bir hitap meselesinden bir büyük devlet elçisine yaptığı muamelede görmek mümkündür. Bu sert muameleye maruz kalmış olan elçi kendi devleti tarafından geri çağrılmış ve şiddetle cezalandırılmıştır.

Bu milletin liderlerine bıraktığı emanetlerden birisi milletimizi saydırmayı bilmektir. Misak-ı Millî sınırları içinde bulunan Hatay'ı Fransızlardan geri almak için gösterilen azim ve ısrar, Lozan'da Musul'u kurtarmak için İngiltere ile herşeyi göze almada gösterilen metanet, milliyet anlayışının karakteristik belirtileridir. O, genel olarak millet ve milliyet konusunda ancak yüksek olarak nitelendirilebilecek bir saygı göstermiştir. Erzurum Kongresi günlerinde General Harbord'un ya başaramazsanız sorusuna verdiği cevap bunun en kesin belgesidir: "Bir millet inandığı bir dava uğrunda topyekûn harekete geçerse, başaramamak endişesi varit olamaz."

İşte Atatürk milliyetçiliğinin ana çizgileri ve özellikleri bunlardır.

Atatürk'ün bu anlamdaki milliyetçiliği yeni Türkiye'nin temel ilkelerinden birisidir. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını şu sözlerinden öğrenebiliriz:

"Biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere saygı besleriz, onların milliyetçiliklerinin bütün gerçeklerini tanırız, milliyetçiliğimiz bencil ve mağrur bir milliyetçilik değildir."

"Biz Türk milliyetçisiyiz, bilmeliyiz ki, millî benliğini bilmeyen milletler başka milletlere yem olurlar."

"Bir milletin ruhu zaptolunmadıkça o millete hâkim olmak imkânı yoktur."

"Türk çocuğu, atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."

"Türkiye'de Bolşeviklik olmayacaktır, çünkü Türk hükûmetinin ilk amacı halka özgürlük ve mutluluk vermektir."

Levent Şahverdi Arşivi

Millet sevgisi ve imanı O'nu Türk tarih ve dilini incelemeye sevketmiştir. Bu çalışmalarının O'na ilham ettiği duygu, daha güzeli söylenemeyecek olan şu sözünde belirir:

"Yurtta sulh, cihanda sulh!" Bu vecizenin asıl anlamı, milletler arasında bir kader birliğinin varlığıdır.

Milletimizin bu dünya da bir yaşama hakkı ve bir medeniyet görevi vardır. Tarihimizle, dilimizle, kültürümüzle bu role lâyıkız. İşte bu rolü şerefle yerine getirmek, özgür ve bağımsız yaşamak için milliyetçiyiz.

Atatürk'ün Sosyal Görüşleri

Devletçilik terimine, yepyeni bir kapsam ve anlam veren, Atatürk'tür. Batıda "etotism" sadece devletin halk ekonomisine doğrudan doğruya müdahalesi olarak tanımlanır, sınırları belirsiz, özü tartışmalı bir terim şeklinde anlaşıldığı halde Atatürk bu anlama sınırları belli yepyeni bir öz vermiştir. Önce şunu söylemeliyiz ki, Atatürk'ün devletçiliği sadece ekonomik değil, aynı zamanda ve belki ondan da fazla sosyal bir muhteva ve motif taşır.

İnsanlar özgür ve eşit haklarla doğduklarına göre fizik, moral, ve zihni gelişmede eşit fırsat ve imkânlara sahip olmalıdırlar. "Fırsat eşitliği"nin bir dünya sloganı haline gelebildiği 1945 yılından çok önce Atatürk bu gerçeği duymuş, duymakla da kalmayarak gerçekleştirme yolunu da göstermiştir. İşte Atatürk devletçiliğinin birinci motifi, fırsat eşitliği yaratmada devleti görevli kabul etmesidir. O'nun zamanında kabul edilmiş olan kültürel, malî, ekonomik kanunlar bu türlü bir devletçiliğin araçları idi. İlk öğretim, halkevi, harf ve dil devrimleri, âşarın kaldırılmasıyla başlayan malî reformlar bu gruptandır. İkinci sosyal motif "sınıfsız imtiyazsız bir toplum" yaratma ülküsüdür. Bu şüphesiz çıkarları zıt, grupları zıt grupların, çalışan ve çalıştıranların, emek ve sermaye temsilcilerinin varlığını inkâr anlamına gelmez. Sadece o zümreler arasında çarpışmayı lüzumsuz hale getirme çabasını ifade eder. Bu, geniş ölçüde devlet hakemliğini kabul demektir. Devlet, tabiatıyla bu hakemliğini zayıf kütleleri koruyarak kullanacaktır. Bu amaçla Atatürk döneminin kanunları ve ondan sonra O'nun zihniyetine uygun olarak hazırlanmış bazı mevzuat bu hakemliğin uygulama şekillerini gösterir. Lokavt ve grev dönemine geçiş bu bakımdan başka bir görüşe geçiş olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Sosyal Devlet:

Sosyal sınıflar, devlet hakemliği dışında mücadeleye muhtaç bırakılırsa birçok ülkelerde gördüğümüz çöküntülere yol açabilir. Atatürk bu mücadeleleri lüzumsuz kılmak için sosyal devletçiliği kurmuştur.

Atatürk devletçiliğinin sosyal motifi "insanın insanı sömürmesini engellemek"tir. Devlet sanayii, gayrimeşru kazançlara meşru bir rekabetle set çekmek, vatandaşa yeteneğine göre çalışma sahası açmak ve teşebbüs örnekleri yaratmak amaçlarını gütmektedir. Devlet sanayiinin olduğu memleketlerde sömürücü tröst ve karteller doğamaz. Nihayet devletçilik sosyal adalete yol açan aşikâr bir sosyal öz taşır. Devlet sanayiinde çalışanla çalıştıran arasında seviye uçurumu açılamaz. İşçinin belli bir ölçüde yönetime katılması etken bir denetime imkân verir. Bu, Atatürk'ün çıkardığı iş kanununda, Atatürk zihniyetinin izlerini taşıyan işçi sigortaları iş bulma kurumunda sağlanmıştır.

Birçokları sanırlar ki, Atatürk devletçiliği, fakir bir memleket şartlarının zorladığı bir devlet eliyle sanayileşmedir. Atatürk devletçiliği ekonomik çekirdek ihtiva etmekle beraber daha ziyade sosyaldir. Ne çare ki, birçok faktörler bu sosyal devletçiliği itibardan düşürmüştür. Önce bu devletçiliğin karakteri iyi tanımlanmamıştır. Sonra devletçilikle devlet işletmeciliği birbirine karıştırılmış ve işletmecilikteki acemilikler, başarısızlıklar bazen de kötüye kullanmaların günahı devletçiliğe yükletilmiştir. Aslında bunlar bambaşka şeylerdir. Ehil ellerde işletmeciliğin kusurları pekâla en alt haddine indirilebilir. Nitekim ehil ellere geçen devlet işlemlerinin pekâla başarılı olduğu görülmüştür. Nihayet devletçilik sağ ve sol uçlar tarafından yıpratılmıştır. Sağ uç devletçiliği özel teşebbüse düşman gibi göstermeye çalışmış, sol uç ise devletçiliğe Tanrı-devlet özü vermek ve onu her çeşit özel teşebbüse karşı kullanmak istemiştir. Oysa Atatürk devletçiliği özgürlükçü ve milliyetçidir. Atatürk devletçiliği özel teşebbüse değil, onun kötüye kullanılmasına karşıdır.

Nitekim bugün sanayi teşebbüslerine cesareti, elemanı, bir kısım sermayeyi, ham maddeyi devlet sanayii sağlamıştır. Bu iki yaratıcı kuvvet pekâla birbirini destekleyebilir. Daha sıkı bir işbirliği kurabilir. Şu var ki, uygulamada bir denge ve bir işbirliği kurulamamıştır. Ama bunun sorumluluğunu devletçilikte aramak haksız olur.

Siyasî iktidarların Atatürk ilkelerini gereği gibi anlayıp anlatamamaları, dünya bunalımlarından iyi ders alınmaması, geçirilen tereddütlerin ve

Levent Şahverdi Arşivi

sendelemelerin başlıca sebebidir. Yalnız bu kadarıyla bile Atatürk devletçiliğinin yurda kazandırdıklarını inkâra kimse cesaret edemez. Sadece ecnebi imtiyaz tesislerinin devletleştirilmesi yurda milyarlar kazandırmış ve daha önemlisi, milletin sömürülmesine ve yurdumuzun bir yarı sömürge ve açık pazar olmasına son vermiştir.

Atatürk devletçiliğinin sınırlarının kesin olarak çizilmediğinden yakınan çoktur. Fakat sunî olarak sağa ve sola çekilmezse bu sınırlar çizilmiştir. Bu sınır özgür bir toplumun sosyal adalet ilkesiyle çevrilidir. Öyle ki, bir yandan devlet mabutlaşmayacak ve özgürlüklere saygılı kalacak, bir yandan da toplum dengeli olacak, imtiyazsız sınıfsız olma ülküsüne yaklaşacak. Bu sınırlar her dönemde uygulanabilecek normları belirtir.

Aslında felsefî bir dünya görüşü olarak Atatürkçülük bir orta yolu bulma çabasıdır. Bir ekstremlerden uzak kalma eğilimidir. Yani yeni bir akılcılıktır.

Atatürk'ün bütün eylem ve girişimlerinde duygusal eğilimlerden uzak akılcılık dikkati çeker. Bu felsefe O'nu yarına dönük adam yapmıştır. O'nun bu tutumunun en açık belgesi devletçiliğidir. Biz bu ideolojiye sahip çıkmalı, onu kapitalizme de, Marxizm'e de karşı bir Türk tezi olarak dünyaya mal etmeliyiz. O zaman memleketimizdeki hatta dünyadaki siyasî çekişmelerin büyük bir kısmı önlenebilirdi. Liberal kapitalizm de Marxizm de 19. yüzyılın görüşleridir. Atatürk devletçiliği ise bir 20. yüzyıl anlayışıdır. Tabiatıyla bu günün insanına daha yakındır ve daha insancıldır.

Memleketimizde hür demokratik rejime yeni geçtiğimizden sağ ve solu bugün de her tarafta benimsenmiş bir ilke sayma eğilimindeyiz. Aslında sağ ve sol 19. asırda doğmuş ve I. Cihan Harbi hele II. Cihan Harbi sonunda özünü ve anlamını kaybetmiş ve hiç değilse değiştirmiş kavramdır. I. Cihan Harbi sonuna kadar emeği temsil eden sol ile kapitali benimseyen sağ partiler alabildiğine boğuşmuşlar ve temsil ettikleri zümreleri de boğuşturmuşlardır.

Fakat Cihan Harbi faciası sağ ve solu aktüel olmaktan çıkarmış bu ayrımlaşma demode olmuştur. Bir iki tipik örnek verelim: Bugün İngiltere'de hâlâ muhafazakâr ismini taşımakta olan parti sosyal reformculuk yolundadır. Almanya'da muhafazakâr diye anılan Hıristiyan Demokratların sosyal islâhat programlarına Sosyalist Demokrat Parti, yetişememekte ve yeni sosyal programlar komünizme, yani sol uca halk iradesiyle karşı koymaktadır. Demek ki, yelpaze partileri eski adlarını taşımaya devam etseler

Levent Şahverdi Arşivi

bile, hüviyetleri tamamıyla değişmiş ve böylece klâsik "yelpaze anlamı" değişikliğe uğramıştır.

Dünyanın buraya gideceğini herkesten önce Atatürk sezmiştir. O'nun kurduğu Halk Partisi'nin kendi zamanındaki asıl karakteri şöyle belirir:

1 — Bu parti milleti bölecek bir fırka değil, millî bir hâkim fikir yani, milliyetçi, sosyal ve ilerici ilkelerde toplayacak bir yoğunlaşma hareketidir.

2 — Bu hareket sınıflara dayanmadığı gibi, sınıf mücadelesini lüzumsuz hale getirme azmindedir. Bu başarı reformlarla ve devlet hakemliğiyle sağlanacaktır. Partinin parolası "sınıfsız, imtiyazsız bir millet" olmaktır. Sınıf mücadelesinden beklenen sonuçların daha verimlisini devletçilik prensibinin gerçekleştireceğine inanmış ve bunu geniş ölçüde başarmaya muvaffak olmuştur.

3 — Bu harekette barışçı, imanlı ve ateşli bir milliyetçilik esastır. "Ne mutlu Türküm diyene!" parolası bir sağ kanat ırkçılığı değil, sıhhatli, insanca ve zorunlu bir milliyetçiliktir.

Bu üç karakteri ile Atatürkçülük ve onun kurduğu parti yelpaze terminolojisi ile ne sağ, ne sol partisidir. Kendine özgü bir dünya görüşüdür. Ve elbette bugünkü dünyada görülen uygulamalara bakılırsa ileri bir anlayışı yansıtır. Dünyanın bu yola giriş eğilimi açıktır: Sovyetler sosyalist kalmakla beraber özgürlüğe bir percere açmak zorunluluğu duymaktadırlar (Gorbaçov ilkeleri). Özgür Avrupa'da klasik sağ ve sol partilerin yerleri o kadar sarsılmış ve karışmıştır ki, bugün kimse 19. asır terminolojisi ile bu partilerin yelpazedeki yerlerini söyleyemez olmuştur. Marks'ın sol uca bayrak olan "bütün dünyanın proleterleri birleşiniz, zincirlerinizden başka kaybedecek bir şeyiniz yok" dövizindeki proleter zümre hür Avrupa'da ilk anlamından ayrılmakta ve yerine, bütün sanayi tesislerine ortak hür insanlar kaim olmaktadır. Kapitalist Amerika, Roosevelt ile başlayan "yeni nizam" hareketi ile sosyal bir karakter almaktadır. Ata'nın yaptıkları :

a) Millî bütçenin 150 milyon lirayı aşmadığı ve bütçenin üçte birini "âşar" gelirinin sağladığı bir devirde Atatürk, bir çırpıda, bu vergiyi kaldırmıştır. Dünya malî tarihinde köylünün kalkınabilmesi için devlet bütçesinde bu derece cüretli bir ameliyat yapılmış olduğunu sanmıyoruz. Âşar, toprak ürünlerinden alınan ondalıktı. Devlet, bu vergiyi açık artırma ile mültezimlere satardı. Mültezim de devlete borcunu ödemek ve kabil olduğu kadar fazla kâr etmek için vergi toplamakta gerektiğinde devlet kuvvet-

Levent Sahverdi Arşivi

lerini de kullanırdı. Bu vergi adaletsizdi, zengin ve fakirden aynı oranda alınır ve geçim indirimi tanımazdı. Böylece köylüyü mültezimin ve ortakçının eciri haline getirirdi. Âşar vergisinin kaldırılmasıyla köylü sömürülmekten ve ecirlik kompleksinden kurtarılmıştır. Bu muazzam hamleden sonra köylünün özlenen ölçüde kalkınmamış olması bu altyapı hizmetinin değerini küçültmez.

b) Herkesten fazla köylüyü sömüren yabancı imtiyazları tamamıyla kaldırarak bütün teknik ve sanayi tesisleri millileştiren O'dur. Bu millileştirme hamlesi yeni borçlar yapılmadan, yani gelecek kuşaklar için bir ipotek konmadan gerçekleştirilmiştir.

c) İlk 5 yıllık plânla ana sanayii kurma yolundan son derece önemli adımlar atılmış ve bu çabalar O'nun eseri olan Sümerbank ve Etibank eliyle yürütülmüştür. Bu iktisadî devletçilik anlayışının devlet işletmeciliğindeki hatalar ve acemilikler yüzünden daha büyük eserler verememiş olmasının vebali Atatürk'e yükletilemez.

d) Kuş uçmaz kervan geçmez bölgelere ana yolları ve demir yolunu rantabilite hesabına bakmaksızın, sadece bir alt yapı hizmeti olarak götüren O'dur.

e) Devletin kaderine el koyduğu zaman 12 milyon civarında olan nüfusumuzun büyük bir kısmı sıtma, verem, trahom gibi hastalıkların pençesinde kıvranırken ilk ve muazzam sosyal sağlık tesislerini yaratmak suretiyle çalışabilir bir kuşak doğmasını sağlamak eşi pek az görülmüş bir altyapı hizmetidir.

Şimde O'nun manevî alandaki altyapı hizmetlerine de bir göz atalım.

f) "Köylü milletin efendisidir" sözü, daima sözü özüne uymuş olan bir önder olarak Atatürk için bir dünya görüşü ve bir icraat programıdır. Bu söz, O'nun millî altyapıyı teşkil eden kütle için yalnız ne düşündüğü değil, ne duyduğunu da anlatır. O, bu görüşüne daha fazla aydınlık vermek için barışık ve ilerici millet anlayışını şu formülle ifade etmiştir: "Sınıfsız ve imtiyazsız bir toplumuz." Bu sınıf savaşlarını lüzumsuz kılmak gibi ileri bir dünya görüşünün en güzel ifadesidir. Köylüyü milletin efendisi yapmak mücadelesine sembolik bir muhteva vermek için köylü kadınını Büyük Millet Meclisi saflarına kadar getirmiştir.

g - Tarihimizin çöküş devrinde ruhlara yerleşmiş olan kompleksleri yok etmek için bir millî tarih ve bir millî dil tezini ortaya koyarak manevî

Levent Şahverdi Arşivi

kalkınmanın temel yapısını yaratmıştır. Bu hizmet harf devrimi ile tamamlanmıştır. Okuma yazmayı geniş halk kitlelerine götürmek için bundan daha radikal bir altyapı hizmeti düşünülemez. Milletimize yalnız hür ve demokratik bir yaşama düzeni getirmekle yetinmeyip kadın-erkek eşitliği gibi doğu âleminin hiç alışmadığı bir moral altyapıyı yaratan da O'dur.

Sadece bir film şeridi hızı ile değindiğimiz bu hizmetler Ata'nın asıl vasfının bir "altyapı mimarı" olduğunu gösterir. O özgür, barışık, güçlü ve refahlı bir toplum olmamızı engelleyen setleri birer birer ortadan kaldırmıştır. Yine tekrar edelim: Bütün bu altyapı hizmetleri 13 yıla sığmıştı. Bir milletin ihtiyaçları elbette hiçbir zaman sona eremez. Geri kalmışlıktan kurtuluş savaşının ayrıntıları elbette 13 yılda tamamlanamazdı. O muhteşem başlayışa aynı hızla, aynı inanışla devam etmeliydik. İkinci Cihan Harbi'nin araya girişi ve onun ardından bir sürü gaileler, millî hızı kesmiştir.

Atatürk'ü bir altyapı mimarı olarak yetersiz bulanlar memleketin geri kalmışlığına çare olarak başka idealler aramak ve göstermek eğilimindedirler. Sağ ve sol uçlar bu görüşte birleşmektedir. Bizim inanışımıza göre, Atatürk sadece Türkiye'ye değil, kalkınacak bütün ülkelere en gerçekçi ve en etkili bir hayat felsefesi yaratmıştır. Bu sebepten yurt kalkınmasında ortak parola Atatürk'ü inkâr değil, O'na dönüş olmalıdır. Her türlü, esaret rejimlerinden uzak, millete uygun, sosyal bir kafa taşımak O'na dönüşü kolaylaştırır. O'nun yolu kapitalizme de komünizme de kapalıdır. Devletçilik ve onun ülküsü olan "sınıfsız ve imtiyazsız toplum felsefesi" ekonomik ve sosyal alanda zayıfı kuvvetliye ezdirmemek ve büyük kitleleri bir an önce kalkındırmak formülüdür. Onun için O'nun halkçılık ve devletçiliği, hem sosyal hem de ekonomiktir.

En büyük altyapı mimarı tamamıyla kendi şartlarımızdan kaynağını almış en pratik ve en etken bir sentezi bize emanet bırakmıştır. Gariptir ki, dünya bu senteze duyduğu hayranlığı ifade ederken kendi içimizde tereddütlere düşenler bulunabilmektedir.

Nihayet bazıları da ileri ve gerilik ölçüsü olamayacağını söylerler ve bu ölçüsüzlük dolayısıyla bu anlamları izafi bulurlar.

Ama gerçeklere bakarak, fertlerin ve toplumların hayatında ilerilik, gerilik vardır ve bunların kesin ölçüleri de bulunur. Söz gelişi hürriyetsizlik geri, hürriyet ileri bir merhaledir.

Teminatlardan yoksun bir yaşama geri, teminatlı bir yaşama ileridir.

Levent Sahverdi Arşivi

Cehalet geri, bilgi ileridir.

Taassup geri, müsamaha ileridir.

Sınıflı toplum geri, sınıfsızlaşan toplum ileridir.

İlericiliğin olumlu ölçüleri nerede aranmalıdır? İnsanlık tarihi ana çizgileri bakımından geri bir hayat tarzından, ileri bir hayat anlayışına doğru tedrici bir yükseliştir. Böylece, bu çizginin gerisinde kalan şeyler gericilik ilerisinde kalanlar ilericiliktir. Şu var ki, bu gelişme bir sona varmış değildir ve bir yerde duraklayacak da değildir. Söz gelişi hürriyet mücadelesinin tarihine bakarsak önce işin kolay tarafından fethedildiği görülür. Hürriyetin nispeten basit olan bu ilk merhalesi fikirlerin korkusuzca ve serbestçe ifade edilebilmesinden ibarettir. Bu da şüphesiz büyük bir beşeri ilerlemedir, ama asıl fikir hürriyeti bu değildir, asıl hürriyet fikirlerin doğru doğması, yani doğru düşünebilme kabiliyetidir. Bu, sadece dilin değil, beyin içinin hürriyetidir. Onun için bu ikinci hürriyete insanlık henüz varamamıştır. Bunun için bütün peşin hükümlerden sıyrılabilmek gibi tasavvuru güç bir hamleye ihtiyaç vardır. İnsanlık önce Rönesans'ta böyle bir hürriyete doğru adım atmıştır. Bu adım bir hümanizm hareketi idi, sonra ikinci bir adım atarak reformasyon hareketine girişti. Bu dinî taassuptan ve dogmatizmden bir sıyrılma hareketi idi. Bu adım bugün bile başarılmış değildir. Reformasyon hareketinin karşısında teoloji de yeni istihaleler geçirmek suretiyle rekabete başlamıştır.

Kafa içinin hürriyeti alanında bunlardan daha kesin bir başarı 18'inci asırdan itibaren müspet ilimlerde doğmuştur. Müspet ilimler kadar kafa hürriyetine faydalı bir vasıta düşünülemez. Bu üç hamle ile çok büyük mesafeler alınmış olmakla beraber, insan kafasının tam hürriyete eriştiği bugün de iddia edilemez.

Şu var ki, mesafeleri almış olan insanlığı gerisin geriye götürmek artık mümkün değildir. Namık Kemal'le beraber bu konuda hürriyet aleyhtarlarına "Çalış idrâkı kaldır muktedirsen âdemiyettin" diyebiliriz. Ne olursa olsun hürriyet beşeriyetin en çetin mücadeleler verdiği bir ileri merhaledir. Onun için hürriyetsizlik akımlarının hepsi gericiliktir.

Özgürlük konusunda bu kadar kolay bulabildiğimiz ölçüyü bazı alanlarda bulmak daha müşküldür. Meselâ sosyal ve ekonomik alanda büyük kitlelerin, sefaletten korunması uğrunda mücadele şüphesiz ki, bir ilericilik. Fakat bugün bu mücadelenin hedefi birbirine zıt iki yönde belirmektedir. Ve bunların ikisi de sosyal adaleti "herkesi mülksüzleştirmek" sure-

Levent Şahverdi Arşivi

tiyle gerçekleştirmeye uğraşıyor. İkinci akım ise, sosyal adaleti, "herkese mülk" parolası ile gerçekleştirmeye uğraşıyor.

Bugün Almanya'da küçük aksiyonlar yoluyla 4 milyon aile mülk sahibi durumundadır. Birçok fabrikaların işçiyi ortak etme ve işletmeye iştirak ettirme çabaları da bu gruptandır.

Zamanımızın bir başka sosyal mücadelesine gelelim: Bir görüş sınıf realitesinden hareketle sosyal adaleti sınıflar arasında savaş yoluyla gerçekleştirmeye ve işçi sınıflarına yeni mücadele vasıtaları vermeye uğraşıyor. Bunun karşısında öteki tez, sınıflardan kurulmuş ve iş bölümüne göre meslek zümrelerinden mürekkep sınıfsız cemiyet ülküsünü izlemektedir. Bunların hangisi ilerciliktir? Beşeri tarih sınıflaşmaya doğru mu, sınıfsızlaşmaya doğru mu akıyor? Ortaçağa bakarsak bariz çizgili sınıflar görürüz: Ruhban, zadegan ve avam sınıfları. Bunlar sıkı disipline tâbi, birinden diğerine geçilemiyen gerçek sınıflardı. O günden bu güne böyle bir sınıf anlayışı kalmış mıdır? Bugün hiçbir zümre kapalı bir teşekkül değildir. Aslında zaten hiçbir zaman "ruhban sınıfı" olmamalıdır. Bugün de olamaz, işçilik bugün bir çalışma zümresidir, ve hiçbir yerde zadegan diye bir sınıf kalmamıştır. Şu halde beşeri tekâmül, sınıflaşmalara doğru değil, aksine, sınıfsızlaşmaya doğru yürümektedir.

Asrımızın bir ilericilik savaşı da sosyal reformlar alanında olmaktadır. Hemen söyleyebiliriz ki, sosyal reformlar belli ideolojilerin tekelinde değildir, dünyanın en çaplı ve en köklü reformunu ortaya atmış olan Beveric bir liberaldi. Atatürk reformları ilerici sosyal ve bir milliyetçilik temeline dayanır. Herhalde dünya imtiyazların kalkmasına ve fırsat eşitliği likesine doğru gitmektedir. Atatürk bu görüşlerin başında gelen şahsiyettir.

Hümanist Atatürk

"Yurtta barış, cihanda barış!" parolası ancak bir hümanistin düsturu olabilir. İki cihan harbi faciası geçirmiş olan dünyamızda hümanizm artık sadece insanı aziz tanımak ve ortak kültür değerleri yaratmak gibi 13 veya 16. yüzyılların ve rönesansının dar çerçeveli hümanizmi olamaz. 20. yüzyıl hümanizmi şu amaçlara yönelmek zorundadır:

1 — Yenen için de yenilen için de sadece kan, gözyaşı ve sefalet getiren harpler önlenmelidir (tabii savunma harbi müstesna).

2 — İnsanı kaba içgüdülerin itmesinden kurtarmalı, ruhlara asalet getirmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — İnsanları ve milletleri birbirini sömürmekten alıkoymalıdır.

4 — İnsanlık tam özgürlüğe kavuşmalıdır.

Atatürk hümanizmasında bu dört ilkenin de fiilen mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Muzaffer ordularıyla İzmir'e girdiği 9 Eylül 1922 günü uzaklardan kendilerini kıyılara atan kılıç artığı Yunan askerlerini temaşaya dalmış ve az sonra, yanındakilere "mağlup ettiğim bu Yunanlılarla Akdeniz ve dünya barışı uğrunda yakında dostluk kuracağım" demiştir.[22]

Zaferini kutlamak için kendisine eski bir silâh arkadaşının gönderdiği ve bir Yunan askerinin bir Türk eri tarafından süngülenişini ve kan boşanmasını gösteren tabloyu görünce kıpkırmızı kesilmiş ve kaldırın şu resmi emrini vererek "bunu gönderenin perişan aklına şaşarım" demişti.[23]

Mustafa Kemal asrımızın karakteristik çizgisini teşkil eden antiemperyalist hareketin alemdarıdır. "Bir millet bir meşru emel için topyekün ayağa kalkarsa başarılı olmaması mümkün değildir" cümlesi Asya ve Afrika'da bağımsızlık kazanan yeni ulusların klavuzu olmuştur. Bu yeni devletlerin mücahitleri göğüslerinde O'nun resmini taşıyarak savaşa atılmışlardır.

Böylece Atatürk yalnız fikir eserleriyle değil, icraatıyla da hümanizmini göstermiştir. Millî Mücadele'den sonra hiçbir ihtilâf için silâha müracaat etmemiştir. Hatay meselesi gibi silâhla çözümlenmesi basit olan bir iş için sabırlı ve çetin müzakere yolundan ayrılmamıştır.

Bu kadar da değil; yaşadığı sürece bütün dünyaya da barış telkin etmiştir.

Hitler'in bir cihan faciasına sebep olacağını ve tedbir alınması gereğini, daha 1934'de açıkça ifade eden O'dur.[24]

Böylece Yunus'un en güzel şekilde ifade ettiği Türk hümanizmasının zirvesine ve kemaline ulaştıran en büyük hümanist Atatürk'tür. Bu hüviyetiyle O'na Türk milleti kadar insanlık da minnet borçludur.

[22] İnönü'nün anıları.

[23] Soyak'ın anıları.

[24] General Mac Arthur'un hatıraları.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk gibi ölmez bir adın, ancak Atatürkçülüğe bayrak edilmesi hususunda titizlik göstermek, ödevimizdir. Onun için Atatürkçülüğün ne olduğunu ve ne olamayacağını özetlemek istiyoruz:

1 — Atatürkçülük, Türk milliyetçiliğidir. Bu millete mensup olmanın mutluluğunu taşımayı O'nun şerefli ve bağımsız yaşaması için her fedakârlığa hazır olmayı gerektirir. Millî duyguyu zedeleyen, bağımsız yaşayamayacağımızı telkin eden, milletin dayanma ve dayanışma gücünü zayıflatan akımlar Atatürkçülük olamaz.

2 — Atatürkçülük özgürlüktür, özgürlüklere son verme özgürlüğü Atatürkçülük değildir.

3 — Atatürkçülük ilericiliktir. Ne maske altında olursa olsun milleti geri bir hayat anlayışına çekecek akımlar, Atatürkçülük olamaz.

4 — Atatürkçülük dengeli ve adaletli bir toplum ülküsünü güder. Atatürkçülük sınıf kavgasını teşvik değil, bu kavgaya ihtiyaç bırakmayacak bir sosyal adaleti gerçekleştirmektir. Sosyal adaleti sağlamak, devlete düşer.

5 — Atatürkçülük, millet egemenliğine inanmaktır. Sağ veya sol dikta rejimleri, fert veya klik saltanatı Atatürkçülüğün zıddıdır.

6 — Atatürkçülük barışçılıktır. "Yurtta sulh, cihanda sulh!" parolası, bize barış cephesinde bulunmayı emreder. Macera politikasını desteklemek Atatürkçülükle çeliştiği gibi, milletin savunma şevkini yıpratan akımlar da Atatürkçülüğe ihanettir.

7 — Atatürkçülük, lâikliktir. Din, devlet işlerine karışmaz; inanma ihtiyacını karşılayan ve ahlâkî müeyyide olan dinin vicdanlardaki yerine karışılamaz. Din gerici akımlara bayrak yapılamaz.

8 — Atatürkçülük, milletçi sosyal, ekonomik, kültürel ve manevî kalkınmayı gerektirir. Bu, toptan ve çok cepheli kalkınmanın duraklamasına götürecek davranışlar Atatürkçülükle çelişir.

9 — Atatürkçülük sosyal adaletin gerçekleşmesinden devleti görevli sayar; ama bu yoldan devletin kişiyi ve kişiliği silen bir robot haline getirilmesi Atatürkçülüğe aykırıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

10 — Atatürkçülük bir millî dinamizmadır. Geri kalmışlık çilesinden bir an önce kurtulmayı amaç edinir. Bu dinamizmayı aksatacak her davranış -başta bürokrasi- Atatürkçülüğe aykırıdır.

11 — Atatürkçülük, bir sosyal adalet rejimi olarak her çeşit sömürünün karşısındadır. Fertlere devlet eliyle, bilerek veya bilmeyerek haksız çıkar sağlamak bu ilkeye aykırıdır.

12 — Atatürkçülük, skolâstikten ilericiliğin ekseni olan akılcılığa geçiştir; taklitçilik, değildir.

13 — Atatürkçülük, hukuk rejimidir. Hukukun üstünlüğüne aykırı her düşünce ve davranış Atatürkçülükle çelişir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK İNKILÂPLARI VE SOSYAL DEĞİŞME TEORİLERİ *

Ord. Prof. Dr. SULHİ DÖNMEZER

Konu :

İncelememizin esas konusu, Atatürk inkılâplarını, sosyal bilimin "sosyal değişme, kültür değişmesi" olarak tanımladığı önemli kavramlara ilişkin verileri itibariyle değerlendirmektir. Bu maksatla aşağıdaki sorulara ve bunların benzerlerine cevap vermek istiyoruz: Atatürk inkılâpları sosyal bilimin tanımladığı "sosyal değişmeler" veya "kültür değişmeleri" kategorisi içinde midir? Atatürk inkılâplarında hangi sosyal değişme süreçlerinin işleyişi söz konusudur? Sosyal değişme konusunda ünlü Marksist teorinin verileri bakımından Atatürk ilkelerine bağımlı inkılâplar sosyal değişme olarak nasıl değerlendirilebilirler? Bu inkılâpları sosyal değişme olarak mütalâa ediyorsak, her sosyal değişmede kendisini gösteren dirençler, bugün de varlıklarını sürdürmekte midirler? Değişme önerilerinin kabulü veya reddi bakımından sosyal bilimin belirlediği esaslar, veriler Atatürk inkılâpları bakımından ne gibi bir görünümü yansıtmaktadırlar? Sosyal reform niteliğindeki bazı değişme önerilerinin hâlâ tam olarak Türk toplumunun bütün kesimleri içinde yer tutmuş bulunmaması karşısında bunları toplumun reddettiği yenilik önerileri olarak saymak mümkün müdür?

Sosyal değişme kavramı

Bu ve benzeri sorulara cevap vermeden önce toplumbilim ve değişme teorileri bakımından "sosyal değişme" kavramını tanımlamak yerinde olacaktır.

Toplum bir sosyal sistem olarak ele alanınca, bunun içinde işleyen en önemli süreçlerden birisi *bütünleşme* ise diğeri de *sosyal yapının değişmesini* ve böylece toplumun değişen şartlara uyum yapmasını sağlayan mekanizmalardır. Bu mekanizmalar mevcut yapısı ile devamına imkân bulunmayan sistemi değiştirerek sürekliliğini sağlarlar; böylece değişme toplumun

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi'nin tertiplediği "Atatürk Konferansları" dizisi içinde 28 Nisan 1989 günü verilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

yani sistemin devamının şartıdır. Değişme yeteneğini yitirmiş olan sosyal sistemler hayatta kalmak imkânını da kaybetmiş olurlar. İnkılâpçılık ilkesinin büyük değeri de kendisini işte burada göstermektedir.

Bu itibarla çağdaş toplumlarda önemli özellik toplumsal değişmenin kurumsal, normal ve gündelik bir olgu haline gelmiş bulunmasıdır. Ancak toplumda meydana gelen her değişme, sosyal değişme sayılmaz. Sosyal bilimde genellikle kabul edilen görüşe nazaran, *sosyal sistemin yapı unsurları ve işleyişi üzerinde veya bu yapı unsurlarının nisbî öneminde meydana gelen ve sistemin fonksiyonunu icra yönünden sonuçlar doğuran değişmeler "sosyal değişme" olarak tanımlanır.* Böylece sosyal ilişkilerde meydana gelen önemli ve kalıcı değişiklikler sosyal değişmedir.

Toplumsal kültürde değişme ise kültür unsurlarının içeriğindeki sürekli değişmelerdir (otomobilin icadı ve yaygınlaşması, dile yeni kelimelerin eklenmesi, ahlâk konusundaki telâkkilerin ve meselâ müstehcenlik kavramının değişmesi, yeni müzik, dans şekilleri gibi). Ancak sosyal ve kültürel değişmeler iç içe de girebilmektedirler. Toplumdaki önemli değişmelerin hem sosyal ve hem de kültürel cepheleri, sonuçları vardır. Bu sebeple günümüzde bir ayırım yapılmaksızın *"sosyo-kültürel değişmeler"* teriminin kullanılması tercih ediliyor.

Değişme ve *"gelişme"* kavramları da birbirinden farklıdır: Gelişme, istenen yönde değişme demektir ve bir değer hükmünü de içerir; ama sosyal bilimciler değişme terimini tercih ederler. Bütün Atatürk inkılâplarının hedefi gelişme niteliğinde değişmelerdir.

Bilimde sosyal değişme kavramı çok kısa olarak, böylece tanımlanınca, sosyal değişmenin gerçekten var olup olmadığı, değerlendirilmesi, toplum bir sosyal sistem teşkil ettiğine göre, onun yapı unsurlarına verilecek teorik anlama göre değişecektir. Söz gelimi Marksist yapı anlayışına göre Atatürk inkılâplarını sosyal değişme olarak kabul etmek mümkün olmayacaktır.

Bu konuya aşağıda ayrıntılı olarak avdet edeceğiz.

Sosyal değişme kavramı hakkında verdiğimiz bu tanım çerçevesinde Atatürk İnkılâplarının sosyal bilim verileri yönünden sosyal değişme olarak ifade edilip edilemeyeceğini tespit bakımından bu inkılâpların temel, asıl hedefini belirtmek gerekir. Bu maksatla inkılâplar hakkında kısa bir özet vermek uygun olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gelenekçi toplumdan çağdaş topluma

Balkan, I. Dünya ve İstiklâl savaşlarından çıkan Türk toplumunu Cumhuriyet dönemi 13 milyon küsur nüfusa sahip, ekonomisi hemen tümüyle ilkel tarıma dayalı bir halk halinde bulmuştur. Ülke baştan başa harap ve cihazsız idi; halk on yılı aşan savaşlardan yorgun düşmüştü. Toplum içinde sosyal hareketliliği sağlayacak hemen hiçbir şey yok gibiydi: Ulaşım şebekesi yetersiz, eskimiş ve hatta kısmen harap demiryollarından oluşuyordu. Şehirlerin nüfusu çok azdı: halkın büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşamakta, aynı yerde doğup gene aynı yerde ölmekteydi. Millî ekonomi baştan başa tarıma dayalı olduğu halde, bu faaliyet yetersiz ve geleneksel araçlarla yapılıyordu.

Bu şartlar içinde bulunan bir nüfusun yapısal karakterinin *gelenekçi ve cemaatçi* olması tabiîdir. Nitekim halk bütünüyle *gelenekçi toplum* biçiminin özelliklerini taşıyordu: İslâmî değerler, dinîlik insanların ferdî ve toplumsal hayatlarında, ilişkilerinde egemendi. Dinîlik, dine uygunluk toplumsal ilişkilerde temel unsuru teşkil etmekte ve her şey buna göre değerlendirilmekteydi. Devlet düzeni de İslâmî ilkelere dayanıyordu.

Asırlarca İslâmî ve dinî temele dayanan bir devlet düzeni içinde yaşamış Türk toplumu, 1924'lerden itibaren, siyaset, devlet, ekonomi, kültür plânlarında ve insanların kamusal ilişkilerinde olduğu kadar karşılıklı gündelik münasebetlerinde bir kısım radikal değişme önerilerine ve sosyal değişmeyi sağlamak üzere kanun ve müeyyidelere dayalı metotlara, işlemlere muhatap oldu.

Bu sosyal ve kültürel değişme öneri ve uygulamalarına "Atatürk inkılâpları" diyoruz. Bizim çocukluğumuz ve gençliğimiz Atatürk inkılâplarının uygulandığı heyecan, yenileşme dönemlerinde geçmiştir. Bu itibarla bizim Atatürk inkılâpları hakkındaki bilgi ve görüşlerimiz, elde ettiğimiz tecrübelere de dayanmaktadır.

Konferansımızın başlangıcında belirtilen ve bunların benzeri olan diğer bir kısım sorulara cevap verebilmek için, her şeyden önce, Atatürk inkılâplarının tümüyle temel hedefinin ne olduğunu, Osmanlı döneminde özellikle 19. yüzyıldan itibaren girişilmiş yenileşme hareketleriyle Atatürk inkılâpları arasında ne gibi hedef farklılığının mevcut bulunduğunu, bu hususlaki görüşlerimizi kısaca yansıtmak istiyoruz. Ancak bundan sonradır ki, Atatürk inkılâplarının yapısal değişme hedefine yönelik olup olmadığı anlaşılabilir ve sözünü ettiğimiz sorular bakımından isabetli değerlendir-

Levent Şahverdi Arşivi

meler yapılabilir. Bu sebeple, Atatürk inkılâplarıyla Cumhuriyet'e öngelen Osmanlı döneminde girişilmiş yenileşme hareketlerini kısaca ve mukayeseli olarak gözden geçirmeyi uygun sayıyoruz:

Türk toplumu, 19. yüzyılda, Osmanlı döneminde de bir kısım değişme öneri ve gayretlerine muhatap olmuştur. 1768-1839 yılları arasında geçirdiği vahim buhranlar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve politik örgütlenmesi hemen de yıkılmış, "Şark meselesi" milletlerarası politikanın en önemli konusu haline gelmiştir. Genişlemek durumunda olan emperyalist Avrupa yakın doğu ile olağanüstü ilgilenmeye başlamıştır. Yakın doğu ülkeleri de bu dönemde batı fikirlerinin güçlü etkisi altına girmişlerdi. İşte bu sıralarda batı ülkelerinde elçi olarak görev yapmış bir kısım Osmanlı devlet adamları, imparatorluğun varlığını kurtarabilmesinin ancak batı ülkeleri gibi örgütlenmesine, batı ülkelerinin kurumlarını, hukukunu kabul etmesine bağlı bulunduğu hususunda kanaat getirmişler ve bu maksatla başlatılan ıslahat hareketine *Tanzimat* denilmiştir. Tanzimat hareketi öncesi ve sonrası aslında değişik ve sistemsiz bir kısım sosyal değişme önerilerini topluma sunmuştur. Fransa'nın büyük kanunlarının iktibası, batı tipinde yüksekokulların teşkili bu yenileşme çabaları çerçevesi içindedir. Hatta Tanzimat köylülerin zulme ve istismara karşı etkin bir himayeye kavuşturulacaklarını da ilân edebilmiştir. Sonradan getirilen toprak mevzuatının temeli budur. Ancak yukarda da açıkladığımız gibi söz konusu değiştirme çabaları, ortak bir amaca yönelik olmayan, sadece yukardan gelen, bölük pörçük, fragmanter hareketler düzeyini aşamamış, devletin dogmatik esaslara, ilkelere bağlı olmaktan çıkarılması gibi bir teşebbüs akla bile gelmemiştir. Toplumun sosyal yapı unsurlarında değişiklikler yapmak, sosyal sistemde kalıcı reformlar geliştirmek söz konusu olmamıştır.

Temel düşünce şudur: Devlet idaresinde işlemeyen bazı kısımlar vardır. Bunlar ıslah olunmalıdır. İdaredeki noksanlar ise batıdan alınacak kurumlarla telâfi edilmelidir. Böylece hareket olunursa bozukluklar ortadan kalkar ve şeriata dayalı sistem eskiden olduğu gibi başarılı olarak işleyip gider.

Görülüyor ki, sistemin tümünü kapsayan bir yaklaşım söz konusu değildir: Meselâ bir yandan Hıristiyan değerlerine dayalı Fransız 1810 Ceza Kanunu tercüme ve hemen hemen aynen iktibas edilirken, devletin dine dayalı yapısıyla olan çelişkiyi âdeta gözden kaçırmak üzere, Ceza Kanunu'ndaki hükümler I. maddesinde şöylece takdim edilmektedir: "... Tayin

Levent Şahverdi Arşivi

ve icrası şer'an ülûlemre ait olan tâzirin tayin ve derecatını dahi işbu kanunname mütekeffil ve mutazammın olup ancak her halde şer'an muayyen olan hukuk-u şahsiyyeye halel gelmeyecektir".

Esasen otuzu aşan farklı zümre ve millî gruptan oluşan bir imparatorlukta ortak bir kültür ve sosyal sistemden söz etmek mümkün olamayacağından, bunun yapı unsurlarında değişiklik yapmak söz konusu olamazdı. Bu sebeple sadece devletin işleyişinde bir kısım ıslahatı gerçekleştirmenin mümkün olabileceği için askerî yeniliklere, yüksekokullar teşkiline, devlet içinde yeni kurumların meydana getirilmesine çalışılmıştır. Özellikle Sultan İkinci Abdülhamit'in uzun süren saltanatında toplum bir durgunluk içine görülmüş, bu dönemde gerçi yüksekokullar açılmış, batı modeline uygun eğitim kurumları teşkil edilmesi hususunda gayretler gösterilmiş ise de sosyal hareketlilik çok düşük düzeyde kalmıştır,

Atatürk inkılâplarında temel hedef

Yukarda açıklandığı üzere 1924 yılından sonra Türk toplumuna getirilen *değişme önerileri,* Osmanlı döneminde 19. yüzyılda getirilenlere nazaran çok farklıdır: Bir kere İstiklâl Savaşı'ndan sonra devletin nüfusu esasta eski bir kültür ve tarihe sahip Türk toplumundan oluşmuş ve dolayısiyle artık belirli bir sosyal sistem söz konusu olmuştur. Bütün toplumsal değişmelerin temel faktörünü *lâiklik ilkesinin* teşkil ettiği, bu ilke kabul edilmedikçe, sosyal değişmelerden pekçoğunun gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağı yeterince anlaşılmış ve çok akıllı ve plânlı bir biçimde *lâikliğin* devlet hayatında egemen olmasına giden yol açılıp temizlenmiştir.

Lâiklik ilkesi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na 1937 yılında girer ama; daha 1928 yılında devletin dininin İslâm olduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şeriatı tenfiz yükümlülüğünde bulunduğuna dair hükümler, milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı'nın yeminlerindeki dine atıflar, Anayasa'da yer almış "zevait" (gereksiz fazlalıklar) gibi tanımlanarak kaldırılır. Aslında 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlüğe girdiği andan itibaren devlet, fiilen, lâiklik ilkesini uygulamıştır. 1928 tadilâtına ait gerekçede aynen "... Esbab-ı mesrudeye binaen lâik devletin esas telâkkisine münafi fıkraların Teşkilât-ı Esasiye'den tayyı teklif olunmuştur... Muasır medeniyet hukuk-u âmmesinde, milletin hâkimiyetinin tecellisine medar en mütekâmil devlet şeklinin lâik ve demokratik Cumhuriyet olduğu müsellimâttandır" denilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Lâik devlet ilkesinin kabulü, en başta gelen, en önemli inkılâp girişimidir. Lâik Cumhuriyet düzeni kabul edildikten sonradır ki, sosyal yapıyı çeşitli unsurları itibariyle değiştirmek, geniş ve kapsamlı sosyal değişmelerin gerçekleştirilmesi amacıyla çabalar göstermek mümkün olabiliyor: 19. yüzyılın ortasında gerçekleştirilmesine girişilen yenilik hareketlerinden çok farklı olarak, 1924'ten itibaren teşebbüs edilen yenilik hareketleri *Türk toplumunun çağdaş medenî toplum modeli istikametinde yapısal bakımdan değişmesini sağlamak amacını gütmüştür.* Bu bakımından Atatürk inkılâplarının temel amaçlarından başta geleni, insanların zihniyetlerini, düşünce tarzlarını değiştirmek; değişmez bir kısım *a priory,* dogmatik ilkeler yerine çağdaş ilim zihniyetinin tesisi, insanlarda, olaylara ilim ve fennin verileriyle bakma itiyadının yer aldığı bir fikir yapısının teşkilidir; En hakikî mürşidin ilim olduğunun düşünce tarzlarında yerleşmesidir. Böylece toplumda egemen insan tipi, standartlar ve düşünce örneklerinin değiştirilmesi istenilmektedir. Böylece dogmalara esir olmak yoktur; bunun için başta ve her şeyden önce devlet lâik olmalıdır. Sözünü ettiğimiz düşünce inkılâbının temel ilkelerinden birisi hiç kuşkusuz inkılâpçılıktır. İnkılâpçılık dogmaların esiri olmamak ve çağın gerekli, zorunlu kıldığı yenilikleri kabule açık bulunmak demektir. Bu anlamda inkılâpçı zihniyet, inkılâpların kabulü ve yerleşmesi için şarttır.

Lâiklik temeli üzerindendir ki, insanların davranış ve tutumlarında, aile hayatında, kadın erkek ilişkilerinde, siyasette, çağdaş medenî yaşam modeline uyulmasını sağlayacak yapısal ve kültürel değişme önerileri, Türk toplumuna sunulmuştur. Bütün bu sosyal ve kültürel değişiklik önerileri "Atatürk inkılâpları"dır. Böylece Atatürk inkılâpları Türk toplumu bakımından bütünüyle yapısal bir değişme hedefine yöneliktir ve Osmanlı döneminde girişilmiş yenilik hareketlerinden olan temel fark da bizce budur. Hedef gelenekçi toplum düzeninden çağdaş toplum düzenine geçmektir.

Atatürk inkılâpları bazı yazarlarca, siyasî inkılâplar, sosyal inkılâplar, hukuk alanında inkılâplar, eğitim, kültür ve sanat alanında inkılâplar olmak üzere veya başka şekillerde tasniflere tâbi tutulmaktadır. Siyasî inkılâplar olarak saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, Cumhuriyet'in kurulması belirtiliyor. Sosyal inkılâplar olarak kadın haklarının tesisi, şapka ve kıyafet değişikliği, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, Soyadı Kanunu'nun kabulü, lâkap ve unvanların kaldırılması, uluslararası saat, takvim ve rakamların kabulü gösteriliyor. Hukuk alanında inkılâplar ise büyük batı kanunlarının iktibasıdır. Eğitim, kültür ve sanat alanında inkılâplar olarak öğre-

Levent Şahverdi Arşivi

timin birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat), yeni harflerin kabulü, millî tarih anlayışının ve Türk tarih tezinin tesisi ile beraber güzel sanatların geliştirilmesi çabaları gösterilmektedir.

Aslında Atatürk inkılâpları, Türk toplumunun çağdaş medenî toplumların yaşam biçimine uygun bir hayat tarzı yönteminde yapısal değişiklikler geçirmesi hedefini güden toplumsal önerilerdir ve hepsi birbiri içine girmiş ve birbirini tamamlayan, biri diğeri üzerine istinat eden durum arz etmektedirler. Meselâ Medenî Kanun'un kabulü ile insanlarımızın karşılıklı ilişkilerinde, aile hayatında, kadın haklarında meydana getirilmesi arzulanan değişiklikleri, sadece hukuk alanında bir değişim, bir inkılâp telâkki etmek, elbette ki, doğru olmaz. Medenî Kanun'un kabulü yalnız yurttaş ilişkilerini düzenleyen hukuk kuralları itibariyle değil ve fakat yukarda belirtilen hedefe yönelik toplumsal ve yapısal değişme bakımından en önemli harekettir.

Türk inkılâplarının sosyal sistemin çağdaş toplum düzenine geçmek olan asıl hedefine ulaşabilmesi için ise ön şart devletin lâik bir yapıya kavuşturulması idi. Bunun içindir ki, lâiklik ilkesi üzerinde, Türk aydınları olarak, en büyük duyarlılıkla duruyoruz. Lâiklik ilkesi, Türk toplumunu çağdaş medenî milletler düzeyine çıkarmak üzere yapılmış bütün inkılâpların temeli ve ön şartı, aynı zamanda bunların hepsinin güvencesidir. İlerde arz edeceğimiz gibi sosyal değişme olarak en fazla dirençle karşılananı da lâiklik inkılâbı olmuştur.

Kavramları böylece belirledikten sonra konferansımızın başlangıcında söz konusu ettiğimiz sorular bakımından Atatürk inkılâplarının değerlendirilmesine geçebiliriz. Önce Marksist teori bakımından Atatürk inkılâplarının bir sosyal değişme sayılıp sayılmadığını inceleyelim ve bu hususdaki görüşlerimizi yansıtalım.

Marksist sosyal değişme teorisi

6. Bilindiği üzere Marksist değişme teorisi, sanayi ihtilâlinin ve ekonomik teknikte büyük anlam taşıyan değişikliklerin gerçekleştiği bir dönemin yansıması olarak tanımlanır; bu sebeple hem teknik faktörlere karşı çok duyarlıdır ve hem de bu faktörleri gereğinden çok abartıp vurgulamaktadır. Teoriye göre üretim ilişkilerinin tüm toplamı, toplumun ekonomik yapısını oluşturmakta ve bu gerçek temel üzerinde üst yapı yani hukuk, siyasî ilişkiler ve bütün diğer toplumsal unsurlar yükselmektedir. Böylece

Levent Sahverdi Arşivi

toplumun örgütlenmesi ekonomik yapıda ifadelenmektedir. Kişilerin belirli bir dönemde, zamanda sahibi bulundukları düşünce ve fikirlerin nev'i de bu yapı ile bağımlıdır. Teknik keşifler, icatlar, üretimin maddî güçlerini değiştirince, ekonomik etmenler ve onlar üzerine bina edilmiş sosyo-ekonomik ilişkiler arasında bir gedik açılmış olur ve artık üst yapının da değişmesi gerekir.

Ülkemizde bazı Marksist eğilimli yazarlar, böylece çok kısa olarak belirtmeye çalıştığımız sosyal değişme görüşü çerçevesinde Atatürk inkılâplarını sosyal değişme olarak kabul etmenin mümkün bulunmadığını iddia etmekte ve inkılâpları "gardrop inkılâpları", "üstyapı kurumları değişiklikleri" gibi sıfatlarla nitelendirmeye yeltenmektedirler. Çünkü, Atatürk inkılâpları özel mülkiyete dayalı üretim güçlerinde ve ilişkilerinde yani üretimin maddî güçlerinde bir değişiklik yapmamıştır.

Oysa adı geçenlerin yanılgıları, Marks'ın söz konusu teorisini bir model, bir ipotez olmaktan ötede, kendisinden sapılmasına izin verilmeyen dogmatik bir beyan olarak ele almalarından kaynaklanmaktadır.

Bir kere üretim teknikleri dışında öyle diğer birtakım teknikler vardır ki, bunlar da sosyal yapıyı aynı derecede etkilemektedirler. Söz gelimi askerî teknikteki değişmeler, toplumun değişmesini sonuçlayan çok önemli etkenler olabilmektedir. İnsan davranışlarını etkileme hususunda çağdaş metotlar, meselâ propaganda da aynı niteliktedir. Teşkilâtlanma tekniğindeki gelişmeler bürokrasinin gücünü olağanüstü artırmıştır ve sanayide çok etkili bir menajerler zümresini ortaya çıkarmıştır. Bu hal ekonomik güçleri geniş ölçüde değiştirmiştir. Diğer yandan, teknolojik etmenler üzerinde, kültürel bakımdan mutabık kalınmış beşerî hedeflere göre aklın büyük etkisinin olabileceği açıktır. İçinde bulunduğumuz teknik çağında makine ve tekniği yok etmek imkânsızdır ama, akıl ve zekâ ile zarar veren kurumları, bunların yan etkilerini bertaraf etmek ve tamamiyle gelişmemiş bulunan karşı eğilimleri güçlendirmek mümkündür. Sosyal reform toplumu baştan sona yeniden inşa etmek anlamına gelmez ama; toplum içinde faaliyette bulunan eğilim ve güçleri gözlemlemek ve uygun bir strateji marifetiyle eylemleri istenilen yönlere sevk etmek keza mümkündür. İşte Atatürk inkılâpları ile sosyal yapıyı değiştirmek üzere uygulanan strateji de bu olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Sosyal değişmenin sebepleri

Bazı sosyal bilimciler sosyal değişmenin sebeplerini üç grup altında topluyorlar:

a) Bunların başında "sosyal sistemin içinden, bunun iç sürecinden çıkan süzülen değişme sebepleri" geliyor. Söz gelimi toplumun nüfus yapısında meydana gelen değişiklikler en önemli sosyal değişme muharriklerindendir; nüfusun terekkübündeki değişmeler toplumda yerleşmiş örf ve âdetlerin, ilişki şekillerinin ortadan kalkmasına, grup ilişkilerinin yoğunlaşıp seyrekleşmesine sebebiyet vermektedir. Nüfusun büyük oranda artışı kırsal bölgelerden insanları şehirlere getirip yığmakta ve ortaya çözülmesi pek güç sosyal problemler çıkarmakta ve bunlar da sosyal değişmeleri ve kültür değişmelerini sonuçlamaktadırlar.

Sürekli ve yerleşmiş sosyal sistemlerde yarar çekişmeleri geniş ölçüde kurumlaşmış kurallarla çözülürken, ağır ağır ve barışçı yol ile sistemin yapısı üzerinde de değişikliklerin meydana gelmesine sebep olurlar. Bu itibarla *sosyal problemler* bir toplumda değişmenin yollarını açan başta gelen faktörlerdir. Sosyal problemlerin varlığını tespit eden liderler, bunların kavgalar çekişmeler sonucu ortaya çıkaracakları değişiklikleri önceden keşfedip, reform yoluyla ve daha az zarar verecek surette gerçekleştirebilirler. Atatürk inkılâplarında bu özellik ve nitelik açıkça görülebilmektedir. Ancak hemen açıklayalım ki, Atatürk inkılâpları sosyal sistemin içi sürecinden süzülen değişmeler niteliğinde değildir. Bu konuya ilerde sosyal değişme arasındaki ilişkilere değinirken aşağıda tekrar avdet edeceğiz.

b) Sosyal değişmenin ikinci grup sebepleri *kültür değişmeleridir.* Kültürün eski unsurlarında gerçekleştirilen yeni düzenleme biçimleri yani yenilikler, sosyal değişmeleri tahrik etmenin temel araçlarındandır. Atatürk inkılâpları bu aracı geniş ölçüde kullanmış ve bu yolla sosyal değişmeleri tahrike çalışmıştır. Bütün Atatürk dönemi yazıda, dilde, tarihte, müzikte, eğlence şekillerinde, bilimde, üniversitede değişiklik yapma çabalarıyla doludur.

c) Nihayet üçüncü grup değişme sebepleri fizik çevredeki değişikliklerdir. Atatürk inkılâplarıyla bu kategori değişme sebepleri arasında bir ilişki olmamıştır; savaşlardan çıkmış ülkenin ekonomik durumu fizik alanda fazla bir değişiklik yapma imkânını vermemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Sosyal değerlerde değişme

Sosyal değişmeyi belirleyen önemli işaretlerden birisi, toplumun başta gelen yapı unsurlarını oluşturan sosyal değerlerde değişmelerin gerçekleşmesidir. Sosyal değer değişmeleri uzun zaman süresi içerisinde gerçekleşebilmektedir. Bir toplumda girişilen inkılâp hareketlerinin sürekli hale geldiğini veya yerleştiğini yani sosyal değişme teklifi olmaktan çıkarak gerçek bir değişme halini aldığını söyleyebilmemiz ise, sosyal değerler sisteminde *ciddi* değişikliklerin gerçekleşmiş bulunmasına bağlıdır.

O halde sosyal değişme yönünden önemli bir şart da, insanların düşünce tarzlarında kalıcı değişikliklerin meydana gelmiş bulunmasıdır.

Atatürk inkılâplarına dayalı sosyal değişmelerin sürekliliğini sağlamak ve düşünce plânına işaret ettiğimiz temeli oluşturmak üzere, 1924'lerden itibaren eğitim alanında birbirini izleyen reformlar yapılmıştır: Medreselerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitimin en ileri derecede olmak üzere lâikleştirilmesi ve İstanbul Üniversitesi'nin tam bir batı üniversitesi kimliği ile yeniden kurulması gibi. Bütün bu çabaların geleneksel sosyal değerler yerine inkılâpçı değerlerin yerleşmesi bakımından düşünce plânında ne derecede etkin olabildiği ayrıca incelenmesi gerekli bir araştırma konusudur.

Değişme hızını etkileyen etmenler

Sosyal bilim bakımından sosyal değişme, değişik faktörlerin rol oynadığı karmaşık bir oluşmanın sonucu olarak tanımlanır. Bu oluşmada yenilik, icat, keşif gibi olgular başlıca etkenlerdir ve sosyal sistem, her zaman, sürekli olarak ve kendiliğinden değişmektedir. Toplumdan topluma olan fark, değişmenin hızlı olup olmamasıdır. Sistem aslında kendisini şartlara uyduran, şartlara uyum yapan bir süreçtir.

Ancak değişme oranına ve hızına etki yapan bazı etmenler vardır ve bunlardan başta geleni yine *toplumun yapısının niteliğidir.* Söz gelimi yaşlı kişilere üstün otorite tanıyan kültür değerlerine sahip toplumlarda değişme hızı fazla olmaz. Uyumu abartılmış şekilde vurgulayan toplumlarda da durum böyledir; buna karşılık hoşgörü toplumlarındaki değişme hızı fazla olur. Bu sebeple, yapısı ve terekkübü itibariyle nüfusunda çocuk ve gençlerin yüksek oranda bulunduğu toplumlarda sosyal değişmeye karşı olan dirençler az olacaktır. Atatürk inkılâplarıyla getirilen sosyal değişme önerileri bakımından nüfusumuzun terekkübünde çocuk ve genç oranının yüksek oluşu, elbette ki kolaylık ve hız sağlamıştır. Atatürk'ün her şeyi

Levent Şahverdi Arşivi

Türk gençliğine emanet etmiş bulunması da böylece ayrı bir anlam kazanmaktadır. Atatürk, inkılâpların gençler tarafından çok daha kolaylıkla, direnç gösterilmeden hızlı olarak benimseneceğini ve sosyal değişmenin gerçekleşeceğini biliyordu.

Toplumun değişmeye olan genel tutumu da, değişme bakımından başta gelen faktördür. Yeniliği kabule hazır inkılâpçı tutumlara sahip toplumlarda değişme oranı ve hızı yüksek olmaktadır. Osmanlı toplumunun esasta gelenekçi ve muhafazakâr karakter taşıdığını söylemiştik. Bu tipte olan bir toplumun Atatürk'ün sunduğu değişiklik önerilerini, fazla bir direnç göstermeden kısa bir süre içerisinde nasıl kabul ettiği özellikle yabancılar arasında daima söz konusu edilmiştir. Ancak 1912'lerden itibaren fasılasız devam eden *savaşların* toplumumuzu geniş ölçüde etkilediğini, batı toplumu ile olan temasları çoğalttığını ve yaşamak için değişmek zaruret ve ihtiyacının büyük kitlelerce idrak olunmasa bile hiç değilse hissedildiğini, bu halin Atatürk inkılâpları bakımından yatkın bir ortam hazırladığını söylemek gerekecektir.

Sürekli savaşların, fertlerin inkılâpçı tutumları benimsemeleri bakımından etkileri büyük olmaktadır. Çünkü savaş, herkesin birlikte ve beraberce idrak ettiği ihtiyaçları ortaya çıkarır. Oysa ihtiyaçlar fertler tarafından gerçek olarak hissolunduğunda varlık kazanırlar ve insanlar bunun gereği olan değişmeleri kolaylıkla kabul ederler. Buna karşılık olarak da değişen şartlar yeni ihtiyaçları doğurur ve böylece değişme süreci hızlanarak devam edip gider.

Atatürk inkılâplarının Türk toplumu tarafından kabulünde bu noktanın önem taşıdığı görüşündeyiz.

Sosyal değişme ajanları

Yukarda açıkladığımız gibi sosyal bilim yönünden sosyal değişme, değişik faktörlerin rol oynadığı bir oluşmanın sonucudur; ancak sosyal değişiklik önerileri çoklukla lider yeteneğindeki kişiler, iktidar sahipleri, istilâcılar tarafından da getirilmektedir. Bunlara bilimde "sosyal değişme sağlayıcı ajan" (change agent) denilmektedir. Hatta bazan sosyal normlardan sapanlar da bir değiştirici ajan rolünü oynayabilmektedirler. Sosyal değişme önerilerinin toplum tarafından kabul veya reddinde, değişiklik teklifini getiren kişinin veya kişilerin veya kurumların kimlikleri büyük ölçüde etkilidir: Yüksek derecede prestije sahip kişi veya liderlerden gelen değişme önerileri çok daha kolaylıkla kabul olunur. Prestijle iktidar birlikte mevcut

Levent Sahverdi Arşivi

olduğunda değişmelerin kabulü çok daha kolaylaşmaktadır. Başarılı sosyal değişme ajanları, çeşitli metotlar kullanarak değişiklik önerilerini topluma sunarlar.

Kültürü değiştirmeyip buna eklenen unsurların kabulü çok daha kolay olmaktadır; buna karşılık yerleşmiş yapı unsurlarının veya kültür unsurlarının tümüyle bertaraf edilerek yenilerinin topluma sunulması halinde kabul çok daha büyük dirençlerle karşılanmaktadır.

Dikkat edilsin ki, Atatürk inkılâplarının en önemlisi olan lâiklik, aradan bu kadar yıl geçtiği halde, küçük ve etkisiz de olsa, hâlâ bazı küçük grupların direnciyle karşı karşıya kalmaktadır. Yine dikkat edilsin ki, topluma bu derecede radikal inkılâpları hemen sunmuş olan Atatürk, kadın kıyafetleri hakkında bir teklif getirmemiş, bunun çözümünü toplumun gelişmesine ve diğer inkılâpların zincirleme olacağı muhakkak bulunan tesirlerine bırakmıştır.

Atatürk'ün Çanakkale Zaferi'nden başlayan ve İstiklâl Savaşı'nda taçlanan büyük vatan hizmeti O'na ülkede çok büyük bir prestij sağlamıştır. İnkılâpların kabulünde, yukarda açıklamaya çalıştığımız hususlara ek olarak onun kişiliğinin büyük etkisini, hiç şüphesiz göz önünde bulundurmak gerekecektir.

Sosyal değişmeyi öneren ajanın yeniliğe karşı olan dirençleri özellikle kırması gerekmektedir. Atatürk, gerektiğinde en şiddetli metotları uygulamak suretiyle dirençleri kırmayı veya bunların aktivitesini yok etmeyi başarmıştır.

Plânlama ve sosyal değişme

Sosyal bilimciler arasında, sosyal değişmenin geleceğini önceden tahmin ve yönünü kontrol etmenin mümkün olup olmadığı hususu tartışılmalıdır. Bazı yazarlar, sosyal değişmenin, bizim fiilî kontrolümüz dışındaki toplumsal süreç ve kuvvetlerce idare olunduğundan, yeniliğin şartları gerçekleşince kendiliğinden ortaya çıkacağını ve insan varlığı bakımından problemler doğsa da neticelerini meydana getireceğini öne sürmektedirler. Buna karşılık sosyal değişmenin gidişi üzerinde etki yapılabileceği ve sosyal plânlama yoluyla değişmenin akıllıca yönlendirilebileceği hususunda da düşünceler vardır.

Bizim görüşümüz şudur ki, olayların da ispatladığı üzere, gerçekten akıllı ve plânlı girişimler sosyal değişmenin süresini kısaltabilir, dirençleri kırabilir ve değişmenin masraflarını azaltabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk inkılâpları arasında özellikle yazı inkılâbı, plânlı sosyal değişmenin harika bir örneğini ortaya koymuştur ve bütün diğer inkılâpların temel amacına ulaşması bakımından çok önemli katkılar sağlamıştır.

Değişme önerilerinin kabulü

Sosyal değişme önerilerinin hepsi toplum tarafından kabul edilmez. Sosyal bilim, toplumun değişme önerilerini seçerek kabul ettiğini, bunlardan bazılarını hemen, bazılarını az veya uzun zaman geçtikten sonra "*seçerek*" kabul ettiğini, bazılarını ise hiç kabul etmediğini belirtiyor. Bu seçim süreci bakımından değişmeyi öneren ajanın kimliği ve toplumsal prestiji çok önemli bir etkendir.

Sosyal yapının fonksiyonel istemlerini karşılayan, mevcut kültürle açık bir bağdaşmazlık içinde bulunmayan, meselâ kültür içine kolaylıkla eklenebilecek kültür unsurları kolaylıkla kabul edilebilmektedir.

Sosyal bilimdeki bu gerçekleri Atatürk inkılâpları bakımından da gözlemlemek mümkün oluyor: Söz gelimi sosyal gerçek olarak kadın erkek eşitliği, Medenî Kanun'un ihdas ettiği tek karılılık, dikkat edilsin ki, ancak zaman içinde, yavaş yavaş ve belki de 1980'lere doğru bütünüyle yerleşme yoluna girmiştir. Lâiklik bakımından da aynı şeyleri söylemek mümkün olabilir: Değişmeleri hukuk plânında anayasalarda, kanunlarda ifade etmek çok güç bir şey değildir. Fakat insanların düşünce plânlarında, gerçek bir yapı değişikliği olarak sözü geçen değişmeleri beyinler üzerinde gerçekleştirmek zordur.

Atatürk inkılâplarının süreci

Değindiğimiz ve benzeri konulara ilişkin değişme önerilerini, sosyal sistemin, kendi iç sürecinden çıkan, süzülen değişme sebeplerinden çok, egemenliği kullanan siyasî kadronun kanun ve müeyyidelere dayalı değiştirme çabaları olarak tanımlamak gerekeceğinden, söz konusu inkılâpların (Medenî Kanun, lâiklik) toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabulü zaman almış ve zaman zaman dirençlerin kırılması gerekmiştir.

Son kırk yıl süresince, Türk toplumunu gelenekçi ve cemaatçi toplum biçiminden sanayi toplumu haline dönüştürecek istidattaki, toplumun içinden süzülen, başta nüfus artışı, sanayileşme ve diğer sebeplere dayalı büyük şehirleşme hareketi, inkılâpların önerdiği değişmelerin yaygınlaşıp etkinleşmesinde büyük âmil olmuştur ve olmakta devam edecektir.

Levent Sahverdi Arşivi

Sosyal değişmeye dirençler

Sırası gelmişken sosyal değişmeye karşı dirençler üzerinde biraz daha durmak istiyoruz: Toplumlarda, en basit yenilik önerileri bile dirençlerle karşılaşır. Grup dinamiği ile meşgul olan sosyal psikoloji uzmanları söz konusu direnç olayına büyük yer veriyorlar. Sosyal değişme, hatta gündelik hayatı da etkileyen yenilikleri getirmekte ve bu sebeple insan, değişmeleri zorlayıcı, cebir ve zecredici olarak değerlendirmektedir. Kişiler uzun süre içinde sosyalleşirken öğrenip benimsedikleri hareket örneklerini değiştirmek istememektedirler. İnsan, hayatı boyunca uyum yaptığı bir düzene bağımlı olan yatırılmış yararlar elde etmektedir. Değişme bu yararlar bakımından tehlikeleri ortaya çıkarıyor. Marks teorisinde, eski düzenin bir takım yatırılmış yararlar ve ideolojileri meydana getirdiğini, bunların üretim ilişkilerinde, ekonomik teknikte meydana gelen değişikliklerin üst yapıya intikalini engellediklerini, ancak ideolojilerin, yanlış düşünce itiyatlarının ve özellikle yatırılmış yararların büyüsünü, bu düzende hiçbir menfaati bulunmayan proletaryanın ihtilâlle kırıp yok edebileceğini öne sürüyor.

Her alanda meydana gelen değişmelere karşı dirençler teşekkül ediyor; bunlara karşı değişmeyi yerleştirmek bakımından iki metot vardır: 1) Baskıları artırmak, güç kullanarak dirençleri kırmak; 2) Değişmeye karşı olan dirençleri azaltıcı usullere ikna metotlarına başvurmak veya her iki metodu birlikte olarak kullanmak.

Atatürk inkılâplarına karşı dirençlerin yok edilmesi bakımından da her iki metot birlikte kullanılmıştır; ancak gerektiğinde baskıya başvurmak hususunda hiçbir tereddüt gösterilmemiş, idare-i maslahatçılık yapılmamış, kararlı, tâviz vermeyen bir tutum içinde bulunulmuştur.

Bugün karşısında cüz'i de olsa hâlâ bir kısım direncin söz konusu olduğu inkılâp bizce başta lâikliktir. Diğer değişme örneklerinin kimisi hemen, kimisi zaman içerisinde kabul edilmiş ve sosyal yapının, Türk toplumsal kültürünün birer parçası, unsuru halini almış bulunmaktadırlar. Bazan, üniversitenin çok küçük bir öğrenci azınlığında başörtüsü, cuma günü tatil yapılması isteği gibi inkılâplara aykırı küçük dirençler görülebiliyorsa da, bunlar esasta devletin lâikliği ilkesi ile bağlantılıdır. İslâmî devlet kurulması propagandasının yapılmasını, bu maksatla teşkilâtlanılmasını, Anayasa ve yürürlükteki diğer kanunlar ve özellikle Ceza Kanunu'nun 163. maddesi yasaklamış bulunduğundan, dirençler su yüzüne kolaylıkla çıkamıyor ve bu nevi çabalar, din ve vicdan hürriyeti, temel haklar gibi

Levent Şahverdi Arşivi

yüksek kavramlarla perdelenmeye çalışılıyor. Demokratik hareket, özellikle, 1961 Anayasası'ndan sonra direnç sahiplerine bir miktar cesaret ve hatta cür'et vermiştir. Biz, sosyal bilimin açıklamaya çalıştığımız verileri karşısında, söz konusu dirençlere hâlâ rastlanmasını fazla yadırgamıyoruz. Aslında, devletin lâikliği konusundaki inkılâba karşı dirençlerin şimdiye kadar ortadan kalkmış bulunması gerekirdi. Bizce baskılar yanında yaygın bir eğitim faaliyeti ile dirençlerin ortadan kaldırılmasına çalışılması gerekirdi. Lâikliğin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda yaygın ve aydın bir eğitim faaliyeti uygulanmalı idi. Eğitim bakımından kırsal bölgelerle olan iletişimin azlığı ve kısmen kopukluğu bu bölgelerde eğitimin yeterince etkin olmaması, 1961 Anayasası ile beraber geçen bastırılmış dirençlerin ortaya çıkmasının sebepleridir. Sanayileşip, çağdaşlaşan Türkiye'de sistemin içinden kaynaklanan sosyal değişme süreçleri bu dirençlerin bir daha canlanmayacak surette ortadan kalkmasını er geç sonuçlayacaktır. Ancak geçecek süre içerisinde hep uyanık olmak ve hukukî müeyyideleri muhafaza etmek yani oyuna gelmemek şarttır.

Yeni bir yaklaşım ihtiyacı

Atatürk inkılâpları, yıllardan beri bir tarihî perspektif içerisinde incelenip anlatılmıştır. Bizim yarım yüzyılı oldukça geçmiş öğrenciliğimizden bu yana hep bu suretle hareket olunmuştur. Bugün de üniversitelere bağlı olarak çalışan Atatürk inkılâpları Enstitüleri aynı geleneği sürdürüyor. Biz bu konferansımızda, Atatürk inkılâplarını sosyal bilimlerin ve sosyal değişme teorilerinin verileri itibariyle gözden geçirmeyi denedik. Hiçbir iddiamız yoktur, yaptığımız sadece bir deneydir. Bu yönde yapılacak araştırmalar, bizce hem Atatürk inkılâplarının birer sosyal değişme olarak daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve hem de Türk toplumunun geçirmesi mukadder diğer sosyal değişmeler bakımından, edinilmiş deneylerden yararlanılmasını mümkün kılacaktır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

FRANSIZ İHTİLÂLİ VE ETKİLERİ

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

Kendisinden önceki bütün çağlardan süregelen değerlerin ve gelişmelerin önemli ölçüde değiştiği "Yakın Çağ"ı başlatan Fransız Devrimi 1989 yılında 200. yılını tamamlamakta ve bu nedenle yılın ana temalarından birisini "Fransız Devrimi" oluşturmaktadır.

1789 da Fransa'da başlayan siyasal ayaklanmanın adı olan "Fransız Devrimi"nin nedenleri üzerinde tarihçiler birleşememekte, bazıları bu olayı "Aydınlık Çağı"nın bir entellektüel hareketi olarak görürken, bazıları ezilen sınıfların feodal zulme karşı ayaklanması olarak telâkki etmektedir. Zamanla, Fransız Devrimi'nin esas nedeninin 17 ve 18. Yüzyılın yetersiz vergi sistemi, Krallığın savurganlığı ve Amerikan Devrimine karışması sonucu "bir dev kamu borcu" olduğu teslim edilmiş ve başta ünlü Maliyeci ve bankacı J.Necker olmak üzere, Kralın maliye uzmanları bir çare bulamayınca, Kral 16. Lui 175 yılından beri toplanmamış bulunan "Etats Generaux-Sınıflar Meclisi"ni 5 Mayıs 1789 da Versailles de toplamış, bu mecliste oy vermenin nasıl olacağı sorunundan ise büyük Fransız Devrimi çıkmıştır. Krala meydan okuyan Meclis, kendini 17 Haziranda "Ulusal Meclis" olarak ilân etmiş, 16. Lui'nin Necker'i azletmesini bahane yapan kızgın halk, 14 Temmuz 1789 da hapishane olarak kullanılan Bastille Kalesine saldırarak burayı ele geçirmiştir. Diğer taraftan ihtilâlcilerin bir "Ulusal Ordu-Garde Nationale" ve Pariste ihtilâlci bir "Belediye İdaresi-Commune" kurduğunu ve Ulusal Ordunun Komutanlığına Amerikada gönüllü olarak çarpışan La Fayette'i getirdiğini görüyoruz.

Kurucu Meclise dönüşen Ulusal Meclis, 4 Ağustos 1789 da, bütün feodal imtiyazları kaldırarak, 26 Ağustos 1789 da bir Başlangıç ve 17 maddeden oluşan "İnsan ve Yurttaş Hakları Demeci"ni yayınlayarak, toplumun dayanacağı hukukî esasları saptamış, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ihtilâlin sloganları olmuştur.

Fransa'dan kaçmak isteyen ve fakat yakalanarak tekrar Paris'e getirilen Fransız Kralına, Avrupanın çeşitli hanedanları "Pillnitz Demeci" ile sahip çıkınca, ihtilâl yönetimi radikalleşmiş, 20 Nisan 1792'de, Fransız İhtilâli Savaşlarını başlatmış, Kralın ve Kraliçe Marie Antoinette'in ihanet içinde bulunduğu rivayetleri üzerine halk Tuileries Sarayına kanlı baskın-

Levent Sahverdi Arşivi

da bulunmuş, oluşturulan yeni meclis 21 Eylül 1792 de Monarşiyi kaldırarak, Birinci Cumhuriyeti ilân etmiş, 16. Lui Ocak 1793 de idam edilince, Kralcıların Batıda Vendèe de ayaklanmasını takiben, Robespierre'in "Terör Yönetimi" yürürlüğe sokularak Danton, Desmoulins ve Heber gibi ılımlı rakipleri 5 Nisan 1794 de idam edilmiş, Cumhuriyet Anayasası yerine "Comitè du Salut Public—Kamu Selâmeti Komitesi" ve -"Tribunal Revolutioaire- İhtilâl Mahkemesi" hüküm sürmüş binlerce kişi öldürülmüştür. Selâmet Komitesi Başkanı Robespierre'in Saint-Just ve Couthon ile kurduğu Triumvira'nın yaptığı terör 27 Temmuz 1794 de Meclisin darbesine yol açmış, Robespierre ve arkadaşları ertesi günü idam edilirken, 1795 de "Directoire" adı verilen beş kişilik bir yönetim kurulmuş, böylece eski devlet ve toplum temelden yıkılmış, fakat yeni toplum ve yeni devlet ve düzen kurulamadığı için, halk bu istikrarsızlıktan bunalmaya başlamıştır. Savaşta sivrilmiş genç bir general olan Napoleon Bonaparte Direktör olan Sieyes'i de yanına katarak, 9 Kasım 1799 da bir hükûmet darbesi ile Directoir'i devirerek, Sieys, Ducos ve Napoleon'dan oluşan "Consulat-Konsüllük" yönetiminde Napoleon kendisini bütün siyasal güçlere sahip Birinci Consul seçtirince gerçekte bir Askerî Monarşi kurulmuştur.

4 Ağustos 1802 de, ölünceye kadar Consul seçilen Napoleon'un, 18 Mayıs 1804 de "Birinci Napoleon" adı ile imparator olduğunu ve bunları iki ayrı plebisitle onaylattığını ve bu suretle mutlakiyete karşı ayaklanma ile başlayan Fransız Devrimi'nin bir askerî mutlakiyetle sona erdiğini görüyoruz. Ancak ihtilâlin iki önemli sonucu olmuş; mutlak monarşi yıkılarak egemenliğin halktan gelmesi ilkesi benimsenmiş, imtiyazlar kaldırılarak eşitliğe yol açılmış, Fransız Devrim Savaşları ve Napoleon Savaşları ile Fransız Devrimi Orta Çağ Avrupasının yapısını yıkarak 19. Yüzyıl Liberalizminin yollarını açmıştır.

Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün, "Ferdiyetçi" hürriyet anlayışından ve özellikle bu anlayışın başlıca belgesi ve bu yıl 200. yılını kutladığımız Fransız Devriminin ürünü olan 1789 Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesinden esinlendiğini, bu belgede yer alan birçok esasın ve özellikle millî egemenlik prensibinin (m. 3) Millî Mücadelenin ilk önemli yazılı vesikası olan 21-22 Haziran 1919 dan "Amasya Genelgesi"nden başlayarak, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında, 1921 ve 1924 Anayasalarında yer aldığını görüyoruz.

Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsileyesi, 27 Aralık 1919 da Ankara'ya gidince, bu heyet adına, Ankara'da Mustafa

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal tarafından "Hakimiyet-i Milliye" gazetesi kurulmuş ve 10 Ocak 1920'den itibaren yayınlanmaya başlamıştır.

Başlangıçta haftada iki gün ve dört sahife olarak çıkan, daha sonra da haftada üç ve nihayet hergün yayınlanmaya başlanan gazetenin bütün yazı ve haberleri Mustafa Kemal tarafından gözden geçiriliyor ve yazıların çoğunu Mustafa Kemal not ettirerek yazdırıyordu.

İlk sayısı 10 Ocak 1920'de yayınlanan gazetenin başlığı altında "Mesleği; milletin iradesini hakim kılmaktır" ifadesi bulunuyor, "Heyet-i Tahririye" imzası ile çıkan ve Mustafa Kemal tarafından Hakkı Behiç'e not ettirilen ilk başyazı gazetenin izleyeceği yolu ve ihtilâlin hedeflerini belirtiyordu.

Bu başyazıda; "...gazetemize bu ismi tesadüf olarak vermedik. Gazetemizin ismi aynı zamanda takip edeceği tarihî mücadelenin de nevidir. Şu halde diyebiliriz ki, Hakimiyet-i Milliyenin mesleği, milletin müdafa-i hakimiyeti olacaktır." denilmektedir. Ayrıca gazetenin ilk sayısında 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesinin de yayınlandığını görüyoruz. Bilindiği gibi, bu beyannamede Fransız ihtilâlcileri, aynen Amerikan kurucularının yaptıkları gibi, "tabiî haklar" doktrinini dile getirerek, insanların "tabiî, başkalarına devredilmez, zaman aşımına uğramaz, kutsal" haklara sahip olduklarını ilân etmişlerdir.

Atatürk, Millî Kurtuluş Savaşı'nı "Hakimiyet-i Milliye" parolası ile açmış ve yürütmüştür. Bu parola, dışardaki ve içerdeki ana hedefleri açıkça ilân eder.

Dış bakımdan her türlü yabancı müdahaleyi kesinlikle reddeden tam anlamı ile bağımsız bir devlet; içeride de halka dayanan, iktidarını halktan alan hükûmet sistemi. Şu halde savaş iki cephelidir;

Millî Mücadele bir hürriyet savaşı idi. Fakat Prof. Bernard Lewis'in "The Emergence of Modern Turkey" adlı eserinde isabetle belirttiği gibi; Türkiye diğer doğu ülkelerinden farklı olarak "Hürriyet"i sadece "Bağımsızlık" anlamına almamıştır.

Söz konusu olan yalnız milletin başka milletler karşısında hakları değil, fakat ferdin millet içindeki haklarıdır. İlk hedef bağımsızlık yani yabancı istilâsından kurtulmak, ikinci hedef ise halk temeline dayanan demokratik bir cumhuriyet rejimini kurmaktır. Yeni Türk Devletinin modern temeller üzerinde kurulabilmesi için yüzyıllar boyunca "Absolutism - Mutlakiyet" ve "Despotizmin - İstibdat"ın sembolü haline gelen saltanat

Levent Şahverdi Arşivi

1922 de ilga edilmiş, bir yıl sonra da cumhuriyet kurulmuştur. İkinci büyük adım hilâfetin ilga edilmesi ile teokrasiden sıyrılmıştır.

Esasen Atatürk daha başlangıçta, Fransız devrim felsefesinin temel direklerinden biri olan millî egemenliği kendisine bayrak yaparken bu neticeleri öngörmüştür.

Gerçek halk iradesinin kurulmasında ve 1924 Anayasasının hazırlanmasında 18. Yüzyıl felsefesi ve Fransız devrim prensiplerinin etkisi büyüktür. Anayasanın "Türklerin Hukuk-u Ammesi" başlıklı haklar ve hürriyetler bölümünde bu etki açıkça görülür. Tabiî Haklar Doktrini, havası, ruhu, hatta dili ile, bu bölümde canlı olarak sezilir. Hürriyetin tarifi, doğrudan doğruya 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesinden alınmalıdır. Ve arkadan, 1789 modeli klâsik hak ve hürriyetler kataloğu gelir.

Atatürk Fransız İhtilâlinden etkilenmiş, fakat bu ihtilâli taklit etmemiş aşırılığını ve kanlı terör yönünü onaylamamıştır. Bunun en güzel örneği 1922 de söylediği aşağıdaki sözlerdir:

"Türkiye'yi derece derece mi ilerletmeli, ani olarak mı? İki sistem var. Bir bilinen Büyük Fransız İhtilâlindeki yöntem; Rejimler değişecek. İhtilâllere karşı mukabil ihtilâller yapılacak. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken, bir bakılacak ki birbuçuk asırlık zaman geçmiş, Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı?" 1793 sonlarında Convantion'in, Lâikliği de aşırı şekilde yorumlayarak, Fransada "De - Christianization" adı verilen Hristiyanlıktan arındırma girişiminde bulunduğunu ve bu dönemde bazı komünlerde ibadet özgürlüğü kısıtlanır, kiliseler kapatılırken 7 Kasım 1793 de Convention huzuruna çıkan Paris Başpiskoposunun görevinden istifa ettiğini, Notre Dame Katedralinin "Akıl Dini"ne ayrıldığını görüyor ve fakat bu aşırılığın Hristiyan ülkelerin müdahalesi korkusu ile bizzat Robespierre tarafından durdurulduğunu biliyoruz.

Aralık 1793—Temmuz 1794 arasında Fransa'da "Devrimci Hükûmetin Diktatörlüğü" inkâr edilemez. "İhtilâlci Hükûmet" teorisi, 10 Ekim 1793 raporu ile Saint-Just ve Robespierre'in "Devrimci Hükûmet ve Konvansiyonu yönetecek siyasal ahlâk prensipleri" üzerine 25 Aralık 1793 ve 5 Şubat 1794 raporları ile geliştirilmiş, Robespierre; "Devrim; özgürlük düşmanlarına karşı sürdürülen savaştır. bir savaş hükûmeti olan Devrim Hükûmeti tetikte olmalı bir 'yıldırım' gibi hareket etmelidir. Emrindeki zorlama gücü ise terördür" diye yazmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Üstün otoritesi emrinde Komiteleri bulunan Convention, Hükûmetin dürtücü gücünün merkezi olmuş, her ay yenilenen "Kamu Selâmet Komitesi, siyasal polis, devrimci adaleti yönetmiş, kısaca "Terör Bakanı" olmuştur. Terör ise ulusal ve devrimci savunmanın aracını oluşturmuştur. (İdam hükümlerinin % 72'si silâhlı ayaklanmalar için verilmiştir.)

1989 yılı boyunca 200. yılını kutladığımız Fransız İnkılâbı'nın Millî Mücadele Tarihimiz üzerindeki etkisini araştırırken, son Osmanlı Mebusan Meclisinin 28 Ocak 1920'de kabul ve 17 Şubat 1920 de ilân ettiği "Millî Misak" ile Fransız İnkılâbı'nın "İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi" arasındaki, benzerliği de görmemek mümkün değildir. Gerçekten her iki belge, aynı kaynaktan, "Milliyet" prensibinden ilham almışlar, her ikisi de milletin, mağlup veya galip olsunlar, özgür ve bağımsız yaşamlarını bir hayat kuralı olarak kabul etmişlerdir. Kısaca her ikisi de Millî varlığı kutsal, parçalanamaz, el uzatılamaz saymışlardır. Ayrıca "Millî Misak" millet hakkını ilân eden prensibi yanında, İmparatorluk içinde bütün Türk olmayan unsurları ayırarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tam bir tasfiye senedi olmuş, din, ırk, soy bakımından Türk kitlesinin tamlığını tanımıştır. Kısaca; Türk milleti, hiçbir kayda bağlı olmadan yeni bir devlet kurmağa karar vermiştir. Bu devletin temelini ise Türk milleti oluşturacaktır.

Diğer taraftan Samet Ağaoğlu'nun 1. basısı 1944 de yayınlanan "Kuva-i Milliye Ruhu" adlı eserinde vurguladığı gibi, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Fransız İhtilâl dönemi Konvansiyon Meclisi arasında benzerlikler vardır. Örneğin, Merhum Ağaoğlu Birinci TBMM tutanaklarının birçok oturumlarda bazı mebusların biribirlerinin üzerine yürüdüklerini gösterdiğini yazmakta ve aynı manzaranın Konvansiyonun birçok oturumlarında varolduğunu söylemektedir. Yine Ağaoğlu, Büyük Mecliste bir kısım mebusların zaman zaman gösterdikleri korkunun Meclisin bütünlüğünü etkilemediğini, Konvansiyonda mebus olan Sieyes, Fouche ve Talleyrand gibi üyelerin şahsî menfaat ve ihtirasları ile hareket ettiklerini söylemekte ve fakat bu münferit olayların bu iki meclisin bütünü ile büyük ve muhteşem bir meclis olmaları gerçeğini değiştirmediğini vurgulamaktadır. Kısaca; yazara göre; Birinci TBMM, Fransız İhtilâlinin Konvansiyonu ile birçok bakımdan karşılaştırılabilir.

Tutanaklar, Birinci Mecliste, Bursa'nın düşmesi üzerine, gerekirse mücadeleyi başarıya ulaştırmak için en ağır terör ve şiddet kullanmak isteyenlerin başında Saruhan Mebusu Refik Şevket'in, Menteşe Mebusu Tev-

Levent Sahverdi Arşivi

fik Rüştü ile beraber geldiğini, onun bu görüşünün İstiklâl Mahkemelerini doğurduğunu, İstiklâl Mahkemeleri yararlı olduğu için de, hadiselerin Refik Şevket'e hak verdiğini göstermektedir. Yine tutanaklar Mahmut Esat ile Hakkı Behiç'in Fransız İnkılâbının etkisinde olduğunu göstermektedir. Nihayet yine Samet Ağaoğlu'na göre; Birinci TBMM'nin kaderi Fransız İnkılâbını idare eden Meclislerin kaderlerine benzemekte, fakat her ikisi de temsil ettikleri milletlerin anılarında şerefle yaşamaktadırlar.

Düşman vatan topraklarından atılıp Sevr artık bir acı hatıra haline gelince, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, tarihî vazifesini yaptığına kanaat getirerek, 1 Nisan 1922 günü verilen 120 imzalı önerge ile seçimin yenilenmesine karar verir. Mustafa Kemal'in o gün söylediği şu sözler Büyük Millet Meclisinin tarih içinde yerini vurgular: "Bir milletin hakimiyetini anlaması ve güvenlikle koruyabilmesi bir takım hususî vasıflara sahip olmakla mümkündür. Türkiye devletinde ve Türkiye devletini kuran Türkiye halkında 'Tacidar' yoktur, diktatör yoktur. Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu milletin ve devletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur, yalnız bir kuvvet vardır, o da millî hakimiyettir".

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Fransız İhtilâli ve bu ihtilâlin dayandığı "Millet Egemenliği" ilkesinin Atatürk üzerindeki etkisi reddedilemez. Atatürk gençliğinde Fransız İnkılâbı ve onu besleyen fikir akımları ile ilgili eserler okumuştur. 1 Aralık 1921 de TBMM'de yaptığı konuşmada, Rousseau'nun fikirlerini baştan sonuna kadar incelediğini ve bazı fikirlerini hayalî ve hatta çılgınca bulduğunu söyleyen Mustafa Kemal, millî egemenliği gerçekleştirmek için Rousseau'nun düşüncelerinden gereğince yararlanmıştır. Esasen önemli olan teorilerin ayrıntıları değildir. Millî egemenlik fikri de, Laferierre'ın söylediği gibi, artık eski bir teoriyi değil, bir siyasî ideali "Demokrasi İdeali"ni ifade etmek için kullanılır hale gelmiş, Atatürk de bu çağdaş yorumu benimsemişti. Kısaca Atatürk'ün gözünde millî egemenlik, bağımsızlık ve demokrasi demekti; emperyalizme, istibdada, esarete karşı milletin haklarını savunmak demekti. Millî egemenlik fikri, önünde durulması güç ve kitleleri sürüklemeye elverişli idi. Atatürk bu fikirden en iyi şekilde yararlanmayı başarmış, hem dış düşmanları yenebilmek, hem içteki işbirlikçi çevreleri meşruluk temelinden yoksun bırakmak, hem de büyük inkılâbı sağlam bir zemine oturtmak için millî egemenlik prensibini çok güzel değerlendirmiştir.

Dilimizde hem "Fransız İnkılâbı" hem de "Fransız İhtilâli" deyimine rastlanmaktadır. Bu güçlük dilimizde "İhtilâl" ve "İnkılâp" kelimeleri ile

Levent Şahverdi Arşivi

ifade olunan kavramların Batı dillerinde tek bir karşılığının "Revolution" oluşundan kaynaklanmaktadır.

Ayrıca, Türk-Atatürk İnkılâbı içinde, aynı zamanda, bir ihtilâl hareketinin varolduğu söylenebilir. Zira Millî Mücadelede sadece düşman ile savaşılmamış, siyasî iktidarın kaynağı da el değiştirmiştir. Nitekim İstanbul hükûmetinin ülkeyi savunmadaki aczi karşısında "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." diyen "Amasya Tamimi" gerçekte bir "İhtilâl Beyannamesi" değil midir? Ne var ki, "İhtilâl" kelimesi ile mevcut düzene karşı yönelen kontrolsuz, anarşik bir kütle şiddeti ifade edilmek isteniyorsa, Atatürk İnkılâbı, Fransız İhtilâlinden farklı olarak, düzenli şekilde yürütülmüş, kontroslüz ve yıkıcı hareketlere sahne olmamıştır. Atatürk İnkılâbının bu niteliği, yine Fransız İnkılâbından farklı olarak, yıkılan eski düzenin hortlamasını ve "Eskiyi canlandırma-Restorasyon" teşebbüslerini lüzumsuz kılmıştır. Atatürk'ün ölümünden yarım yüzyıldan fazla zaman geçmesine rağmen, Onun kurduğu devlet düzeninin bütün temel nitelikleri ile ayakta durması da, Fransız İhtilâli gibi teröre ve aşırılığa sapmayan "Atatürk-Türk İnkılâbı"nın kalıcılığının kanıtıdır.

Nihayet Atatürk, Fransız İhtilâlindeki "git-gel"leri kasdederek, haklı olarak. "Bu milletin damarlarında o kadar bol kan, önünde o kadar geniş zaman var mı?" diye sorarken, diğer taraftan millî irade kavramının eksik ve yanlış yorumlanışının yol açtığı ve istibdatların belki de en korkuncu olan ve emsalini yine Fransız İhtilâlinde gördüğümüz "Çoğunluk İstibdadı" tehlikesine de şu sözlerle dikkati çekmiştir; "Milletler, egemenliklerini geçici olarak da olsa tevdi edecekleri meclislere dahi lüzumundan fazla güvenmemelidir. Çünkü meclisler dahi istibdat yapabilir ve bu istibdat şahsî istibdattan daha tehlikeli ve öldürücü olabilir."

Gerçekten, 1989 da 200. yıldönümü kutlanan 1789 Fransız İhtilâli'nin, "Aydınlık Çağı"nın idealizminden başlayarak ve özgürlük ve eşitlik vaadederek, kısa zamanda kanlı diktatörlüğe dönüştüğünü kim inkâr edebilir? İhtilâlin; konsüllük, iki imparatorluk, iki kralcı restorasyon ve beş cumhuriyetten geçtiğini, "Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik" gibi sihirli slogan ile başlayan bu ihtilâlin daha sonra şiddet imajları sergileyen bir sele dönüştüğünü biliyoruz. Mızrak üzerinde kesilmiş kafalar, Versailles Sarayına saldıran aç kalabalıklar, darağacı önünde bekleşen kadınlar, öldürülen yüzlerce rahip ve "hürriyet düşmanları için hürriyet yoktur" diye haykıran Saint - Just, bu manzaraların sadece birkaçıdır. İşte bütün bu

Levent Sahverdi Arşivi

acı anıların ihtilâlin 200. yılında Fransada bazı "Karşıt Devrim" gösterilerine yol açtığını, tiyatro oyunları, film ve televizyon şovlarının 16. Louis ve Marie-Antoinette'i sempatik yönleri ile gösterdiğini görüyoruz.

Fransada kutlamaları düzenleyen ve yürüten Hükûmetin stratejisi ise; devrimi, eşitlik, özgürlük ve halkın egemenliği ideallerine dayanan 1789 "Haklar Bildirisine" dayandırmak, Eylül 1792 deki katliamları, 1793'ün terörünü ve 400.000 kişinin öldüğü 1793-94 Kralcı Vendée Ayaklanmasını mümkün olduğu kadar hafif geçiştirmektir. Fransada Hükûmetin oluşturduğu "200. Yıl Komisyonu" başkanı Jean - Noel Jeanneney bu anlamda olmak üzere; "Ödevimiz giyotini kutlamak değil, İhtilâlin olumlu yönlerini vurgulamaktır." demiştir. 20. Yüzyılın Fransız Devrim Tarihi, Marksist ekolün baskısında kalmış, Fransız Sosyalist Partisi kurucusu Jean Jaures'ten başlayarak, bugün Sorbon Üniversitesi Fransız Devrimi Enstitüsünün başında bulunan Komünist Michel Vovelle'e kadar bütün solcu tarihçiler, sınıflararası mücadelesi ile Fransız Devrimini "Bolşevik Devriminin anası" olarak görür ve 16. Louis'in kafasının uçurulması, Rus çarının katli gibi, Monarşi ve Asilzadeleri yıkmak için tek yol olarak karşılanırken, Fransız Devriminin terörü, Stalin'in kanlı tasfiyeleri gibi Proletarya Diktatörlüğüne geçişin zorunlu aşaması olarak kabul edilmiştir.

Bu neden ile birçok Fransız solcusu Fransadaki kutlama komitesinin, İhtilâlin Robespierre, Danton ve Marat gibi aşırı ve çelişkili kişilerinden uzak durmasını eleştirmekte, nispeten ılımlı filozof Andre Gluckmann bile; "Bunlar İhtilâli kutlamak ve fakat ihtilâlcileri unutmak, kısaca; 1789'u 1793 süz kutlamak istiyorlar" demektir. Bununla birlikte genellikle Fransız kamuoyu 18. yüzyılın aşırılıklarını onaylamamakta, bir hukuk öğrencisi; "Canavarlardan kahramanlar yarattık. Hitler ile Robespierre farksızdır." derken, bir mobilya tamircisi Fransız ihtilâlcilerini "Katiller Çetesi" olarak adlandırmaktadır. Fransız Devrimi üzerine yazılmış en az 500 yeni kitap arasında Revizyonizmin şampiyonu sayılan tarihçi François Furet'in 525 sayfalık kitabı başı çekmekte ve yazara göre Fransızlar, ihtilâlin kötüye dönüşen görkemli bir olay olduğunu anlamışlardır. Giyotinde kafası uçurulanların çoğunun asilzadeler olduğu iddiası yalanlanmakta, öldürülenlerin sadece % 10'unun asillerden oluştuğu, diğer 25.000 kurbanın ise din adamları ve halk olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise, Fransız devrimindeki "Efsane" ve "Gerçek" arasında mevcut bulunan farkların sadece bir tanesidir.

19 Mayıs 1919 da Samsuna çıkan Mustafa'in, eylem aşamasına geçirerek başlattığı Türk Devrimi, 19 Mayıs 1989 da 70. Yaşını tamamlamış-

Levent Şahverdi Arşivi

tır. 19 Mayıs 1919 da "Millî Egemenlik" bayrağı ile Millî Mücadeleyi başlatmak için Samsuna çıkan Mustafa Kemal'in bu hareketi örgütlendirmek için, Havza üzerinden Amasya'ya geldiğini ve 21-22 Haziran 1919 da, tarihimize "Amasya Tamimi" olarak geçen belgeyi hazırlayarak, millî egemenliğe dayalı yeni bir devleti kurma işini başlattığını biliyoruz. Gerçekten Mustafa Kemal'in mukavemet esaslarını yaveri Cevat Abbas'a dikte ederek, yazılı bir belgeye dönüştürdüğü 8 maddelik "Amasya Tamimi"nin özü şudur: "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır". Bu ifade ise, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin 3. maddesinde yer alan millî egemenliğin memleketimizde yazılı bir belgede ilk defa yayınlanmasıdır.

1789 Büyük Fransız İhtilâl ve İnkılâbı ile başlayan Yakın Çağın en önemli özelliği; ihtilâller ve inkılâplar vaya her ikisini içeren "Revolution" deyimin karşılığı olarak "Devrimler" ile yoğrulmuş olmasıdır. Gerçekten 1917 Rus (Bolşevik) İhtilâli ile başlayan 20. yüzyılın ikinci büyük olayı da "Kemalist-Atatürkçü" olarak adlandırdığımız "Türk Devrimi"dir. Nitekim dünyaca ünlü sosyal ve "Modernleşme ve Karşılaştırmalı Uygarlıklar" uzmanı Prof. Shamuel N. Eisenstand; Mustafa Kemal'in beyan ve eylemlerini içeren "Kemalizm-Atatürkçülük"ü bir "Modernleşme İdeolojisi", bu modernleşmenin sonuç ve eserlerini "Türk Devrimi" olarak kabul etmekte ve "Atatürk-Türk Devrimini" İngiliz, Fransız, Rus ve Çin Devrimleri arasında sayarak, bunun ülkenin bütününe köklü bir değişim getirdiğini ve "Evrensel" bir nitelik taşıdığını vurgulamaktadır.

Gerçekten Mustafa Kemal'in, dış ve iç esareti sona erdirmek için, yani hem "İstiklâl" hem de "Hürriyet"e dayalı bir toplum oluşturmak için bulduğu çare; millî egemenliğe ve çoğulcu demokrasiye dayalı bir rejim oluşturmak, ondan sonra ise ülkeyi bütünü ile çağdaşlaştırmaktı.

Fakat Mustafa Kemal, parlamento çoğunluğunun istibdatına dönüşebilen ve Fransada Convention Meclisinin 1793-94 "Terör Rejimi"ne yol açan yani, kaynağını halktan alan fakat hürriyetçi olmayan "Çoğunlukçu Demokrasi"yi değil, fakat onun karşısında yer alan ve "Azınlık-Muhalefet"e de çoğunluk haline geçebilme hakkını tanıyan "Çoğulcu Demokrasi" veya bugünkü deyimi ile "Özgürlükçü Demokrasi"yi benimsemiş, bu neden ile Atatürk Devrimi Fransız Devriminin aşırılık, sarsıntı ve bunalımlarına sürüklenmemiştir.

Gerçekten Bolşevikler Fransız Devriminde 16. Lui'nin kafasının uçurulması ve terörü, Rus Çarının katlinde ve Stalin'in kanlı tasfiyelerinde tekrarlarken, Mustafa Kemal bu yollara tevessül ve tenezzül etmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim Fransız Devrimi sırasında olup bitenlerden Fransa'nın ta temelinden sarsıldığını gören Auguste Comte (1789-1857)'un, bir çıkış aradığını ve "Gelenekçiler" ile "Marksistler" dahil her türlü "Aşırlar" arasında bir orta yol izlemeye çalıştığını ve "Pozitivist Felsefe"si ile İhtilâl sonrası Fransadaki siyasal ve entellektülel anarşiyi sona erdirmek ve "Düzen ile Terakki"yi egemen kılmak istediğini ve bu neden ile Mustafa Kemal'in de Pozitivist düşünceden ektilendiğini biliyoruz.

Atatürk İnkılâbının aşırılığa sürüklenmemesinin bir nedeni de Atatürk'ün "Fanatik (Mutaassıp)" olmaması, "Fikir Hayatı"nda taassupsuzluğu savunmasıdır. Gerçekten 1930'da Atatürk özetle şöyle diyor; "Hürriyet ihtimal ki zorla tesis olunur, fakat herkese karşı taassupsuzluk göstermekle ve aldırmamazlıkla muhafaza edilir... Çeşitli inanışlı kimseler birbirlerine kin, nefret besliyorlarsa, birbirlerini hor görüyorlarsa bu gibi kimselerde taassupsuzluk yoktur, bunlar mutaassıptırlar... Vatandaşının veya herhangi bir insanın vicdanî inanışlarına karşı hiçbir kin duymayan aksine saygı gösteren kimsede taassupsuzluk vardır. Hiç olmazsa başkalarının kendininkine uymayan inanışlarını bilmemezlikten, duymamazlıktan gelir. Taassupsuzluk budur, fakat gerçeği söylemek gerekirse hürriyeti hürriyet için sevenler taassupsuzluk kelimesinin ne demek olduğunu anlayanlar, bütün dünyada çok azdır. Her yerde genel olarak geçerli olan taassuptur.

1789 Fransız Devriminden bu yana 200. yıl geçtikten sonra, bu devrimin sürüklendiği aşırılığın ve bunun sonucu olan "Terör Rejimi" ile bu rejimin icra aracı olan ve muhakemeli, muhakemesiz en az 40.000 Fransız başını koparan "Giyotin"in ve ülkenin sürüklendiği anarşi ve sarsıntıların, bugün Fransada bile onaylanmadığı görülmekte, onun içindir ki 200. yılı Fransız Kutlama Komitesi sözde "Özgürlük" ve "Millî İrade" adına yapılan "Kanlı Tasfiye"yi kutlamalarda geçiştirerek, Fransız Devriminin en olumlu sonucu olan ve dünya ülkelerini etkileyen "1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi"ne ağırlık vermektedir. Nitekim 200. Yılı Kutlama Törenleri dolayısıyla TV'de canlandırılan 16. Louis'in muhakemesi sahnesinden sonra, fikri sorulan 116.391 seyirciden % 72'si, Kralın hayatının bağışlanması gerektiği yönünde oy kullanmışlardır.

1789 Fransız Devrimi'nin radikalleşmesi, yani aşırılığa sürüklenmesi 1791-93 yıllarına rastlar. 1791 Meşrutiyet Anayasasının asillerle burjuvazi olarak adlandırılan şehirliler arasında denge sağlayamaması, asillerin, Millet Meclisinin 4 Ağustos 1789 da imtiyazları kaldırmasına rağmen, feodal

Levent Şahverdi Arşivi

haklar üzerinde ısrar etmesi ile başlayan gerginlik, Kralın 21 Haziran 1791 de Fransa'dan kaçmaya çalışırken, Varrenes de uşak kılığı ile yakalanması sonucu doruğuna ulaşmış, 27 Ağustos 1791 de Avusturya İmparatoru Leopold II ile Prusya Kralı Frederik William II nin "Pillnitz Bildirisi" ile Fransız Kralının tarafını tutmaları, Fransa'da monarşinin yıkılması ve cumhuriyetin ilânını çabuklaştırmıştır. Gerçekten yasama meclisi yerine seçilen Convention'un 21 Eylül 1792'de, monarşiyi kaldırdığını ve ertesi günü cumhuriyet ilân ederek ılımlı cumhuriyetçiler olan "Jirondinler" ile aşırı cumhuriyetçiler olan "Montagnardlar" arasındaki mücadelede Montagnardların ağır bastığını, 14 Ocak 1793 de vatana ihanetten Convantion tarafından oy birliği ile suçlu bulunan 16. Louis'nin idam hükmünün ise 360 oya karşı 361 oy ile yani sadece tek oyla onaylandığını ve 21 Ocak 1793 de giyotine yollandığını biliyoruz. Jirondinleri tasfiye eden ve tarihte "Sans-Cullotte-Baldırı Çıplaklar" olarak adlandırılan ayak takımı ile işbirliği yapan Montagnardlar ise, bir taraftan askere çağırma, fiyat tesbiti ve kontrolü ile ilgili olağanüstü mevzuat kabul eder ve Fransız Devrimine karşı olanları ve genellikle Vendée de ayaklanmaları sindirmek için, 10 Mart 1793 de Devrim Mahkemesi ve 6 Nisan 1793 de Hükûmetin gerçek icra organı olan "Kamu Selâmeti Komitesi"nin kararları ile "Terör Rejimi"ni geliştirerken, Kraliçe Marie-Antoinette ile Jironden Milletvekillerini evvelâ Devrim Mahkemesine daha sonra da giyotine yollamış, 1793-94 "İhtilâlci Hükûmeti"nin diktatörlük teorisini Robespierre ve özellikle Saint-Just geliştirmiştir. Kamu Selâmeti Komitesinin haiz olduğu siyasî polis ve sözde devrimci adalet yetkilerinin sonucu tahammül edilemez sınırlara ulaşan ve fazla "İndulgent-Hoşgörülü" bulduğu için Danton ve arkadaşlarını bile Devrim Mahkemesine ve 5 Nisan 1794 de giyotine yollayan Robespierre ve arkadaşları ise bizzat Komitenin ve Convention Meclisinin kendilerini tahammül edilemez derecede "Tehlikeli" ve aşırı bulması üzerine, yine oy çokluğu ile tutuklanmış ve duruşmasız olarak 28 Temmuz 1794 de giyotine yollanarak "Terör Dönemi" sona erdirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİR YUNANLI YAZARA GÖRE TÜRK İSTİKLÂL SAVAŞI'NDAN ÖNCE YUNANİSTAN'DA "GENEL DURUM"

Prof. Dr. YILMAZ ALTUĞ

Yunanlı Diplomat A.A. Pallis Yunanistan'ın Anadolu macerası ve sonrası (Greece's Anatolian Venture and After, 1937) başlıklı ve "Yunanistan'ın Anadolu Seferinin Diplomatik ve Siyasal Görünüşleri 1951-1922" alt başlıklı eserinde Türk İstiklâl Savaşı'ndan önce Yunanistan'ın durumunu şöyle anlatır:

"1830'da bağımsız bir devlet oluşundan yirminci yüzyılın ilk on yılının sonuna kadar Yunanistan'ın tarihi çok sık iç mücadele ve değişiklik dönemleri ile doludur. Yunanistan'ın bağımsız millî mevcudiyetinin ilk seksen yılı sırasındaki sicili, yeni Yunan Krallığı'nın yakında Balkan Yarımadasındaki imparatorluğun doğal varisi olacağı yolunda Yunan severler arasında fazla heveslilerin besledikleri büyük ümitleri pek haklı gösterecek gibi değildir.

Arzu ettiği Balkan halklarının kurtarıcısı rolünü oynayabilmek için memleketin disiplin ve organizasyona ihtiyacı olduğu bir zamanda, Krallıktaki Yunanlılar ihtiraslarını hitabet ve siyaset iptilasında sürdürüyorlardı ve kendilerini hararetli zevkle sözde liberal parlâmentoculuk beyhude oyununa vermişlerdi.

1843'ten ilk anayasanın kabul tarihi 1909'a kadar Yunan siyasî hayatı dince ve ahlâkça terbiye için gösterilebilecek bir manzara, temaşa değildi. Diğer ülkelerin siyasî hayatının en aşağılık manzaraları; parti entrikaları hükûmet istikrarsızlığı ve çağdaş Fransa basınındaki dizginsiz kaidelere ve teamüle riayetsizlik, ABD'nin memuriyetleri iktidardaki parti mensuplarına dağıtma sistemi, modern İspanya'nın askerî cuntaları ve Güneş Amerika Cumhuriyetlerinin sık sık vuku bulan ve geçici askerî darbelerin hepsi o tarihteki Yunanistan'da aynen mevcuttu.

Şüphe olunmaz vatanseverlik ve muazzam yeteneğe sahip bir hükümdar, Yunan Kontu Kapodistrias ve Bavyera Kralı Otho yönetimde bir nizam kurmak için çok gayretle çalıştılar ama, birincisi katledildiğinden, ikincisi tahtı terketmek fedakârlığında bulunduğundan girişimde başarılı olamadılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Otho'nun halefi 1863'te Yunan tahtına I. Yorgi adı ile çıkan Danimarkalı Prens William iki selefine nazaran işinde daha az gayretli idi, fakat hatalarını tekrarlamak istemeyen bir II. Charles'in dünyevî kurnazlığına sahipti. Yorgi, rolünü bir meşrutî hükümdar olarak kusursuz oynadı ve her zaman fikir vermeye hazır olmakla beraber doğrudan sorumluluk almamak hususunda dikkatli idi ve politikacıların iç siyasette serbestçe hareket etmelerine müsaade etmişti. Dışişlerine müdahalesi daha aktif idi. Yunanistan'ın yardımsız durumunu muhafaza edecek kuvvette olmadığını bildiğinden Yorgi, Yunanistan'ı dış tehlikeden korumak için İngiliz ve Rus hanedanları ile aile bağlarına başlıca önem verdi. Yorgi, Nedway'de yelken açan Hollandalıları gören II. Charles'dan daha talihli değildi. 1897'de Türklerin Lamia'ya kadar Yunanistan'ı işgallerini görmek utancını tattı.

Memnunluk vermeyen durum 1909 yılına kadar sürdü. Bu arada bütün Avrupa devlet adamları ve siyasî muharrirlerce Balkanların Rusyası olarak görülen Bulgaristan, Makedonya'da ağır basıyor ve 1908 Genç Türk İhtilâli'nden sonra şiddetle milliyetçiliğe dönüşen Türkiye yeni bir canlılık kazanıyor ve karışık Makedonya ve Girit bölgelerinde tecavüze uğrayan hükümranlık haklarını yeniden ileri sürmeye hazırlanıyordu.

Yunan halkı birden bu tehlikelere tepki gösterdi. Türkiye Girit üzerinde tehdit edici bir tavır takınır ve Bulgaristan Makedonya'da üstünlük elde ederken işleri olduğu gibi bırakmanın olmayacağı, memleketi birleştirmek için ciddî bir çaba sarfedilmesi gereği hissedildi. Bunun sonucu 1909 askerî darbesi oldu. Darbenin liderleri ülkenin hükûmetini kurmaya teşebbüs ederek vatanseverliklerini ve Girit'te devlet adamı şöhretini kazanmış fakat eski Yunanistan'ın moral bozucu politikalarına bulaşmamış yeni bir adamı davet edip hükûmetin başına geçirme ferasetini gösterdiler. Bu adam Elo'thrios Venizelos'tu.

O zamandan beri yeni bir ruh Yunan halkını esinlemeye başladı. Yıllarca güçlüğü çekip sonra birdenbire köklerindeki gizli bir kuvvetle yeni elde edilmiş bir güçle canlanıp gelişen bazı bitkiler gibi Yunanistan'ın kuvvet kazanıp gelişmeye başladığı görüldü. Bütün ulusun güvenine haiz bir lider altında 19. yüzyıl boyunca etkin millî hareketi kötürüme sevkeden ve 1854, 1897 ve 1908 utançlarına sebep olan küçük ve bölücü partiler politikasına da bir mütareke yapıldı.

1910'dan sonra Venizelos'un kuvvetli ve akılcı rehberliği altında, 1908 genç Türk İhtilâli'nden beri gittikçe artarak şiddetlenen büyük Balkan buhranını karşılamak hazırlığı için bütün gayretler yoğunlaştırıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gayretler mükâfatlarını 1912-1913'de iki Balkan savaşındaki başarılarla aldılar. Bu savaşlarda Yunanistan, Yunan davasının en koyu taraftarlarınca bile ümit edileni çok aşan toprak kazancı sağladı. Sıkıntılı ve tüketici Girit ve Makedonya sorunları nihayet çözümlenmiş ve Balkanlarda Yunanistan'ın en korkulu rakibi Bulgaristan savaş dışı edilmişti.

Bu müsait sonuç, memleket halkının tam güvenine haiz bir kuvvetli devlet adamı ve başbakanını destekleyip onun tavsiyelerini izleyen bir akıllı hükümdar sayesinde mümkün olabilmişti.

İtalya'nın Birinci Victor Emmanuel ile Kavur'un, Almanya'nın Birinci Wilhelm ve Bismark'ın işbirliği ile elde ettiğini Yunanistan, Kral Birinci Yorgi ile Venizelos'un mutlu işbirliği yoluyla elde edeceğe benziyordu.

Kral Yorgi'nin 1913'teki zamansız ölümünden sonra Yunan halkının çoğunluğunun samimî ümidi ve inancı hükümdar ile devlet adamı arasındaki aynı yakın işbirliğinin Yorgi'nin halefi Konstantin ile de devam edeceği idi. Konstantin'e Balkan savaşlarının askerî zaferleri, Venizelos'unkine neredeyse eş bir itibar ve herkes tarafından sevilme kazandırmıştı.

Memleketin kaderinin en buhranlı bir döneminde kıskanç bir talih eseri olarak bu iki kişi arasında temel bir siyaset hususunda vahim bir fikir ayrılığı doğdu. Yunanistan'ın talihsizliği şuydu: 1914'de Avrupa savaşının patlaması ile meydana gelen büyük buhran karşısında sadece seçebileceği iki şık bulunuyordu; tarafsızlık ve müdahale. Herbirinin lehinde ve aleyhinde olanlar vardı. Her biri kuvvetli ve halk tarafından tutulan bir şahsiyetin itibarı ile desteklemekte idi.

"Ortak bir millî politikada anlaşamayan ülke, şiddetli parti çekişmesine dalâletine düştü. Balkan savaşlarında mutlu bir şekilde elde edilen ve Yunanistan'ı yakın gelecekte daha yüksek başarılara götürecek gibi görülen gaye ve gayret birliği yok oldu. Bütün savaş müddetince, yani 1915'den 1922'ye kadar Yunanistan kendini birbirinden öldürücü bir kinle nefret eden ve karşılıklı olarak birbirini yok etmeye çalışan iki düşman parti arasında parçalanmış buldu." Bunun sonucu millî gücün ve etkinliğin gerilemesi, 1915'ten sonra, hatta 1917-20 arası Venizelos'un zahirî zafer yıllarında dahi devamlı idi. Bu, önüne geçilmez bir şekilde felâketle 1922 Ağustos'unda küçük Asya hezimeti ile son buldu.

Bu yıkılışı hazırlayan sebepler hiçbir zaman tarafsızlıkla ortaya konmamıştır. Bu sebepler Yunanistan'da -şartlar altında kaçınılmaz olan-parti ihtirasları ile, Müttefik devletlerinde ise 1915-17 olayları sonucu olarak

Levent Şahverdi Arşivi

ümitsizce Yunan parti politikalarına bulaşan savaş propagandası ve savaş ön yargısı bakiyeleri olarak karartılmış ve tahrif edilmiştir.

Mr. Asquith, Lord Grey, Mr. Winston Churchill ve M. Poincare gibi Büyük Savaş'ın devlet adamlarında, Büyük Savaş sırasında ve hemen Büyük Savaş'tan sonra müttefiklerin Yunanistan politikası ile ilgili olayları tam münakaşa etmeme hususunda belirli bir eğilim vardır. İzahları kısa, karışık, tezatlı ve tahrif edilmiş beyanlarla doludur. İnsan yüzeyin altında bir tatsız ve tehlikeli konuyu derinliğine incelememek arzusunu, sanki tam münakaşa 1922 felâketinde kısmî sorumluluğu kabule götüreceğinden korktuklarından belki de bir vicdan azabı hissi keşfediyor. İzmir'in feci kaderi ve Hıristiyan halkların küçük Asya ve Trakya'dan asırlardan beri içerisinde yerleştikleri memleketlerden kökleri kazınmaları şüphesiz Yunanistan'ın eski müttefikleri tarafından kendilerinin de kısmen sorumlu oldukları bir utanç olarak hissedilmiştir.

Bu ketumiyetin sonucu olarak tarihinin bu buhranlı dönemi sırasında Yunan halkı tarafından gösterilen çabalar ve katlanılan fedakârlıklar lâyık oldukları karşılıkları bulamadılar. Yunan halkı dediğim zaman milletin alelade fertlerine atıf yapıyorum. İki rakip Yunan partisinin siyasî olsun veya askerî olsun liderlerine savaşa girişmiş her memleketin başarısı için kaçınılmaz olan birliği büyük millî bir buhran karşısında gerçekleştirilememeleri sebebiyle kusur atfedilebilirse de milletin alelade fertleri hangi partiye mensup olurlarsa olsunlar vazifelerini tam yapmışlardır.

1917-20 Venizeloscu ve 1920-22 Konstantinci iki rejim altında Yunanistan halkı kendi hükûmetleri veya müttefiklerinin her istediklerini verdi.

Diplomat Pallis Yunanistan'ın bağımsızlığının ilk seksen yılında (1830-1910 arası, pek başarılı olmadığını belirtmekte ve Dünya devletlerindeki "en aşağılık manzaraların, parti entrikalarının, hükûmet istikrarsızlığının çağdaş Fransız basınındaki dizginsiz kaidelere ve teamüle riayetsizliğin ABD'nin memuriyetleri iktidardaki parti mensuplarına dağıtma sisteminin, modern İspanya'nın askerî cuntalarının ve Güney Amireka Cumhuriyetlerinde sık sık vuku bulan askerî darbelerin hepsinin o tarihlerdeki Yunanistan'da aynen mevcut olduğunu" yazmaktadır.

Daha sonra Venizelos'un ve Kral I. Yorgi'nin işbirliğinin mutlu sonuçlar doğuracağı ümit edilirken Kral Yorgi 1913'te zamansız ölüvermiş yerine geçen Balkan savaşlarının askerî zaferlerinin galibi Kral Konstantin, Venizelos'la fikir aykırılığına düşmüştü. Kral Konstantin Dünya Savaşı'nda

Levent Şahverdi Arşivi

tarafsız kalmak, Venizelos ise müttefiklerin yanında savaşa girmek istiyordu ve girdi de. Burada ortak bir millî dış politikada anlaşmazlığın ne felâketlere yol açabileceği konusunda önemli bir örnek bulunmaktadır. Bunu Pallis şöyle özetliyor: "Ortak bir millî politikada anlaşamayan ülke, şiddetli parti çekişmesine dalâletine düştü. Balkan savaşlarında mutlu bir şekilde elde edilen ve Yunanistan'ı yakın gelecekte daha yüksek başarılara götürecek gibi görülen gaye ve gayret birliği yok oldu. Bütün savaş müddetince, yani 1915'ten 1922'ye kadar Yunanistan kendini birbirinden öldürücü bir kinle nefret eden ve karşılıklı olarak birbirini yok etmeye çalışan iki düşman parti arasında parçalanmış buldu."

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM ANLAYIŞINA FELSEFÎ VE SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Prof. Dr. MAHMUT TEZCAN

GİRİŞ

Konumuz, "Atatürk ve Eğitim İlişkileri"dir. Şimdiye değin bu konuda yazılmış ufak çapta bazı yazılara rastlanmaktadır. Biz bu incelememizde konuya farklı bir açıdan yaklaşmak istiyoruz. Atatürk'ün sosyolojik ve felsefî görüşleri yeterince incelenmiş değildir. İşte bu açıdan onun eğitimsel görüşleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Yani onun "Eğitim" olgusuna yaklaşımı, "Eğitim Sosyolojisi" ve "Eğitim Felsefesi" açısından ele alınacaktır. Bu bağlamda onun eğitimci kişiliği, sosyolojik, felsefî bilgisi ve görüşleri, eğitime getirdiği yenilikler açıklığa kavuşturulacaktır. Böylece, *ülkemizde eğitim olgusuna toplumsal bakış,* onun kişiliğiyle özel bir nitelik kazanmıştır. Ziya Gökalp, İ. Hakkı Baltacıoğlu ve Prens Sabahattin gibi Türk sosyologları, ülkemiz eğitimine toplumsal bakışı getirmişlerdir. Atatürk ise, eğitime toplumsal bakışı, hem kuramsal açıdan, hem de uygulama açısından ele almış ve bu konuda köklü (radikal) sayılabilecek yenilikler getirmiştir. Bu incelememizde onun bu niteliklerine değinilecektir.

I — ÖNERMELER

1. *Atatürk, çağdaşlaşmayı amaçlamıştı.* Modernleşme anlamında ele aldığı bu kavram Batılılaşma kavramı ile de ifade edilmektedir. Bu kavram, geleneksel Türk toplumsal yapısını tamamen değiştiren, yepyeni bir düzen yaratmaya yönelikti. Bu amaçla mevcut toplumsal kurumların ve değerlerin tamamen değiştirilmesi gerekmekte idi. Batı ülkeleri, gelişmiş, sanayileşmiş bir durumda idiler. Dolayısıyla bu ülkeler çağdaşlığı temsil eder durumdaydılar. Böylece Atatürk, Türk toplumunun geleceğini tayin ederken onları örnek almıştır. Böyle bir amaç için kuşkusuz toplumun yapısının köklü değişmelere uğraması kaçınılmaz idi. İşte bu köklü değişmelerin gerçekleşmesi toplumun geleneksel yapısından kurtulmasını sağlamaya yönelmiştir.

2. *Çağdaş, modern, Batılı bir toplumun gerçekleştirilmesinde en önemli ögelerden birisi de EĞİTİM'dir.* Yani eğitim, O'nun amaçladığı topluma ulaşıl-

Levent Şahverdi Arşivi

ması açısından yardımcı olan bir temel toplumsal kurumdu. Böylece toplumda eğitim kurumunun değiştirilmesi ile çağdaşlaşma daha etkin biçimde gerçekleşebilir, kökleşebilir, yerleşebilir. Bu nedenle de geleneksel eğitim kurumlarının Batı eğitim kurumları doğrultusunda ve paralelinde değiştirilmesi gerekmekte idi. İşte Atatürk, eğitim olgusunu hem çağdaşlaşmanın bir aracı, hem de, çağdaşlaşmanın gerekli bir koşulu olarak ele almış ve ona gereken önemi vermiştir. Yaratılacak yeni düzenin yeni tip insan gerektirdiğini çok iyi kavrayan Atatürk, bu yeni insanın ancak eğitim yoluyla yetiştirileceği gerçeğini bildiği için eğitimi önemle ele almıştır.

Bu öneriler doğrultusunda onun sosyolojik ve felsefî nitelik taşıyan "Çağdaşlaşma" olgusu ile "Eğitim" olgusu arasındaki ilişki ve sorunları Türk toplumu açısından ele alacağız. Bu bakımdan kendisinin sosyolojik ve felsefî formasyonunu tartıştıktan sonra eğitim olgusuna yaklaşma biçimine değineceğiz. Atatürk, eğitim olgusunu geniş anlamda ele almıştır. Yani hem örgün eğitim, hem de yaygın eğitim açısından konuya yaklaşmıştır. Burada onun aile ilişkileri, kadın eğitimi, spor eğitimi gibi konuları hem çocuk, hem de gençlik dönemleri yönünden ele alışını ve bunların örgün eğitimdeki durumlarının nasıl olması gerektiğine değinilecektir. Atatürk bu konularda olması gereken, geleceğe yönelik amaçlar dizisi sunarak bir tür toplumsal felsefe yapmıştır.

II — SOSYOLOJİ AÇISINDAN ATATÜRK

Atatürk çeşitli açılardan incelemelere konu olmuştur. Fakat onun görüşlerinin sosyolojik, kültürel, antropolojik ve felsefî açılardan değerlendirilmesi yeterince yapılmamıştır. Bu nedenle, son yıllarda toplumsal bilimciler, onun bu yönleri üzerinde durmaya başlamışlardır.

İncelememizin bu kesiti iki bölümden oluşmaktadır. Önce Atatürk'ün sosyolojik formasyonu, sonra da onun bazı sosyolojik görüşleri ele alınacaktır.

A. Atatürk'ün Sosyolojik Formasyonu

Atatürk'ün öğrenimini yaptığı yıllarda, okullarda bağımsız bir sosyoloji dersi müfredat programlarında yer almamıştı. Sosyoloji dersi Ziya Gökalp'ın etkisiyle Selânik İttihat ve Terakki İdadisi Programına 1911 yılında girmişti. Ziya Gökalp, 1912'de İstanbul'a geldikten sonra Edebiyat Fakültesi'nde İlm-i İçtima ya da İçtimaiyat okutmuştur.[1] Oysa Atatürk,

[1] Akyüz, Y., Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, s. 165.

Levent Şahverdi Arşivi

Harp Akademisini 1905 yılında bitirdi. Kendisi bir kuramcı, bilim adamı olmamakla birlikte, kişisel çabası ve bulunduğu ortamlar nedeniyle güçlü bir sosyolog olarak nitelendirilebilir. Nedir Mustafa Kemal'i sosyolog olarak nitelendirebilecek ortamlar? Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- Kendisinin öğrenme isteği ve çabaları,
- Üstün kavrayış gücü, algı ve sezgisi,
- Kitap okuma alışkanlığı ve kitap sevgisi,
- Arkadaşları ve dostluk çevresi,
- Ülkeyi çeşitli fırsatlarla tanıyabilmesi,
- Savaşlarda deneyim kazanması,
- Yurt dışına kısa süreli çıkışları.

Mustafa Kemal'de büyük bir öğrenme açlığının olduğu ve düşüncelerin üstüne tutku ile atıldığını çeşitli yazarlar doğrulamıştır.[2]

Fransızca öğrenmesi, ona Fransız filozoflarından bazılarını incelemek, anlamak imkânını yaratmıştır. Eski kuşakta kendi kendini yetiştirme alışkanlığının en güzel örneklerinden birisi de Atatürk'tür. Serbest zamanlarını okuyarak değerlendirdiğini çevresindekilerin beyanlarından ve anılarından bilmekteyiz.[3]

İstanbul'daki okul dönemlerinde siyasal ve edebî cereyanları yakından izlemiştir.[4] Askerî İdadide (Lise) iken toplumsal konulara ilgi duydu. İstanbul'a Harp Okuluna girince onda okuma zevki tutku durumuna geldi. Namık Kemal'in sürgünde bulunuşu, Mithat Paşanın öldürülmesi, Abdülhamid'in meclisi kapatması gibi olaylar onun toplumsal konulara ilgisini arttırdı.[5]

Atatürk örgün öğrenimi sırasında daha çok askerî bilgiler edinmişti. Fakat toplumsal bilimler alanındaki bilgilerini kendi kendisini yetiştirme yoluyla elde etmiştir.

Okuduğu kitaplara, dergilere bir göz attığımız zaman onun sosyolojik formasyonu hakkında bir fikir edinebiliriz. Aşağıda belirttiğimiz kaynaklar onun sosyolojik nitelikteki bilgisini tamamlayan yapıtlardır:

[2] Bozdağ, İ., Atatürk'ün Fikir Kaynakları, Milliyet, 11 Kasım 1974, s. 5.

[3] Borak, S., Atatürk ve Edebiyat, s. 159.

[4] İnan, A., Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, s. 62.

[5] Borak, a.g.e., s. 11.

Levent Sahverdi Arşivi

a) 1 Aralık 1921'de Bakanlar Kurulunun görev ve yetkisini belirten yasa önerisi nedeniyle M. Kemal kürsüde şöyle der[6] ".... Efendiler, meşrutî kuramı bulan en eski filozofların bu kuramları ileri sürmek için çalıştıkları esasları inceledim, bunlara nüfuz ettim. Jean Jacques Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz... Ben okudum." Özellikle Rousseau'nun "Toplumsal Andlaşma"sını okumuştur. (Du Contrat Social, 1762). Rousseau'ya göre toplumsal yaşam, halkla yönetenler arasında yapılan bir andlaşmaya dayanmalıdır. İktidar da ulus da halkın iradesine uymak zorundadırlar. Andlaşmayı bozan iktidarlara karşı halkın direniş hakkı vardır. 1789 Fransız Devrimi bu kavramdan doğmuştur.

"Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur" sözlerinin kaynağı buradadır.

b) Max Beer'in "Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Umumî Tarihi" yapıtını Türkçeye çevirtmiş ve okumuştur.[7]

c) Mustafa Kemal, edebiyatla, sanat toplum içindir anlamında ilgileniyordu ve edebiyatı, bir düşüncenin, bir dâvânın duyurma, uyarma ve yayma aracı olarak benimsiyordu.[8] Böylece kişisel ve mistik şiirleri bir yana itip, yurt sorunlarını, özgürlüğü ve insan haklarını savunan Namık Kemal'e hayran oluşu bu yüzdendi.

d) Ziya Gökalp'in kitaplarını da okuyup bilgi edinmiş ve esinlenmiştir. Örneğin "Türk Medeniyet Tarihi" gibi.[9]

e) Hukuk da M. Kemal'in ilgi duyduğu alanlar arasındadır. Özellikle demokratik ülkelerin hukuksal sorunları ve kamu hukuku onu ilgilendirmiştir.[10]

f) Dinsel kitaplar da onun okuduğu yayın türlerindendir.

g) Okuduğu tarih kitapları da onun toplumsal bilim formasyonunu genişletmiştir. Genel nitelikteki tarih kitapları, Orta Asya ve Orta Asyadaki Türklerle ilgili kitaplar, İslâm tarihi ile ilgili kitaplar Anadolu ve Anadolu uygarlıklarıyla ilgili kitaplar, öbür ülkelerin tarihleri ile ilgili kitapları edinip okumuş, gözden geçirmiştir.[11] Celal Nuri İleri'nin Tarih-i Tedenni-

[6] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s. 216.

[7] Borak, a.g.e., s. 159.

[8] Borak, a.g.e., s. 20.

[9] Uyguner, M., "Atatürk'ün Okudukları", Türk Dili, sayı 266, s. 217.

[10] İnan, A., Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 290-293.

[11] Uyguner, M., Atatürk'ün Tarih Kitapları, Türk Dili Dergisi, Sayı 254, s. 209.

Levent Şahverdi Arşivi

yat-ı Osmaniye, H.G. Wells'in Dünya Tarihi üzerinde dikkatle durmuştur.[12]

h) Felsefe kitapları da ilgi duyduğu ve okuduğu bir başka alandı. Örneğin John Stuart Mill'in kitapları ve Mebadi-i Felsefe isimli kitap. Bu kitap, George L. Fonsgrive'in Elements de Philosophie isimli yapıtından Ahmet Naim'in çevirdiği ve 1. cildi 1331 yılında İlmünnefs adı ile basılan kitaptır.[13] Ayrıca Rousseau, Voltaire, Auguste Comte, Desmonulins, Montesquieu gibi Fransız filozoflarının eserlerini incelemiştir.[14] Bu eserlerin tanıtılmasında arkadaşı Ali Fethi'nin rolü olmuştur.

Atatürk'ün okuduğu dergiler de onun toplumsal düşüncelerinin oluşmasında geniş rol oynamıştır. Örneğin, Ruşen Eşref Ünaydın'a göre, Ahmet Rıza'nın "Meşveret-i, Murad'ın "Mizan"ı ile Abdullah Cevdet'in "İçtihad"ı düzenli olarak eline geçmiştir.[15] Ayrıca Jön Türklerin Avrupa'da çıkardığı "Osmanlı" dergisi ve "Şurayı Ümmet" dergileri de sürekli okuduğu yayınlardı.

1908 Meşrutiyetinden sonra Türk düşünce dünyasında etkili üç akımdan biri "Türkçülük" idi. Ötekiler, "Batıcılık" ve "İslâmcılık"tır. Jön Türklerden esinlenen Batıcıların başında, yıllarca çıkardığı "İttihat" dergisi ile Abdullah Cevdet yer almakta idi. Atatürk devrimlerini oluşturan düşüncelerin bir çoğu, örneğin Arap alfabesinin değiştirilmesi, medreselerin kaldırılması, kadın hakları, çok eş evliliğin kaldırılması, İçtihad'ın savunduğu fikirlerdir.[16]

Jön Türk düşüncesini işleyen bütün kalemler, özledikleri yönetime ihtilâl ile değil, fikirle ulaşabileceklerine inanıyorlardı.

İşte, Atatürk, bütün okuduğu kitaplardan edindiği ve benimsediği düşünceleri, yaşam deneyiminden aldıkları ile birleştirmesini bilen bir önderdi. Okuduğu eserlerdeki düşünceleri benimsemeden önce, onları kendi bilgi süzgecinden geçirme alışkanlığı da vardı.[17]

Arkadaşlarının ve dostluk çevresinin de M. Kemal üzerinde etkisi vardır. Onun çoğu düşüncelerini çevresindekileri konuşturarak aldığını ve yi-

[12] Uyguner, a.g.e., yazı, s. 218.
[13] Uyguner, M., Atatürk'ün Anılar Defteri, Türk Dili, Sayı 278, s. 883.
[14] Kinross, L., Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu, s. 37.
[15] Bozdağ, İ., A.g. yazı.
[16] Yüce, Turhan, T., Atatürk Devrim Teorisi, s. 98.
[17] İnan, A., Tarihten Bugüne, s. 124.

Levent Şahverdi Arşivi

ne onları tartışarak olgunlaştırdığı bilinmektedir. Örneğin Falih Rıfkı; O çok okur ve çok dinlerdi. Devrimlerinin çoğu, örneğin medenî kanun, lâtin harfi, sofrasında dinlediklerinden ilham alarak karar vermiş oldukları arasındadır.[18] Fakat F. Rıfkı'nın bu sözünü ihtiyatla karşılamak gerekir. Atatürk sofrada bilim yapmaktan çok, kendi iç denetimini, kafasındakileri tahkik için sofrada tartışmalar yapmakta idi.

Ömer Naci, M. Kemal'e şiir ve edebiyat dünyasının ve devrin istibdat düşmanı yasak kitaplarının kapısını açan arkadaşıdır.[19]

Fethi Bey isimli bir arkadaşanın yardımı ile Manastır idadisinde iken Voltaire'i, Rousseau'yu, Montesquieu'yu ve ansiklopedistleri okumuş, Fransız Devriminin tarihini öğrenmiş, Fransızcasını ilerletmiş, Mirabeau'yu, Robespier'i tanımıştır.[20]

Ali Fuat isimli bir arkadaşı sayesinde eski bir paşa ailesinin konağını, onların geleneklerini ve kültürünü tanımak fırsatı bulmuştur.[21]

Cantekin Mustafa ile de Fransız devrimcilerinin yapıtlarını incelemiş ve onunla gizli bir birlik kurmuştur.[22]

Atatürk, sosyolog Durkheim'ı Gökalp kanalıyla öğrendiği gibi, onun kitaplarını da okumuştur. Durkheim'in Toplumsal İş bölümü ve Ahlâk kitapları Cumhuriyetinin ilk yıllarında Türkçeye çevrilerek Millî Eğitim Bakanlığınca yayınlanmıştır. Ayrıca Atatürk, Durkheim'in bazı kitaplarını (Fransızca) İstanbul Üniversitesinden getirterek okumuştur.[23]

Onda, kitaplara karşı ilgi ve sevgi o kadar çoktu ki, Birinci Dünya savaşının en olumsuz, üzüntülü günlerinde bile kitap okuduğunu, "Hatıra Defteri"nden öğreniyoruz.[24]

Bütün devrimlere yönelirken geniş bir kültürün bulunması doğal birşeydir. İşte Atatürk, toplumsal içerikli bu geniş kültürü, çok sayıda kitap okumaya borçludur. Bu geniş kültür ise tarih, hukuk, askerlik, felsefe, din ve dil konularını içeren kitaplarla elde edilmiştir. Böylece okul kitapları dı-

[18] Başgöz, İ. - Wilson, H., Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s. 228.
[19] Başgöz, İ. - Wilson, H., a.g.e., s. 228.
[20] Başgöz, İ. - Wilson, H., a.g.e., s. 230.
[21] Başgöz, İ. - Wilson, H., a.g.e., s. 231.
[22] Başgöz, İ. - Wilson, H., a.g.e., s. 231.
[23] Turan, Ş., Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, s. 21. 2. Baskı.
[24] Tezel, Ş., Atatürk'ün Hatıra Defteri.

Levent Şahverdi Arşivi

şında genel bilgiler edinmiştir. Ayrıca üstün zekâsı ile iyi muhakeme edebilmesi, okuduklarını, gördüklerini ve dinlediklerini iyi kavraması ve onları terkip etmesini bilmesi ile de toplumsal alandaki bilgilerini yararlı duruma getirebilmiştir.

Yaşamı 1909 dan 1922 ye değin, savaş alanlarında geçmiştir. (Trablusgarp'te, Çanakkale'de, Suriye'de, Kafkaslarda, İstiklâl Savaşında). Askerliğe olan tutkusu ve mesleğine ayırdığı geniş zaman, yüklendiği ağır sorumluluklar, Mustafa Kemal'e zamanı iyi seçmek, gerçekçi olmak, zorlukları ölçerken hayallere kapılmamak, ütopilerden uzak kalmak gibi değerlerin yerleşmesinde büyük rol oynamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal, yine askerlik sayesinde ülkenin birçok tarafını dolaşmak, halkla yakından temas kurmak, onun gücünün önemini anlamak imkânını da bulmuştur.[25]

Mustafa Kemal, üç kısa seyahatle Avrupayı görmüştür. 1910'da askerî bir manevrayı izlemek için Fransa'ya, Alman İmparatorunun daveti üzerine Almanya'ya ve tedavi için de Viyana'ya gitmiştir. Bu kısa seyahatler, oradaki değişik insan ilişkilerini gözlemesini sağlamıştır.[26]

1920'den sonra bir devlet adamı olması nedeniyle ülkenin en seçkin fikir ve sanat adamlarını etrafında toplamıştır. Çevresindeki bilim adamlarını da sık sık toplayıp onların düşüncelerinden yararlanmıştır.[27]

Kurtuluş Savaşı yıllarında İslâm tarihi ve uygarlığı ile ilgilenmiştir.[28] İşte bütün bu hususlar, onun sosyolojik fermasyonunu geliştirmiştir.

Şimdi de onun belirgin sosyolojik görüşlerinden bazılarına değinelim.

B. Atatürk'ün Sosyolojik Nitelikteki Görüşleri

Onun sosyolojik görüşlerinin her birisi ayrı ayrı incelemeler ve araştırmalara konu olmuştur. Biz bu kısa yazımızda sadece birkaç noktaya değineceğiz.

Kendisi birkaç konuşmasında "Ben çok içtimaiyat (Sosyoloji) ile meşgul olmadım" demiştir.[29] Oysaki kendisi yukarda değindiğimiz gibi bu eksikliğini zamanın imkânları içerisinde fazlası ile tamamlamıştı. O'nun sos-

[25] Başgöz - Wilson, a.g.e., s. 232.

[26] Başgöz - Wilson, a.g.e., s. 232.

[27] Perin, C., Atatürk Kültür Devrimi, s. 16.

[28] Başgöz - Wilson, a.g.e., s. 234.

[29] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s. 137, 3 Ocak 1921'de söylemiş.

Levent Şahverdi Arşivi

yolojik nitelikteki görüşleri Ziya Gökalp'le ilişkileri çerçevesinde daha fazla olgunlaşmıştır.

1. Ziya Gökalp ve Atatürk İlişkisi

Atatürk-Ziya Gökalp ilişkisi konusunda değişik görüşler var. Kimileri, O'nun Ziya Gökalp'ten çok etkilendiğini, kimileri de az etkilendiğini ileri sürerler. Örneğin bir yazar. "Tarihte her İnkılâp hareketinin bir düşüncesel hazırlık devresinin sonunda meydana geldiğini ve Mustafa Kemal'in de Tanzimat ve Meşrutiyet devirleri düşünürlerin geliştirdikleri düşüncelerden ilham aldığını, Ziya Gökalp'in etkisinin inkılâplarda çok belirgin olduğunu belirtiyor.[30] Aynı doğrultuda bir başka yazar, Mustafa Kemal'in "Vücudumun babası Ali Rıza Efendi, çoşkularımın babası Namık Kemal, düşüncelerimin babası Ziya Gökalp'tir" dediğini belirtiyor.[31] Fakat bu sözün sağlam bir kaynağa dayanıp dayanmadığı bilinmemektedir.

Falih Rıfkı Atay ise Atatürk'ün Ziya Gökalp'e geç ve güç ısındığını belirtiyor.[32]

Türkçülük hareketlerinde panturanist yön, M. Kemal'e hayalcilik olarak görülmüştür. Bununla birlikte, Türkiye sınırları içinde kalan mütecanis bir ulus yaratmak Çerçevesindeki Türkçülüğü benimsemiştir.[33]

Atatürk, kuşkusuz Ziya Gökalp'ten etkilenmiştir. Fakat bu etkilenmenin derecesi tartışmalı olmakla birlikte, herhalde belirli ölçüde etkilenmiştir demek daha doğru olur. Bir yazarın şu görüşüne katılmamak imkânsızdır: "Ziya Gökalp, edebiyat etkinlikleri döneminde, (1909-24), (1908-9) döneminin Anayasal Padişahlık, Osmanlıcılık, İslâmî Reformlar, Kapitalizm, Liberal Demokrasi ve Gelişmecilik ilkelerinden yavaş yavaş ayrılarak Cumhuriyetçilik, Ulusculuk, Lâiklik, Devletçilik, Halk Demokrasisi ve Devrimcilikten oluşan altı ilkeye dayalı Kemalizmin temelini atmıştır. Başka bir deyimle, çağdaş Türk devletinin kuramsal temellerini ortaya koymuştur."[34]

[30] Prof. Ercüment Kuran'dan H. Eren naklediyor. Bkn.: Eren, H. "Atatürk ve Ziya Gökalp", Türk Dili, Sayı 254, s. 172.

[31] Eren, H., a.g. yazı, s. 173. Prof. Eren, bu sözü Prof. Karahan'dan naklediyor. Prof. Karahan bu sözü 1934 Yılında Ödemiş'in Gölcük yaylasında eski Adalet Bakanlarından Refik Şevket İnce'den duymuş.

[32] Tütengil, C.O., Atatürk ve Ziya Gökalp Bağlantıları, Türk Dili, Sayı 302, s. 580.

[33] Başgöz - Wilson, a.g.e., s. 234.

[34] Heyd, U., Türk Ulusculuğunun Temelleri, s. 196.

Levent Şahverdi Arşivi

Öte yandan pozitivizm, sınıfsız bir toplum düzeni, kadın hakları, dilde sadeleşme, batı uygarlığını benimseme gibi ilkeler bakımından da Mustafa Kemal'in Gökalp'le benzerlikleri söz konusudur.[35] Fakat Atatürk'ün düşünce yapısını oluşturan ve beslenen tek kaynak ve en önemli kaynak Z. Gökalp değildir.

2. Kültür ve Uygarlık Kavramları

Atatürk, zamanında çok etkili olan Ziya Gökalp'in kültür (Hars) ve uygarlığı ayıran düşüncesini benimsememiştir.[36] Kültür ve uygarlık, Atatürk'e göre aynı şeydir. Atatürk bu konuda der ki: "Kültür dediğimiz zaman, bir insan toplumunun devlet yaşamında, düşüncesel yaşamında, ekonomik yaşamında yapabilecekleri şeylerin bileşkesini kastediyoruz ki uygarlık da bundan başka bir şey değildir."[37] Oysaki Z. Gökalp'de kültür (hars) ulusal, uygarlık uluslararasıdır. Yani Gökalp daha çok manevî öğeleri kültürden sayıyordu. Oysaki kültür, sosyolog ve antropologlara göre maddî ve manevî ögeler bütünüdür. Atatürk'de bu anlayışı benimsemiştir. Oysaki ayırım yapıldığında neyin kültür, neyin uygarlık olduğunu hangi değerlerin bir ulusa özgü bulunduğunu saptamak imkânsızdır. Bu nedenle ayırım yapmak bilimsel olmamaktadır.

3. Atatürk'te Kültür Dinamizmi

Atatürk, devrimcilik ilkesi ile Türk toplumunun yeniliklere açık olduğunu farketmişti. Bu nedenle bir kültür değişmesi olgusunu başlatmıştır. Böylece gelişme anlamında bir değişme politikası uygulamıştır. Bu amaçla yeni kültür öğelerinin Batıdan alınması ve toplumca kabullenebilmesi için, geleneksel kültürün yetersiz olanlarının terk edilmesi gerekmekteydi. İşte böylece, eski kültür ögelerinin yerini, yenilerin almasını ifade eden kültür değişmesini gerçekleştirmiştir.[38] Bu süreç de artık terkedilmesi gerekli kültür ögeleri, yönetim biçimi, ikili eğitim, Osmanlı yazısı, geleneksel giysi, geleneksel kadın anlayışı, geleneksel kadın erkek ilişkileri, erkeğe oranla kadının eşit haklara sahip olamaması, çok eşli evlilik gibi alanları içermekte idi. Reformların engellenmemesi için Türk halkı ile birlikte ya-

[35] Sarıbay, A.Y., Ziya Gökalp ve Türk Devrimi. Sosyoloji Konferansları 14. Kitap, s. 89.

[36] Yüce, T T , Atatürk Devrim Teorisi, s. 19.

[37] Karal, E.Z., Atatürk'ten Düşünceler, s. 45.

[38] Erdentuğ, N., "Atatürk'de Kültür Dinamizmi Görüşü", Sosyal Âdet ve Gelenekler, s. 158.

Levent Sahverdi Arşivi

pılması gereğine dikkati çekmiştir. Böylece Türk toplumu, maddî ve manevî öğeleriyle bir tipten başka bir tipe dönüştürülmeye çalışılmıştır. Onun devrimleri, sadece siyasal alandaki değişiklikleri içermeyip, aynı zamanda toplumun yaşam biçimini, dünya görüşünü ve kurumlarını Avrupa uygarlığı örneğine göre değiştirme girişimidir. Böylece kültür değişmesinde bütünlük ilkesini göz önünde bulundurmuştur.

Atatürk devrimleri, köklü bir kültür değişmesi olup, devlet eliyle yürütülmesi nedeniyle de zorunlu bir kültür değişmesi idi. İşte toplumsal gelişme ve değişme eylem ve işlemleri, ilkeleri ve yöntemi, onun toplumsal yönünü oluşturur. Eskiye bağlı yozlaşmış kurumları teker teker kaldırmış, yerine halkın desteğini de alarak 20. yüzyılın yeni kurumlarını getirmiştir.

4. Kültür Bütünleşmesi

Atatürk, toplumdaki tüm halkı ve etnik grupları kaynaştırarak bugünün "sosyo-kültürel bütünleşme" temel olgusunu gerçekleştirmiştir. Ulusçuluk ilkesi ile Türk Toplumunu kendi içinde bölünmez, birbiri ile kaynaşmış, aynı idealleri ve aynı kültürü paylaşan bir toplum olmak gereğine değinmiş ve bunu gerçekleştirmiştir.[39] Bütünleşme için de eğitimi bir araç olarak görmüştür. Devrimleri yaymak ve kökleştirmek için eğitim yoluyla toplumu hazırlamaya çalışmıştır.[40] Bütünleşmenin gereklerinden biri de bilimsel bilgiye sahip olmaktı. Bunun için de gerekli bilimsel kurumları kurmuştur. Özetle, yurt birliği, kültür birliği, ülkü birliğine dayanan bir uluşculuğa yönelerek ulusal bütünleşmeyi öngörür.

"Sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kütleyiz" der. Sınıf çatışmalarını reddeder. İş ve meslek grupları arasında iç barışı sağlayıcı nitelikte organik bir dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinmiştir.

5. Çağdaşlaşma

Türk toplumu için yeni değerler ve kurumlar içinde her yönden çağdaşlaşmaya yönelme ve daha sonra uygarlık düzeyini geliştirme, Atatürk'ün temel amacı idi. Ona göre çağdaş uygarlık düzeyine akılcılık yolu ile varılır. Çağdaş uygarlık düzeyi derken, günümüz uygarlığının en yüksek basamağı anlaşılmaktadır. En yüksek basamakta ise batılı toplumlar bulunmakta idi. Bu nedenle çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın baş-

[39] Erdentuğ, N., a.g. yazı, s. 161-162.

[40] Gökberk, M., Atatürk ve Uygarlık, Türk Dili, sayı 338, s. 279.

Levent Şahverdi Arşivi

ka bir adı da Batılılaşmadır. Atatürk ile kendinden öncekiler arasında Batıya yöneliş bakımından fark vardır. Örneğin Tanzimatçılar, Batının maddî kültürünü, yani, teknik ve örgütlenme biçimini almak, sanat, hukuk, töre gibi manevî kültüre yanaşmak istemiyorlardı. Kültür "İç", uygarlık "Dış" değerler olarak ayrılıyordu. Oysa Atatürk'ün bütün bir değerler sistemini değiştirmeyi, devirmeyi amaçlamakta idi. Onun girişiminin dayandığı iddia, bir uygarlığın dış değerleriyle, iç değerleriyle bir bütün olduğudur. Tüm uygarlık ögeleri iç içedirler, birbirlerini karşılıklı olarak etkileyip bir uyuma varmaya çalışırlar.[41] Bu nedenle kültür ve uygarlık ayırımı yapaydır. O, çağdaşlaşmada kültür ve değer aktarmacılığını reddeder. Ona göre, bizi Batılı bir ülke olmaktan alıkoyan gelenekler ve kurumlar ortadan kalkmalıdır. Bağnazlığa karşı açıkça cephe alınmalıdır. Halk, kara kuvvetin pençesinden kurtarılmak için eğitilmelidir.

6. Toplumsal Kurumlar ve Atatürk

Toplumda belirli ihtiyaçları karşılayan ve bu ihtiyaçlara yönelik davranış kalıplarının geliştirilmiş olduğu aile, din, ekonomi, siyaset, eğitim ve serbest zaman etkinlikleri gibi temel kurumların önemini kavrayan Atatürk, bu kurumlar konusunda ayrı ayrı düşüncelerini çağdaşlaşmaya yönelik biçimde açıklamıştır. Toplumu oluşturan bu temel kurumlar üzerinde ayrı ayrı durarak onlarda köklü değişiklikleri gerçekleştirmek, onun bir başka toplumcu yanıdır.

7. Karizmatik Önderliği

Sosyolog Max Weber'e göre karizmatik önderlik, toplumsal yapıyı köklü (Radikal) biçimde değiştiren, başka insanların onda doğa üstü ya da insan üstü niteliklerin bulunduğunu kabul ettikleri olağanüstü nitelikteki önder tipidir.[42] İşte Mustafa Kemal, içinde bulunduğu toplumun çatışmalarını çözümlemesi, kendisine yakıştırılan doğa üstü, insan üstü nitelikleri (üstün zekası, kavrayışı, başarıları, deneyimleri vs.) bakımından Weber'in modeline en iyi örnek oluşturmaktadır.

SONUÇ

Bilim düşüncesi, akılcılık, toplumsal ve ekonomik kalkınma, çağdaşlaşma, siyasal bağımsızlaşma ve demokratlaşma yönünden özgürlükçülük,

[41] Gökberk, a.g. yazı.

[42] Freyer, H., Sosyolojiye Giriş, s. 89 ve San, C.: Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi, s. 74-75.

Levent Sahverdi Arşivi

lâiklik, halkçılık, devletçilik, sosyal adaletçilik, ulusculuk, barışçılık, cumhuriyetçilik, devrimcilik gibi ilkeler, Atatürk İlkeleri olarak kabul edilebilen ögelerdir.[43] Bunlar aynı zamanda onun toplumsal yönünü, sosyologluğunu belirleyen niteliklerdir. Çünkü her ilke, toplumsal içeriklidir. Çok yönlü düşünceye ve demokratik bir toplumsal yapıya dayalı bir toplumsal değişim ve ilerleme yaratmak amacı, Türk insanını her yönden çağdaşlaşmaya yöneltmek ve uygarlık düzeyini sürekli olarak geliştirme düşüncesi insanlık idealine bağlı hümanist kişiliği onun günümüz açısından değerlendirilebilecek evrensel özelliklerinden birisidir.

Atatürk, aynı zamanda, gelişmekte olan uluslar için de bir ışık, bir kurtuluş yolu ve esin kaynağı olmuştur. Çünkü o, sömürülen, ezilen ulusların uyanması ve kalkınması amacıyla başlatılan ve başarıya ulaşılan ilk ulusal kurtuluş devrimini gerçekleştirmiştir. İşte bu yönüyle de evrensel bir nitelik kazanmıştır.[44] Bu ülkeler için de onun ulusal tam bağımsızlık, çağdaşlaşma ve ulusal egemenlik gibi amaçları birer simge olmuştur.

Sosyolojik anlamda kuramsal bilgiye zamanın koşulları içerisinde sınırlı olarak kendi çabasıyla sahip olan Atatürk, uygulamalı sosyoloji açısından değerlendirildiğinde, bilgisi, sezgisi, deneyimleri ve kişiliğiyle, uygulayıcı yeteneği ile bugünkü anlamda modern bir sosyolog olmak niteliğine sahipti.

III - FELSEFÎ AÇIDAN ATATÜRK

Atatürk'ün edindiği kuramsal nitelikteki sosyolojik bilgiler, daha çok felsefenin içinde yer almıştı. Esasen o zamanlar sosyoloji, felsefî nitelikleri ağır basan ve felsefenin içinde bir alan görünümünde idi. Bu nedenle hem sosyoloji, hem de felsefe kültürü vardı.

Atatürk, "Felsefe" konusunda şöyle der: "Felsefe, evren karşısında insanın akılcı davranışıdır. Bu yüzden felsefe bilmeyen insan, edebiyatçı da, politikacı da olamaz. Felsefe bilmeyen bir asker, belki bir savaş kazanır, ama savaşı anlayamaz. Ben felsefeyi severim, fakat, sistemleri sevmem. Çünkü sistemler "Tek gerçek"e dayanırlar."[45]

O halde Atatürk'ün felsefeye meraklı olduğu, felsefî eserler okuduğu anlaşılmaktadır. O bir filozof değildi. Fakat felsefeden geniş ölçüde yarar-

[43] Tütengil, C.O., Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak, s. 212-213.

[44] Tütengil, C.O., a.g.e., s. 221.

[45] Bozdağ, İsmet., Atatürk'ün Evrensel Boyutları, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

lanmıştır. Kendisinin de belirttiği gibi hiçbir zaman tek bir felsefî akıma bağlı kalmamıştır. Felsefenin çeşitli akımlarından yararlanmıştır. Düşüncelerini eylem halinde dile getiren, söz ve söylevle ortaya koyan bir düşünür gibi idi.

Atatürk, felsefî açıdan olgucu (Pozitivist), işlevselci (Fonksiyonalist), pragmatist, hümanist, gerçekçi (realist) rasyonalist olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle felsefî tutumunda eklektik bir yol izlemiştir denilebilir. Yani bu akımların bir çözümlemesini ve bu çözümlemeyi eyleme dönüştürme gücünü temsil etmektedir.

Onun, toplumun tüm bireylerini düşünen insan yapma gereğine inanış, halk egemenliği, devrim, ülke ve ulus bütünlüğü tam bağımsızlık ve çağdaş uygarlık kavramları öz bakımından yukarda değinilmiş felsefî akımlar üzerine oturtulabilen bir düşün sistemidir.[46] Başka bir deyişle onun benimsediği ve yararlandığı çeşitli felsefî akımlar, ulusal öze dayandırılan bir bireşim (Sentez) olarak ele alınabilir.[47]

A. Pragmatist Yönü (Yararcılık)

Atatürk, bir kuramcı olmayıp, yaşayan bir adamdır. Bir yazarımızın belirttiği gibi[48]; "Kafasını daha çok kuramcı Fransız kültürü ile beslemiş olan bu akılcı insan, Anglosakson görgücülüğüne (Empirisme) ve pragmacılığına daha yakındır. Bilgiyi deney, gerçeği fayda ölçüsüne vurmayı sever."

Eğitim sürecini, insan yaşamında bir yarara (faydaya) yararlı (faydalı) olan bir işe araç kabul eden Atatürk, birçok konuşmalarında pragmatist (yararcı, faydacı) bir eğitim felsefesine bağlı olduğunu belirtici ifadeler kullanmıştır. Örneğin; "..... Bir taraftan cehaletin giderilmesiyle uğraşırken bir taraftan da çocuklarımızı toplumsal ve ekonomik yaşamlarında verimli, başarılı kılabilmek için gerekli olan bilgi ve becerileri iş içinde ve iş aracılığıyla vermek eğitim yöntemimizin temelini oluşturmalıdır"[49] der.

Eğitmen denemesi ile Köy Enstitüleri teşkilâtı aslında Atatürk'ün daha 1 Mart 1923'de Millet Meclisini açış nutkunda ileriye sürdüğü bir öne-

[46] Alkan, Cevat., "Atatürk Felsefesinde İnsan Kavramı", Eğitim ve Bilim, Sayı 46.
[47] Tütengil, C.O., "Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak, s. 214.
[48] Akay, İ., Atatürkçülüğün İlkeleri, s. 264.
[49] Koç, Şükrü., "Atatürk'ün Eğitim Felsefesi", Atatürkçülük Nedir? s. 70 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

rinin uygulanışıydı. Bununla ilgili olarak "Üretim ve imalâtı artırıcı unsurlar yetiştirmek Türk eğitiminin temel ödevi olmalıdır"[50] der.

B. Olgucu (Pozitivist) Olarak Atatürk

Atatürk'ün felsefî açıdan bir değerlendirilmesi de, onun olgucu (pozitivist) oluşudur. Pozitivizm, olguculuktur. Yani, araştırmalarını olgulara, gerçeklere dayayan, fizik ötesi açıklamaları kuramsal olarak imkânsız ve yararsız gören; deneyle denetlenmeyen soruları sözde soru olarak niteleyen felsefe doğrultusudur. A. Comte'un felsefeye getirdiği bir kavramdır.[51] Pozitivist sistemin çıkış noktası, duyularımızın bize sağladığı olaylardır. Bu nedenle ancak olayları bilebiliriz.[52] Pozitivizmin yöntemi ise analitik akla dayanıyordu. Comte'a göre düşünce dünyasını yöneten mantık yasaları, nitelikleri gereği değişmezler ve her zaman her yerde ve her konuda ortaktırlar. Bu formül, pozitivist felsefenin ve pozitif bilimlerin temeli olan analitik aklın ifadesidir.[53] O halde olguculuk (pozitivizm), analitik akla dayanır, tarih felsefesi ve varlık sorununu reddeder. Atatürk'ün olguculuk yönü, onun bilim kavramına önem vermesi ve onu esas almasından ileri gelmektedir.[54] Bu düşünü, teknik, pozitif ve toplumsal bilimleri kapsayan geniş bir içeriğe sahiptir.[55] Böylece bu anlayış, çağdaş uygarlığı yaratması bakımından müsbet bilimciliktir.[56] Dünyayı, olayları ve herşeyi kavramak için müsbet bilime başvurulmalıdır.[57] Fizik ötesi ve bilim dışı kavramlar Atatürk'çü düşüncenin dışındadır. Çağımızın bilimsel düşüncesini, düşünce özgürlüğünü ve onun yol göstericiliğini benimsemiştir. İşte, Atatürk'çü felsefe, bir yazarımızın belirttiği gibi, akıl ve bilim gibi kaynakların temel alındığı felsefî akımların ulusal öze dayandırılan bir bireşimi (sentezi) olarak kabul edilebilir.[58] Onun gerçekçiliği de yine olguculuk (pozitivist) yönünün bir başka görünümüdür. Ayrıca onun hümanist değerleri benimsemesi de bir başka felsefî yönünü oluşturur. Atatürk düşünce sistemindeki bu felsefe akımları, yeni bireşimi (bir sentezi) ifade

[50] Koç, a.g. yazı, s. 72.

[51] Akarsu, B., Felsefe Terimleri Sözlüğü.

[52] Tunalı, İ., Felsefe, s. 54.

[53] Timur, T., Türk Devrimi, s. 114.

[54] Timur, a.g.e., s. 114.

[55] Savcı, B., Atatürk Düşünü'nün Felsefe ve Toplumsal Özü Üzerine. Türk Dili, Sayı 278, s. 853.

[56] Savcı, a.g. yazı, s. 853.

[57] Tütengil, C.O., Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak, s. 213.

[58] Tütengil, C.O., a.g.e., s. 214.

Levent Şahverdi Arşivi

etmektedir. Günlük yaşama yön verecek değerler topluluğunu ve eyleme dönüştüren bir görünümü temsil etmektedir.

C. Akılcılık (Rasyonalizm) ve Atatürk

Mustafa Kemal, Batıdaki akılcılığı (Rasyonalizmi) benimsemiş, akılcı düşünürlerin eserlerini incelenmiştir.[59] Esasen sözlerinde ömür boyunca sistemli olarak oluşan akılcı bir görüş vardır. Akılcı olduğu için bağnazlığa, yobazlığa, doğmacılığa, boş inançlara, doğa dışı düşüncelere karşıdır.

Akılcılık, bilgimizin kaynağını ve bilginin nasıl kazanıldığını açıklayan Descartes'in 17. yüzyılda geliştirdiği bir felsefî akımdır. Gerçekler aranırken akla dayandırılır. Akla uygun olmayan tüm davranış ve olaylar gerçeğe uygun değildir. Bu akım Batı ülkelerinde bilim ve tekniğin hızla gelişmesinde etkin bir rol oynamıştır.

Atatürk, akılcılığı ve bilimciliği devletin ve toplumsal yaşamın her alanına yaymaya çalışmış, akla ters düşen herşeyi reddetmiştir. O, bu akımı Batı felsefesini derinliğine araştırarak elde etmiş olmayıp, kendi dehasının özellikleriyle kendiliğinden elde etmiştir.[60] Akılcılığı, kendi kendine düşünüp çıkarmıştır. Özellikle davranışlarıyla bu akımı uygulamaya koymuştur. Böylece, onun devrimciliğini, akılcılığın topluma uygulaması olarak nitelendirebiliriz.

D. Kemalist Felsefenin İlkelerinin Eğitimsel Sonuçları

Kemalist felsefenin genel ilkelerinde ulusçuluk, devletçilik, halkçılık, devrimcilik gibi ilkeler her alana olduğu gibi Atatürk döneminin eğitimsel uygulamalarına da yansımıştır.[61]

a) *Halkçılık:* Bu ilke, eğitimde fırsat eşitliğini yaratmaya çalışmıştır. Özellikle alt sosyo-ekonomik kesimlerin eğitimini sağlayarak eğitimin kitle eğitimine geçişini gerçekleştirmiştir. Böylece seçkin azınlık eğitiminden kitle eğitimine dönüşüm olmuştur. Halk eğitimi ve kadın eğitimine halkçılık ilkesinin ışığında önem verilmiştir.

[59] Perin, Cevdet., Atatürk Kültür Devrimi, s. 17.

[60] Mumcu, Ahmet, Atatürkçülükte Temel İlkeler, s. 125.

[61] Bursalıoğlu, Ziya, "Atatürk Döneminde Eğitim Felsefesi ve Yenileşmesi". Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu, s. 15.

Levent Sahverdi Arşivi

b) *Devrimcilik:* Bu ilke de bütün ilkelerin yayılması ve korunmasında eğitim sürecinin gücünden, eğitim kurumlarının etki alanından ve eğitimcilerin inançlı çabalarından yararlanılmasını sağlamıştır. Bu dönemin öğretmenleri, Kemalist felsefenin askerleri gibi canla başla hizmet görmüşlerdir.

c) *Ulusculuk:* Bu ilke, toplumun değişik öğelerinin, kültürel ve eğitimsel amaçlar çerçevesinde bütünleşmesine yol açmıştır. Ulusçuluk, eğitim olgusunun da ulusal bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Ulusçuluk ilkesi, ulusal bilinçlenmeyi amaçlamıştır. Bu husus eğitime de yansımıştır. Örneğin dilde yenileşme bu konudaki göstergelerden biridir. Bu kavram, eğitimin amaçları ve programlarına coğrafî ve lâik sınırlamalar çerçevesinde yansımıştır.

d) *Devletçilik:* Bu ilke, eğitimi iki yönde etkilemiştir.[62]

a[a]) Devlet işletmeleri, bürokratik eğitim merkezleri olarak etkin olmuşlardır. Bu işletmelerden yetişenler daha sonra, büyük özel kesimlerin kuruculuğunu yapmıştır.

b[b]) Yüksek öğretim kurumlarından bazıları programlarını bu işletmelerin insangücü ihtiyacına dönük olarak yenilemiştir.

Bu ilke aynı zamanda, çevre kalkınmasını da amaçlayarak, çeşitli işletmelerin açılmasını sağlamıştır. Bunlar çevre kalkınması, halk eğitimi ve sanat eğitimi merkezleri olarak da hizmet etmişlerdir.

e) *Lâiklik İlkesi:* Eğitim sistemini en fazla etkileyen lâiklik ilkesidir. Eğitim sisteminin tümünü, amaçlarını ve süreçlerini geniş ölçüde etkilemiştir. Atatürk yeni bir eğitim sistemini Batılılaşmanın ilk koşulları arasında gördüğünden bu sistemin lâikleştirilmesine önem vermiştir.

Atatürk lâiklik ilkesini, geniş kapsamlı olarak ele almış, onun siyasal, toplumsal, kültürel programlarda ortak bir ilke olarak uygulanmasına önem vermiştir. Bu çerçevede eğitim programlarında da lâikliğe yer vermiştir. Ona göre eğitimde lâiklik, eğitimin dinsel otoritelerin etkisinden kurtarılarak devletin denetimi altına alınmasını ifade ettiği gibi, eğitim ve öğretimin amaçlarının, içeriğinin dünyevî gereklere uygun olarak yeniden düzenlenmesi anlamını da taşır. Bu çerçevede medreseler kapatılmış, zorunlu öğretim yaşında olan tüm Türk çocukları, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ilk okullara devamları zorunlu kılınmıştır.

[62] Bursalıoğlu, Ziya, "Atatürk Dönemi Eğitim Politikası", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, s. 187.

Levent Şahverdi Arşivi

IV — *MEVCUT EĞİTİM DURUMUNUN ELEŞTİRİSİ*

Atatürk, geleneksel olarak uygulanan mevcut eğitim sistemini yetersiz bulmuş ve ülkenin gelişmesinde bu tür eğitimin olumsuz sonuçlarını dile getirmiştir.[63] Eleştirilerinin ana noktalarını şöyle özetleyebiliriz:

- Toplumda bilgisizlik yaygındır. Cehaletin yaygın oluşu, eski dönemin en belirgin özelliği idi. Yöneticiler de kendi amaçları için bu durumun sürdürülmesini teşvik ediyorlardı.

- Öğretim yöntemleri yetersizdir. Ezberciliğe dayalı bir öğretim yöntemi eğemendi, Yaratıcılığı engelleyici nitelikte idi.

- Eğitim millî değildir. Bu husus, hem kuruluş, hem de öz yönünden söz konusudur. Millî bir kültürün gelişmesine uygun olmayan bir eğitimdir.

- İstikrarlı bir eğitim politikası yoktur. Osmanlı eğitiminin son dönemlerinde her Maarif Nazırının, vekilinin ayrı birer programı vardı.

- Tüketici insan yetiştiren, yaşamı bilmeyen, yüzeysel bilgiye sahip insan yetiştirme amaçlı bir eğitim sistemi vardı.

- Geleneksel olarak uygulanan eğitim, bu dünyaya değil, öbür dünyaya yönelmiştir. Çağın gereklerine ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verememektedir.

İşte bütün bu noktalar, yeni bir eğitim politikasının gerekliliğini haklı kılmaktaydı. Özgür düşünceyi durduran, yaratıcılığa engel olan, yapıcılığa yer vermeyen tüm uygulamaları kaldırıp, onların yerine insan zekâsının özgür bir duruma getirilmesini istiyordu.

Şimdi, yeni eğitim politikasının temellerini ele alalım.

V — *YENİ EĞİTİM POLİTİKASININ TEMELLERİ*

Atatürk, eleştirdiği eğitim sisteminin yerine yeni bir eğitim anlayışı getirmiştir. Bu yeni sistemi de çeşitli noktalarda temellendirmiştir.[64]

a) *Eğitim Millî Olmalıdır:* Bu konuda şöyle der: "... Bir millî terbiye programından söz ederken, yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebi-

[63] Akyüz, Yahya, "Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergi, cilt 4, Sayı 10, Kasım 1987.

[64] Akyüz. Y., A.g. yazı. Ayrıca Bkn.: Aytaç, Kemal. Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar, s. 12 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

len tüm etkilerden tamamen uzak, millî özelliklerimizle ve tarihimizle bağdaşabilen bir kültür kastediyorum". Çocuklarımız, gençlerimiz kendi millî değerlerimizle yetiştirilmelidir. Taklit olmamalıdır. Bu açıdan eğitim dili, yöntemi ve eğitim araçları tamamen millîleştirilmelidir.

b) *Eğitim, Bilime Dayalı Olmalıdır:* "Milletimizin siyasal, toplumsal yaşamında, fikrî terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır" der. Atatürk'ün bilimsellik ilkesi, eğitim ve öğretimde amaç, içerik ve araçların bilimin en son düzeyindeki verilere göre düzenlenmesini amaçlar. Özetle bilim ve teknik, kurulacak yeni eğitimin belirleyicisi olmalıdır.

c) *Eğitimde Birlik Sağlanması (Öğretimi Birleştirme):* Eğitim ve öğretimde, zümresel ya da kültürel cinsten farklılıkların ortadan kaldırılarak birlik sağlanmasını ifade eder. *Tevhid-i Tedrisat* (Öğretim Birliği) yasası ile uygulamaya konmuştur. Böylece bu kanun ile Türkiye'deki tüm eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

d) *Bilgisizliğin Giderilmesi ve Halk Eğitimi:* Bu konuda "Bundan dolayı, bizim izleyeceğimiz millî eğitim politikasının temeli, önce, içinde bulunduğumuz bilgisizliği gidermektir" der. O halde eğitim, toplumu cehaletten kurtarmalı, onun bilgi ve ahlâk düzeyini yükseltmelidir. Halkın bilinçli olarak toplumun sorunlarına sahip çıkabilmesi için onun eğitilmesi gerekir. Böylece "Halk eğitimi"nin yaygınlaştırılmasında çaba sarfetmiştir. Bu konuda şöyle devam eder; "... Bütün köylüye okumayı, yazmayı ve dört işlemi öğretmek, vatanını milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafya, tarih, din ve ahlâk bilgisi vermek millî eğitim programımızın ilk hedefidir".

Halk evlerinin açılması, okuma yazma kursları, halk eğitimi uygulamalarının bir örneğini oluşturmaktadır.

e) *İşe Dayalı Uygulamalı Eğitim:* Bu ilkeye göre iş, eğitim ve öğretimde temel bir araç olmalıdır. İş içinde ve iş aracılığıyla eğitim, bilgi, işe dayalı olarak verilmelidir. Yani eğitim, işe yarar, üretici olmalıdır.

Böylece öğretim yöntemi uygulamaya yer veren bir özellik taşımalıdır.[65] Okullarda uygulamalı öğretim yönteminin kullanılmasını istemiştir. Bu yoldan meslekî ve teknik öğretime önem verilmiştir. İlk öğretimden en yüksek öğretime kadar teknik eğitimin gerçekleşmesini istemiştir.

[65] Doğan, Hıfzı, "Atatürk'ün İşlevsel Eğitim Anlayışı", Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ilke Atatürk'ün *"İşlevsel Eğitim"* kavramına verdiği önemi göstermektedir.[66] Özellikle:

- Okul ile yaşam arasında bir bağ kurulması;
- Tarımsal çevrelerde çiftlik okulların kurulması,
- Ders konularının çevreden alınması,
- Üretici eğitime yönelinmesi gibi uygulamalar onun eğitimde işlevsellik akımına bağlılığını göstermektedir. Bu ilkenin benimsenmesi, eğitimde aşağıdaki yeniliklerin uygulanmasını gerektirmiştir[67]:
- Okul yaşamının çevrenin ekonomik koşullarına göre düzenlenmesi,
- Her bölgede o bölge ekonomisinin özelliğine göre sanat okulları açılması,
- Genel ve teknik öğretimin birbirinden ayrılamayacağı.

O halde pratiklik, işlevsellik, çevresel koşullara uygunluk, iş ilkesi ve yapmaya dayalı olma gibi özellikler, bu eğitim anlayışının eğitim yöntemini ifade etmektedir.

f) *Disiplin ve Fazilet:* Eğitim, çocuğa fazilet, düzen ve disiplin gibi özellikler kazandırmalıdır. 1922 yılındaki Maarif Kongresini açarken bu konuda şunları söylemiştir: "Yeni neslin donatılacağı manevî nitelikler arasında kuvvetli bir fazilet aşkı ve kuvvetli bir düzen ve disiplin fikri de yer almalıdır". Kuşkusuz, eğitimde düzen ve disiplin, başarının temelidir. Atatürk, eski dönemlerin dayağa dayanan düzen, disiplin anlayışının yerine, sevgiye dayanan bir düzen ve disiplin anlayışını savunmuştur.[68]

g) *Karma Eğitim:* Karma eğitim, eğitim ve öğretimde cinsiyet ayırımının ortadan kaldırılması, her iki cinsin de eğitim hak ve imkânlarından, birlikte ve eşit olarak yararlanmaları anlamını taşır. O, eğitimde kadın-erkek ayrımını istememiş, ilke olarak kadın-erkek eşitliğinden yana olmuştur. Ona göre kadınlar toplum ve iş yaşamında erkeklerle birlikte yürüyerek birbirinin yardımcısı olmalıdır.

Tanzimatla birlikte orta dereceli okullara kızların devamına izin verilince, kız öğrenciler erkeklerden ayrı okullarda okutuluyorlardı.

[66] Doğan, Hıfzı, a.g. yazı.
[67] Doğan, Hıfzı, a.g. yazı.
[68] Akyüz, Yahya, a.g. yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

Karma eğitime geçiş, hem çağdaşlığın ifadesi, hem de kadın haklarını geliştirmeye yardımcı bir uygulama idi. Ayrıca malî güçlüklerle de karma eğitim gerekli idi.[69] Bu ilke de örgün eğitim sistemiyle okullarımızda uygulanmıştır.

h) *Cumhuriyetin Koruyucularının Yetiştirilmesi:* Kurulan yeni devletin, varlığını sürdürebilmesi için kendine bağlı bir zihniyetle yetiştirilecek yeni kuşaklara ihtiyaç vardı. İşte eğitimden beklenen, bu nitelikler sahip kuşakları yetiştirmek idi. Bu konuda Atatürk, "Cumhuriyet, düşünce, bilgi, beden yönünden güçlü ve yüksek karakterli koruyucular ister" der.[70]

Atatürk'ün bu görüşü de Atatürkçü bir gençliğin yetiştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu konuyu ileride daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

ı) *Fırsat Eşitliği Sağlanması:* Toplumun her kesiminin eğitim hizmetlerinden yararlanması gerekli idi. Eğitim imkânlarından yararlanma, sadece bir grubun ya da sınıfın hakkı olmamalı, bütün vatandaşların (kadın, erkek, çifçi, hamal vs.) eğitimden pay almaları gereği vurgulanmaktaydı. Bunun için herkes okur yazar olmalı ve ilköğretimin yaygınlaştırılarak zorunlu duruma getirilmesi gerekli idi. Cinsiyet ayırımı gözetilmeden herkes okula alınmalı ve orada bir sanat öğrenmeli idi. Okullar en küçük yerleşme birimlerine kadar yaygınlaştırılmalı idi. Yatılı ilkokullar da gereken yerlerde açılmalı idi.

Atatürk eğitimde fırsat eşitliğini her öğretim kademesinde düşünmüştür.[71] Bu konuda teknik eleman ve uzman yetiştirmek amacıyla üniversitelerin de tüm ülke çapında yaygınlaştırılmasına taraftardı. Üniversitelerin çoğalmasını, hem kalkınmamız açısından, hem de fırsat eşitliği bakımından istemiştir. Bu konuda Ankara ve Van Üniversitelerinin biran önce açılmasını belirten konuşmaları vardır.

Bu ilkelere Atatürk dönemindeki eğitim uygulamalarında tamamen uyulmuştur. Eğitim, devletin denetim ve gözetiminde demokratik, lâik, eşitlikçi, işlevsel ve bilimsel temele dayalı olarak insancıl bir nitelikle uygulamaya konmuştur.

i) *Alfabe Değişikliği (Harf Devrimi):* Arap harflerinin terkedilerek, yerine Lâtin alfabesinin alınması, eğitimi yakından ilgilendiren değişikliklerden

[69] Başgöz, İlhan-Wilson, Howard: Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s. 104.

[70] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 303.

[71] Karagözoğlu, Galip, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", Atatürk Araştırma Dergisi, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1985, s. 210 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

birisidir. Arap harfleriyle öğretimde bir öğrenci yıllarca okuma yazmayı öğrenemiyordu. Lâtin harfleriyle yapılan öğretimde bir öğrenci okuyup yazmayı birkaç ay içinde öğrenebiliyordu. Alfabe değişikliğinin temel gerekçesi, zor öğrenilmesi idi. Batılılaşmanın araçlarından birisi de Lâtin alfabesinin kullanılması idi. Fakat pek çok güçlükler söz konusu idi. Dinsel ve siyasal nitelikteki bu güçlükler aydınlar arasında uzun tartışmalara yol açtı. Kur'an'ın Arap alfabesi ile yazılmış olması ve Müslümanlıkta alfabenin kutsal sayılması, konunun dinsel yönünü oluşturmakta idi. Konunun siyasal yönü ise, İmparatorluğun dağılmasına neden olacağı korkusu idi. Arap alfabesi siyasî bir bağ idi. Sovyetlerde yaşayan Türkler de Arap alfabesi kullanıyorlardı. Alfabe değişikliği, onlarla bağları koparabilirdi.

Bütün bu kaygılara karşın Atatürk, yeni Türk alfabesini benimser ve halka, aydınlara açıklar. Böylece kendisi de yeni alfabenin öğretilmesi için başöğretmenlik yapar ve yaygın bir kampanya başlatılır. Atatürk, kent kent dolaşarak, okullarda, kahvelerde, meydanlarda kara tahtanın başına geçerek vatandaşlara alfabe dersi vermeye başlar. Devlet dairelerinde, orduda, Türk Ocaklarında, hapishanelerde kurslar açılır. İlk dört ayda 5.000 öğretmen, yeni alfabeyi öğrenerek yeni kursların yönetimini üstlerine alırlar.[72] Bütün ülke büyük bir okula döner. Okul kitapları yeni yazı ile basılarak okullara dağıtılır. 1.11.1928 tarihinde ise Lâtin harflerinin kabulü hakkındaki yasa, Meclisten geçer.

Dil, ulus olmanın temel ögesi idi. İmparatorluktan uluslaşmaya geçişte önemli olan bir öge idi. Eğitim ve kültür birliğinin de önemli bir aracı idi.

Atatürk, daha 1911 li yıllarda sade Türkçe ve millî edebiyat akımları ile ilgileniyordu. Bunların gerçekleşmesini de istiyordu. Sağlıklı bir iletişim için, ayrıca da tam bağımsız bir ülke için de dil temel bir öge idi. Ulusal eğitimin gerçekleşmesi için de ulusal bir dil gerekli idi. Atatürk, aydınlar ve halk arasında mevcut kültür ikiliğinin varlığını istemiyordu. Aydınlar ve halk arasındaki uçurum ve kopukluk bir ikilik yaratıyor ve gerçek anlamda etkili ve çağdaş eğitim yapılmasını engelliyordu. Türkçe kurallar, sözcükler geliştirilerek dilimiz yabancı etkilerden arınmalı idi. Yazı devrimi, câhilliğin önlenmesinde gerekli bir uygulama olacaktı.

[72] Başgöz, Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s. 118.

Levent Şahverdi Arşivi

Lâtin harfleri konusu, ilk kez 21 Şubat 1923 yılında İzmir'de Millî İktisat Kongresinde dile getirilmiştir. Mecliste yazı değişikliğini savunanların gerekçeleri şunlardı[73]:

a) Halka okuma yazmayı çok daha kolay öğretmeyi sağlayacak bir yazı sistemini benimsemek. Böylece okuma yazma oranını kısa zamanda yükseltmek,

b) Türkçenin zenginliğini ve canlılığını daha iyi ortaya koyup gelişmesini sağlamak,

c) Uygar uluslarla iletişimi geliştirmek.

Tanınmış yazarlar ve kişiler yazılarıyla, konuşmalarıyla konuyu destekleyecek kamu oyu oluştururlar.

Atatürk, 1 Kasım 1928 günü Büyük Millet Meclisini açış konuşmasında şöyle diyor: "Büyük Türk Milletine kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır. Büyük Türk Milleti. cehaletten az emekle, kısa yoldan, ancak kendi güzel ve asil diline uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir."

Türklerin 10. yüzyıldan beri kullanageldikleri Arap yazısı, Türkçenin yapısına ve işleyişine uygun değildi. Türkçe ve Arapça, ayrı dil ailelerine bağlı idi. İki dilin ses yapısı, dil bilgisi farklı idi.

Türk Alfabesi:

- Okuma-yazma ve öğrenim açısından çok kolaydı.
- Türkçenin ses ve sözcük yapısıyla tam bir uyuşum içindeydi.
- Benimsenen harfler, yazım ve okuma yönünden bir güçlük yaratmıyordu.

Yazı devriminden sonra Mustafa Kemal'in önderliğinde yurt çapında bir okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Daha sonra Millet Mektepleri uygulamasına geçildi. Bu mektepler, okuma yazma bilmeyen vatandaşları okur yazar duruma getirmek amacıyla tüm yurtta açılan halk dershaneleri niteliğinde idi. Bu okullar okuma yazma seferberliğinin uzantısı olmuşlar ve ona hız kazandırmışlardır.

[73] Kavcar, Cahit, "Yazı Devrimi-Dil ve Eğitime Getirdiği Kolaylıklar", Ank. Üni. Eğitim Fak. Derg., Cilt 14, Sayı 1-2, s. 45.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazı devrimi, basın ve yayın işlerini kolaylaştırmıştır. Eski yazı ve yazım düzeniyle kitap, gazete ve dergi basımı çok güçtü.

j) *Öğretmen Öğesi:* Öğretmen, eğitim amaçlarının gerçekleştirilmesinde temel kaynaklardan birisidir. Toplumun geleceği ve yazgısı üstünde öğretmen güçlü bir etkendir. Sistemi, programları, eğitim araç ve gereçlerini kullanarak, onlara dinamiklik kazandırarak eğitimin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışanlar öğretmenlerdir. Bu bakımdan eğitimde temel kaynaklardan birisi de öğretmendir. Bu hususu dikkate alan Atatürk, çeşitli vesilelerle öğretmenlere ilişkin konuşmalarında onlara değer vermiş, onlara güvendiğini dile getirmiştir. Örneğin onlara şunları söylemiştir; "Gerçek zaferi siz kazanacak ve yaşatacaksınız" ..... "Bir kitle ulus olabilmek için, kesinlikle eğitimcilere, öğretmenlere muhtaçtır."[74]

"Yürümekte olduğumuz yenilik, evrim ve uygarlık yolunda, sizlerden meydana gelen bir Türk ordusuna dayandıkça, ne olursa olsun başarılı olacağımıza inancım kesindir".

Atatürk yeni kuşakları öğretmenlere emanet ettiğini, onlara güvendiğini her fırsatta belirtmiştir. bu konuda şunları söyler:

"Öğretmenler. Yeni kuşağı, Cumhuriyetin özverili öğretmen ve eğitimcilerini sizler yetiştireceksiniz ve yeni kuşak sizin eseriniz olacaktır. Eserin değeri, sizin beceri ve özverinizin derecesiyle oranlı olacaktır. Cumhuriyet, düşünce, bilgi ve beden yönünden güçlü ve yüksek karakterli koruyucular ister. Yeni kuşağı bu nitelikte ve yetenekte yetiştirmek, sizin elinizdedir".[75]

Öğretmenlerin güçlü, anlayışlı ve özverili olmalarını istemiştir.[76] Yine aynı konuşmasında, öğretmenlerin başarısının Cumhuriyetin başarısı olacağına değinmiştir.

Öğretmenlerin yetiştireceği kuşakların niteliğini de "Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür kuşaklar ister." çok meşhur sözleriyle ifade etmiştir. Onun öğretmenlik anlayışı, ulusu ile, öğrenciyle, hatta uluslar arası sorunlarla ilgilenen bir aydın biçimindedir.

Toplumumuz açısından ise öğretmenin rolünü şöyle belirtmiştir: "Öğretmenler her fırsattan yararlanarak halka koşmalı, halk ile beraber ol-

[74] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 303.

[75] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 303.

[76] Gedikoğlu, Şevket, Kemalist Eğitim İlkeleri, Uygulamalar, s. 25 v.d.

Levent Sahverdi Arşivi

malı ve halk, öğretmenin çocuğa yalnız alfabe okutan bir varlıktan ibaret olamayacağını anlamalıdır."[77] Atatürk, okulları yurdun çeşitli yörelerinde açılan birer *"Kültür Merkezi"* olarak nitelemiştir. Öğretmenlerin bu merkezlerde okul dışı çalışmalar yapmalarını onların bir görevi olarak şöyle belirtir.[78]

"Bu merkezlerde bilimsel müsamereler, konferanslar düzenlemek, halkın okuryazar olmayanların, en kolay yoldan okutarak, onlara birinci derecede gerekli olan bilgileri vermek, gece dersleri açmak, bölgelerindeki gazete ve dergilere, özellikle genel eğitim ve halk bilgileriyle ilgili konularda yazılar yazmak, bu merkezlerde çalışan öğretmenlerin aksatmadan yerine getirecekleri görevler olacaktır."

Atatürk, öğretmenliğin bir "Meslek" oluşuna dikkati çekmiştir. Cumhuriyetin o yıllarında böyle bir anlayış oldukça önemlidir. Çünkü öğretmenliğin bir çok ülkelerde bir meslek olup olmadığı, tartışma konusu olmuştur. Bu konuda 1925 yılında TBMM'ni açarken şöyle der:[79]

"Okullarda öğretim görevinin güvenilir kimselere verilmesini, yurt çocuklarının o görevi kendine hem bir meslek, hem bir ideal sayacak üstün ve saygı değer öğretmenler tarafından yetiştirilmesini sağlamak için..."

Atatürk, öğretmenlerin ekonomik durumlarının da güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Günümüzde öğretmenlerin geçim sıkıntısı içinde olduğu hususu dikkate alındığında Atatürk'ün o zamandan bu önemli konuya değinmesini oldukça ilginç buluyoruz. Bu konudaki sözleri de şöyle; "... öteki serbest ve yüksek meslekler gibi derece derece ilerleyen ve ne yapıp yapıp bir geçim rahatlığı sağlamaya uygun bir meslek durumuna getirilmelidir."[80]

Atatürk, geçmiş dönemi eleştirirken o dönemin, öğretmenlere gereken önemi vermediğini belirtir.

Özetle Atatürk, Türk öğretmeninin refah ve mutluluğuna büyük bir önem vermiştir. Öğretmenlik mesleğinin de refah getiren bir meslek olmasını, saygınlık kazanmasını, maddî ve manevî doyum sağlayan bir özelliğe kavuşturulmasını ısrarla savunmuştur.

[77] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 301.
[78] Gedikoğlu, Şevket, a.g.e.
[79] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 301.
[80] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 301.

Levent Şahverdi Arşivi

k) *Bir Eğitim Kurumu Olarak Aile ve Kadına İlişkin Görüşleri:*

a[a]) *Aile:* Çocuğun okula gitmeden önceki en önemli eğitim kurumu kuşkusuz ailedir. İşte Atatürk'ün aileye ilişkin görüşlerine, aile kurumunun bir eğitim kurumu olması nedeniyle değinmek istiyoruz.

Atatürk açısından aile, Türk toplumsal yaşamının kaynağı ve temel kurumlarından birisidir. Ona göre "Medeniyetin esası, ilerlemenin ve kuvvetin temeli, aile hayatındadır. Bu hayatta yozlaşma, muhakkak sosyal, ekonomik ve siyasî bozulmaya neden olur."[81] Toplumumuz, güç durumlardan kolaylıkla çıkabilmeyi aile bütünlüğü ve aile üyelerinin işbirliği sayesinde sağlamıştır. Ülkemizde Batıda olmayan sağlam aile ilişkilerinin varlığı, toplumun yapısında da dengeli, huzurlu, bütünleşmiş, sağlıklı bir özelliği gerçekleştirmiştir.[82]

Aile içinde çocuk eğitimine önem vererek onları serbestçe konuşmaya, düşüncelerini, duygularını rahatlıkla açıklamaya teşvik edici bir yaklaşım, Atatürkçü düşüncede yer almaktadır.[83] Bu konuda şunları söyler: "Çocuklarımızı artık düşüncelerini hiç çekinmeden açıkca ifade etmeye, içten inandıklarını savunmaya, buna karşılık da başkalarının samimî düşüncelerine saygı beslemeye alıştırmalıyız. Aynı zamanda onların temiz yüreklerinde yurt, ulus, aile ve yurttaş sevgisiyle beraber doğruya, iyiye ve güzel şeylere karşı sevgi ve ilgi uyandırmaya çalışılmalıdır."

b[b]) *Kadının Toplumdaki Yeri:* Türk kadını, çalışma hayatımızda erkeğe ortaktır. Tüm çalışma hayatında kadın erkeğin en büyük yardımcısıdır, erkeğin tamamlayıcısıdır.[84] Atatürk bu görüştedir. Aşağıda onun bu konudaki sözleri belirtilmiştir.

c[c]) *Kadın Eğitimi:* Kadınlarımız erkeklerden daha çok aydın, daha çok verimli, olgun, daha fazla bilgili olmaya zorunludurlar.

"Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın, bütün Türk tarihinde olduğu gibi bugün de en saygın yerde, herşeyin üstünde yüksek ve şerefli bir varlıktır."[85]

[81] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 327.
[82] Atatürkçülük, 3. Kitap, s. 159.
[83] Atatürkçülük, 3. Kitap, s. 160.
[84] Atatürkçülük, 3. Kitap, s. 157 v.d.
[85] Atatürkçülük, 3. Kitap, s. 157.

Levent Şahverdi Arşivi

"Daha esenlikle, daha dürüst olarak yürüteceğimiz yol vardır. Bu yol, büyük Türk kadınını çalışmamıza ortak yapmak, yaşamımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınını ilmî, ahlâkî, sosyal, ekonomik yaşamda erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekleyicisi yapmak yoludur".

Bu düşünce yapısı, Türk toplumunda kadının bir kişilik kazanmasına yol açmıştır.

"Kadın meselesinde cesur olalım. Kuruntuyu bırakalım... açılsınlar, onların zihinlerini ciddî ilimler ve fen ile süsleyelim". [86]

Görüldüğü gibi onun kadına ilişkin görüşleri kadının hem topluma katılması, hem de eğitilmesi biçimindedir. Kadının eğitilmesi ise onun kişiliğinin gelişmesi ve çocuğunun eğiticisi olması bakımından önem kazanmaktadır.

Sağlıklı bir toplum, dengeli ve tutarlı bir aile yapısını gerektirir. Bunun için kadın eğitimine ayrıca önem vermek gerekir. Bütün bu hususlar onun kadın ve aileye ilişkin görüşlerinde yer almaktadır.

VI — *ATATÜRK VE GENÇLİK*

Atatürk'ün eğitimsel yönünün bir başka boyutu ise, onun "Gençlik" hakkındaki görüşleridir. Bu kısımda onun bu konudaki sözleri ve gençliğin eğitimine verdiği önem üzerinde durulacaktır.

Atatürk'ün gençliğe ilişkin sözleri, daha çok onun gençlik hakkındaki geleceğe yönelik beklentileridir. Bu nedenle onun gençliğe yönelik düşünceleri, değişim süreci içerisinde bir dinamiklik göstermektedir.

Atatürk, gencin toplumdaki yerini ve toplumsal değişmedeki önemini kavramış ve Cumhuriyetin korunmasını ona vermiştir.

Atatürk gençliğe güvenmiş ve onun gelecekteki dinamik rolüne inanmıştı. Bu nedenle gençliği çeşitli konuşmalarında yüceltmiş ve övmüştür.

Gencin birinci görevinin Türk Bağımsızlığının ve Türk Cumhuriyetinin sonsuza dek korunması ve savunması olduğunu belirten Atatürk, Türkiye'de yeni rejimin kökleşmesini istemiş ve bu kökleşmede gencin birinci derecede rolü olduğunu vurgulamıştır.

[86] Atatürkçülük, 3. Kitap, s. 161.

Levent Şahverdi Arşivi

Gencin bu görevini gereğince yapabilmesi için ona belirli nitelikler kazandırılmasının önemine değinmiştir. Atatürk'ün öngördüğü bu nitelikler şunlardır:

A. Bireysel Nitelikler

Atatürk, gençlerde bulunması gereken bireysel nitelikler olarak şu hususlara değinmiştir.

a. Disiplinli, düzenli olmak,

b. Çalışmalarda sabır ve süreklilik,

c. Plânlı ve akılcı özelliklere sahip çok çalışma,

d. Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür kuşak olmak,

e. Yapıcı ve yükseltici bir tutum ve davranış kazanmak,

f. Deneyimli olmak.

"Gençlerimiz de deneyim sahibi olmuşlardır... Gençlerimizin gördükleri bu deneyimlerden yararlanarak etken, ülkeye yararlı ve azmü imanla donanmış olarak görevlerini hakkıyle yerine getireceklerine eminim".[87]

g. Başarılı olmak,

"Bundan dolayı yaşamda yalnız iki şey vardır. Yenmek, yenilmek. Size, Türk gençliğine terk edip bıraktığımız vicdanî emanet, yalnız ve daima yenmektir ve eminim daima yeneceksiniz".[88]

h. "Gezdiğim bütün yerlerde genç arkadaşlarınız hep sizler gibi duygulu, azimli ve cesurdur".[89]

ı. Güçlüklerden korkmamak,

"Geleceğe hazırlanan yurt çocuklarına hiçbir güçlük karşısında boyun eğmemelerini, olanca güçleriyle bıkmadan ve yılmadan çalışmalarını... Öğütlerim".[90]

[87] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 141.
[88] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 133.
[89] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 133.
[90] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 17.

Levent Sahverdi Arşivi

B. Toplumsal ve Siyasal Nitelikler

Atatürk'ün gençlerde bulunmasını istediği toplumsal ve siyasal nitelikler ise aşağıdaki noktalar etrafında toplanabilir:

a. Ülkemizin bağımsızlığına, kendi benliğine ve ulusal geleneklerine düşman tüm öğelerle savaşım gereğinin öğretilmesi.[91]

"Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz öğrenimin sınırı ne olursa olsun, onlara temel olarak şunları öğreteceğiz";[92]

- Ulusuna,
- Türkiye Devletine,
- Türkiye Büyük Millet Meclisine düşman olanlarla savaşma gereği.

b. Gençlere millî bir eğitim kazandırmak,

"Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kuşağa vereceği eğitimin millî eğitim olduğunu kesinlikle ifade edeyim".[93]

c. Eğitimde bilim ve tekniği temel almak,

"Dünyada her şey için, madde ile ilgili işler için, fizik ötesi işler için, yaşam için, başarı için en gerçek önder, bilimdir; tekniktir. Bilim ve tekniğin dışında önder aramak, çevresinde olup bitenleri görememektir, bilgisizliktir, doğru yoldan sapmadır" der.[94]

"... Gelişmiş ve yükselmiş bir ulus olarak uygarlık alanı üzerinde yaşayacağız. Bu yaşam, ancak bilimle, teknikle olur. Bilim ve teknik nerede ise oradan alacağız ve her yuttaşın kafasına koyacağız. Bilim ve teknik için kayıt ve şart yoktur".[95]

d. Uygar ve çağdaş bir toplum düzeyine varmak ülküsüne sahip olmak.

e. Gençlerin kişisel ve toplumsal yaşamlarında birleştirici, toplayıcı, kaynaştırıcı olmaları,

[91] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 231.
[92] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 45.
[93] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 198.
[94] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 194.
[95] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

f. Okuma yazma seferberliğine fiilen hizmet ve yardımcı olmak[96]

g. "Gençlerimiz ne için yürüdüklerini ve ne yapacaklarını önce kendi dimağlarında iyice tekarrür ettirmeli, onları halk tarafından iyice kabili hazim ve kabili kabul bir duruma getirmeli, onları ancak ondan sonra ortaya atmalıdır".[97]

h. "Gençlerin herşeyden önce millete güven bahşetmesi gerekir".[98]

ı. "... Yeni Türk devletini büyütüp yükseltmek bizlerden sizlere tevecüh eder.[99]

i. "Sırf vatan ve hakikat aşkiyle ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir".[100] "Vatan sevgisinin en değerli simgesi olacaksınız".

j. ... düşünce özgürlüğünün en değerli simgesi olacaksınız".[101]

"Gençlerimiz yetiştirilirken ulusal değerleri tam bir coşku ile, her karşıt düşünce önünde şiddetle ve özveriyle savunma zorunluğu iyice öğretilmelidir".[102]

Atatürk'ün çeşitli konuşmalarından aldığımız bu sözleri, onun gençlerden beklentilerini hiçbir kuşkuya yol açmayacak biçimde açıkca ortaya koymaktadır.

Anarşik dönemde siyasal nitelikteki ideolojik bölünmeler, ülkemizde ciddî sorunlar doğurmuştur. Bunun sonucu olarak gençlik, ülke için kitlelerde bir düşman olarak görülmüş ve onlar hakkında hoşgörüsüz, ön yargılı, kolayca etkilenen, belli bir örgüt ya da öndere körü körüne bağlı, taklitci, aceleci, hayalperest, tembel, sorumsuz, kafalarının doğrultusunda giden, herşeye karşı gelen, bozguncu, yıkıcı gibi olumsuz değer yargıları geliştirilmiş ve bunun ciddîliğine inanılmıştır.

Özetle, 12 Eylül öncesi olaylar, Atatürk'ün gençlik anlayışından bir sapma niteliğine bürünmüştür. Bu durumda Atatürk'ün yeterince anlaşıla-

[96] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 360.
[97] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 141.
[98] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 141.
[99] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 133.
[100] Karal, E.Z., Atatürk'ten Düşünceler, s. 93.
[101] Karal, a.g.e., s. 93.
[102] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 17.

Levent Sahverdi Arşivi

maması, anlatılamaması, tanıtılamaması geniş rol oynamıştır. Gençlik, ülkemizde çeşitli kültür çatışmaları içinde kalmış, geçerli değerlerin yerini bölgecilik, mezhep, ideoloji ve ekonomik farkların yarattığı yoz değerlerin benimsetilmesine çalışılan bir kitle durumuna getirilmiştir. Çeşitli kişiler ve kurumlarda ortak değerlerin kaybolmasında ve hatta saldırı, çatışma ve kargaşada rol oynamışlardır.

Atatürk, gelişme anlamındaki bir değişmeden yana idi. Gençliğe bu doğrultuda bir serî amaçlar sunmuştur. Onun birleştirici, barış ve kardeşliği sürdürücü, sevgi, saygı ve güven gibi değerlere önem veren tutumu milliyetçi, demokratik, lâik ilkelere bağlılığı, özgürlük ve özgür düşünceye ve bilime önem vren tutumu, insan haklarına saygılı oluşu ve bu nitelikleri genç kuşaklara kazandırmak isteyişi, onun evrensel ve kalıcı nitelikleridir.

İşte, gençlik hakkındaki olumsuz yargıları silip, yeniden onlara ilişkin olumlu yargıları kitlelere benimsetmeliyiz. Şu olumlu yargılar günümüz gençliğini kapsamalıdır. Gençler: samimî ve dürüsttürler, kararlı ve amaçlıdırlar, eşitlikçidirler, yurtseverdirler, uyanık ve bilgilidirler, yaratıcı, yapıcı, yenilikçi ve açık fikirli, açık sözlüdürler. Bu nitelikler, Atatürk'ün de gençlikte görmek istediği niteliklerdi.

Gençlere aktarılacak kültürün temelinde yukarda değindiğimiz ortak değerler yer aldığında Atatürkçülük sürdürülecek ve genç kuşak onun istediği biçimde yetişecektir. Onun tüm görüşleri gibi gençlik anlayışı, özlemleri ve yorumları da ülkenin çağdaşlaşmasına yönelik ve rasyoneldir. Bu nedenle onun çağdaş ve kalıcı görüşleri, tüm gençliğimizin sürekli olarak gözönünde bulundurması gereken niteliktedir. Bunun için gençliğin onun eserlerini çok iyi sürekli biçimde okuması, gözden geçirmesi ve yorumlaması gerekmektedir.

VII — ATATÜRK VE SPOR

Atatürk'ün eğitimsel görüşlerinin başka bir yönü de spora ilişkindir.

Onu ölüm yıldönümünde bir kez daha anarken, son yıllarda ülkemizde çok önem kazanmaya başlayan spora ve spor eğitimine ilişkin görüşlerini ele alacağız. Her konuda olduğu gibi O'nun spor konusundaki görüşleri de çağdaş, günümüz koşullarıyla bağdaşan kalıcı görüşlerdir.[103]

[103] Tezcan, Mahmut, "Atatürk ve Spor", Eğitim ve Bilim, Cilt 7, Sayı 40, Kasım 1982, s. 19 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Beden eğitimi ve spor, genel eğitim içerisinde ele alınan ve onun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle örgün eğitim içerisinde yer alan sporun gerek uygulama gerekse araştırmalara konu olmaması ya da yeterince öremsenmemesi, eğitim sistemimizin eksiklikleri arasında belirtilebilir. Oysaki büyük önder Atatürk, spora, bugünkü izlenecek politikalara yön verecek derecede önem vermiştir.

Atatürk'ün spora bakışı hem bireysel, hem de toplumsal niteliktedir. Özellikle spor sosyolojisi açısından dikkate alınabilecek toplumsal görüşleri vardır. Gencin örgün eğitiminin yanında beden eğitimine de önem verişini şu sözleriyle açıklıyor: "... fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde de kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan erdemli, güçlü bir kuşak yetiştirmek ana siyasetimizin açık dileğidir".

Günümüzde yaygın olan görüş, "Herkes için spor" anlayışıdır. Atatürk bugün birçok ülkelerin benimsediği ve ülkemizde de yaygınlaşmakta olan bu görüşü şöyle dile getirmiştir: "Türk sosyal yapısında spor hareketlerini düzenlemekle görevli olanlar, Türk çocuklarının spor hayatını yükseltmeyi düşünürken sadece gösteriş için herhangi bir yarışmada kazanmak amacıyla bir spor politikası oluşturmazlar. Esas olan, bütün her yaştaki Türkler için beden eğitimini sağlamaktır". [104]

Atatürk, sporu bireysel açıdan ele alırken, onun bireye kazandırdığı nitelikler üzerinde durmuştur. Bu konuda şöyle der: "Spor yalnız beden yeteneğinin bir üstünlüğü sayılamaz. Anlayış ve zekâ, ahlâk da bu işe yardım eder. Zekâ ve kavrayışı geri olan kuvvetliler zekâ ve kavrayışı yerinde olan daha az kuvvetlilerle başa çıkamazlar. Ben sporcunun zekî, çevik, aynı zamanda ahlâklısını severim". [105]

Atatürk, sporun sağladığı yararların bilincinde olmayı, kitlelerin onun önemini kavramış olmak koşuluna bağlar. "Açık ve katî söyleyeyim ki sporda başarılı olmak için her türlü yardımdan çok, bütün milletçe sporun mahiyeti ve değeri anlaşılmış olmak ve ona kalpten sevgi ve onu vatanî görev saymak lâzımdır" [106] demekle bu noktanın önemine işaret etmiş olmaktadır.

Spor türleri, bilindiği gibi oldukça çeşitlilik göstermektedir. O, sadece bir tür üzerinde değil, değişik her türlü sporlarla uğraşmak gereğine de

[104] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 342.
[105] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 342.
[106] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 344.

Levent Sahverdi Arşivi

değinir. Bu konuda, "Her çeşit spor faaliyetlerini, Türk gençliğinin millî terbiyesinin ana unsurlarından saymak lâzımdır. Bu işte hükûmetin şimdiye kadar olduğundan daha çok ciddî ve dikkatli davranması, Türk gençliğinin spor bakımından da millî heyecan içinde, itina ile yetiştirilmesi önemli tutulmalıdır" der.[107]

Atatürk, Türk sporcusunun meslek düsturunu da belirlemiştir.Bu düstur, Türk Ulusunun şerefinin gözönünde bulundurulmasıdır. "Her boy ölçüşmede arkalarında Türk milletinin bulunduğu ve millet şerefini düşünmelerini Türk sporcularına meslek düsturu olarak kaydediyorum[108] diyerek Türk sporcusundan Türk'ün haysiyet ve gururunu daima gözönünde bulundurmasını istemiştir.

"Türk milleti anadan doğma sporcudur" derken, Türklerin çok eskiden beri spor yaptıklarına ve bu konuda yetenekli olduklarına değinmektedir. En eski sporumuzun güreş oluşunu Atatürk de belirtmiş, "...Henüz yürümeye başlayan köy çocuklarını bile harman yerinde güreşirken görürsünüz" demiştir. Bu husus geleneksel sporlarımız açısından dikkate değerdir. Yine bu konuşmasında Atatürk, Türklerin geleneksel sporlarından birisinin "Binicilik" oluşuna değinirken sporda cinsel farklılığın olmaması gereğini ima etmiştir. "... Ata, en çok ve en iyi binen Türk erkekleri değildir; Türk kadını da bu işi iyi bilir" der.[109] Esasen yukarda değindiğimiz herkesin spor yapması gerektiği konusundaki görüşü de bir anlamda, sporda erkek kadın biçimindeki bir ayrımı kabul etmediğini gösterir.

Türklerin doğal koşullarla birlikte uzun süredir spor yaptıklarına ve geleneksel sporlarımızın oluştuğuna da bir başka konuşmasında şöyle değiniyor. "Beden hareketlerinde esas, kuşaktan kuşağa geçen geleneklerdir. Yirminci yüzyılda bütün dünya milletleri için spor esaslarının tekniği bundan doğmuştur. Türk çocukları her kavmin çocukları gibi, doğdukları andan itibaren doğanın kendilerinde yarattığı hareket ve faaliyete ellerini, kollarını, bacaklarını hareket ettirmekle başlarlar; sonra çocuk büyüyünce bulunduğu çevrenin şartlarına göre tarlalarda, bayırlarda, tepelerde, kayalıklar içinde, ormanlarda koşar, yürür, hiç de yaptığının ne olduğunu düşenmeksizin bugünkü bilim dünyasının spor dediğini kendiliğinden yapar. Güreşir, ata biner, atlar, cirit oynar ve daha birçok millî sporları yapar".

[107] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 342.
[108] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 344.
[109] Atatürkçülük, 1. Kitap, s. 344.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, her yaştaki Türkler için beden eğitimini, atalarımızın "sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" sözüne atıfta bulunarak gerekli gördüğünü belirtmiştir.

Sporun ayrıca toplumda yarattığı heyacanı, estetiği de dikkate alarak gösterilerde, törenlerde yer almasına da değinir. "Türk çocuklarına sporun bugünkü tekniğini öğretmek ve bunların bir kısmını bazı törenlerde ve bayramlarda dekor olarak ortaya koymak gerekir". Bu durumları aynı zamanda, Atatürk'ün amaçladığı Türk çocuğunun sporu sevmesine de yol açacaktır.

Atatürk'ün Türk sporcusunda görmek istediği bir düstur da, onun sürekli olarak çalışması gerektiğidir. Bu konuda "onun için çalışmak ve daima muvaffakiyet aramak esas olmalıdır" der.

Atatürk, spor eğitiminin gerekliliğini de şu sözleriyle vurgulamaktadır: "Türk gençliğinin top oyunu ile buna benzer sporlarında kusurları görülebilir. Çünkü bu kusurların biraz dikkat ve biraz da talim ile ortadan kalkması mümkündür. Buna o kadar çok ehemmiyet vermemelidir. Bizler için asıl olan Türk çocuklarının sporu sevmeleri ve fizikî kuvvetlerini yerinde kullanabilmeleridir".

Türk'ün spora ilişkin üstün yeteneği uzun tarihsel geçmişinde kanıtlanmıştır. Savaş meydanları Türk'ün gücünü ve zekâsını en iyi biçimde gösterdiği ve kullandığı ortamlardır. Beden ve zekânın birlikte kullanılışı da sporun en önemli öğeleri değil midir? Atatürk bu hususu şöyle dile getiriyor: "Genç Türk çocukları top oyunlarında, herhangibir millet çocukları kadar talimli ve alışkın görünmeyebilirler; bundan da üzelmeye gerek ve mahal yoktur. Biz çocuklarımızı gerçek kuvvet, kudret ve zekâ yarışmalarında, her gün her yerde ve hatta her köyde görmekteyiz. Bunu göremeyenlerdir ki gösterişli işleri yapamıyor gibi görünen Türk gençliğine endişeyle bakmaktadırlar. Bunlara müteselli (avunmuş) olmaları için haber verelim ki, hakikat onların görebildikleri gibi değildir. Türk milleti ve onun küçük ve büyük yaştaki çocukları çelikten yapılmış heykellerdir; onların ne olduklarını anlamak için onlarla savaş meydanlarında boy ölçüşmek lâzımdır. İşte böyle bir girişimdir ki, Türk gençliğinin binlerce yıl evvelden beri tanınmış olan yüksek değer, kuvvet ve kudret ve yenilmez zekâsının sınavı olur. Türk milleti her an ve her kiminle olursa olsun, böyle bir sınava hazırdır".

Atatürk, izciliği de sportif çalışmalara yer veren önemli bir örgüt olarak görmüş ve şu sözleriyle geliştirilmesini öngörmüştür: "Yurt savunması

Levent Şahverdi Arşivi

bakımından da hayli önemli olan izcilik, ferdî ve millî eğitim bakımlarından da o nisbette önemlidir. Bütün hükûmetlerde, izcilik örgütü birbiriyle adeta yarışırcasına yayılmakta, genişlemekte ve mensuplarını fikren, ahlâken, ilmen ve bedenen yetiştirmektedir".

Atatürk'ün bu görüşlerine rağmen, günümüze değin sporu kitlelere ulaştıramamışızdır. Yani her yaş kademesinde ve yaygın olarak yapılmasına yeterli imkân ve ortamın sağlandığı "Kitle sporu" anlayışını gerçekleştiremedik. Örgün eğitim içerisindeki beden eğitimi de yetersiz kalmıştır. Oysa bu alanda yeter sayıda uzman personele ihtiyaç vardır. Örneğin bu alandaki eğitimi yapacak kişilerin başında diplomalı spor öğretmenleri, antrenörler, monitörler (antrenör yardımcısı), doktorlar, layter ya da koçlar ve masörler gelir. Bu elemanları yetiştirecek kuruluşların, okulların çok sayıda açılması gerekmektedir. Şimdi üniversitelerimizin Eğitim Fakültelerinin Spor bölümleri bu ihtiyaçları karşılayacak nitelikte olmakla birlikte, sayıcı yetersizdir. Ayrıca çeşitli spor alanlarının açılması, araç ve gereçlerin bol miktarda sağlanması, beden eğitimi ve sporun yaygınlaştırılması gerekmektedir. Konunun Anayasamızda yer alışı, sevindirici bir husustur. Anayasada "Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek önlemler alır. Sporun kitlelere yayılmasını teşvik eder" denmektedir. Kuşkusuz, bu madde, uygulanabildiği ölçüde bir anlam ifade edecektir.

Ayrıca, Yükseköğretim Yasasında Ana İlkeler Bölümünde (5. madde). Yükseköğretim kurumlarında güzel sanat dallarından birisi ya da beden eğitiminin zorunlu ders olarak programlanması ve icra edilmesinin öngörülmesi de konuya son zamanlarda verilen önemi gösteren bir başka örnektir. Fakat yeni üniversitelerimizin spor yaptırma imkânları çok yetersizdir.

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün spor konusundaki görüşleri bugün için de geçerli, güncel ilkelerdir. Yaşam boyu spor, herkes için spor gibi günümüzdeki spor ilkelerini onun konuşmalarında bulabildiğimiz gibi, sporda sürekli çalışmak, bilimsel olmak, geleneksel sporların geliştirilme ve korunması, sporun sağladığı yararlar, spor eğitimi gibi konular da onun konuşmalarında geniş ölçüde ve önemle yer almış ve günümüz Türkiye'sine bu konuda ışık tutmuştur. Gerçekten, spora gerek okullarımızda, gerekse okul dışı ortamlarda önem verildiği bu günlerde O'nun spor konusundaki gerçekçi, toplumsal ve bilimsel görüşleri yeniden anlam kazanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

VIII — *BASIN, TARİH, GÜZEL SANATLAR VE EĞİTİM*

A) *Basın ve Eğitim:*

Basının bir eğitim aracı oluşu gerçeği, Atatürk tarafından da dile getirilmiştir. Bu konuda şunları söyler: "Basın, milletin genel sesidir. Bir milleti aydınlatma ve ona doğru yolu göstermede, bir milletin muhtaç olduğu fikrî gıdayı vermekte, özetle bir milletin hedefi mutluluk olan ortak yönde yürümesinin sağlanmasında basın, başlı başına bir kuvvet, bir okul, yol göstericidir"[110]. Ona göre, basın, sağlıklı olduğu takdirde, etkin bir denetim aracı da olabilmektedir. Yıkıcı değil, yapıcı basından söz etmiştir. Gazetecilerin de dürüst olmaları üzerinde durmuştur. Böylece, bilinçli bir kamuoyu yaratılmış olur. Atatürk devrim ve ilkelerinin ışığında halkı eğitmek, bu ilkeleri geniş kitlelere yaymak ve benimsetmek Cumhuriyet basınının temel amacı olarak karşımıza çıkmaktadır.

B) *Tarih ve Eğitim:*

O'nun, millî kültürü savunduğunu belirtmiştik. İşte millî kültürün temelleri, millî tarihte bulunur. Tarihi incelemek ve tarih çalışmalarına önem vermek, kültürü geliştirmek ve ilerlemeye yönelmek için zorunludur. Tarih, millî bilinci güçlendirmek rolüne sahiptir. Bu bakımdan zengin Türk tarihinin, genç kuşaklara ilham kaynağı olacağı, onlara güç verecek olaylarla dolu olduğu kuşkusuzdur. İşte tarihin eğitimle bağlantısı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu gerçeği kavrayan Atatürk, bu konuda şöyle demektedir: "Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, bütün Türk çocukları, kendileri için gerekli olan atılım kaynağını tarihte bulabileceklerdir. Türk çocukları bu tarihten bağımsızlık fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun eğmeyeceklerdir" der.[111]

C) *Güzel Sanatlar ve Eğitim:*

Atatürk, genç kuşakların duygusal gelişimi, yaratıcılığa yönlendirilmesi açısından güzel sanatların önemini her fırsatta vurgulamıştır. Uygar olmanın işareti, fikir hayatının temeli ve kültürel insan yetiştirmede önemli eğitim araçlarından birisinin sanat olduğunu kavramış ve çeşitli konuşmalarında bu konuya değinmiştir. Bu nedenle güzel sanatları seven kuşaklar

[110] Atatürkçülük, 3. Kitap, s. 153.

[111] Atatürkçülük, 3. Kitap, s. 146.

Levent Şahverdi Arşivi

yetiştirilmesine değinmiştir.[112] Bu çerçevede, resim, müzik, edebiyat, heykeltraşlık ve mimarlık gibi güzel sanatların çeşitli dallarında önemli konuşmalar yapmıştır.

IX — *ATATÜRK'ÜN EĞİTİM UYGULAYICILIĞI:*

Atatürk, eğitimin önemine ilişkin samimî inancını, kişiliğiyle de bütünleştirmiştir. Böylece eğitim uygulamalarının içinde bizzat bulunmuş, birçok eğitimsel yeniliklerin başlatılmasında fiilen rol almıştır. Bu husus onun eğitiminde gerçekçiliği benimsemesinin bir başka yönüdür. Farabi, devlet başkanlarının milletin eğitimcisi olması gerektiğini, onun öğrenme ve öğretmeyi sevmesini, öğretmeyi bilmesinin gerekliliğini belirtmişti. İşte Atatürk de kişiliğiyle bu tür bir rolü benimsemişti. Örneğin ilkin, kurduğu yeni devletin izleyeceği eğitim politikasının temellerini belirlemiştir. Daha sonra bunların gerçekleşmesine yönelik eğitim reformlarını yönetmiştir. Bu çerçevede eğitim ilkelerine dayalı yasalar hazırlatmış, bunların uygulanmasını izlemiş, gerektiği durumlarda tahtanın başına geçmiş, yeni Türk harflerini halka öğretmekte çaba göstermiş, öğretim kürsülerine çıkmış, öğretim programlarının hazırlanmasıyla görevli komisyonları yönetmiş, ders kitaplarıyla ilgilenmiş, ders kitabı yazmış, öğretmenlerle sık sık konuşmuş, derslere girip izlemiş, Akademik tartışmaları Çankaya Köşkü örneğinde olduğu gibi teşvik etmiştir. Yabancı önemli eğitimciler ülkeye davet edilmiştir. Böylece öğretmenlik de yaparak ve eğitim süreci uygulamalarına katılarak da "Milletin Eğiticisi" durumuna gelmiştir.[113]

ATATÜRK, KİTAP VE KÜTÜPHANE:

Atatürk, çocukluğunda harçlığını kitaba yatırırdı. Onun kitap merakı, kendisini yetiştirmek açısından oldukça önemli rol oynamıştır. Bol bol okur, kitap yazanı, yayınlayanı takdir ederdi.

Türkiye'de kütüphaneler yaygınlaşmaya O'nun zamanında başlar. M.E. Bakanlığını kurduktan sonra, derhal Telif ve Tercüme Dairesi'ni kurar. Batıdan ve Doğudan en önemli eserler getirtilir. Tercümeler yapılır, Telif eser yazanlar teşvik edilir, pratik, basit ifadeli parasız yayınlanması gerekli Okul Kitaplarından söz etmiştir.[114]

[112] Atatürkçülük, 3. Kitap, s. 147 vd.

[113] Akyüz, Yahya, a.g. yazı, s. 85.

[114] Göksel, Burhan, Atatürk'ün Eğitim Konusunda Görüşleri ve Misak-ı Maarif", Atatürk Araştırma Merkezi Dergi, Cilt 1, Sayı 3. s. 955.

Levent Şahverdi Arşivi

IX — *İLKELERİN GERÇEKLEŞMESİ:*

Atatürk döneminde, daha önceden belirttiğimiz ilkeler doğrultusunda eğitim alanında pek çok değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler ve gelişmeler, hem nicelik (Sayısal), hem de nitelik bakımından söz konusu olmuşlardır.[115]

Sayısal gelişmelerden örnekler: Nüfusumuz artmış (1923-1938) yılları arasında Türkiye nüfusu 12 milyondan 17 milyona yükselmiştir; kız öğrencilerin ve kadın öğretmenlerin sayısı artmıştır. (Hem fırsat eşitliği ilkesi hem de zorunlu eğitim yasası ile) ortaöğretimde öğrenci sayısı artmıştır. Kız enstitüleri ile kızlara teknik öğretim sağlanmış ve bu alanda kız öğrenci sayısı artmıştır; yükseköğretim kademesinde fakülte, yüksek okul ve öğrenci sayısı artmıştır. Meslekî ve teknik öğretim alanında yeni türde okullar açılmıştır.

Nitel gelişme örnekleri: Türk eğitim sistemi, Millî Eğitim Bakanlığı denetimine alınmıştır. Lâiklik ilkesi ile dinî eğitime son verilmiştir. Dünyaca tanınmış eğitimciler rapor vermek üzere davet edilmişlerdir. (J. Dewey, Kühne, Buyse gibi) Millî Eğitim Teşkilât Kanunu çıkarılmıştır. Okullarda yeni öğretim programları 1926 yılından itibaren uygulamaya konmuştur. Ortaöğretim ücretsiz duruma getirilmiştir. İlkokul ve orta dereceli okul öğretmenlikleri yasalarla belirli düzene bağlanmış, öğretmenlik esasları belirlenmiştir. Karma eğitime 1927 den itibaren geçilmiştir. Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Kanunu 1928 de yürürlüğe girmiştir. Yurt dışına devlet adına öğrenim için öğrenci gönderilmeye başlanmış (1416 Sayılı Kanun). Birçok yükseköğretim kurumları açılmıştır. Türk Tarih Kurumu (1931 de) ve Türk Dil Kurumu (1932 de) gibi temel kurumlar açılmıştır. Halkevleri (1932) açılmıştır.

SONUÇ

Atatürk dönemi, eğitim açısından kendine özgü bir niteliğe sahipti. Cumhuriyet rejiminin kökleşmesi, yerleşmesi çabalarının yaygın olduğu bir dönem olarak eğitimin de bu amaçlar doğrultusunda biçimlendirilmiş olması, göze çarpan hususlar arasında yer almaktaydı. Yepyeni bir siyasî rejimin yer aldığı ülkede bütün inkılâpların benimsetilmesinde ve ülkenin temel kalkınmasında kuşkusuz eğitime önem vermek, Atatürk'ün üzerinde durduğu bir nokta idi. Bu konuda şöyle der: "... en mühim, en esaslı

[115] Karagözoğlu, Galip, a.g. yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

nokta, eğitim meselesidir." Eğitime ilişkin görüşlerinin özü, ülkede bir Eğitim Politikası Programı niteliğindedir.

Bu incelemede onun eğitime ilişkin görüşlerinin sosyolojik, felsefî temelleri ve yorumuna yer verilmiştir.

Atatürk, "Akılcı" ve "Milliyetçi" dünya görüşüne sahip bir düşünür ve reformcudur. Geliştirdiği millî kalkınma ideolojisi "Kemalizm ve Atatürkçülük" adı altında ifade edilir. Bu görüş hiçbir zaman tek etmeni dikkate almayan, "Tekçi" görüş olmayıp, tek yanlı bir görüş değil, çoğulcu (pluralist) bir görüştür.[116] O, salt bir olayın ya da bir düşünce akımının izleyicisi değildir. Değişik görüş ve düşüncelerden kendine özgü bir bileşkeye ulaşmıştır.[117] Özellikle konumuzu ilgilendiren eğitim politikasının temelinde birden fazla öge yer alır. Atatürk, hiçbir zaman tekçi ideolojilerden oluşan totaliterliğe, tek boyutlu düşünceye şartlandırmayı benimsememiş, düşünce özgürlüğünü temel almıştır. Çünkü bu konuda bilime dayanmıştır. Böylece yeni kuşakların "Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" insanlar olarak yetiştirilmelerine önem vermiştir. Bu da akılcı, insancıl, çağdaş millî bir eğitimle gerçekleşecektir.

Atatürk döneminde, eğitim sistemimizdeki gelişmeler altın çağını yaşamıştır. Onun öngördüğü yeni eğitim ilkelerinin çoğu gerek nicel, gerekse nitel yönden gerçekleşmiştir. Onun eğitim politikasının esasını, Kemalist felsefenin altı ilkesi oluşturmuştur. Amaçlanan insan tipi, akılcı, hür, özbenliğinden ve kültüründen kopmamış, pozitif bilime dayanan, güzel sanatları seven, fikren ve bedenen gelişmiş erdemli ve güçlü bir kişiliktir. Onun şu sözleri eğitimi de içeren çok içtenlikle söylenmiş bir amacı ifade ediyor: "Büyük dâvamız, en uygar ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir". Onun eğitime ilişkin şu sözünü yinelemekte yarar görüyoruz.

"Eğitimdir ki bir milleti ya özgür, bağımsız, ünlü, yüce bir toplum halinde yaşatır, ya da tutsaklığa ve yoksulluğa sürükler".

[116] Aytaç, Kemal, a.g.e., s. 20.

[117] Turan, a.g.e., s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

LÂİKLİK VE ATATÜRK'ÜN LÂİKLİK POLİTİKASI

HÜSAMETTİN ÜNSAL

Lâiklik ulusların çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesinin etkeni olmuştur. Dünya tarihi, din kavgalarının kanlı sayfalarıyla doludur. Tarih boyunca, dinin iktidar kavgalarına ve kişisel çıkarlara âlet edildiği yerlerde ve dönemlerde dinlerin ve ulusların bundan zarar gördüğü inkâr edilemez. Tapınılan hale gelmiş hükümdarlar, kutsal kayzerler, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan halifelerin dönemi çok uzun sürmüştür. Lâiklik, Allah'ın sahte vekillerine, din ve mezhep kavgalarına son vermek, dini, vicdanı özgürlüğe kavuşturmak için insanlığın bulduğu bir çare, insancıl ve uygar bir düşüncedir ve asla dinsizlik demek değildir. Lâiklik iledir ki batı'da kendi alanında kalan din huzura ve din adamı da daha çok bir saygıya kavuşmuştur.

Lâiklik, din işlerini yürüten kişilerle, dünya işlerini yürüten kişilerin birbirinden tamamen ayrılmasını, devletin din karşısında tarafsız kalmasını ve çeşitli dinlere girmiş olanlar arasında hiçbir ayrım yapılmamasını ve böylece din özgürlüğünün sağlanmasını, buna karşılık dinî otoritenin, esasların ve inançların hiçbir şekilde devlet ve dünya işlerine karıştırılmamasını gerektiren bir ilkedir.

Batı'da Lâik Devletin Oluşumu:

Hıristiyanlık öncesi çağ teokratikti. Teokratik devlette din ve devlet işleri birbirinin içine girmişti; hatta devlet dinî bir kuruluştu. Bu dönemde lâiklikten söz edilemezdi. Hıristiyanlığın yayılışı eski çağın teokratik düzeninde gedikler açmıştı. Çünkü İsa hükümranlığının bu dünyada olmadığını söylemişti. Lâikliğin gerçekleşmesini isteyenler bu sözlerin aydınlatıcı ışığında yola çıkmışlardır. Avrupa'da devlet kurumları üzerinde din etkisini ortadan kaldırmak için 18. yüzyılda din örgütü, devlet yapısının dışında bırakılmış; bu suretle lâik düşünceye dayanan lâik devlet örneği doğmuştur.

Bütün bu gelişme kolay olmamıştır. Reform hareketleri, akılcı akımlar, 1766'da Amerika'da yayımlanan İnsan Hakları Bildirgesi ile 1791'de yayımlanan Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi, evre evre Avrupa uygarlığının oluşmasında ve lâikliğin doğmasında etken olmuştur. 19.

Levent Sahverdi Arşivi

yüzyılın gerçekçilik (Positivisite) akımları da lâik düşüncenin pekişmesini ve devletlerin hukuksal yapılarına girmesini sağlamıştır. Nitekim Fransa'da 1882-1886 yılları arasında öğretimin lâikleştirildiğini görüyoruz. Yirminci yüzyılın başında, 1905 senesinde çıkarılan bir kanunla kilise devletten ayrılmıştır. Lâik devlet örneğinin Avrupa'da kuruluşu kuşkusuz büyük bir tarih olayıdır.

Lâikliğin Türkiye'deki Evrimi:

Lâik inkılâbın Türkiye'deki oluşması ve uygulanması, Batı'daki gibi adım adım yürünerek ulaşılan bir aşama sonucu olmamıştır. Bu ilke Osmanlı döneminin son zamanlarında bazı aydınlarca düşünülmüş ve girişimlerde bulunulmuş olmasına karşın din sömürücüleri tarafından karşı çıkılmış, engellenmiş, kanlı olaylar sonucu önlenmiştir. Türkiye teokratik bir devlet döneminden çıkarak lâik bir devlet ortamına gelme olanağına ancak Cumhuriyet döneminde ulaşabilmiştir. Hukuksal ve toplumsal kurumlarıyla dinî esas ve kurallara dayalı bir topluluğun birden lâik ve çağdaş cumhuriyet haline dönüştürülmesi, yakın çağın en dikkat çeken yapısal ve anıtsal olaylarından biri olarak nitelenmiştir.

Türkiye'de devletin, hukukun ve öğretimin nasıl lâikleştiğini görmeden önce Türkiye'de lâikliğe öncelik eden dönemin kısa bir özetini sunalım.

İslâmdan Önceki Dönem:

Eski Türk devletlerinde lâik sistem için Devletler Hukuku yazarlarından Belçikalı Ernest Nys, Devletler Hukuku Kitabı'nın başlangıcında "lâikliğin Turanlı bir kurum olduğunu" yazmaktadır. Ona göre "lâik sistem, Türklerden Hıristiyanlara geçmiştir. Nitekim Cengiz Han her çeşit din adamına saygı gösterirdi. Cengiz Han'dan önceki Orta Asya Türk devletlerinde de lâikliğin geçerli bir ilke olduğunu Cengiz Han'ın bu aşamaya varmış olmasından anlayabiliriz. Türkler, tarihin en eski çağlarında din, inanç ve siyaset işlerini birbirinden ayırmışlardı."

İslâm devleti teoratikti. Çünkü yeni bir din ortaya atan ve bütün insanları bu dinin bayrağı altında toplamaya çağıran Hazreti Muhammed, yalnız dinin değil, devletin de koruyucusuydu. Kurduğu devlet Tanrısal kanuna dayanıyordu ki, o zamanda, o çevrede teokrasi dışında bir devlet kurulamazdı. O yıllarda bir avuç insan topluluğundan ileri geçmeyen İslâmlık, örgütlenip Tanrısal kanuna, Peygambere ve kendi kılıcına dayanmasaydı, çölün ortasında yok olup giderdi. Tarih boyunca birleşemeyen

Levent Şahverdi Arşivi

Araplar da ancak tanrısal bir kanunla devlet haline gelebildiler. Bu suretle, İslâm dininde din ve devlet işlerini sımsıkı birbirine bağlayan dinî inanışın, akidenin temeli, tarihî bir zorunluluğa dayanır. Bununla beraber İslâm dini zamanın koşullarına göre hükümlerin değişmesini veya ertelenmesini kabul etmekle evvelki dinlerden ayrılarak bir uygarlık kurmasını başarmıştır. Önceki uygarlıklar zamana göre değişen kurallar kabul edemedikleri için yok olup gitmişlerdir.

İslâm uygarlığı, İslâmın zamana göre hükümleri değiştirmeyi kabul ettiği, diğer dinlerden toleranslı olduğu için parlamıştır. Bilimin nerede olursa olsun alınması ve milletlerarası ilişkilere önem verilmesi de İslâm uygarlığını kendinden öncekilerden üstün bir düzeye getirmiştir. Bu durum Hıristiyan dini önünde, İslâmın parlayan ışığıydı. Ancak daha sonraları hükümlerin dar kalıplar içinde dondurulması, dine hurafelerin karıştırılması, bağnazlığın doğması İslâmın parlayan ışığını söndürmüştür. Prof. Şemşettin Günaltay'ın kaleminden şu ilginç bilgileri öğreniyoruz :

"Bugünkü İslâmlara hâkim olan İslâmiyet değil, Zerdüşt dininden, hint vedalarından alınan şeyler, hurafeler ve uydurmalardır" [1].

İslâm uygarlığının çökmesinde,islâmî hükümlere uymanın sebep olduğunu ileri sürenlerin yanında, dinin ilerlemeye engel olduğunu da ileri sürenler bulunduğunu görüyoruz. Tarih gösteriyor ki hiçbir din ilerlemeye engel olmamıştır. Yunanın putçu devri, Zerdüşt dininin ilk başarılı dönemi, Hıristiyanlığın karanlık zamanı ve bugünkü hali, İslâmın parlayan ve sönen ışığı, ilerlemeye dinin değil, dini siyasete karıştıran düşünüşün engel olduğunu açıkça göstermektedir.

İslâmda Hukuk:

İslâmda devlet gibi hukuk da yalnızca dinî-teokratik bir nitelik taşır. İslâm şeriatı sadece dine, inanca ve ibadete ait hükümlerden oluşan bir kurallar düzeni değildi; bu düzenin yanı sıra dünya ile insanlar arasındaki ilişkilerde de uygulanması lâzım gelen hükümlere ait kurallar topluluğu idi.

Şimdi teknolojik devrin bu aşamasında şeriat düzeni uygulamanın olanağı bulunabilir mi? Zaten toplumların din birliği çevresinde birleşerek bağımsız ve çağdaş bir devlet oluşturmaları çağımızda geçerliliğini yitirmiştir. Çağdaş hukuk düzeni varken bugün için değişmiş olan yaşam ko-

[1] Şemsettin Günaltay, Zulmetten Nura.

Levent Şahverdi Arşivi

şullarında ondört yüzyıl önceki kuralların uygulanmasından elbetteki söz edilemez.

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Hukuk Yöntemi:

Osmanlı devleti kurulduğu zamanlarda teokratik olmaktan çok, millî-teokratik temellere dayanmaktaydı. Zamanla, devletin teokratik niteliği güçlenmiş, şerî hukuk alanı, örfî, yani geleneğe dayanan millî hukuk kapsamına girmiş ve dünyaya ilişkin devletin alanını daraltmıştır. Osmanlılarda devletin teokratikleşmeye başlaması, Fatih Sultan Mehmet'in Kadı Celâlzade Hızır Bey'i Müfti-ül-Enam yani Şeyhülislâmlık makamına getirmesiyle olmuştur.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi dönüşü, son Abbasî Halifesi Mütevekkil Alallahı beraberinde getirmesi ve Ayasofya Camiinde yapılan dinî bir törenle Hilâfeti devralması, o zamana kadar sadece siyasî, dünyaya ilişkin ve nüfuz sahibi olan Osmanlı sultanlarının cismanî gücüne bir de ruhanî güç katmış ve böylece Osmanlı devletinin yönetimi, hukuk yönünden tam teokratik bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlı Döneminde Lâiklik Düşüncesinin Uygulanamamasının Nedeni:

Gerek eski İslâm devletleri, gerekse Osmanlı İmparatorluğu zamanında bilimin her kolu için dünyaya önderlik etmiş medreselerde tıp, kimya, eczacılık, mühendislik, kozmografya, jeoloji gibi dersler okutulmuş, buradan yetişen kimselerin idaresindeki ülkede bilim, kanun, özgürlük düzeni egemen kılınmıştı.

Bu düzen sonraları bozulmuş, özellikle Yavuz Sultan Selim'in halifeliği devralışından sonra imparatorluğun hızla çökmesini hazırlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur. Müslümanlığı yanlış anlayan ve yanlış uygulamak isteyenlerin direnişleri ve her yeniliğe karşı çıkmaları da bu çöküşü hızlandırmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in kurduğu teoratik düzen, onbirinci padişah II. Selim (Sarı Selim) zamanına kadar sürdü. II. Selim'in tahta çıkmasından bir süre sonra birtakım İslâm düşmanı kışkırtıcıların, daha doğrusu biraz da patrikhanenin düzenlediği oyunlara aldanan cahil devlet adamları, bilgi edinmenin, bilgili insanlarla uğraşmanın güçlüğünü sezerek bilime karşı cephe aldılar. Zamanın şeyhülislâmları medresedeki bilimsel dersler için "bunlar lüzumsuzdur. Müslümanlara öteki dünya gerek, dünya bilgileri dünyayı sevenler içindir..." gibi fetvalarıyla padişahı kandırdılar ve bu

Levent Şahverdi Arşivi

dersler medreselerden kaldırılarak yerlerine ekmel ve hedaya dersleri konuldu.

Bilime karşı sırtımızı çevirmemizin bize kazandırdığı sonuç çok acı olmuştur.

Cumhuriyet Döneminde Lâiklik:

Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar diş doldurulması, çekilen dişin yerine diş takılması din bakımından yasaktı. Saç uzatma, setre pantolon giyme, kravat bağlama, Frenk gömleği giyme, çatal bıçakla yemek yeme, denize girme büyük günahlar arasındaydı. Basımevi günah, fabrika günah, tiyatro günah, karyola günah, tramvay günah, elektrik günahtı. Sonuç olarak doğuştan ölünceye dek yaşantımızın her anını, rüyalarımız da dahil, dini yanlış anlayan kişilerin uydurdukları kurallara göre sürdürmek zorundaydık. Hıristiyan ülkelerdeki her yenilik günah, Müslüman ülkelerdeki her gerilik sevaptı.

İşte bu sebepledir ki, Türkiyemizde Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar dünyaya ilişkin esaslara dayalı lâik bir yönetim kurulamamıştır.

Atatürk, Türkiye'de geçmiş kuşakların özlemlerini sezmiş, bunu bilincinde işlemiş ve kısa ömründe Türk toplumunda görmüş olduğu eksiklikleri tamamlamaya çalışmıştır. Büyük Önderin kişiliğinin gelişmesinde de çökmekte olan imparatorluğun siyasal, kültürel, ekonomik bunalım ve dalgalanmaları derin izler bırakmıştır. Bu sebepledir ki Atatürk'ün kişiliği, yaşamak için didinen bir imparatorluğun çeşitli kanlı ve siyasal olaylarıyla yoğrularak gelişmiştir. Atatürk'ün en büyük isteği lâik, çağdaş, bağımsız bir Türk devleti kurmaktı. Bu çağdaş devletin temelini de lâiklik ilkesine dayandırmak kararındaydı.

Atatürk, bağnazlığın ne büyük bir kara güç oluşturduğunu çok iyi biliyordu. Zira bu güç, bilgisizlik nedeniyle her kötülüğü yapabilecek olanları aydınlara karşı ayaklandırarak yenilikleri ezip geçiyordu. Zaman uygar ülkelerin ilerlemesi yanında hızla akıp giderken, yıllarca süren emeklerle ülkede meydana getirilen olumlu bir uyanma hareketi, beş on tutucunun hareketleriyle söndürülüyor, her kalkınma davranışı, Tanrı adına bastırıp gömülüyordu.

Bu durumun lâiklik düşüncesi ile ortadan kaldırılacağını gören Mustafa Kemal, karşıtlarının halka yaymaya çalıştıkları gibi dinsiz değildi; dine karşı da değildi. O, dinin gerçek yönünü bir tarafa iterek halkın saf ve

Levent Sahverdi Arşivi

temiz duygularını sömürenlere, dini kendi çıkarlarına âlet etmek isteyenlere karşıydı. Bunun kanıtını Atatürk'ün şu sözlerinde bulmak mümkündür:

"Din gerekli bir kurumdur. Dinsiz ulusların devamına olanak yoktur. Yalnız şurası vardır ki din Allah'la kul arasındaki bağlılıktır."

"Türk ulusu daha dindar olmalıdır. Yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyorum. Dinime bizzat gerçeğe nasıl inanıyorsam buna da öyle inanıyorum."

"Bizim dinimiz en mâkul bir dindir. Bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin doğal olması için akla, fenne, bilime, mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz, bunlara tamamen uyar."

"Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kaste ve fiile dayanan, bağnazlığa kaçan hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermiyeceğiz."

1924'te söylemiş olduğu şu sözler her zaman hatırlanması gereken bir direktif niteliği taşır.

"Artık Türkiye din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir. Bu gibi oyuncular varsa, kendilerine başka taraflarda sahne arasınlar. Geçmişin dalgınlıkları, paslı durgunlukları, Türkiye halkının dimağından silinmiş olduğundan kuşku ve tereddüte yer yoktur. Eriştiğimiz mutlu durumdan bir adım geri gitmek, kimsenin söz konusu etmeğe dahi yetkili olmadığı katî bir gerçektir."

Atatürk'ün, Türkiye'de dinî bağnazlığın genel nedenlerini, zararlarını bilmesi, lâiklik ilkesini uygulamada ödün vermemesi, hem ülkeye hem de dinin ululuğuna yararlı olmuştur.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'yla bağımsızlığını kurtarmış olan Türk ulusu, bu savaşın bitiminde Mustafa Kemal'in önderliğinde yeni bir savaşa, uygarlık savaşına girmişti. Mustafa Kemal bu savaşımda lâiklik ilkesini en keskin bir silâh olarak kullanmıştır.

Devletin Lâikleşmesi:

Lâiklik hareketi evre evre gelişerek, sırası ile devlet, hukuk ve öğretim sistemimizin lâikleşmesiyle sonuca ulaşmıştır. Devletin lâikleşmesiyle ilgili olarak, 1921 Anayasasıyla, egemenlik kayıtsız şartsız millete verilmiş, 1

Levent Şahverdi Arşivi

Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edilmiş ve nihayet 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasıyla dinin devlet hayatında bundan sonra siyasî bir fonksiyona sahip olma olanağı tamamiyle önlenmiştir. Kabul edilen lâik kurumların yaşayabilmesinin her şeyden önce lâik bir ruh ve düşünüş biçimine muhtaç olduğunu gören kanun koyucu, eğitim ve kültür sistemimizi de, insancıl, dünyaya ilişkin bir görüşle yeni baştan yoğurmak gereksinimi duymuştu. Bu nedenlerdir ki Türk inkılâbı devlet, eğitim, öğretim dışında kalan diğer birçok kurumları da lâikleştirme işlemine girişmiştir.

Takvimin, kıyafetin, hafta tatilinin, alfabenin dinî kuruluşlardan ve kayıtlardan uzak olarak yalnız dünya ile ilgili bir görüşle yeni esaslara göre düzenlenmesi, Türk kanun koyucusunun lâiklik hareketine çok zengin ve engin bir anlam verdiğini göstermektedir.

Her anlamıyla, ileri, özgür ve gelişmiş bir devlet ve toplum düzeni kurma istek ve iradesiyle çalışan, Türk inkılâbının kanun koyucusu, sosyal ortamda çıkması olası tepki hareketlerini önleme amacıyla yapmış olduğu köklü atılımları, inkılâp kanunlarını yaptırım (müeyyide) altına almayı ve böylece lâik düzeni her türlü tehlikeden korumayı istemiştir. Daha 1920 yılında başkaldırmalara karşı Hıyanet-i Vataniye Kanununu çıkaran kanun koyucu, 1925'de olağanüstü koşullar içinde Takrir-i Sükûn Kanununu kabul etmiş ve nihayet devletin temel düzenini dinî esas ve inançlara dönüştürebilecek eylemler için Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini çıkarmış, ayrıca diğer birçok inkılâp kanunlarıyla da lâik düzeni pekiştirmiş temellere oturtmuştur.

Lâiklik ilkesi 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasa'da yer almıştır. Bu ilke, bugün Anayasa'nın birçok maddelerinde ayrıntılı şekilde belirtilmiş bulunmaktadır.

Hukukun Lâikleştirilmesi:

Hukukun lâik olması demek, devletin kanun koyarken dinî esaslara uyma zorunluğunda olmaması demektir. Lâik bir devlette kanunlar metafizik ve mistik esaslara göre değil, tamamiyle dünyaya değin ve insancıl gereksinimlere uygun olarak konulur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet teokratik olduğu için hukuk da teokratikti. Tanzimat ve İkinci Meşrutiyet döneminde bazı alanlarda lâik kanunlar konulmuşsa da hukuk sistemimiz ve özellikle özel hukukumuz geniş ölçüde dinî etkiler altındaydı. Ulusal savaşın sona ermesi ve Cumhuriyetin ilânıyla hukuk alanında lâikleşme gerçekleşmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, başarısını emperyalist devletlere karşı kazandığı zaferle noktalamak istemiyordu. Birçok sosyo-ekonomik gelişmelerle ülkenin bağımsızlığını amaçlıyordu. Sosyal inkılâplarla güçlendirilmeden, ekonomik atılımlar, köklü olmayacaktı. Sosyal aşamaya varabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntüden kurtulma çabalarına engel olan teokratik düzenin son bulması bir zorunluluk haline gelmişti. Bu nedenle batılılaşmanın hukukî yönden ifadesi olan lâik devlet, hukuk hayatında kabul edilmiştir. Türk hukuk inkılâbının zorunluluğu Atatürk'ün 1 Mart 1924'te TBMM'de söylediği bir söylevinde açıkça görülür:

"Asıl önemli nokta, adalet anlayışımızı, kanunlarımızı, adalet örgütümüzü bizi şimdiye kadar bilinçli, bilinçsiz etki altında bulunduran, çağdaş gereklere uymayan bağlardan bir an evvel kurtarmaktır. Millet her uygar memlekette olan adalet işlerindeki ilerlemenin ülkenin ihtiyaçlarına uygun esaslarını istiyor. Milletin istek ve ihtiyacına tabi olarak adalet işlerimizde her türlü etkiden cesaretle silkinmek ve hızlı atılımlarla ilerlemekte duraksamamak lâzımdır. Medenî hukukta, aile hukukunda izleyeceğimiz yol, ancak uygarlık yolu olacaktır. Hukukta idare-i maslahat (iyi yada kötü yoluna koymak) veya boş inançlara bağlılık, milletleri uyanmaktan alıkoyan ağır bir kâbustur. Türk milleti, üzerinde kâbus bulunduramaz."

Atatürk'ün, hukukun lâikleşmesi konusundaki çabası, tüm dünyada büyük yankı uyandırmış ve övgülere neden olmuştur. Fransız Millet Meclisi Başkanı Edouard Heriot, hukukun lâikleşmesini şu sözlerle övüyor: "Mustafa Kemal'in askerlik tarafına şaşmıyorum. Meslekte deha sahibi insanlar vardır; buna şaşılmaz. Fakat İsviçre Medenî Kanunu'nu kabul etmek ve Türkiye'de yürürlüğe koymak, bu âdeta dehanın da üstünde bir şey. İşte buna hayranım."

Eğitim ve Öğretimin Lâikleştirilmesi:

Osmanlı döneminde eğitim düzeninde Tanzimat'la birlikte bazı yenilikler yapılmış ve bazı okullar açılmışsa da bunlar lâik bir eğitim ve öğretim düzeni için yeterli değildi. Mustafa Kemal'in anlayışına göre millî ve lâik öğretim akılcı, gerçekçi, deneyimci bir öze dayanmalı ve din etkisinden tamamen arınmış olmalıydı.

Tam bağımsızlık ve çağdaşlaşma parolasıyla yola çıkan Atatürk, yeni düzenin, inkılâbın gereği saydığı Tevhid-i tedrisat "öğretim birliği" sorunu üzerinde özenle durmuş, sürekli çaba harcamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Öğretim birliği" ilkesi, inkılâpçı eğitim sisteminin kendine özgü özelliklerinden biri ve başta gelenidir. Diğer bir ifade ile lâik devlet ilkesinin gereğidir.Öğretim birliğinin önemini Atatürk şöyle açıklıyor: "Ulusumuzun eğitim kurumları bir olmalıdır. Ülkenin bütün evlâdı kadın, erkek aynı surette oradan çıkmalıdır."

Bu görüşten hareket eden Atatürk 1924 yılında TBMM'nin 2'nci dönem toplantısında öğretim ve eğitim birliğinin sağlanmasını kesinlikle ileri sürdü. İki çeşit eğitimin ulusu aynı yönde ve amaçta birleştiremiyeceği, tersine parçalayacağı, güçsüzleştireceği kanısındaydı. Bir yanda dinsel eğitim ve öğretime, diğer yandan çağdaş uygarlık düzeyine dayalı okullar vardı. Bunların birbirleriyle uyuşmasına olanak yoktu.

Atatürk, "ilköğretim birliğinin gereği, ilköğretimin sözde değil gerçekte genel ve zorunlu olmasını amaç edinmektedir" demiş ve sonra da okul denilen eğitim ve öğretim kurumunun önemini ve görevini şu sözlerle belirtmiştir: "Bilim ve teknikle ilgili çalışmaların başladığı yer okuldur. Okul genç beyinlere insanlığa saygıya, ulus ve ülke sevgisini, bağımsız yaşamayı öğretir. Bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman en uygun yolu belletir. Yurt ve ulusu kurtarmaya çalışanların ayrıca mesleklerinde birer namuslu uzman ve birer çalışkan bilgin olmaları gereklidir. Bunu sağlayan okuldur".

Atatürk'ün eğitim ve öğretim üzerine bu görüşlerinin ışığında işe girişildi; eğitim tüm olarak devlet denetimi ve gözetimi altına alındı. Medreseler kapatıldı; eğitim en çağdaş biçimde kurulmaya başlandı. İlk adım olarak eğitimin birleştirilmesi (tevhid-i tedresat) kanunu çıkarıldı. Aynı gün birçok okulların idaresini yönetmekle yükümlü Şer'iye ve Evkaf Vekâleti de kaldırıldı.

Lâikliğe Karşı Olan Tepkiler:

Yakın tarihimizde lâikliğe karşı olan tepkiler özellikle 1-Sosyoekonomik nedenler, 2- Kişisel nedenler, 3- Dıştan gelen entrikalar, karışmalar nedeniyle olmuştur.

1 - 17. yüzyılda başlayan ekonomik zorluklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik düzenini bozmuş, Hıristiyan ülkelere yapılan fetihler durmuş, hazine ganimet mallarıyla beslenmekten kesilmişti. Devlet vergi zammına veya para değerinin düşürülmesine başvurarak halktan iki kat vergi alıyordu. Durum daha da sıkışınca saraydaki altın ve gümüş eşyayı darphanede eritip para bastırıyordu. Bundan başka iç ve dış savaşlar da devletin yakasını bırakmıyordu. Toprak gelirleri de düşmüş, halk fakirleş-

Levent Şahverdi Arşivi

mişti. Bu sosyo-ekonomik düzenlikler Osmanlı vatandaşını ekonomik mutluluğa ulaşmaktan alıkoymuştu. Yoksul kişiler, mademki bu dünyada zevk almaya, mutlu olmaya olanak yoktur, hiç olmazsa ahireti kazanalım diye, dine sarılmaya başlamışlardı. Halkın çok büyük bir kısmı bilinçli olmadığından, çıkarcı softaların ağına, aldatmacasına düşmüşlerdi; Yani halk sosyo-ekonomik düzenin bozukluğu yüzünden dini kışkırtmalara hazır bulunuyordu.

2 - Kişisel nedenlerin başında bilgisizlik geliyordu. Halkın okuma yazma oranı çok düşüktü; bu oran % 5-6'dan fazla değildi. Kişisel nedenler de üç grupta toplanıyordu: a. Dinî vakıflardan yararlananlar, b. Tekkelerden faydalanmış olanlar, c. Nüfuz ve prestijlerini kaybetmiş olanlar.

Türk İnkılâbı'nın birbiri ardınca getirdiği yenilikler ve lâiklik düşüncesi, çıkarlarını kaybetmeleri yüzünden bu gruplara bağlı olanları düzenlenen ayaklanmalara kolayca katılmaya itmiştir.

3 - Dış entrika ve karışmalarda da Osmanlı İmparatorluğu'nda gözü olan İngiltere ve Rusya gibi devletlerin oldukça büyük rolü olmuştur.

Cumhuriyet Rejimine ve Onun Getirdiği Yeniliklere İlk Tepkiler:

Halifelik kurumu, Cumhuriyetin ilânından sonra kısa bir süre daha devam etti. Bu nedenle dinî duygu sömürücüleri halifeyi ve halifeliği bir koz olarak kullanmak hevesine kapıldılar. Halife de tantanalı törenler düzenletiyor, devlet kasasından yüksek ödenek istiyordu. Bu hava içinde eski rejim ve saltanat taraftarları yer yer olaylar çıkarmaya başladılar.

İlk tepki, 1924'te kurulan Terakkiperver Fırkası'nın yarattığı atmosfer içinde Şeyh Sait ayaklanmasıyla başladı. Bu ayaklanma dinsel nitelik arkasında İngiliz kışkırtmasının izlerini de taşır. Terakkiperver Fırkası'nın arasına sızan dincilerin, ayaklananlarla ilişkisi saptanınca bu parti 3 Haziran 1925'te kapatıldı. Şeyh Sait'in çıkardığı ayaklanma bastırıldı. Şeyh Sait ve öteki suçlular idam edildi.

2 Eylül 1925'te memurların şapka giymesine karar verilmişti. Şapka giymeyi kâfirlik sayan bazı kişiler yer yer karışıklık çıkarmaya başladılar. Menemen olayı da din istismarının en üzücü olaylarından biriydi. 5 Şubat 1933'te Bursa'daki Türkçe ezan aleyhinde bir protesto gösterisi yapılmak istenmişse de olay büyümeden önlenmişti. Tüm gericilik olaylarını büyük bir dikkatle izleyen Cumhurbaşkanı Atatürk, bu olayı öğrenir öğrenmez Bursa'ya gelmiş ve yetkililerden bilgi aldıktan sonra basına şu

Levent Şahverdi Arşivi

demeci vermişti: "Bursa'ya geldim; olay hakkında ilgililerden bilgi aldım. Olay fazla önem taşımamaktadır. Her halde cahil mürteciler Cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklardır. Olaya dikkatimizi özellikle çevirmemizin nedeni, dini siyaset ve herhangi bir kışkırtmaya vesile etmeye asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin iç yüzü esasen din değil, dildir. Kesin olarak bilinmelidir ki, Türk milletinin ulusal dili ve ulusal benliği bütün hayatında hakim ve esas kalacaktır.

Lâiklik, Türkiye Cumhuriyetinde çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın yolu ve etkeni olmuştur. Bu nedenle lâiklik ilkesine karşıt hareket, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na, bağımsız Türkiye idealine ve Atatürkçülüğe ihanettir. Lâiklik Atatürkçülüğün özüdür. Bu öze asla dokundurulmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'LE İLGİLİ ESKİ BİR BELGE

Prof. Dr. ZEKİ ARIKAN

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı dağıtılmış ve Mustafa Kemal Paşa da 13 Kasım 1918'de İstanbul'a dönmüştü. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a döndükten üç gün sonra (16 Kasım) Minber, Zaman ve Vakit gazeteleri muhabirleriyle bir basın toplantısı yaptı. Bu toplantıda vermiş olduğu demecin bir kısmı Vakit gazetesinin 18 Kasım tarihli sayısında yayınlandı.[1] 17 Kasım 1918 tarihli Minber gazetesinde ise bu görüşme daha ayrıntılı olarak çıkmıştır. *"Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkat"* başlığı altında yayınlanan bu görüşme; *yüksek bir tercüme-i hal, Mustafa Kemal Paşa'nın hidemat-ı askeriyesi, siyasî kanaatları, kuvvetli bir ordu hakkındaki fikri, İngilizlere karşı hissiyatı, memleketteki fikir cereyanları* olmak üzere başlıca altı alt başlık altında toplanmıştır. Mustafa Kemal'in ayrıntılı bir özgeçmişi verilirken O'nun "son harbin nam ve şöhretini pek ziyade i'lâ eylediği müstesna kumandanımız" olarak tanıtıldığı görülmekte ve Çanakkale Savaşı'nın ilk gününden son gününe kadar İtilaf devletleriyle sürekli çarpışarak "Arıburnu ve Anafartalar muharebat-ı azimesinin yegâne kahramanı sıfatıyla payitahtı istiladan muhafaza" ettiği belirtilmektedir.[2] Bundan sonra diğer konulara geçiliyordu. Ayrıca gazetede Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmi yer alıyor ve bu resmin altında da *"Ordumuzun en büyük kumandanlarından"*[3] yazısı bulunuyordu.

[1] Vakit gazetesinde çıkan demeçleri için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* Ankara, 1961-1972, III, 1-2.

[2] Mustafa Kemal Paşa'nın bu savaşlarla ilgili olarak Ruşen Eşref'le yaptığı mülâkat (28 Mart 1918) *Millî Mecmua*'nın Çanakkale özel sayısında yayınlanmıştır. Bu mülâkat 1930 yılında kitap halinde basılmıştır. Krş. Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar muharebelerine ait hatıraları", *Belleten,* VII-28 (1943), 1-88; bu mülâkatın sadeleştirilen ve Hayri Çizel'in suluboya resimleriyle zenginleştirilen bir metni için bkz. Ruşen Eşref, *Mustafa Kemal Çanakkale'yi anlatıyor,* (metni sadeleştiren Şevket Rado), İstanbul, 1981.

[3] Bu görüşme önce Enver Ziya Karal ("Atatürk'ü hatırlamak, Unutulmuş Belgeler-(Kasım 1918)-" *Türk Dili,* 194 (1967) tarafından yayınlanmış ve Türk Dil Kurumu'nca derlenen *Atatürk'e Saygı* (Ankara, 1969, 115-127) başlıklı kitaba da konmuştur; ayrıca bkz. E. Z. Karal, *Atatürk ve Devrim. Konferans ve Makaleler,* Ankara, 1980, 181-189; ayrıca bkz. Şerafettin Turan, "Mondros Mütarekesi ertesinde Mustafa Kemal'e orduya, siyasete ve İngilizlerin tutumuna ilişkin düşünceleri", *Belleten,* 182(1982), 337-247 (gazetenin ilgili sayfasının

Levent Şahverdi Arşivi

Ömrü 51 gün olan Minber gazetesinin sahibi Ali Fethi Bey (Okyar) idi. Gazetenin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü de Dr. Rasim Ferit (Talay) idi.[4]

Bütün bu yazılanlardan başka mütarekede Mustafa Kemal Paşa'yı "büyük adam" olarak niteleyen bir başka yazıya daha rastlıyoruz. Bu yazı *Büyük Mecmua*'nın 20 Mart 1919 tarihli 3. sayısında yer almaktadır. Bu yazıya aşağıda yeniden döneceğiz. Ancak bu yazının yer aldığı Büyük Mecmua'ya önce kısa bir göz atmak yerinde olacaktır.

Büyük Mecmua 6 Mart 1919 tarihinde İstanbul'da yayına giren "edebî" ve "ilmî" bir dergi olup imtiyaz sahibi ve müdürü M. Zekeriya (Sertel) idi. 12. sayısından sonra "daimi başmuharririn" Halide Edip (Adıvar) olduğu belirtilmektedir. Dergide o günün ve geleceğin tanınmış imzalarını görüyoruz. Yusuf Ziya (Ortaç), Köprülüzade M. Fuat, Sabiha Zekeriya, Ertuğrul Muhsin, Ömer Seyfettin, Ali Canip (Yöntem), Faruk Nafiz (Çamlıbel), Mehmet Emin (Erişirgil), Yahya Kemal (Beyatlı), Reşat Nuri (Güntekin), Cevdet (Muallim Cevdet), Müfide Ferit(Tek) imzalarına derginin hemen hemen her sayısında rastlanmaktadır.

Dergide edebî ve bilimsel nitelikte yazılar ağır basmakla birlikte zaman zaman sınırlı da olsa siyasal içerikli konulara da yer verildiği gözden kaçmamaktadır. Bu yazılar arasında, Wilson prensiplerinin Türkiye'de uygulanıp uygulanamayacağına ilişkin olarak açılan bir anket de dikkati çekmektedir. Bu anket çerçevesinde sorulan sorulara Mahmut Sadık, Yunus Nadi ve Dr. Abdullah Cevdet beyler karşılık vermişlerdir.[5] Dr. Abdullah Cevdet'in verdiği yanıtın önemli bir bölümü sansüre uğramıştır. Aynı biçimde derginin her sayısının ilk sayfasında yer alan "Hafta Musahabesi"nin de sık sık sansürün makasına takıldığı anlaşılmaktadır.

---

tıpkıbasımıyla birlikte); krş. aynı yazar, "Minber gazetesinin 'hatibi' Mustafa Kemal Atatürk olamaz", *Çağdaş Türk Dili,* 12 (1989), 557-559. Bu demecin önemine ayrıca şuralarda da değinilmiştir: Hikmet Bayur, "1918 bırakışması sırasındaki tinsel durum ve Mustafa Kemal'in iki demeci", *Belleten,* 128 (1968), 479-478; krş. aynı yazar, "Atatürk'ün geleceği sezişi gücüne ve insandan anlayışına üç örnek", *Belleten,* 128 (1968), 431-433. Ayrıca bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* İstanbul, 1976, 88.

[4] Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Hatıraları, 1914-1919,* Ankara, 1965, 89. Minber için ayrıca bkz. Bülent Demirbaş-İlhami Soysal, "Atatürk'ün gazeteciliği" *Milliyet,* 10-13 Kasım 1988; bu gazetenin tama yakın bir kısmının koleksiyonu İstanbul Atatürk Kütüphanesi'nde (Eski Belediye), 25-30 sayısı da İzmir Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.

[5] *Büyük Mecmua,* 3 (1919), 21-24.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Mecmua, İzmir'in işgaline karşı da derin bir tepki gösterdi. 28 Mayıs 1919 tarihli 8. sayısının kapağı simsiyah çıkmıştır. Başyazı da bütün olarak sansüre uğramış bulunmaktadır. Derginin bu sayısında "Sevgili İzmirimizden bir manzara" yer alıyordu. Bu resmin altında Sabiha Zekeriya'nın oldukça içten duygularla yazılmış bir yazısı dikkati çekmektedir. Bu yazıdan şu satırları alıyoruz.:

"Felâketin en kara günündesin anne!.. Acılarla, elemlerle, sızılarla yaralanmış kalbin, bugün analara nasip olan ıstırapların fevkinde bir elem, milletlere mukadder olan felâketlerin yükseğinde olan bir acıyla ezildi... Senelerden beri hudutlarda din için, millet için, senin için çarpışan oğullarının bugün mezarlarında ruhları isyan ediyor... Bugün felâketine ağlayan gözler, yarın toprağın altındakilerle beraber saadetine sevinir anne... Dünya asırlardan beri bu mihverde dönüyor... Ve bu devri arasında kimi karanlık, kimi aydınlık olan iki devir var... Biz her gün zulmetin en kalın perdeleri altında gözümüzü hayata yumduk... Fakat bekle anne... Yalnız biz anne, onu mezarın zulmetleri arasında o kalbimizdeki derin vecd ve aşk-ı ilahiyi imanla görecek ve Allahımıza şükredeceğiz... Bugünkü feryadımız senin, senin matem iniltilerin bizimdir anne... İşte bugün hep birden bu büyük ve derin felâket için hep birden ağlıyoruz anne..."

Büyük Mecmua'nın Mustafa Kemal Paşa hakkındaki yazısına gelince: Bu yazı, derginin *Büyüklerimiz* başlıklı dizisinde yer almaktadır.[6] Mustafa Kemal Paşa'ya ayrılan yazı iki sütun doldurmakta ve bir de üniformalı fotoğrafı konulmuş bulunmaktadır. Yazıda Fransızların General Foche'a[7] dolayısıyla büyük adamlarına ne kadar büyük bir değer verdikleri üzerinde durulmakta, bu durumun yabancıları dahi duygulandırdığına değinilmektedir. Her ulus gibi bizim de büyük ve yüksek kişilerin doğmasını istediğimiz dile getirilmekte ancak kendi büyüklerimize gereken önemi vermediğimizden yakınılmaktadır. Nitekim bizde de "bize göre çok yüksek simalarımız zuhur etmemiş değildir". Bu bağlamda Mustafa Kemal ve Cevat (Çobanlı) Paşaların adı sayılmakta, bunların yanında verilen diğer isimlerin sansüre uğradığı görülmektedir. İçinde bulunduğumuz "elim vaziyet" dolayısıyla kutlamamız kısmet olmayan Çanakkale Muharebesi bir çok başarılardan başka bize "bir de 'Mustafa Kemal' kazandırmıştır". Yazı

[6] Derginin 2. sayısında, bu dizide yer alan portrede ünlü matematikçi Salih Zeki tanıtılmıştır.

[7] Ferdinand Foche (1851-1929), Birinci Dünya Savaşı'nda büyük üne kavuşmuş Fransız Mareşali. *Ana Britannica,* IX, 15-20.

Levent Şahverdi Arşivi

şöyle devam etmektedir: "Osmanlı tarihinin en şerefli bir sahifesini işgal edeceğine şüphe olmayan Çanakkale muvaffakiyeti orada çarpışan Türklük ruhunu, Türklük fedakârlığını ispat ettiği gibi, bir de Mustafa Kemal gibi büyük bir kahramana malik oluduğumuzu gösterdi".

Yazının Mustafa Kemal Paşa'dan ilk kez *"halâskâr"* olarak söz etmesini büyük bir önsezinin, bir ileri görüşün ifadesi olarak değerlendirmek gerekir.

Bu yazı bilinen bir dergide yayınlandığına göre elbette şimdiye kadar birçok kimsenin dikkatini çekmiştir. Ancak bütün olarak yeniden yayınlandığını göremediğimizden burada verilmesinin yararlı olacağına inanıyoruz. Şu noktayı da vurgulamak gereğini duyuyoruz. Daha mütarekede Minber'in Mustafa Kemal'den *"nihüfte bir sima"*[8], Büyük Mecmua'nın da *"halâskâr"* olarak söz etmesi bir raslantı değildir. Bu satırlar yazıldığı zaman gerçi Mustafa Kemal'in arkasında büyük askerî başarılar vardı; ancak o henüz Türk ulusunun yazgısına el koymuş değildi. Öyle anlaşılıyor ki kendisinden daha büyük işler yapması bekleniyor ya da büyük işler yapacağı seziliyordu. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin başına geçmesini birtakım particilik, ittihatçılık oyunlarına bağlamanın tutarsızlığına ve anlamsızlığına işaret etmekle yetiniyoruz.[9]

Büyük Mecmua'da Mustafa Kemal Paşa hakkında çıkan yazının bütünü şudur:[10]

[8] *Minber,* 19 Kasım 1918. "Nihüfte bir sima" gizli bir yüz, bilinmeyen insan, daha doğrusu bilinmeyen bir büyük adam anlamına gelmektedir.

[9] Bu tür iddialar en somut ifadesini şu eserde bulmuştur: Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık* (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 1987. Mustafa Kemal Paşa'nın mütarekede birtakım parti ve derneklerle ilişki kurduğuna şüphe yoktur. Ancak bunlardan hiçbiriyle bütünleşmemiştir. İttihat ve Terakki'nin Anadolu'daki kadroları Müdafaa-i Hukuk örgütleri içinde erimiştir. Zürcher bu konuda ayrıntılı bir vaka analizi yapmaktan uzak kalmıştır. Partinin önde gelenleri ise yurt dışına kaçmış bulunan önderlerine yürekten bağlı kalmışlar ve Mustafa Kemal'i devirmek için sürekli fırsat kollamışlardır (Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukukî statüsü ve ihtilâlci karakteri", *Belleten,* 96 (1960), 1-27). Anadolu'da kurulan hükûmet; halife-padişah, fetva ve çetelerle devrilemeyince hattâ bu anlaşılmaya başlayınca İtilaf devletleri bu kez Enver Paşa gibi en büyük düşman tanıdıkları birini desteklemeye ve ondan medet ummaya koyuldular (Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri,* Ankara, 1963, I, 195-222). Hareketin radikal kanadının, Mustafa Kemal'in İtilaf devletleriyle anlaşmak istediğinden şüphelendiği için (Zürcher, 296) onun yerine Enver'in getirmek istediği şeklindeki bir yoruma da katılmaya olanak yoktur.

[10] *Büyük Mecmua,* 3 (20 Mart 1919), 44.

Levent Şahverdi Arşivi

BÜYÜKLERİMİZ: MUSTAFA KEMAL PAŞA

Fransız gazetelerini karıştırdığınız zaman General Foche için kalbinizde bir hürmet ve muhabbet duyduğunuzu hissedersiniz. Milletinizle, âtiniz ve mukadderatınızla hiç alakası olmayan bu adam sizin nazarınızda başka bir şahsiyet olarak görünür ve siz bila tereddüt büyük bir adam karşısında bulunduğunuzu hissedersiniz.

Dört sene Hindenburg için de bütün millet aynı hissi taşımadı mı? Büyüklere hürmet ve muhabbet insanların ezeli bir ihtiyacıdır. Her millet kendisine tapacak bir tip, hürmet edilecek bir şahsiyet yaratır. Ve ona öyle meziyetler, öyle faziletler atfedilir ki, gençlik önünde imtisal edilecek, taabbüd derecesinde sevilecek bir şahsiyet bulmakta güçlük çekmez. İşte gerek Foche (sansür) bütün Fransızlık, bugün Foche'a taabbüd ediyor dense caizdir.

Her millet gibi biz de, şüphesiz büyük ve yüksek şahsiyetlerin doğması ihtiyacını hissediyoruz. Fakat fertçe olduğumuz gibi cemiyetçe de o derece mütevazıyız ki, içimizden lâyık olanları dahi olduğundan fazla değil, olduğu kadar bile göstermekten ihtiraz ederiz. Gazeteci olmak itibariyle biliyorum ki bir gazeteci ecnebi bir adamı yükseltmekte hiçbir mahzur görmez de, kendi büyük adamlarımızı layık oldukları hürmet ve muhabbetle takdimde, tefahura hamledilir endişesiyle muhteriz görünür. Onun içindir ki biz, yaşayan adamlarımız içinde hiç kimseye lâyık oldukları hürmet ve muhabbeti gösteremedik, medyun olduğumuz minnet ve şükran vazifesini yapamadık. Onları metheder, gençliğin ve milletin nazarında büyütürken, âdeta kendimizi methediyormuş gibi ihtirazla hareket ediyorduk. İşte bizim tanınmış büyük adamlarımızın nedreti kısmen bundandır.

Bütün milletler harpte yükselen simaları birer dâhi mertebesine çıkardıkları halde, biz çok büyüklük gösteren nadir kumandanlarımızı bile tanımıyoruz. Hatta resmî tebliğlerimiz bile bize bunların isimlerini vermekten ihtiraz ettiler. Halbuki bizim de (sansür) ve Foche derecesinde değilse bile, bize göre çok yüksek simalarımız zuhur etmemiş değildir. Ezcümle Mustafa Kemal ve Cevat Paşalarla (sansür).

Bu hafta üçüncü devr-i seneyisine müsadif olan ve fakat bulunduğumuz elim vaziyet saikasıyla tes'id müyesser olamayan Çanakkale Muharebesi bize birçok muvaffakiyetlerden maada, bir de (Mustafa Kemal) ka-

Levent Şahverdi Arşivi

zandırmıştı. Osmanlı tarihinin en şerefli bir şahifesini işgal edeceğine şüphe olmayan Çanakkale muvaffakiyeti orada çarpışan Türklük ruhunu Türklük fedakârlığını ispat ettiği gibi, bir de Mustafa Kemal gibi büyük bir kahramana malik olduğumuzu gösterdi. Tarih Çanakkale vakasını kaydederken hiç şüphesiz Mustafa Kemal ve Cevat Paşaların isimlerini de altın hurufla yazacaktır.

Mustafa Kemal genç, azimkâr, metin bir kumandandır. Çanakkale'de ordu nevmid bir vaziyete düştüğü zaman ümidini bozmamış ve imanından aldığı kuvvetle ordunun da maneviyetini yükseltmişti. Büyüklerini tanımak mecburiyetinde olan gençlik, (Mustafa Kemal) namını da hafızalarına ilâve etmeli ve halâskârlarımızdan birinin de O olduğunu unutmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK – İTTİHAT VE TERAKKİ

Dr. FETHİ TEVETOĞLU

Atatürk'ün İttihat ve Terakki Fırkası ve İttihatçı liderlerle olan ilişkisi, yakın tarihimizin üzerinde titizlikle durulması gereken, son derece önemli konularından biridir.

Önce "Cemiyet", sonra "Fırka" adını alan; başlangıçta gizli, sonradan açıkça faaliyet gösteren İttihat ve Terakki komitesi hakkında yerli ve yabancı, taraflı, muhalif veya tarafsız birçok araştırıcının yazdıkları eserlerde, bu dönemi yaşamışların hatıralarında, Mustafa Kemal (Atatürk)'in bu siyasî kuruluşla olan ilişkisine —az veya çok— daima değinildiği görülmektedir. Fakat konunun, gerçek ve yeterli bilgi ve belgeler ışığında aydınlatılmış, tam bir tarafsızlıkla sergilenmiş olduğunu söylemek güçtür.

Mustafa Kemal'in, İttihat ve Terakki içindeki yerinin tam ve doğru, ayrıntılarıyla yazılıp belirtilmesi, Millî Mücadele Hareketi'nin de noksansız ve saptırılmamış bir değerlendirilmesini sağlamış olacaktır.

Böylece, Sivas Kongresi Yemini'ni:

"... Her türlü ihtirâsât-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık âmâlinden münezzeh bir azm-ü-iyman ile çalışacağıma, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyâsına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah" diye tamamlayan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hâlâ İttihatçılıkla damgalanması, suçlanması ve Millî Mücadale'nin bir İttihat ve Terakki faaliyet ve eseri diye gösterilmesi haksızlığı da son bulacaktır.

Mustafa Kemal (Atatürk) bu partinin kurucusu değildir. Kurucu ve liderlerinden çok sonra bu cemiyetin saflarına katılmıştır. İlk gününden başlayarak İttihat ve Terakki'nin iç ve dış politikasını şiddetle yermiş ve uyguladığı baskın, adam öldürme gibi hukuk, kanun dışı kanlı terör metotlarını şiddetle eleştirmiş ve reddetmiştir. Uyarmaya çalıştığı liderlerin umursamazlıkları üzerine de bunlara karşı, arkadaşı Ali Fethi ile bir muhalefet kanadı oluşturmuştur. Nihayet Enver Paşa başta, İttihat ve Terakki lider kadrosunu yurttan kaçışlarına kadar, hatta kaçtıktan sonra da tekrar yurda girmek ve Millî Mücadele liderliğini ele geçirmek teşebbüsleri üzerine de bunlarla yazılı, sözlü ve fiilî mücadelelerini sürdürmüş Mustafa

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal'in İttihat ve Terakki Fırkası ve liderleri ile olan ilişkisi, insafla ele alınmalıdır.

Yüce Osmanlı Devleti'nin çöküş felâketini önlemek halisane amacına yönelik gizli faaliyetlere, o dönemin asker-sivil birçok vatansever aydınları gibi, Mustafa Kemal de, daha Harp Okulu görencisi iken el-yazması gazete çıkararak katılacaktır.

11 Ocak 1905'de Harp Akademisi'ni bitirip 5 Şubat 1905'de merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu saflarına katılan Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal,[1] sınıf arkadaşı Müfit (Özdeş) (1874-1940)'le bir yıl süvari stajı görmek üzere 30. Süvari Alayı'na verilmişlerdir. Kısa bir süre sonra Mart ve Nisan 1905'de Havran bölgesindeki Dürzî ayaklanmalarına karşı girişilen harekâta katılmışlardır. Şam'a döndüklerinde komutanları Albay —bazı kaynaklarda Binbaşı— Lütfi Bey, onları Doktor Mustafa Bey (1878 - 21 Ekim 1955) ile tanıştırmıştır. Mustafa (Cantekin), İstanbul'da Askerî Tıbbiye son sınıflarında öğrenci iken 1900 yılında ihtilâlci propagandalar yaptığı için tutuklanmış; üç yıl kalebentliğe mahkûm olmuş; sonra Şam'a sürgün edilmiş ihtilâlci bir gençti. 1903'de burada Hamidiye Çarşısı'nda küçük bir dükkân açarak ticaretle uğraşıyor görünen Dr. Mustafa (Cumhuriyet dönemindeki Çorum Milletvekili Dr. Mustafa Cantekin), Albay Lütfi, Doktor Yusuf, Eczacı Raşit Tahsin, Veteriner Mehmet, Kimyacı Hüseyin ve Kâzım Beylerle, tüccardan Mahmut Bey'in evinde toplanarak Vatan adlı gizli bir yeraltı komitesi kurmuştur.

İşte Mustafa Kemal de, arkadaşı Müfit'le Havran bölgesinden döndükleri 1905 Haziran'ı ile Ekim'i arasındaki bir tarihte, bu "Vatan" adlı gizli ihtilâl komitesine katılmışlardır. Başlangıçta cemiyetin yönetimini Lütfi Bey, para işlerini Dr. Mustafa, maarif ve teşkilâtlanma işlerini ise Mustafa Kemal üstlenmişlerdir. Süvari Albayı Lütfi, bu komitenin faaliyetlerini çok sakıncalı bularak ilişkisini kesince, yönetimi de Mustafa Kemal üstlenmiştir.

Kısa zamanda Filistin ve Lübnan'daki birlikleri ziyaretleri sırasında adını "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ne dönüştürdüğü gizli kuruluşun Kudüs'te Teğmen Celâl, Yafa'da Yarbay Hamdi başkanlıklarında ve ayrıca Beyrut'ta birer hücresini açmıştır.

[1] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I, Kısım I, Ankara 1963, s. 196.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal, bu kuruluşun ülke çapında yaygın ve tesirli olabilmesi için Makedonya'da faaliyet göstermesinin lüzumuna inanıyordu. Şubat-Mart 1906'da, İskenderiye ve Pire üzerinden vapurla Selânik'e gitmek üzere Şam'dan ayrılan Mustafa Kemal, buradaki Ömer Naci, Hakkı Baha, Hüsrev Sami, İsmail Mahir, Bursalı Tahir gibi arkadaşlarıyla Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selânik Şubesi'ni kurmuştur.[2]

Ömer Naci hakkındaki kitabımızda ayrıntılı olarak anlatılan konuyu burada tekrarlamadan, yalnız edindiğimiz sonucu özetle belirtmek ve dikkatinize sunmak istiyoruz.

Şam'da önce "Vatan" adıyla kurulan, sonra "Hürriyet" adını da alan gizli kuruluşun Selânik'te "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" diye şube kuruşu; bunun kısa bir süre sonra hiçbir başarı sağlamadan silinişi, Atatürk'ün hayatı, İttihat ve Terakki ile ilişkisi açısından tarihî bir önem taşımaktadır.

Bu kuruluşu, "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ve "Terakki ve İttihat Cemiyeti" ile karıştırıp "İttihat ve Terakki Cemiyeti" —daha sonra Fırkası—'nin nüvesi, başlangıcı sayarak Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılâbı'nın hazırlayıcısı olduğunu iddiaya kalkışmak yanlıştır. Önce Dr. Mustafa'nın "Vatan," Mustafa Kemal'in "Hürriyet" dedikleri, sonra "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" diye adlandırılan kuruluş henüz yokken, kurulurken ve kurulduktan sonra çeşitli yerlerde başka başka adlarla diğer gizli gruplar da faaliyet göstermekte idiler.

Şu kadarı bilinmektedir ki, Mustafa Kemal 1906 Mayıs'ında acele olarak Akabe Harekâtı'nın merkezine dönmek zorunda kalıp Selânik'ten ayrılınca, ardında bıraktığı "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" şubesi gelişmemiş, mühim bir varlık gösterememiştir.

"Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin tüzük ve programı ile faaliyetleri ve son buluşu hakkında Türk Hürriyet Mücadelesi ve İnkılâp tarihlerinde geniş bir bilgi yoktur ve konu yeterince aydınlatılmış değildir.

Unutulmamalıdır ki, Mustafa Kemal (Atatürk) hiçbir zaman İttihat ve Terakki'nin kurucularından olmamıştır. Kendisine yeminle söz vererek Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selânik Şubesi'ni kuran yakın arkadaşları, daha sonra Ahmet Rıza, Talât ve Doktor Nâzım Beylere katılarak İttihat ve Terakki kurucusu ve ilk üyeleri olmuşlardır. Mustafa Kemal, bu baş-

[2] Dr. Fethî Tevetoğlu, *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi, 45, 2. Baskı, Ankara 1987, ss. 62-83.

Levent Şahverdi Arşivi

langıçtaki olup bitenlerden habersizdir. Öğrenince de, en yakın arkaşlarının vefasızlıklarına uğramış, oyunlarına gelmiş olduğu için arkadaşlarına ve bunların katıldığı İttihat ve Terakki'ye küsmüştür.

Daha sonra bu gizli cemiyete, 29 Ekim 1907'de, yani Enver'den bir yıl kadar sonra, 322 sıra numarası ile girişi, 1895'den ömrünün sonuna kadar daima sevdiği ve güvendiği arkadaşı Ali Fethi (Okyar)'nin davet, ısrar ve rehberliğinde olmuştur.[3]

Mustafa Kemal, kendi kurmaya çalıştıkları Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nde gerçekleştirmeyi tasarladığı birçok meselelerin, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde başarılamayacağını daha ilk günlerde anlamış ve başlangıçtan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetici kadrosu ve liderleriyle tam bir görüş ve fikir birliğine varamamıştır. Bu sebeple de İttihat ve Terakki içinde daima merkez çevrelerinden uzak tutulmuştur.

Mustafa Kemal (Atatürk), Ali Fethi (Okyar) ve Ali Fuat (Cebesoy) gibi bazı askerlerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politik işlerine pek karışmak istemedikleri anlaşılmaktadır.[4]

Ancak, Mustafa Kemal'in: *"Ordu artık siyasete karışmamalıdır. Ordu kışlasına dönmelidir ve politikacı da siyaset meydanında kalmalıdır"* tezini[5] her yerde açıkça savunması, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez çevrelerinde yavaş yavaş kendisine karşı asabî bir havanın doğmasına sebep teşkil etmiştir. Enver, iyiden iyiye Mustafa Kemal'in aleyhine dönmüştür. Mustafa Kemal'in sert tenkitleri üzerine Hâfız Hakkı'ya: *"Mustafa Kemal fazla ileri gidiyor. Buna bir çare bulalım"* demiştir.[6]

İttihat ve Terakki içinde Mustafa Kemal'in Enver'le uyuşamadıkları en mühim mesele, askerlerin politikadan uzaklaştırılmaları konusu olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909'da Selânik'te toplanan, Rumeli ve Anadolu yakası İttihatçılarının ilk ortaklaşa yaptıkları Genel Kongre'de bir oturuma Mustafa Kemal başkanlık etmiştir. Bu oturumda, Meşrutiyet ilân edileli bir yıl olduğu halde yurtta hâlâ sağlanamayan düzen, huzur ve istikrar nasıl getirilir sorusu, bir gündem maddesiydi. Tabiî hayatın

[3] Ibid, s. 77 v.d.

[4] Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908,* Oxfort 1969.

[5] Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., ss. 403-06.

[6] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya,* İstanbul 1969, s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

dönmesine çare ve tedbir konusunda açılan tartışmada düşünce ve görüşleriyle kendini gösterenler arasında, Trablus-u-garp delegesi Kolağası Mustafa Kemal Bey de vardı.

İttihat ve Terakki'nin o dönemdeki kongreleri gizli ve geceleri yapılmaktadır. Toplantı yeri her defasında değiştirilmekte ve her toplantıya sıra ile delegelerden biri başkanlık etmektedir. Bu toplantılardan birine başkanlık etmiş bulunan Mustafa Kemal Bey, —Tevfik Rüştü Aras'ın Celâl Bayar'a yazdıklarına göre— Ordu-İttihat ve Terakki Cemiyeti ilişkilerini ele alarak şunları söylemiştir:[7]

"Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça millete dayanan bir parti kuramayız. Orduyu da zaafa uğratırız. Bugün mensuplarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan 3. Ordu esas itibariyle modern bir ordu sayılamaz. Ordu ile cemiyeti ayıralım. Cemiyet, tam manası ile siyasî bir parti halinde milletin bünyesinde kök salsın. Ordu da aslî vazifesiyle uğraşsın. Bunun için Cemiyeti'in muhtaç olduğu subayları veyahut Cemiyet'te kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa suretiyle Ordu'dan çıkaralım. Cemiyet'e mal edelim. Bundan sonra askerlerin herhangi bir partiye, siyasî bir teşekküle girmelerini önleyecek kanunî müeyyideler koyalım."

Bayar eserinde, bir gün Atatürk ve Doktor Tevfik Rüştü Aras ile bu hatıralar konuşulurken sorduğu *"Askerlerin siyasetle uğraşmasının önlenmesi fikrini kim ileri sürmüştü?"* sorusuna Atatürk'ün karşılığını şöyle nakletmektedir:

"Bu sualim üzerine Atatürk, özetini yazdığım yukardaki teklifini anlattıktan sonra, Tevfik Rüştü'ye döndü ve o günün heyecanını yaşayan bir eda ile: 'Siz söyleyiniz Doktor. Kongrenin Genel Sekreteri seçilmiştiniz, bilirsiniz. Ben düşüncelerimi nasıl müdafaa ettim. Muarızlarımı nasıl kandırdım. Reislik sırası bana gelince, müzakereyi nasıl idare ettim. Ben haklı idim değil mi?'

Atatürk, şahsa dayanan saltanat rejimini bilinen sebeplerle yıkmak için mücadele müstesna olmak üzere, ömrü boyunca Ordu'nun ve ordu personelinin politika sahasına inmesinin aleyhinde bulunmuştur. Bu sebepledir ki O'nun devrinde Türk Ordusu yalnız vatan müdafaasından ibaret olan şerefli görevinin sınırları içinde kalmıştır."

Kongre'nin başlaması ile vazifeleri son bulan Umumî Merkez üyeleri, Mustafa Kemal tarafından ortaya atılan ve şiddetli tartışmalara yol açan bu tezin aleyhinde idiler. "Meşrutiyet'i korumak için askerî kuvvete ihtiyaç

[7] Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt, 2, İstanbul 1966, ss. 506-07.

Levent Sahverdi Arşivi

olduğu" fikrini savunuyorlardı. Uzun ve sert tartışmalardan sonra Mustafa Kemal'in teklifi büyük çoğunlukla kabul edilince, bir hayli subay Ordu'dan ayrılıp, Cemiyet bünyesinde vazife almışlardır. İşte Enver'le Mustafa Kemal arasındaki bu uyuşmazlık, daha da şiddet kazanarak Millî Mücadele'nin zafere ulaşmasına kadar sürüp gidecektir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası) üzerinde kaleme alınmış ansiklopedi maddemizde de belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemal (Atatürk), Cemiyet hakkında şu görüşleri taşımış ve savunmuştur: [8]

1. Cemiyeti, artık "Komite" olmaktan çıkarıp siyasî bir parti haline sokmak; 2. Ordu'yu siyasetten tamamen ayırmak ve bazı subaylara verilen "Hürriyet Kahramanı, Hürriyet Mücahidi" v.b. gibi unvanları kaldırmak; 3. Cemiyet'le masonluk arasında hiçbir alâka bırakmamak ve bunu ispatlamak için de tüzükte değişiklik yaparak, Mason Tüzüğü'nden alınmış maddeleri çıkarmak ve artık gülünç olan kabul törenini kaldırmak; 4. Cemiyet mensupları arasındaki imtiyazlı mevkileri kaldırıp, kayıtsız şartsız hukuk eşitliğini sağlamak; 5. Hükûmet işlerini diyanet meselelerinden ayırmak.

Enver-Talât-Cemal Paşaların oluşturdukları Triumvira'nın elinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sonra Fırkası'nın izlediği iç ve dış politikayı benimseyen, eleştiren Mustafa Kemal, bu kuruluş içinde bir ayrı kanat oluşturduğu mefkûre ve mücadele arkadaşı Ali Fethi ile Sofya'ya uzaklaştırılacaktır. Bundan sonraki dönemlerde, "asker olarak Ordu'dan ayrılmayan" Mustafa Kemal'in artık İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu sayılması mümkün değildir, hatadır. Bu dönemde özellikle Enver'in Cemiyet ve Parti içindeki, ülkenin iç ve dış politikasındaki davranış ve tasarruflarını asla tasvip etmeyen Mustafa Kemal, açıkça Enver'in "muhalif" ve "rakib"i kesilmiştir. Talât, Enver, Cemal ve arkadaşlarının 2/3 Kasım 1918 gecesinde yurdu yüzüstü bırakıp bir Alman gemisi ile kaçtıkları ana kadar bu uyuşmazlık devam etmiştir.

Mustafa Kemal'in arkadaşı Ali Fethi Bey'e çıkarmalarını teklif ettiği ve adını *Minber* koyup, sermayesine de katıldığı gazetelerinde yer alan *(Kaçmışlar!)* başlıklı imzasız haber yazısı, her kim tarafından kaleme alınmış olursa olsun, gazeteyi çıkaranların Enver ve arkadaşlarının son tutum-

[8] Fethî Tevetoğlu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası), Türk Ansiklopedisi,* Ankara 1972, Cilt, 20, ss. 446-52.

Levent Şahverdi Arşivi

ları hakkındaki duygu ve düşüncelerini açıkça ve sert bir üslûpla yansıtması açısından ilginçtir: [9]

Kaçmışlar!

Kaçmışlar, tahakkuk ediyor, kimden ve nereye? Adaletten şüphe etmek, kendi milletinden, memleketinden şüphe etmek bu, bir insanın nefsinden şüphe etmesine muadildir. Mahkeme var, kanun var, tarih var ve bunların hepsinin fevkinde Allah varken kimden ve nereye kaçarlar? Vicdanları pak, alınları açık, muhti (hata eden, yanılan) olsalar da müctehed (içtihat olunmuş) olduklarını her zaman iddia ederlerdi? Neden korktular? Padişah ve Hükûmet intikam siyasetinden müteneffir (iğrenen, tiksinen), ümmet yalnız adaletin tecelliyâtına muntazır (gözleyen, bekleyen), ortada idare-i kanûniye hükümfermâ (hüküm süren, geçici), ihtilâl yok, anarşi yok ki bu garip firar için bir mazeret tasavvur olunabilsin.

Fakat bu suretle beyhude nefes tüketmeyelim. Zaman herkesin mahiyetini gösterdi ve gösterir. Her halde caniler için necat (kurtuluş) yoktur.

Eyn-ül-meferr? (Kaçacak yer yok mu?) Memleket kâbustan kurtuldu. Mecnun veya cani halk içinde daima muzırdır. Çare birinin zindana, birinin şifahâneye isalidir (ulaştırılmasıdır, vardırılmasıdır). Fakat bunlar intihar ederlerse yapacak bir şey kalmaz. Hayatta bulundukça bunlar er-geç yine lâyık oldukları mevkilere tıkılırlar. Bundan şüphe etmeyelim.

Lâkin ders-i ibret almaya bir mâni yoktur. Bütün nefret ve istikrâhımızı (tiksinmemizi, iğrenmemizi) bir tarafa bırakarak bu dersten istifade edebiliriz. "Başkasını aldatmak kendini aldatmaktan başka bir şey değildir." Şu elim kıssadan bu selim hisseyi çıkaran aldanmaz..

Dikkate değer bir noktadır ki, Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşı Ali Fethi Bey tarafından İttihat ve Terakki'ye karşı kurulan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın yayın organı olarak çıkan *Minber* gazetesine daha ilk gününde saldıranlar, bu gazetenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini yaydığı ve Tanin yerine çıktığı yolunda asılsız iddia ve ithamlar ileri sürmüşlerdir. [10]

[9] *Minber,* 6 Teşrin-i sânî (Kasım) 1334 - 1918 Çarşamba (1 Safer 1337), Sene, 1, No. 6, s. 1.

[10] Minber 5 Teşrin-i sânî (Kasım) 1334 - 1918 Salı, No. 5, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu konudaki bir inceleme ve araştırmamızda şu açıklama ve aydınlatmayı yaptık:[11]

"İttihat ve Terakki'nin ilk dönemlerinden başlayarak askerlerin politikaya karışmalarına; İttihatçılığın siyasî cinayetler düzenleyen adî bir komitacılığa dönüştürülmesine ve Enver'in baş çektiği Bâb-ı Âlî Baskını ve Nâzım Paşa'nın öldürülmesi gibi siyasî cinayet kararları alıp uygulamasına şiddetle karşı olan Mustafa Kemal —Ali Fethi ikilisi, Cemiyet'in son döneminde büsbütün belirmiş yanlış iç ve dış politikasını asla benimsememiş; onları çekinmeden açıkça eleştirmiş, uyarmaya çalışmışlardır. Bu iki mefkûre arkadaşı, Enver ve Talât Paşaların yurttan kaçmadan önce geride bırakmaya çalıştıkları Teceddüt Fırkası gibi tampon kuruluşlardan da uzak kalmışlardır. Buna karşı, Ali Fethi Bey, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nı ve Minber gazetesini kurmuş; Mustafa Kemal Paşa da — askerlik sınırları içinde kalarak — arkadaşına destek olmuş ve İttihatçı liderlere karşı davranışlarını birlikte sürdürmüşlerdir."[12]

Minber'in birinci sayısında, *"Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası Programı"* yer almış bulunuyor.[13] İkinci sayısındaki *"İttihat ve Terakki Kongresi"* Talât Paşa ve Ziya Gökalp'ın istifaları ve yeni programla ilgili haberde ise: *"Hürriyetperver Avam Fırkası azası, mükerrer tekliflere rağmen bu içtimada hazır bulunmaya muvafakat etmemişler ve binaenaleyh kongreye iştirak eylememişlerdir"* denilmektedir.[14]

Buna rağmen Ermenice *Norki Yank,* Türkçe *Sabah* gibi bazı gazeteler *Minber*'i İttihatçılıkla suçlamışlardır. Bunun üzerine gazetede şu not yer almıştır: *"...Refikimiz bu havadisi acaba nereden almıştır? Norki Yank, birinci nüshamızdan bugüne kadar yazdığımız şeyler içinde Cemiyet'in nokta-i nazarını terviç ettiğimizi (tuttuğumuzu, desteklediğimizi) ispat edecek ne gördüğünü bize lütfen haber verirse pek memnun olacağız."*

Minber'i çıkaranlar (Ali Fethi Bey ve Mustafa Kemal Paşa), gazetenin 51. son sayısında yayına son verme sebebini açıklayarak gazetelerini kapamışlardır. Bu tarihten 150 gün sonra Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 Pazartesi sabahı Samsun'a çıkarak Millî Mücadele'yi Anadolu'da başlatmıştır.

[11] Dr. Fethî Tevetoğlu, Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: *Minber, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Kasım 1988, Cilt, V, Sayı, 13, ss. 183-93.

[12] Fethî Tevetoğlu, Ali Fethi Okyar'ın Serbest Fırka Hatıraları, *Yeni Forum,* 1-15 Nisan 1988, Cilt, 9, Sayı, 206, ss. 33-34.

[13] *Minber,* 1 Kasım 1918 Cuma, Nu. 1, s. 1.

[14] *Minber,* 2 Kasım 1918 Cumartesi, Nu. 2, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci gününden Millî Mücadele'ye gölge düşürmek, Kuvâ-yi Milliyecilere güvenilmemesi propagandası ile Millî Mücadele'yi başarısızlığa uğratmak için işbirliği yapmış bulunan yerli vatan hainleri ile yabancı düşmanlar, şu yalanı yaymışlardır: Bu hareket, bir İttihat ve Terakki hareketidir ve başındakiler de İttihatçılardır.

Bir zamanlar İttihat ve Terakki'yi göklere çıkaran[15] Damat Ferit'in Ayan azası iken kurucularından ve ilk başkanı bulunduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkası[16], kurulduğu ilk günden itibaren, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne düşman kesilmiştir. Mütareke ve işgal yıllarında ise, İngiliz siyasetini de benimseyerek, bir yan kuruluşu olan Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin bütün teşkilâtı ve yayın organlarıyla ortaklaşa yurt ölçüsünde, İttihatçı saydıkları, İttihatçı diye yaydıkları Millî Mücadelecilere karşı yıkıcı bir saldırı ve propagandaya girişmişlerdir.[17]

"Millî Mücadele'de İttihatçılık" adlı eserin sahibi genç Hollandalı Profesör Erik Jan Zürcher'in de belirttiği gibi: *"İster Ali Kemal ve Damat Ferit Paşa gibi İtilâfçılar olsun, ister İngiliz haber alma servisinden olsun, birçok Millî Mücadele düşmanı kimseler, bu mücadelenin bir İttihatçı tertibi olduğuna inanıyorlardı."*[18]

İngiliz Yüsek Komiseri Oramiral Arthur Calthorpe'un Londra'ya Dışişleri'ne gönderdiği birçok raporda aynı görüş aksettirilmişti.[19] Yabancı basın da aynı yolda teşhis, yorum, değerlendirme ve propaganda yapıyordu.[20]

Kuşkusuz Millî Mücadele'ye katılan Kuvâ-yi Milliyeciler arasında daha önce İttihat ve Terakki Fırkası'na girmiş; Osmanlı Meclisi'nde bu fırkanın mebusluğunu, hatta bakanlığını yapmış; Cemiyet'in ve Parti'nin çeşitli kademelerinde hizmet vermiş siyasîler, askerler ve idareciler bulun-

[15] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devri'nde Son Sadrıâzamlar,* 4, Basım, İstanbul 1969, s. 2034.

[16] Dr. Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?,* İstanbul 1335 (1919), s. 15.

[17] Dr. Fethî Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s. 103 v.d.

[18] Erik Jan Zürcher, *The Unionist Factor, The Role of the Committee of Union of Progress in the Turkish National Movement 1905-1926,* Leiden 1984, p. 68.

[19] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* Vol. 1, Nisan 1919 - Mart 1920, Ankara 1973, s. 239.

[20] *Le Temps,* 18 Aralık 1918, 24 Ocak 1919 ve 24 Ağustos 1919; *The Times,* 7 Ağustos 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

maktadır. Diğer siyasî parti ve kuruluşlarda yer almış vatanseverler de vardır. Fakat bunların hiçbiri Millî Mücadele saflarında iken artık eskiden bulundukları kapanmış, tarihe mal olmuş partilerinin temsilcileri değil, yalnız ve yalnız Kuvâ-yi Milliyeci idiler.

Bu gerçekler yanında bir de İttihatçılar, 1-5 Ekim 1918'de, Musul Mebusu Şair Mehmet Emin (Yurdakul) başkanlığında, partilerinin son kongresini yaparak, "İttihat ve Terakki adının tarihe karıştığı" kararını aldıkları halde, hâlâ Mustafa Kemal Paşa başbuğluğundaki Millî Mücadele'yi başlatanları İttihatçı, Millî Mücadele Hareketi'ni de bir İttihat ve Terakki Hareketi diye saymak ve yaymak, tarihe, gerçeklere ters düşen bir yalan ve iftiradır.

Millî Mücadele sırasında yurt dışında İttihatçılıklarını sürdüren liderlerin yurt içine girmeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle Enver Paşa'ya karşı Erzurum, Trabzon, Batum ve Bakû'da kurdurduğu barikatlar, ustaca tedbirlerle önlenmiş ve bunlar dışarıda yollarının kurbanı olmuşlardır. Yurt içindeki İttihatçılardan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne sadakatla katılmak fırsatını kullanmayanlar ise, İstiklâl Mahkemesi kararı ile tasfiye edilmişlerdir.

Konuyu şöyle özetlemek mümkündür: Atatürk'ün gizli bir komite faaliyeti çerçevesinde kurulmuş bulunan "Karakol Cemiyeti"nin[21] pekçok faydalı millî hizmetler görmüş olmasına, Millî Mücadele'yi desteklemesine rağmen, kuruluş, kadro, metot ve uyandırdığı izlenim bakımından ve Kafkaslardaki faaliyetlerinden ötürü İttihatçılarla mevcut ilişkisi yüzünden derhal kapatılmasını isteyişi; Enver Paşa'nın tekrar yurda dönmesini başarıyla engelleyişi; son kalan İttihatçıların bazılarını İstiklal Mahkemesi'ne gönderişi; içeride ve dışarıda Millî Mücadele'nin yeni bir İttihatçılık olduğu yolundaki asılsız, yıkıcı propagandaları yalanlamak; yanlış yorum ve yargıları çürütmek, düzeltmek suretiyle Türk milletinde, İtilâf Devletleri'nde ve dünya kamuoyunda güven ve inanç sağlamadaki dikkat ve hassaslığı; Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırmak, yaptığı inkılâpları garantiye almak kaygısıyla İttihatçılardan gelecek iç ve dış tehlikeleri bertaraf edişi, Atatürk'ün bu köklü siyasî parti ile olan ilişkisinin birer safha ve belirtileridir.

[21] Dr. Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, ss. 1-50.

Levent Şahverdi Arşivi

En aşırı İttihatçılardan sayılan Karakol Cemiyeti kurucusu Kara Vâsıf Bey'in Sivas Kongresi'nde "Yemin" konusu görüşülürken söylediği sözler aynen şöyledir:[22]

—İttihat ve Terakki artık ölmüştür; fakat başka bir nam altında canlanabilir; bu tehlikeyi nazar-ı itibara alıp hiçbir fırka ve cemiyetle münasebetimiz olmadığına ve yalnız milletlerin selâmeti uğrunda çalışılacağına yemin etmek daha muvafık olur.

Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın *"Harekât-ı Milliye'yi Bolşeviklik ve İttihatçılıkla suçlamaya kalkışı"* üzerine gösterilen tepki, Sivas Kongesi'nin Altıncı Genel Oturumu'nda tartışmalara yol açmıştır. Bu konuda Padişah'a yazılan ariza okununca Reis Paşa (Mustafa Kemal)'nın: *"Bolşevikliğin yanına bir de İttihatçılık tabiri ilâvesine müsaade buyurulur mu?"* sorusu, *Muvafıktır!* sedaları ile karşılanmıştır.[23]

Mustafa Kemal Atatürk, asla kurucularından, Umumî Merkez üyelerinden, yönetici liderlerinden, mebus veya nazırlarından biri olmadığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli kuruluş döneminde, Kolağası rütbesindeyken kısa bir süre üyesi bulunmuştur. Kongresi'ne katılmış ve daha başlangıçta askerlerin politikadan uzak kalmaları teklifi ile İttihat ve Terakki yapısını ve asker liderlerini eleştirmiştir. Metot ve prensiplerine karşı koyduğu; vatan ve millete zarar getirilmelerini önlemeğe çalıştığı, uyarmalarına kulak asmayan liderleriyle mücadele ettiği ve nihayet İstiklâl Mahkemesi'nde son tasfiyesini yaptırdığı İttihat ve Terakki Fırkası hakkında Atatürk'ün son hükmü şudur: *İttihat ve Terakki vatansever bir kuruluştur. kusurları, yanlışları ve zararları olmuştur. Ama vatanseverliği, tartışmaların üstündedir.*

[22] Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları,* Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Ankara 1969, s. 19.

[23] Ibid, s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İSMET İNÖNÜ

E.Kur.Alb. NUSRET BAYCAN

İsmet İnönü, yetenekli bir asker, muharebe meydanlarının başarılı bir komutanı ve büyük bir devlet adamı olarak tarihe geçmiştir.

O, yaşamına bir asker olarak başlamış, yakın tarihimizdeki harplerin hemen hepsinde görev almış ve bu görevler, O'nu askerlikte, sevk ve idarede yetiştirmiştir.

O, bir subay ve komutan olarak Yemen'de, Balkan Harbi'nde, Birinci Dünya Harbi'nde başarılı görevler yapmış ve 2'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'dan (Atatürk), bir kolordu komutanına verilebilecek en iyi sicili almıştı.

Mustafa Kemal Paşa, çok yakın bir arkadaşlık duygusu ve geleceğe uzanan realist bakışlarıyla Albay İsmet Bey'in hangi görev ve hizmetlerde başarılı olacağını daha o dönemde sezinlemiştir. Milli Mücadele'nin ölüm kalım günlerinde en büyük askerî görevleri, daha sonra da yüce devlet görevlerini İsmet Paşa'ya vermiştir.

Türk Bağımsızlık Mücadelesi'ni bir süre İstanbul'dan destekleyen Albay İsmet Bey önce izinli olarak, sonra temelli Ankara'ya geldi ve Büyük Millet Meclisi'nin açılış hazırlıklarına katıldı. Edirne Milletvekili olarak Meclis'te, Genelkurmay Başkanı olarak da hükûmette görev aldı. Cephe Komutanı sıfatıyla İnönü Muharebeleri'ni kazandı ve Büyük Millet Meclisi Başkanı tarafından unutulmaz ve askerî edebiyat açısından şaheser bir mesajla tebrik ve takdir edildi. Bu muharebelerin kazanılması, Türk milletinin varlığını savunmada ne kadar azimli olduğunu kanıtladı. "Milletin makûs talihini"de bu muharebelerle yendi.

Lozan'daki ünlü politikacılara karşı etkin mücadelesi ve başarısı O'nu daha da yüceltti. Artık bakan, ileride başbakan ve cumhurbaşkanı olarak ağır sorumluluklar taşıyacaktı.

O, ruh yapısı ve mizacı itibariyle övülmeye de, yerilmeye de önem vermeyen, kendini savunmaya en az zaman ayırabilmiş bir devlet adamıydı. Bu nedenle birçok hücuma uğramış, buna karşın en az şikayette bu-

Levent Şahverdi Arşivi

lunmuştu. Sorun yaratan adam değil, sürekli sorunları çözen adam olmuş, bu özelliği ile de Türk tarihinde özgün yerini almıştır.

İsmet İnönü, hiçbir zaman, hiçbir otoriteye kayıtsız şartsız teslim olmayan; kendi soğukkanlılığına, kendi değerlerine, hesaplılığına güvenen bir denge adamıydı. Başarılarından gururlanmadığı gibi yenilgilerinde de yılgınlık göstermezdi. Bu nedenle Türk tarihi ve diplomasisinde her zaman ön plândaydı.

1938-1950 yılları arasındaki dönem O'nun en yalnız olduğu zamandı. Atatürk'ten sonra ve O'nun boş bıraktığı yerde bir devletin ve bir milletin sorumluluğunu yüklenmiş, sonra acımasız ve o denli korkunç bir dünya harbi içinde Türkiye'yi bu harbin dışında bırakmayı başarmıştı.

İkinci Dünya Harbi bitiminde, Sovyetler Birliği'nin topraklarımızı ve bağımsızlığımızı hedef alan istekleriyle karşılaştı, fakat kararlı tutumu ile bu isteklerin geri alınmasını sağladı.

İnönü'nün yaşamında, tarihimizin önemli bir olay ve deneyimi de, tek parti ve otoriter hükûmet sisteminden, bizzat O'nun önderliği ile ayrılınmış ve demokrasiye geçilmiş olunmasıdır. Bu olay O'na, partisine iktidarı kaybettirmiş ve muhalefet sorumluluğunu yüklemiştir. Yaklaşık yirmi beş yılını askerî zaferlerin tacıyla süsleyerek, tek başına ve tartışmasız iktidar olmuş, lider ve şef olarak yaşamış bir insan için durum kolay hazmedilir bir olgu değildir, fakat İsmet Paşa yurtseverliği,çağa ve demokrasiye sarsılmaz inancı sayesinde bu zoru da aşmayı başarmıştı.

14 Mayıs 1950'de yayınlanan seçimler sonunda iktidara gelenlerin görüş ve uygulamaları farklıydı. Lâiklik, inkılâpçılık gibi temel ilkeler ve bunlara bağlı reformlarda yeni bir anlayış egemen olmaya başladı. Bu durum Meclis'te iktidarla muhalefet arasında tartışmalara yol açtı. Muhalefet lideri İnönü bunlara katılmadı. Yalnız bu çekişmelerin rejimin geleceğini tehlikeye sokacağına işaret etti. Nitekim tavizlerle birlikte saldırılar da artınca Silâhlı Kuvvetler ve gençlik huzursuzlaştı. Olaylar, tutuklamalar, parti kapatmalar, 27 Mayıs 1960'ta ordunun, ülke yönetimine el koymasına neden oldu.

İsmet İnönü, ileride çıkacak olayları tahmin ediyordu. Bunları önleyebilmek ve demokratik rejimi kanunî yetkilerle koruyabilmek için 15 Kasım 1961'de Başbakanlığı kabul etti ve Koalisyon Hükûmeti'ni kurdu. Kısa bir süre sonra çıkan 12 Şubat 1962, daha sonraki 21 Mayıs 1963 darbe teşebbüsleri ve askerî olayları O'nun ileri görüşlülüğünü ve bu olayları ancak Başbakan İnönü'nün önleyebileceğini kanıtladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Dış dünyada da yeni gelişmeler oluyor ve dış politika yeni boyutlar kazanıyordu. Bu defa, Kıbrıs Rumlarının, Türklere saldırıları başladı. Bu saldırıların katliama dönüşmesi üzerine 25 Aralık 1963'de ihtar uçuşları yapılarak Rumlar uyarıldı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson, Amerikan yardımından alınan silâhları Kıbrıs'da kullanamayacağımızı bildirmekle, bir müdahaleyi önleyebileceğini sanarak, İnönü'yü sert bir dille uyarınca, İnönü'nün buna cevabı "Yeni bir dünya kurulur, Türkiye orada yerini bulur" oldu.

Bu iktidar dönemi uzun sürmedi, iç ve dış siyasal olayların etkisi ile zorunlu olarak Başbakanlık görevini bıraktı. Yine muhalefet liderliğini üstlendi.

Nihayet 1972'de iç politikadaki gelişmeler partisi içinde de bazı anlaşmazlıklara yol açtı. Bunun sonunda 7 Mayıs 1972'de İsmet İnönü kendi kurduğu ve yıllarca başkanlığını yaptığı partisinden, 25 Aralık 1973'te de aramızdan ebediyen ayrıldı.

1. İsmet İnönü'nün Öğrencilik Yılları ve Askerî Yaşamı:

Türk İstiklâl Harbi'nin ünlü komutanı Lozan Antlaşması'nın mimarı, Cumhuriyetimizin ilk başbakan ve ikinci cumhurbaşkanı, demokrasimizin kurucusu ve yöneticisi olarak tanıdığımız İsmet İnönü, ülkenin bunalımlı bir döneminde, 24 Eylül 1884 tarihinde İzmir'de dünyaya gelmiştir.

a. O'nun başarılı öğrencilik yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetimin en bozuk olduğu döneme rastlar. Birbirini kovalayan harpler, iç ayaklanmalar, ekonomik ve sosyal durumun her gün biraz daha kötüye gitmesine neden olmuş; güçsüz ve yeteneksiz bir kadro yönetiminde, işlemez hale gelen bir sistem içerisinde millet, büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

b. İsmet İnönü, 14 Şubat 1901'de girdiği Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'u (Topçu Okulu) 1 Eylül 1903'te topçu teğmeni olarak ve birincilikle bitirmiş; başarı derecesi nedeniyle kurmay sınıfına geçen Teğmen İsmet, Harp Akademisi'ni de birincilikle bitirerek Altın Maarif Madalyası'yla ödüllendirilmiştir. 26 Eylül 1906'da kurmay yüzbaşı rütbesiyle Edirne'deki 2'nci Ordu emrine verilmiş, batarya komutanı olarak kıta stajı yaptığı topçu alayında ve bu alayın bağlı bulunduğu tümende verdiği konferanslar, hazırladığı ve yönettiği tatbikatlar ile komutanlarının dikkatini çekmiştir. 1908'de kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) olan İsmet Bey, 13 Nisan 1909'da 31 Mart Olayı'nı bastıran "Harekât Ordusu" 2'nci Süvari Tümeni

Levent Şahverdi Arşivi

Karargâhı'nda çalıştı. Buradaki kısa görevi sırasında, ordunun politika dışında kalmasını savundu. İsmet Bey Rumeli'de yapılan büyük manevrada zekâ ve bilgisiyle zamanın Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'nın dikkatini çekmişti. Paşa, 1910 Yemen Ayaklanması'nı bastırmakla görevlendirilince İsmet Bey'i de karargâhına aldı. Buradaki başarılı hizmetleri nedeniyle kendisine Dördüncü Rütbeden Mecidi Nişanı ve bir yıl kıdem verildi. 26 Nisan 1912'de binbaşılığa yükseltilen İsmet Bey Yemen Mürettep Kuvvetleri Kurmay Başkanı oldu.

1913'te 2'nci Balkan Harbi Genel Karargâhı'na atandı sonra Çatalca'daki sağ cenah komutanlığı emrine verildi. Çok kritik bir dönemdi. Bulgarlar Edirne'yi almışlardı. Orduda görüş ayrılıkları ve çekişmeler vardı. Enver Bey ve arkadaşları genel taarruza geçilmesini istiyorlar, ordunun başındakiler bunu olanak dışı görüyorlardı.

Sırplar, Bulgarlar ve Yunanlılar arasında harp başlayınca bundan yararlanarak Edirne geri alındı ve Balkan Harbi sona erdi. Birinci Dünya Harbi'nde Genel Karargâh'ta görevlendirildi ve geceli gündüzlü çalışarak seferberlik hazırlıklarını tamamladı. Sonra, Liman Von Sanders Paşa'nın komuta ettiği 1'nci Ordu Karargâhı'na atandı. Başkomutan Vekili Enver Paşa ve 1'nci Ordu Komutanı bu genç kurmaya çok güveniyor ve ona en önemli görevleri veriyorlardı. Bu sırada Balkan Harbi'nden aldığı iki yıl kıdemle 29 Kasım 1914'te yarbay oldu. Birinci Dünya Harbi'nden almış olduğu üç yıl kıdemle de 14 Aralık 1915'te rütbesi albaylığa yükseltildi ve Çanakkale'de bulunan 2'nci Ordu'nun Kurmay Başkanlığı'na atandı. 2'nci Ordu Doğu Cephesi'ne gittikten sonra bu ordunun 16'ncı Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'yı Diyarbakır'da ilk karşılayan Albay İsmet Bey oldu. Mustafa Kemal Paşa, 25 Kasım 1916'da 2'nci Ordu Komutanı Vekili olunca Albay İsmet Bey'in 4'ncü Kolordu Komutanlığı'na atanmasını teklif etti ve 12 Ocak 1917'de bu teklif gerçekleşti. İsmet Paşa'nın stratejik birliklere komutanlık dönemi de, 4'ncü Kolordu Komutanlığı'yla başladı. Albay İsmet Bey'in 1 Mayıs 1917'de 20'nci Kolordu Komutanlığı'na atanmasıyla, muharebe alanında sıkı bir kader ve işbirliği yapan ve vatan savunması için elele veren bu iki arkadaş geçici bir süre için ayrıldılar.

Arabistan cephesindeki kolordusuna katılan Albay İsmet Bey kısa bir süre sonra, 20 Haziran 1917'de 3'ncü Kolordu Komutanlığı'na atandı. 5 Temmuz 1917'de Mustafa Kemal Paşa'nın da 7'nci Ordu Komutanlığına atanmasıyla Suriye-Filistin cephesinde aynı kuruluşta buluşan bu iki arka-

Levent Şahverdi Arşivi

daş, 11 Ekim 1917 tarihine kadar birlikte çalıştılar. Bu tarihte Ordular Grubu Komutanı Falkenhein ile anlaşamayan Mustafa Kemal Paşa istifa ederek ayrıldı. 7 Ağustos 1917'de, 2'nci defa 7'nci Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa ile harekâtın en kritik döneminde tekrar buluştular ve Mustafa Kemal Paşa'nın tam zamanında vermiş olduğu çekilme kararını en az zayiatla uygulayarak birliklerini imhadan kurtardılar.

İsmet Bey rahatsızlanmıştı; tedavi için önce Halep'e oradan İstanbul'a gitti ve 24 Ekim 1918'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na atandı.

Birinci Dünya Harbi'ndeki başarılı çalışmaları nedeniyle, kendisine dört yıl sefer kıdemi verilmiş, onbir nişan ve madalya ile ödüllendirilmişti.

İstanbul'da bulunduğu sürece Mustafa Kemal Paşa ile önce Şişli'deki evinde, sık sık buluşup Kurtuluş Savaşı'nı tasarlamasına katıldı. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra da onunla sürekli irtibat halinde idiler. 8 Ocak 1920'de kendisini Ankara'ya davet etti. Orada uzun uzun görüştüler, plânlar yaptılar 3 Şubat'ta Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın çağırması üzerine İstanbul'a döndü.

İngilizlerin İstanbul'u işgali, Meclisi Mebusan'ın kapatılması, milletvekilleri ve bazı generallerin, subayların tutuklanıp Malta'ya gönderilmesi üzerine, 19 Mart 1920'de İstanbul'dan er kıyafetiyle ayrılarak çok zahmetli bir yolculuktan sonra 9 Nisan 1920'de tekrar Ankara'ya geldi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması hazırlıklarına katıldı. Bu sırada Yunanlılar, Batı Anadolu'da bütün cephelerde taarruza geçmişlerdi. Albay İsmet Bey, 23 Nisan 1920'de Edirne Milletvekili, 3 Mayıs 1920'de Genelkurmay Başkanı olmuştu. 10 Kasım 1920'de Genelkurmay Başkanı görevi saklı kalmak üzere Ordu Komutanı yetkisiyle, Batı Cephesi Kuzey Kesimi Komutanlığı'na atandı. 4 Mayıs 1921'de de Batı Cephesi Komutanı oldu.

İnönü'de millî kuvvetlerin en güçlüsünün başında bulunan Ethem Bey, düzenli ordunun ve bu arada İsmet Bey'in emrine girmek istemedi ve bilindiği gibi kendisine yöneltilen kuvvetler karşısında çekilerek kardeşleriyle birlikte Yunanlılara katıldılar. Batı Cephesi'ndeki bazı birliklerin asi Ethem'e karşı yöneltilmesinden yararlanan Yunanlılar, 6 Ocak 1921'de İnönü mevzîine taarruza geçerek Birinci İnönü Muharebesi'ni başlattılar. Birinci İnönü Muharebesi, Cephe Komutanı'nın aldığı önlemler sayesinde başarı ile sonuçlandı. Bu başarı üzerine Albay İsmet 1 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisince Generalliğe yükseltildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yenilginin acısını çıkartmak isteyen Yunanlılar kuvvetlerini toplayarak 23 Mart 1921'de bütün cephede taaruza geçtiler. Taarruzların sıklet merkezi yine İnönü mevzilerine yönelmişti. Fakat bu defa da yenilerek geri püskürtüldüler. İsmet Paşa, 1 Nisan 1921'de Metristepe'den Ankara'ya çektiği telgrafta özet olarak: "Düşman binlerce ölüsü ile doldurduğu muharebe meydanını muzaffer silâhlarımıza terk etmiştir" diyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa Ankara'dan, "Siz orada yalnız düşmanı değil, Türk milletinin makûs talihini de yendiniz" şeklindeki eşsiz kutlama mesajı ile cevap veriyordu.

O, İnönü zaferleriyle, Millî Hükûmetin içte ve dışta saygınlığını, ordunun kendine güvenini artırmıştır.

Yunanlılar, Türk ordusunun büyük kısmını güneyden kuşatıp imha etmek maksadıyla toplayabildiği büyük kuvvetlerle 10 Temmuz 1921'de Kütahya-Eskişehir genel hattında bulunan batı cephesi birliklerine taarruz ettiler. İsmet Paşa, Yunan Küçük Asya ordusunun karşısında kuvvetlerini ezdirmedi. O sırada cepheye gelmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri gereğince, birliklerini Eskişehir kuzey ve güneyinde topladı ve Sakarya Nehri'nin doğusuna çekmeyi başardı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde; Türk Silâhlı Kuvvetlerinin uygulamış olduğu stratejinin amacı, stratejik savunma yolu ile Yunanlıların savaşma güç ve azmini yavaş yavaş felce uğratmak ve bu sağlandıktan sonra Yunan Silâhlı Kuvvetleri üzerinde kesin sonuç almak üzere girişilecek taarruzun hazırlıklarına başlamaktı. Taktik bakımdan Sakarya Meydan Muharebesi 25 kilometre derinlikte yapılmış bir satıh muharebesidir.

Düşman, kuşatmayı başaramayınca yarmayı denemiş ve topladığı kuvvetlerle Çaldağı'nı ele geçirmişti. Cephe Komutanı İsmet Paşa, başkomutanın da direktifleriyle gerekli önlemleri alarak Yunan taarruzlarını durdurmuş ve topladığı ihtiyat birlikleriyle cephenin bütünlüğünü sağlamıştır.

Türk direnişi karşısında, Yunan Ordusu, 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilmiş ve Eskişehir-Afyon mevzilerine çekilmiştir. Ne yazık ki Cephe Komutanlığı emrinde güçlü çevik birliklerin bulunmayışı nedeniyle Yunan çekilmesi bozguna uğratılamadı. Sakarya Zaferi, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin içte ve dışta saygınlığını artırdı; Kars Antlaşması ve Ankara Anlaşması'nın yapılmasını sağladı. İsmet Paşa'ya Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki başarısı nedeniyle Büyük Millet Meclisi'nce takdirname ve Altın Muharebe İmtiyaz Madalyası verildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Taarruz, Afyonkarahisar güney cephesinde, düşmanın bir kısım tahkimli mevziîni ezip geçen bir harekâtla başladı.

Türk ordusu, hâkim bir arazide normal koşullarda yerleşmiş, tertiplenmiş ve tahkimatını yapmış olan Yunan ordusunu tam bir baskın taarruzuyla söküp atmış, onu ihtiyatlarını kullanmaya fırsat vermeden dağıtmış ve yenilgiye uğratmıştır. Bu arada süratle takibe geçilerek düşmanın daha gerilerdeki mevzilerde tutunarak direnmesine meydan verilmemiştir.

Büyük Taarruz, Türk İstiklâl Harbi'nin odak noktası ve düşmanın Türk yurdunun kutsal ocağında yok edildiği büyük bir askerî zaferdir.

Atatürk, onun için, "İsmet Paşa'nın, gerek Genelkurmay Başkanlığı'nda gerekse daha sonraki cephe komutanlığında gösterdiği varlık ve üstün çaba, kendisine görev verişteki yanılmazlığımı edimli olarak ortaya koymuş bulunduğu için millet karşısında, ordu karşısında ve tarih karşısında içim adamakıllı rahattır" diyordu.

İsmet Paşa, sadece bu harekâtın Cephe Komutanlığı ile kalmamış, Mudanya Konferans'ında Türk Heyeti Başkanı, Lozan Konferansı'nda Türk Baş Delegesi olarak Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nin siyasî yönden de güvencesini sağlamıştır.

İsmet Paşa, 31 Ağustos 1922'de Korgeneral, 30 Ağustos 1926'da da Orgeneral olmuş ve 30 Haziran 1927'de askerlikten emekliye ayrılmıştır.

İsmet Paşa, bütün rütbeleri düşman orduları karşısında kan ve ateş içinde elde etmiştir. Kahramanlığa verdiği anlam ise, savaşta gösterilen kahramanlıktan çok daha geniştir. Özgür düşünebilmek, gerçekleri dolambaçlı yollara sapmadan, yalana tenezzül etmeden söylemek de bu kavrama dahildir. 21 Kasım 1923'te Büyük Millet Meclisi İsmet Paşa'yı İstiklâl Madalyası'yla ödüllendirmiştir.

2. İsmet İnönü'nün Hükûmet Üyeliği ve Başbakanlık Dönemi

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı Lozan'da başlayacak barış görüşmelerine göndermeden önce, Dışişleri Bakanlığına getirdi ve İsmet Paşa, Lozan Konferansı'na bakan olarak katıldı.

İsmet Paşa, savaş meydanlarındaki imtihanların çok daha büyüğünü Lozan'da verdi. 500 yıllık bir İmparatorluk tasfiye ediliyordu. Kapitülâsyonlar vardı, borçlar vardı, savaş tazminatı, sınırların yeniden çizilmesi, bağımsız bir Türkiye'nin kurulması vardı. Bütün bu güç davalar, İsmet

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın sabrı, Mustafa Kemal Paşa'nın desteği ile bir bir çözüldü ve barış imza edildi.

Millet Meclisi'nin 2'nci dönem çalışmaları 11 Ağustos 1923'te başlamıştır. 14 Ağustos'ta yeni kabine kuruldu. Eski Başvekil Rauf Bey (Orbay), Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşa ile anlaşamadığı için, istifa etmişti. Yeni kabineyi Fethi (Okyar) Bey kurdu. İsmet Paşa bu kabinede Dışişleri Bakanlığı'nı muhafaza ediyordu. Meclis 23 Ağustos 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı.

28 Ekim gecesi, Mustafa Kemal Paşa, Çankaya'da bazı arkadaşları ile bir yemek sohbeti yaptıktan sonra, İsmet Paşa'yı alakoymuş ve kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası için gerekli tadili, İsmet Paşa'ya not ettirmiştir. Ertesi günü Meclis bu tasarıyı kabul etti.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, böylece kurulmuş oluyordu. Yeni devletin ilk Cumhurbaşkanlığı'na 29 Ekim 1923 saat 20.44'de Mustafa Kemal Paşa seçilmiş o da ilk kabineyi kurma görevini, Malatya Milletvekili İsmet Paşa'ya vermiştir. İsmet Paşa, küçük bir fasıladan sonra, sürekli olarak 12 yıl Atatürk'ün başvekilliğini yapmıştır. Bu dönem, inkılâpların birbiri ardına yapıldığı, Türk ekonomisinin temellerinin atıldığı Cumhuriyet'in yerleştiği, dünya devletleri ile geniş bir ilişki içerisine girildiği dönemdir.

3 Mart 1925'te Fethi Bey Hükûmeti düşmüş İsmet Paşa ikinci hükûmetini kurmuştu. Fethi Bey zamanında başlayan Şeyh Sait İsyanı Doğu ve Güneydoğu'da 14 ile yayılmıştı. İnönü Hükûmeti'nin ilk işi isyanı bastırmak oldu. Diyarbakır ve Elazığ'da çalışan İstiklâl Mahkemesi 27 Haziran 1925'de 29 kişiyi idama mahkûm eti. Gerçi isyan bastırıldı. Hatta Dersim gibi, Ağrı gibi geniş bölgeler tamamen boşaltılarak yasak bölge haline getirildi. Ama toprak tasarrufu ve onun koruyucu müessesesi olan şeyhlik, müritlik tasfiye edilemedi. Aşar vergisinin kaldırılması köylüyü biraz ferahlattı. Bu vergiyi hükûmet adına tahsil eden müteahhitlerin zulmü köylüyü çok bunaltmış ağalığın, eşraflığın besleyici gücü olmuştu. Kısa bir süre sonra büyük bir demiryolu siyasetini uygulayacak olan İsmet Paşa Hükûmeti için bütçesini aşar gelirinden mahrum bırakmak cüretli bir karardı.

29 Ekim 1929'da Amerika'da patlayıp, 1930'da bütün dünyayı saran büyük bunalım, Türkiye ekonomisini herhangi bir Batı ülkesini etkilediği boyutlarda sarsmamıştı ama siyasî ve ekonomik ilişkilerinden çoğunu bunalımın doğrudan etkisi altında bulunan ülkelerle kurmuş olan Türkiye, dolaylı olarak belli dar boğazlarla karşı karşıya kalmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

24 Kasım 1934'te Millet Meclisi, Gazi Mustafa Kemal'e özel bir kanunla Atatürk soyadını verdi. İki gün sonra (26 Kasım 1934'te) Atatürk, İnönü Muharebelerindeki yararlılıkları nedeniyle (İnönü) soyadıyla İsmet Paşa'yı onurlandırdı.

Atatürk, bilindiği gibi daha ziyade devletin izleyeceği genel politika ve meselelerle dil, tarih gibi kültür işleriyle uğraştı. Falih Rıfkı Atay, "Atatürk, büyük hareketler adamıdır. Teferruat ile didişmekten hoşlanmazdı. Yeni bir devlet kuruluyordu. Bunun binbir meselesi ile uğraşacak bir ehil yardımcı lâzımdı. İnönü, yeni devletin kuruluşunda ve hükûmet işlerinin yürütülmesinde belli başlı âmil olmuştur." diyor ve Atatürk'ün her fırsatta "Eğer Çankaya'da rahat edebiliyorsam, İsmet'in sayesindedir" dediğini ekliyordu. İsmet Paşa da, yaşamı boyunca çok değerli silâh arkadaşı ve Cumhurbaşkanını daima övgüyle yadetmiş, yolundan ayrılmamış, O'nun ilkelerinden asla taviz vermemişti.

İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılmasına, Atatürk'ün tutumunu, hükûmet tasarrufuna müdahale sayması neden olmuştur.

İnönü Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, Atatürk'le arkadaşlıkları sürmüş, hatta İnönü'ye stadyumda yapılan olağanüstü gösteriler kendisine aktarıldığında "pekâla yapmışlar, bunca sene Başbakanlık yapmış bir adamı alkışlamaktan doğal ne olabilir? Bu millet büyük farzettiklerine saygı göstermesini biliyor demektir" şeklinde görüşlerini bildirmişti.

O'nun yerini alan Celâl Bayar da, arada, İsmet İnönü lehine ve daima nazik bir mesafe muhafaza etmiştir.

Atatürk ve İnönü, gerek saltanatın ve gerekse halifeliğin kaldırılışında sadece işbirliği değil kader birliği de yaptılar, yani, İsmet Paşa'nın gerek bu ana kadar olan gelişmeler ve gerekse bundan sonraki olaylardaki rolünü bir başbakanın belli ve sınırlı vazifeleri içinde değerlendiremeyiz.

3. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Türk milleti, Atatürk'ü 10 Kasım 1938'de kaybedince, 11 Kasım'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, İnönü'yü Türk Devleti'nin 2'nci Cumhurbaşkanlığı'na seçti. İkinci Dünya Harbi'nin arifesi yaşanmaktaydı. İnönü, Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi'nin Genel Başkanı olarak çok partili parlâmenter sisteme dönmeyi tasarlıyordu. Nitekim bu düşüncesini, İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı bir sohbet konuşmasında açıkladı. Fakat İkinci Dünya Harbi başladığı için tasarladıklarını olduğu yerde bıraktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Altı yıl süren savaş sırasında İsmet İnönü, dış politikada da çok başarılı olduğunu ortaya koymuş, bütün dikkati, Türkiye'yi ateşe sokmamakta toplamıştı.

İnönü, içinde bulunulan koşulları çok iyi değerlendirmekte ve harbin ne olduğunu yakından tanımaktadır. Bu nedenle mantığı onun hem kendini, hem etrafındakileri gözü kapalı maceralardan kurtarmıştır. Soğukkanlılık ve mantık; İnönü'de hissiyet ve heyecana her zaman üstün gelmiştir.

1 Eylül 1939'da savaş Alman-Polonya harbi olarak başlayıp 1940'da Avrupa Harbi olarak gelişmiş 1941'de Dünya Harbi halini almıştır. Bu harpte Türkiye'nin halledilecek hiçbir davası yoktu. O, varlığının devamını düşünüyor ve bütünlüğünü korumak için gerekli önlemleri alıyordu.

Ama Türkiye'nin politik durumu onu hem bir Akdeniz, hem de Balkan Devleti olarak, dünyanın ihtilâflı alanları ve bu alanların meseleleri içinde bulunduruyordu.

Bir de Türkiye'nin giriştiği taahhütler vardı ki, onun bu harpte çatışmaların dışında kalmak gayretleri ve zaruretleri ile ciddi surette çelişiyor ve bu nedenlerle Türkiye için meseleler gittikçe çatallaşıyordu.

1940 yılına girerken Almanya-Sovyetler Birliği, henüz müttefiktiler. 1940 Martı'nda Moltof, Alman dostluğunu öven nutuklar veriyor, Hitlerde kendi usulünce bu dostluğun felsefesini yapıyordu. Hitler'e göre Almanya ile Rusya arasında ebedî sulhü sağlayacak olan bu pakt gerçi yapıldı ama onun ömrü, ancak 22 Haziran 1941'e kadar sürebildi ve bu tarihte Almanlar ile Sovyetler Birliği arasında, tarihin en kanlı hesaplaşması başladı.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya taarruzu ile başlayan İkinci Dünya Harbi öyle çabuk gelişiyordu ki harita üzerinde bile zorlukla izlenebiliyordu. Özellikle Fransa'nın bu kadar çabuk çökeceğini kimse beklemiyordu. Almanlar Birinci Dünya Harbi'nde yaptıkları gibi, bizi yanlarına almak için, Hitler'in başarısı gecikiyorsa, nedeni İnönü'dür diyor, harbe girseydik Ruslar'dan Bakü'yü, İngilizler'den Musul'u alacağımızı ve dünya egemenliğinde söz sahibi iki devletten biri olacağımızı söylüyorlardı.

Almanya'nın müttefiki olan İtalyanlar da istilâcı tutumlarını sürdürüyorlardı.

28 Ekim 1940'da İtalyanlar, Yunanistan'a saldırdılar. Bu durum bizi harbe girmeye mecbur kılabilirdi. Çünkü üçlü ittifakın 3'ncü maddesi ge-

Levent Şahverdi Arşivi

reğince İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a yardım etmesi halinde, Türkiye de harbe katılacaktı. Bu devletler 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdi. Nitekim bizim en kısa zamanda harbe katılmamazı istediler.

Türkiye, Balkan Paktı'nın üyesiydi. Bu pakt nedeniyle de Yunanistan'a taahhütleri vardı. Bu da harbe katılmamızı gerektiriyordu.

İnönü tarafsız olmasa da genel harp dışı kalarak, Atatürk'ün sağladığı ve çok kanlar pahasına elde edilen Türk bağımsızlığını korumak için, 18 Haziran 1941'de Almanlarla bir saldırmazlık paktı imzaladı. Bu pakt İngilizleri biraz şaşırttı. Ama Amerika'yı çok kızdırdı. Yardımı kestiler.

Almanlar, 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne taarruza geçti.

1942 yılında mihver cephesi, dünya üzerinde en geniş hadlerine varmıştı, fakat Alman gücünü Rus ovalarında yenen ilk büyük düşman Rusya'daki 1942 kışı oldu. -40 dereceye inen sürekli bir soğuk, Almanların alışık olmadığı sonsuz tipiler Alman ordusuna çok zayiat verdirdi ve yenilmelerine neden oldu.

Churchill (Vinston S. Çürçhil) Adana'da İnönü'ye, harbin Balkanlara intikali Almanları yenilgiye uğratacaktır diyor ve hem kara, hem hava harekâtı için yardımımızı, yani 1943 yılı sona ermeden harbe katılmamızı istiyordu.

İnönü, Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan emin olmadığını bildirdi ve ordu için geniş ölçüde silâh ve teçhizat istedi.

Tahran Konferansı'nın 28 Kasım 1943 günkü toplantısında Türkiye'nin durumu görüşülmüş ve İnönü Kahire'ye davet edilmişti.

1-6 Aralık 1943'te cereyan eden Kahire Konferansı'na İnönü, eşit taraflar arasında yapılan serbest münakaşa yoluyla konuları müzakere etmek koşulu ile katılmıştır. Kahire'de bir çok şeyler hallolunmuş, bir mesele kalmıştı. O da Türkiye'nin harbe girmesi idi. Şöyle çözümlendi. Türkiye'den gerektiği kadar hammadde ve malzeme alınacak, ancak Türkiye taarruza uğradığı takdirde harbe girecektir.

6 Haziran 1944'de müttefikler Batı Fransa'nın Normandiya sahillerine çıkarak ikinci cepheyi açtılar.

Almanlar gizli silâhlarını harekete geçirdiler. V.1 ve daha sonra V.2 pilotsuz uçakların İngiltere'ye akınları başladı. Ama artık çok geçti.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye 13 Ocak 1945'te Boğazları müttefik gemilerine açmak kararını verdi. 23 Ocak 1945'te, Almanya ve Japonya'ya harp ilân etti.

28 Nisan 1945'te Mussolini İtalya'da kendi vatandaşları tarafından kurşuna dizildi. 30 Nisan 1945'te Hitler intihar etti.

2 Mayıs'ta Berlin düştü. Almanya kayıtsız şartsız teslim oldu.

6 ağustos 1945'te ilk atom bombası Japonya'da Hiroşima şehrine atıldı. Bunu Nakazaki'ye atılan bomba takip ederek Japonya'da 14 Ağustos 1945'te teslim oldu.

Bu harpte öyle anlar olmuştur ki yalnız Türkiye'nin geleceği değil, bir aralık bütün kaderi, İnönü'nün tutumuna ve vereceği kararlara bağlı kalmıştır.

Örneğin, Türkiye'nin Almanya safında harbe girmesi, Almanları hızla Süveyş'e ve Basra Körfezi'ne indirip, Alman-Japon birleşmesini sağlayabildiği gibi, Kafkaslar üzerinden harekete geçip hem üzerine önemli Rus birliklerini çeker ve hem de Uzak Doğu'daki birliklerin Alman cephesine kaydırılmasını önleyebilirdi.

İkinci Dünya Harbi'nde hiçbir devlet başkanı İnönü'nünki kadar problemlerle dolu ve zaman zaman içinden çıkılmaz gibi görünen bunalımlar karşısında kalmamıştır. Kalanlar da kendisinin ve ülkesinin kaderini sonu belirsiz akıntılara kaptırmışlardır.

Dünya Harbi bitmişti. Fakat bu defa ülkenin toprak bütünlüğünü, milletin bağımsızlığını tehdit eden çok ciddi bir dış politika meselesi ile karşı karşıya bulunuyorduk. İsmet İnönü çok sıkıntılı günler geçiriyordu. Konuyu şöyle özetleyebiliriz:

Sovyetler Birliği, Türkiye ile 17 Aralık 1925'te yapılmış olan Dostluk Antlaşması'nı yenilemek için, Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya bırakılmasını ve boğazlarda üs verilmesini ileri sürüyordu. Bu istek, 17 Temmuz 1945'te başlayan Potsdam Konferansı'nın da konuları arasında yer almıştı. Konferans, bu isteklerin Türkiye'ye bildirilmesi husunda karar aldı. İsmet İnönü de: "Türkiye'nin bir karış toprağı bile vermeyeceğini, gerekirse şerefimizle öleceğimizi" ilân etti.

O sırada ABD Cumhurbaşkanı olan Truman'ın Türkiye'nin Amerika'nın müttefiki olduğunu münasip şekilde ihsas ettirmesi ve İnönü'nün kararlı tutumu Sovyetlerin bu isteklerinden vazgeçmelerini sağladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, 17 Ekim 1951'de dünyanın en büyük kollektif güvenlik sistemi olan "Kuzey Atlantik Paktı Teşkilâtı" (NATO) içinde yerini alarak güvenliğini sağladı.

İnönü, 1945 yılının 19 Mayıs'ında verdiği nutukta: "Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren varlıkları kalktıkça, memlekette siyaset ve fikir hayatında da demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir." dedi. Bu söz, Türkiye'de çok partili parlâmenter sistemin kurulması, demokratik bir yapı oluşturulmasına yol açtı.

1946 yılı başında, Celâl Bayar'ın Genel Başkanlığını yaptığı Demokrat Parti kuruldu. Aynı yıl içinde belediye ve milletvekili seçimlerinde çoğunluğu Halk Partisi kazanmış, fakat yönetim ile muhalefetin bu seçimlerde arası açılmıştı. İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi adıyla bilinen bir genelge yayınlayarak iktidarla muhalefeti uyuşturdu. Bazı kanunlar değiştirildi, yeni bir seçim kanunu çıkarıldı. 1950'de yapılan milletvekili seçimlerini Demokrat Parti kazandı.

4. İsmet İnönü, 1960 yılına kadar muhalefet lideri olarak çalıştı. 27 Mayıs 1960'da ordu idareye el koydu. Demokrat Parti iktidarı yargılandı. Kurucu Meclis seçildi ve yeni anayasa yapıldı. 27 Ekim 1961'de yeni seçimler yapılmış ve bu seçimlerde en çok milletvekilini Halk Partisi çıkardığı halde, tek başına iktidar olamamıştı. Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, kabineyi kurma görevini İnönü'ye verdi. İnönü, ardarda üç koalisyon kabinesi kurdu. Son kabinesi de Meclis'te düşürülünce, tekrar muhalefet liderliğine döndü. Ancak, başbakanlığı sırasında ortaya çıkan 22 Şubat ve 21 Mayıs ayaklanmalarını cesaretle bastırması önemli bir hizmetti. Plânlı ekonominin başlatılması onun başbakanlığı dönemine rastlar.

Genel Sekreter'le ihtilâfa düşmesi üzerine, toplanan fevkalâde kurultayda genel başkanlıktan ayrıldı. Daha sonra eski cumhurbaşkanlarına tanınan senatörlük hakkını kullanarak senatoya girdi ve meclis çalışmalarını sade bir parlâmenter gibi sürdürdü. 25 Aralık 1973 tarihindeki ölümü, bütün yurtta ve dünyada yankılar yapmıştır.

Sonuç:

İsmet İnönü'nün yaşamı, bir dönemin koşullarını, olaylarını kapsar. Âdeta bir devrin akışıdır. O, yakın tarihimizin harpler, ihtilâller, dış ülkelerle hesaplaşmalar, çeşitli ıslahat ve inkılâp hareketleri ve tek partili rejimden yeni bir düzene geçiş ve bu geçişin tüm sarsıntıları, bu olayların bütün problemleri içindedir.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönü yaşamının birinci bölümünde asker, sonraları hem asker, hem diplomat, yaşamının ikinci bölümünde ise Devlet Adamı'dır; kâh hükûmet, kâh devlet başkanı olarak ülkenin kaderini tayin eden kişi veya bu kişilerden biridir.

Onun bir asker, bir lider olarak prensibi şudur: "Harpler ve mücadeleler, önce komutanın, liderin kafasında kaybedilmemelidir. Yoksa muharebe meydanlarında, mücadele alanlarında, her şey kaybedilebilir. Fakat eğer komutan veya lider mücadeleyi kendi kafasında kaybetmemişse, muharebe kaybedilmiş değildir."

İsmet İnönü bu prensibini yaşamı boyunca uygulamış ve genellikle de zaferi kazanmıştır.

Asker olarak, en elverişsiz koşullarda muharebeleri nasıl kazanmışsa, Cumhurbaşkanı olarak da en güçlü devletlerin zıt istek ve baskılarına göğüs germiş, ülkesini 30 milyon insanın hayatına mal olan İkinci Dünya Harbi dışında tutmayı başarmış ve harbin sonunda bir sürpriz olarak karşısına çıkan Sovyetler Birliği'nin toprak bütünlüğümüzü, bağımsızlığımızı tehdit eden isteklerini kesinlikle reddetmiştir.

Demokrasiden vazgeçen kapalı bir sisteme asla müsaade etmeyeceğini bildiren kararlı tutumu ile iki ihtilâl teşebbüsünü kısa sürede bastırmıştır.

İsmet İnönü'nün şan ve şeref dolu yaşamı 25 Aralık 1973'de sona ermiş, yakın arkadaşı ve Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Anıtkabiri'ndeki yerini almıştır. Ruhları şadolsun.

Not: Yazarın Gnkur. ATASE Bşk.lığınca yayınlanan, Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri serisinden "İsmet İnönü" adlı eserinden (Ankara, Gnkur. Basımevi, 1987)

Levent Şahverdi Arşivi

TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ VE UYGULANIŞI

MEHMET KAYIRAN

GİRİŞ

Türk ulusu, 1071'den sonra Anadolu'yu "Türk anavatanı" yapmıştır. Batılı devletler, bu tarihten sonra, Türk ulusu ve Türk anavatanı gerçeğini görmezlikten gelip; Türkleri bir gün Doğu'ya sürebiliriz hayalini kurmuşlardır. Bizans'ın yenilgisi, yok oluşu, Batı'yı telaşlandırmıştır. Batı, Türkler'e karşı "Haçlı Seferleri" düzenlemiş, yenilgileri ile sonuçlanan bu seferlerden sonra, Türklerin kurduğu Osmanlı İmparatorluğu'na boyun eğmiştir.

Batı'nın Türkleri Doğu'ya "geldikleri yere" sürme hayalleri; Osmanlı İmparatorluğu çeşitli nedenlerle zayıflayınca tekrar canlanmıştır. Batı ile büyük devletleri, Türk ulusu ve onun tarihî anavatanı gerçeğini göremeyip, "hasta adam" adını verdikleri Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldıracak plânlar hazırlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, özellikle XIX yüzyıldan başlayarak; Hıristiyan Batı'nın Türkler'i Yakın Doğu'dan "bir gün Dogu'ya sürülecek barbarlar ordusu olarak görme inatlarında direnmelerini kolaylaştırmıştır".[1]

Osmanlı İmparatorluğu, bazı iç ve dış etkenlerin sonucunda 18. yüzyıldan itibaren hızlı bir biçimde gerilemeye başladı. Rusya ile Avusturya'nın devamlı saldırıları askerî başarısızlıkla ve önemli toprakların elden çıkmasıyla sonuçlanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu teşkilât yapısının gittikçe bozulması, bilim ve teknikteki gelişmelerin takip edilemeyişi, Batı'daki siyasî, askerî ve ekonomik gelişmelerin bilinemeyişi gerilemenin temel etkenleri sayılmaktadır.

Osmanlı İmparatorulğu'nun 19. yüzyıldan itibaren parçalanması iç etkenlerin yanında, iki temel dış etkene bağlanabilmektedir. Bunlardan birincisi; Batı'lı devletlerin ve özellikle de, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve yıkma siyaseti, ikincisi ise; 19. yüzyıl boyunca gelişen

[1] Mustafa Akdağ, "30 Ağustos Zaferi'nin Millet-Toplum Hayatımızdaki Yeri", *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan,* İst., 1972., s.38-49.

Levent Şahverdi Arşivi

milliyetçilik akımıydı. Milliyetçilik akımının alt yapısını ise, Fransız İhtilâli'nin ortaya attığı düşünceler oluşturuyordu.[2]

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve Avrupa devletlerinin sömürgeler kurmak istemeleri yüzünden birbirlerine düşmeleri, Osmanlı toprakları üzerinde pazarlıklara başlamalarına neden oldu. Batı'lı büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğu içinde bir Türk ulusu ve onun üzerinde 900 yıl yaşadığı bir de anavatanı olduğu gerçeğini hiç hesaba katmadan görüşmeler yapıyorlar, kongreler düzenleyerek "hasta adam"ın mirasını paylaşmaya çalışıyorlardı.[3]

1878 Tarihinde, Berlin'de toplanan kongre, Avrupa'lı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun daha fazla yaşatılmasının gereksizliği konusunda anlaştıklarını belgeledi.[4]

İmparatorluğu kurtarmak için başlatılan ıslahat hareketleri, Tanzimat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet de İmparatorluğu kurtaramadı. 1909'dan sonra, Osmanlıcılık, İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımlarının çatışması içte bunalımlara ve anarşiye neden oluyordu. Trablusgarp ve Balkan Savaşları büyük toprak parçalarının kaybı ile sonuçlandı. İktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki de, diktatörlük yönetimini kurmaya yöneldi. İttihat ve Terakki'nin üç güçlü adamı Enver, Talât ve Cemal Paşalar, 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'na; sömürgecilik yüzünden iki kampa ayrılan ve bu iki gruptan birinin liderliğini yapan Almanya'nın yanında Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa soktular. İttihat ve Terakki liderlerinin yitirilen toprakları geri alabilir miyiz düşüncesi ve diğer bazı nedenlerden dolayı "14 Kasım 1914" de İtilâf Devletleri'ne cihat ilân edilerek savaşa girildi. Bu savaştan ağır kayıplarla ve yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile kayıtsız şartsız teslim oluyor ve tarihe "intikâl" ediyordu.[5]

Atatürk, Büyük Zafer'in kazanılmasından sonra İzmir'de yaptığı bir konuşmada, Batı'nın izlediği politikayı ve sonucunu şu sözleriyle en veciz bir şekilde anlatıyordu:

> "*...Biliyoruz ki, garp âlemi, Osmanlı Devleti'ni yıkmak için ortaya Şark Meselesi namıyla bir mesele çıkarmıştı. Garp öyle zannediyordu ki, Os-*

[2] Fahir Armaoğlu, *Siyasî Tarihi 1789-1960,* Ank., 1964, s.96.

[3] Akdağ, *a.g.m.,* s.38-49.

[4] Nejat Kaymaz, "Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Götüren Nedenler", *Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan,* İst., 1972, s.221.

[5] *A.g.m.,* s.221.

Levent Şahverdi Arşivi

manlı Devleti'ni yıkmakla onu vücuda getiren unsur-u asliyi de yıkacaktı. Gerçi muvaffak oldu. Fakat ikincisinde olamadı ve olamayacaktır...".[6]

Yüz yıldan beri süren "Doğu Sorunu"nun çözümü, "Avrupa'nın Hasta Adamı'nın mirasının paylaşılması ile Türk ulusunun dünya tarihindeki varlığına son verilmek isteniyordu. Savaş içinde yaptıkları gizli antlaşmalarla, Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmayı kararlaştırmışlardı. Rusya'da ihtilâl çıkınca, gizli antlaşmaların önemi kalmadı. Savaştan sonra ise, Türk ulusunun geleceğini belirleyebilme gücünü İngiltere yalnız kendisinde görüyor ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'a veriyordu. 18. yüzyıldan beri, "Megali İdea" hayalini kuran Yunanistan, İngiltere'nin destek ve teşviki ile "Türk vatanı" Anadolu'ya asker çıkarıyordu.[7] Yunanistan, "Megali İdea"nın altıncı ve yedinci maddelerini gerçekleştireceğini sanıyordu.[8]

İngiltere, ayrıca Doğu'da bir Ermenistan ve Kürdistan devleti kurmak istiyordu. Türk'ün "öz yurdu" Anadolu'nun geri kalan yerlerini de İngiltere, Fransa ve İtalya aralarında paylaşıyordu. Tüm kaynaklarına el koyarak, Türk ulusunu da esaret altında yaşatmak istiyorlardı.[9]

Ulusal egemenlik esasına dayanan ve tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak düşüncesiyle Samsun'a giden Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gönderdiği raporda, Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgalini şöyle protesto ediyordu[10]:

"Türklüğün ecnebi idaresine tahammülü yoktur. ...Millet tek vücut olup millî egemenlik esasını ve Türklük duygusunu hedef alarak gereğini yapacaktır."

Türk vatanını sömürgeci güçlerden ve yabancı istilâsından kurtarmak amacıyla başlatılan "Bağımsızlık Savaşı"nın ne koşullar altında verildiğini,

[6] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c.II, Ank., Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959, s.89.

[7] *Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea,* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Yay., Ankara, 1985, s.78-79.

[8] "Megali İdea"nın Maddeleri için bkz.: *a.g.e.,* s.78-79. "Megali İdea'nın Altıncı Maddesi: Batı Anadolu'nun Yunanistan'a İlhâkı", Yedinci Maddesi: "Pontus Rum Devleti"nin kurulması hakkındadır.

[9] Bu konuda geniş bilgi için bkz.: *Türkiye Dış Politikasında 50. yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), Dışişleri Bakanlığı* Yay., Ank. 1973, s.1-26.

[10] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921),*c.I, Ankara, 1959, s.49.

Levent Şahverdi Arşivi

adım adım zafere nasıl ulaşıldığını bilmek ve araştırmak kuşkusuz ki, çok önemlidir. İncelemeye çalışacağımız *"Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı"* araştırılmadan, "Millî Mücadele"nin nasıl gerçekleştirildiği konusu yeterince bilinemeyecek dolayısıyla da; anlam ve önemi tam olarak kavranamayacaktır. Konuyu incelemeye beni yönelten diğer bir neden de, Tekâlif-i Milliye Emirlerini ve uygulanışını araştıran incelemelerin pek az oluşudur.

I TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİNİN DOĞUŞU

I. 1 Millî Mücadele'nin Başlaması

"Bağımsızlık Savaşı'nın önderi Mustafa Kemal Paşa, Söylev'in ilk sayfalarında ulusun içinde bulunduğu durumu anlattıktan sonra, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğü ve Samsun'a ayak basar basmaz adım adım uygulamaya koyduğu "en doğru kararı" da şöyle açıklamıştır[11]:

> *"...Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı, o da hâkimiyet-i milliyeye müstenit kayıtsız şartsız yeni bir Türk Devleti kurmak..."*

Mustafa Kemal Paşa, ulusun bağımsızlık ve ulsal egemenlik savaşının esaslarını "Amasya Tamimi" ile ilân etti. Ulusu ve orduyu işgalcilere ve işbirlikcilerine karşı direnişe çağırdı.[12]

> *"Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir. Hükûmet-i merkeziyemiz İtilâf Devletlerinin tesir ve murakabesi altında mahzur bulunduğundan deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir bu hâl milletimizi mâdum tanıttırıyor. Milletin istiklâlini gene milletin azm-ü kararı kurtaracaktır..."*

Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanarak, ulusal bilinç yaratıldı, örgütlenme gerçekleştirildi. "Misak-ı Millî" ilkeleri belirlendi. Düzenli bir ordu kuruluncaya kadar da "Kuva-yı Milliye" ile büyük bir mücadele örneği verildi.[13]

"Milliyetçi inandırma ve baskının bir sonucu olarak", 12 Ocak 1920'de toplanan "Osmanlı Meclis-i Mebusanı" Erzurum ve Sivas bildirisine dayanan, toprak bütünlüğü ile millî bağımsızlık hakkındaki temel ilkeleri ifade eden "Misak-ı Millî'yi" kabul etti. Bunun üzerine İtilâf Devlet-

[11] Mustafa Kemal Atatürk, *NUTUK,* Birinci Elli Bin, Ankara, 1927, s.9.

[12] *NUTUK,* c.III, Vesikalar; Vesika 26, s.16-17.

[13] Bkz.: Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu; Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi,* İstanbul, 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

leri İstanbul'u resmen işgal ettiler. İçlerinde Rauf Bey'in de bulunduğu, Anadolu'daki milliyetçi hareketi destekleyen milletvekilleri ile İstanbul'dan Anadolu'ya geçemeyen milleyetçi aydınlar İngilizlerce tutklandı, bir kısmı da sürgüne gönderildi.[14]

Ankara'yı ulusalcıların merkezi yapan Mustafa Kemal Paşa, ulusun meşru iradesini ve ulusal egemenlik ilkesini gerçekleştirecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni topladı. Böylece, "Millî Mücadele" yolunda büyük bir adım daha atılmış oluyordu.[15]

Büyük Millet Meclisi, bir yandan ülke savunması için uğraşıyor, öte yandan, işgalciler ve işbirlikçilerinin çıkardığı isyanları bastırarak ulusal birlik ve beraberliği sağlamaya çalışıyordu.[16] Doğu Anadolu'da Kazım Karabekir Paşa'nın Ermeniler'e karşı kazandığı zafer Büyük Millet Meclisi'nin de ilk başarısıydı. Güney'de Fransızlar'a karşı Türk halkının verdiği mücadele de eşsiz bir yurtseverlik örneğiydi. Batı'da Kuva-yı Milliye ile Yunanlılar'ın ilerlemesi durdurulmaya çalışıldı. B.M.M., Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ile düzenli bir "millî ordu" kurarak, I. ve II. İnönü Savaşları ile Yunan Ordusu'nun ilerlemesini durdurdu. B.M.M.'si Sovyetler Birliği ile Moskova Antlaşması'nı imzalayarak, dış ilişkilerde de başarılar kazanıyordu. 21 Şubat - 12 Mart 1921'de tekrar saldırıya geçen Yunanlılar 6-7 Nisan gecesi kesin olarak geri çekilmek zorunda bırakılmıştı. Kaçan düşman, insan ve malzeme yetersizliği nedeniyle izlenememiştir.[17]

I. 2. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan Seçilmesi

Yunanistan'da 1920 Kasımında yapılan seçimleri kaybeden Venizelos iktidardan uzaklaştırılmıştı. Kral Konstantin ve yeni hükûmeti daha gerici ve romantik görüşlere sahipti. Kral Konstantin, 13 Haziran 1921'de Yunan Ordusunu yeni bir saldırıya hazırlamak için İzmir'e geldi. Amacı, "Millî Mücadele"nin Merkezi Ankara'yı ele geçirmekti. Konstantin'in İzmir'de karaya çıkarken limanı değil de, yüzyıllarca önce Haçlıların çıktığı yeri seçmesi Bizans'ın yeniden ihyası hayallerinin yanında Shaw'ın da be-

[14] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1973, s.250-251.

[15] Lewis, *a.g.e.,* s.251.

[16] Kurtuluş, Savaşı Sırasında Çıkarılan İsyanlar İçin Bkz.: *Türk İstiklâl Harbi VI nci cilt; İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1920),* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1974.

[17] Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* c.II, İstanbul, 1983, s.426 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

lirttiği gibi, "Venizelos'tan daha gerici ve romantik" olduğunu belgeliyordu.[18]

10 Temmuz 1921'de yeni bir Yunan taarruzu başladı. Atatürk'ün de bilirttiği gibi, Yunan Ordusu üstün ve birliklerimizin hareket kabiliyeti eksik olmakla beraber, bazı hatalar da yapılınca, "Kütahya-Eskişehir Muharebesi" başarısızlıkla sonuçlandı. 18 Temmuz 1921 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa, Türk Ordusu'na Sakarya'nın doğusuna çekilme emrini verdi. 19 Temmuz sabahı Türk Süvarileri Eskişehir'den ayrıldı, 20 Temmuz günü de Eskişehir Yunanlılarca işgal edildi.[19]

"Eskişehir-Kütahya Muharebesi"nde uğranılan başarısızlık ve ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi içte ve dışta değişik tepkilere yol açtı. Mustafa Kemal Paşa'nın "Başkumandan" seçilmesi ile sonuçlanan bu gelişmeleri biraz daha yakından inceleyelim:

Olasılığı çok önceden düşünen ve ona göre önlemler alan Mustafa Kemal Paşa, Türk Ordusu'na Sakarya'nın doğusuna çekilme emrini verdiği tarihten tam bir yıl on gün önce 8 Temmuz 1920'de T.B.M.M.'de yaptığı bir konuşmasında şöyle diyordu[20]:

> *"...Milletin, devletin istiklâlini muhafaza etmek. Bunun için de namus ve şeref tamamen mündemiç olacaktır. Müstakil olarak milletimizin muayyen hudutlar dahilindeki tamamiyetini muhafaza etmektir. Bunun için muharebe ediyoruz. Efendiler; memleketimizin ellide biri değil, heyet-i umumiyesi tahrip edilse, heyet-i umumiyesi ateşler içinde bırakılsa, biz bu toprakların üstünde bir tepeye çıkacağız ve oradan müdafaa ile meşgul olacağız..."*

Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz 1921 günü Karacahisar Köyü'ndeki karargâhından İsmet Paşa'ya özetle şu direktifi verdi:

> *"Ordu Sakarya doğusuna çekilmelidir. Bunun kamuoyunda yaratacağı sarsıntıyı kazanılacak başarı ile giderebiliriz. Biz askerliğin gereğini yapalım. Diğer sakıncalara dayanırız. İşte bu direktif Sakarya Savaşı'nın anahtarıdır"*[21]

[18] Shaw, *a.g.e.*, s.427.

[19] Fahri Belen: *Türk Kurtuluş Savaşı, Askerî, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle,* Ankara, 1983, s.223 vd.

[20] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c.I, T.İ.T.E. Yay., Ankara, 1961, s.81.

[21] Belen, *a.g.e.*, s.334.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan Ordusu'nun Eskişehir'i işgali ve Ankara'ya doğru yürümesi, Türk Ordusu'nun da Sakarya'nın doğusuna çekilmesi tüm yurtta büyük bir üzüntü yarattı. Meclis'in güvenlik gerekçesiyle Kayseri'ye taşınması konusu Ankara halkı ve Meclis'te büyük bir heyecan yarattı. Ankara halkı ve T.B.M.M.'de bu konu ile ilgili durumu ve gelişmeleri de şöyle özetlemek mümkündür:

Damar Arıkoğlu, Ankara halkının heyecanını şu şekilde anlatır.[22]

> *"Meclis'in Kayseri'ye nakli havadisi Ankara'lıları müthiş telâşa düşürdü. ...Müftü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Memleketin ileri gelen eşrafı toplu bir halde Mustafa Kemal'i ziyarete geldiler. Dikkat ettim zavallıların hali pek perişandı. Hemen hepsinin gözleri yaşlı idi. Diyorlardı ki; Ankara'yı terkedip bizi Yunanlıların eline bırakmayın, para isterseniz bütün nakdimiz, servetimiz sizindir, can isterseniz bütün eli silâh tutanlarımız emrinizdeyiz."*

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de heyecanlı görüşmeler yapılıyordu. Milletvekilleri önce yenilginin sorumlusunun cezalandırılmasını istediler, sorumluluğu Fevzi Paşa üzerine alınca; alınması gerekli önlemler üzerinde tartışmalar başladı. Meclis'in Ankara'dan taşınması konusunda 23 Temmuz 1921'de, Erzurum Milletvekili Durak Bey şöyle diyordu[23]:

> *"...Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklâl bekçisidir. Nerede canı isterse orada harbini yapar. İkinci meseleye gelince Büyük Millet Meclisi buradan gitmemelidir. Yalnız hükûmet bir program çizmeli ve bize söylemeli. Halkı serbest bırakmalı, aileleri serbest bırakmalı, ne varsa hepsi gitsin, biz bugün burada öleceğiz. Tam o gün gelmiştir. Büyük Millet Meclisi azaları birer tüfek alsınlar, burada top patlayıncaya kadar burada kalsın. Meclis'in buradan gitmesi milletin kuvve-i maneviyesini kırar. İki yüz kadar adam çok bir şeydir... Kanımızı, canımızı feda etmek için geldik... Biz bu kürsüyü bekliyouz... Ankara'yı bekliyoruz. ...Millete biz heyecan vermeyelim, metin olalım, ölürsek ölürüz. Yedi senenin içinde milyonlarca insan telef ettik, biz o milyonlarla insanlardan büyük değiliz. Biz de feda olalım."*

T.B.M.M.'de yapılan görüşmelerde, ordunun sayıca azlığından, silâh araç-gereci eksikliklerinden de sıkca söz ediliyordu. 2 Ağustos 1921'de ya-

[22] Damar Arıkoğlu, *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul, 1961, s.237.

[23] *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, c.2, (17 Mart 1337-25 Şubat 1337), Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1980, s.103.

Levent Şahverdi Arşivi

pılan gizli oturumda, İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey'in şu sözleri anlamlıdır:[24]

> *"...Ordunun ihtiyaçlarından birisi de kumandanların ifadesine nazaran yiyeceği, içeceği yok. Ordu ricat ettiği zaman kâfi derecede erzakını alamamış. ...Bir kaç nefere tesadüf ettim. Onlarla görüştüm. ...Biz düşmanı yenmeye geldik. Zararı yok biraz da aç döğüşürüz dediler. ...Yalınayak bir nefer yanıma geldi. Heyetle ben neferin önünde yere bakmaya mecbur olduk ve sıkıldık. Burada haykırarak istemediğime utandım."*

3, 4, 5 Ağustos 1921 tarihli Meclis toplantılarında, askerî durum, maliye ve "Başkumandanlık İhdası" görüşüldü, tartışıldı. Gizli ve açık olarak yapılan bu görüşmeler, o günlerde ülkemizin içinde bulunduğu durumunu anlatan en önemli belgelerdir.[25]

B.M.M. bu güç şartlar altında tek kurtuluş çaresi olarak; Mustafa Kemal Paşa'nın "Başkumandan" olarak ordunun başına geçmesine, B.M.M.'nin yasama, yürütme ve yargı yetkisinin tek bir elde toplanarak ulusun tüm maddî ve manevî gücünü ordunun hizmetine sunmaya karar verdi.[26]

Sinop Mebusu Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının verdikleri "T.B.M.M. Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine" dair kanun teklifi 15 Ağustos 1921'de, oturuma katılan 184 mebusun oy birliği ile kabul edildi.

Aynı gün "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi" İsmet Paşa'nın Batı Cephesi'ndeki görevi nedeniyle istifası üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği yasa önerisi kabul edildi ve (5 Ağustos 1921) "Müdafaa-i Milliye Vekili" Fevzi Paşa "Erkan-ı Harbiye Reisliği"ne (184 Mebusun 183 oyu ile), "Dahiliye Vekili" Refet Paşa da, (oylamaya katılan 175 mebusun 165'inin oyu ile), "Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne seçildi.[27]

Başkomutan seçilen Mustafa Kemal Paşa, bu tarihten sonra, "Büyük Zafer" kazanılıncaya kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini, ordunun gücünü artırmak amacıyla kullandı. "Başkumandanlık Kanunu"

[24] T.B.M.M. *Gizli Celse Zabıtları*, c.2, s.143.

[25] Bkz.: T.B.M.M. *Gizli Celse Zabıtları*, c.2 ve *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.12, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1958, s.5-19.

[26] T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, c.12, s.18. Başkomutanın görev ve yetkilerini belirten yasa metni için Bkz.: *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.12, s.18.

[27] Bkz.: *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.12, s.20-21.

Levent Şahverdi Arşivi

üç aylık sürenin dolması ile; 31 Ekim 1921'de birinci, 4 Şubat 1922'de ikinci ve 6 Mayıs 1922'de üçüncü kez uzatıldı. Özellikle 6 Mayıs 1922 tarihindeki uzatma kararının alınması sırasında sert tartışmalar yapıldı. Uzatma kararlarının alınması sırasında yapılan sert tartışmaların asıl nedenini; Meclis'in "millî iradeyi" devretmeme düşüncesinden ziyade, bazı Milletvekillerinin Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kişisel düşünce ve tutumları teşkil ediyordu. Başkomutanlığın Meclis'in özüne ait olduğunu, bu nedenle; "Başkumandan Vekili" denmesinin doğru olacağını, Meclis'in yetkilerinin bir kişi tarafından kullanılmasının söz konusu olamayacağını ileri süren Milletvekillerinin tutmuna karşı; Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Ağustos 1921'de Meclis Başkanlığına verdiği önerge O'nun ulus egemenliği ilkesine verdiği önemi yansıtması bakımından da anlamlıdır.[28]

> *Meclis'in muhterem üyelerinin genel olarak beliren arzu ve dilekleri üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen üzerime almaktan doğacak yararları olabildiği kadar çabuk sağlayabilmek ve ordunun maddî gücünü en kısa zamanda artırmak ve en yüksek seviyeye ulaştırmak ve sevk ve idaresini bir kat daha kuvvetlendirmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu yetkileri fiilen kullanmak şartıyla üzerime alıyorum. Ömrüm boyunca, millî hâkimiyetin en sadık bir kulu olduğumu, milletin gözünde bir defa daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim."*

Sonunda, B.M.M.'si, Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutanlık yetkisi veren kanunu kabul etti. Kanun Başkomutana, üç ay süreyle Meclis'in tüm yetkilerini devrediyordu. Bu kanunla, mevcut "İstiklâl Mahkemeleri" Mustafa Kemal Paşa'ya doğrudan bağlanıyor, yeni mahkemelerin kurulması yetkisi de Başkomutan'a veriliyordu. Mustafa Kemal Paşa da Meclis'in kanun yapma yetkisini kullanarak 7-8 Ağustos 1921 tarihinde, Milletin maddî ve manevî tüm olanaklarını yurt savunmasına sunuyordu.

[28] *Nutuk,* s.379.; Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan seçilmesi ve görev süresinin uzatılması konusunda daha geniş bilgisi için Bkz.: *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c.2-4: T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* c.12 vd.; İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı,* Eskişehir, 1985, s.135-142. ve Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,* Ankara, 1976, s.88-93. Başkumandanlık süresinin 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasına dair T.B.M.M.'de yapılan tartışmalar için özellikle Bkz.: *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,* c.3, s.310-329.

Levent Şahverdi Arşivi

Başkomutan seçilen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e teşekkür etti ve Milletvekillerinin "maneviyatını" şu konuşmasıyla yükseltti: [29]

> *Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları inayet-i süphaniye ile behemehal mağlûp edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada bu itmînân-ı tammımı Heyet-i Celilenize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilân ederim..."*

Başkomutan, ulusa ve orduya yayınladığı beyanname ile de, "maneviyatı" yükseltti ve ulusu topyekin savaşa hazırladı. [30]

> *Yunan Ordusu yıpratıldı. Ordumuz asıl cevherinden bir şey kayıp etmeyerek bugünkü durumu aldı. Düşman kaynaklarından uzaklaştığı halde karşımızdadır. ...Bu vazifeyi veren Meclisin, Milletin kesin iradesi hareketimin mihrakını teşkil edecektir. Bu irade ile düşmanı anayurdun harem-i ismetinde boğarak kurtuluşa ve istiklâle kavuşacağız, bunun için de gereken her şey yapılacaktır. Tevfik Allah'tandır."*

I. 3 Başkomutan ve Topyekûn Savaş Stratejisi

Başkomutanlığı fiilî olarak üzerine alan Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak; Başkomutanlığı ilgilendiren işlerin uyumlu ve hızlı bir biçimde yürümesini sağlayacak olan "Başkumandanlık Bürosunu" kurdu. [31]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde uygulamaya koyduğu "Tekâlif-i Milliye Emirleri" ile dünyada ilk kez, "topyekûn savaşı" başlattı. Savaş stratejisinde büyük bir "inkılâp" sayılan "topyekûn savaş" uygulamasında ilk büyük adım; "Tekâlif-i Milliye Emirleri" ile atıldı.

Mustafa Kemal Paşa, topyekûn savaşı Söylev'de şöyle tanımlayacaktı. [32]

> *"Millet fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes silâhla vuruşan savaşçı gibi kendini vazi-*

[29] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* c.12, s.19.

[30] Fahri Belen, a.g.e., s.342.

[31] "Başkumandanlıkda Millî Savunma Bakanlığı'nın komuta ilişkilerini yeniden düzenleyen bir emirle" 13 Eylül 1921 tarihinde Başkomutanlık Sekreterliği kaldırıldı. Bu tarihten sonra Başkomutan, adı geçen bakanlıklarla doğrudan görüşerek, çalışmalarını sürdürecekti. Bkz.: *Harp Tarihi Belgeler Dergisi,* (Eylül 1976), Sayı: 75, s.25, (Belge No:1623).

[32] *Nutuk,* s.382., Daha geniş bilgi için bkz.: Fahri Belen, *a.g.e.,* s.343 ve Muzaffer Özsoy, "Askerlik Bilimi ve Stratejisi Açısından Atatürk" *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,* İstanbul, 1983, s.101-130.

Levent Şahverdi Arşivi

feli sayarak bütün varlığını yalnız mücadeleye verecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını yalnız vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve müsamaha gösteren milletler savaş ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar."

II TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ VE KAPSAMI

II. 1 Tekâlif-i Milliye Emirleri[33]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "Başkomutanlık Kanunu" hükümlerinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak 7-8 Ağustos 1921'de[34] aşağıdaki emirleri yayınladı. Dünyada ilk kez, bu emirlerle topyekûn savaşa girildi. Ulus maddî manevî bütün varlığı ile ordusunun yanında yer alıyordu.

On ayrı konuyu kapsayan Tekâlif-i Milliye Emirleri şunlardır:

1 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Her kazada birer "Tekâlif-i Milliye Komisyonu" kuruldu. Bu komisyonların çalışmaları sonunda topladıkları malzemenin ordunun çeşitli kısımlarına dağıtım şekli düzenlendi.

2 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Ülkede her aile birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp "Tekâlif-i Milliye Komisyonu"na teslim edecekti.

3 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırlık bez, Amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her cins kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa (ince meşin), taban astarlığı, sarı ve siyah meşin,sahtiyen, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tek çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal,mıh, yem torbası, yular, belleme, kolon, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, parası sonradan ödenmek üzere el konuldu.

4 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sa-

[33] Tekâlif-i Milliye Emirleri için bkz.: *Nutuk,* s.321-322; Cemal Kutay, "Büyük Zaferin Yapısında Tekâlif-i Milliye", *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan,* s.244-254., *Türk İstiklâl Harbi, VII nci Cilt, İdari Faaliyetler* (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, s.357-365.

[34] Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin verildiği tarih, Gotthard Jaeschke'nin *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* c.I, Ankara, 1970., s.158'de 6 Ağustos olarak yer almakta ise de, gönderme yaptığı kaynaklar dahil; Emirlerin verildiği tarih; 7-8 Ağustos 1921'dir.

Levent Sahverdi Arşivi

bun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum, stoklarından yüzde kırkına parası sonradan ödenmek üzere el konuldu.

5 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî nakliyat yapılması emredildi.

6 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konuldu.

7 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Halkın elinde bulunan savaşta lüzumlu bütün silâh ve cephanenin üç gün içinde teslim edilmesi emredildi.

8 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Benzin, vakum, gres, makina, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar cinsinden malzeme, asit sülfirik stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konuldu. Alınanların bedeli daha sonra ödenecekti.

9 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imalâthanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla beraber sayıları ve durumları saptandı.

10 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağnı arabalarının, bütün takım ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve top çeker hayvanları, katır ve yük hayvanları, deve ve eşek sayısının yüzde yirmisi ordu adına alındı.

Bütün bu alınanlar için sahiplerine belge verildi ve devlet borçlandı.

II. 2 Tekâlif-i Milliye Emirlerinin Kapsamı[35]

Tekâlif-i Milliye Emirleriyle altı tür yükümlülüğün getirildiği anlaşılmaktadır:

Birinci tür, daha çok "mal şeklinde ödenen" vergi niteliğindedir. "2 sayılı" emirle, her haneye belli bazı giyim eşyalarını vermek yükümlülüğü getirilmiştir.

[35] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara, Maliye Bakanlığı Yay., 1974, s.367-433; *Türk İstiklâl Harbi, VII Cilt, İdari Faaliyetler*, s.357-370; *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, c.3, s.142; 210-214; 310-327.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci tür, halk ve tüccarın elinde bulunan temel gıda maddeleri ve ordunun ihtiyacı olan "mamul ve yarı mamul" maddelerin % 40'ının devlete verilmesidir. "3 ve 4 sayılı emirler" bu türe girer. Devlet bunların bedelini sonra ödeyecekti. Bu, bir çeşit zorunlu iç borçlanma olarak görülebilir.

Üçüncü tür yükümlülük, bir çeşit hizmet vergisi niteliğindedir. "5 Sayılı emir"; "halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî nakliyat yapılması"; bu tür bir yükümlülüktür.

Dördüncü tür, "6 sayılı emir" de belirtilen; ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konulmasıdır. Ülkeyi terketmiş olanların, orduya gereken mallarına el konulması bu türe girer.

Beşinci tür, doğrudan bir el koyma niteliğindedir. "7 sayılı emirle" halkın elinde bulunan savaş için gerekli bütün silâh ve cephanenin üç gün içinde teslimi istenerek, her türlü silâh ve cephaneye el konulması öngörülmüştür.

Altıncı tür, kararlaştırılmış bir ücret karşılığında, bazı sanatkârların ve bazı imalâthanelerin, ordu ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalıştırılmasıdır. "9 sayılı emirle"; demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnaf ve imalathanelerinin saptanması, kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların sayılarının ve durumlarının belirlenmesi, bu tür yükümlülüğe girer.

III. TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ'NİN UYGULANIŞI[36]

1 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

Tekâlif-i Milliye Emirleri, ilçelerde kurulan "Tekâlif-i Milliye Komisyonları" tarafından uygulanmıştır. Bu komisyonlar, yerel "Müdafaa-i Hukuk" cemiyetleri temsilcileri, imamlar, muhtarlar ve mahallin en büyük askerî amiri, mal müdürü gibi devlet memurları dışında, halk tarafından seçilen on üyeden oluşturuldu. Komisyonlar 11 Ağustos 1920'den itibaren toplantı halinde bulunacak ve komisyon üyeleri hiçbir ücret almayacaktı. Her komisyon iki ay süre ile askerî görevden ertelenmek üzere ikişer kâtip, dörder memur kullanabilecekti.

[36] *Nutuk,* s.381-383; Müderrisoğlu, a.g.e. s.367-433; *Türk İstiklâl Harbi,* VII cilt, s.357-370., Belleten, *a.g.e.*, s.341-343 ve Kutay, a.g.e. s.345-354.

Levent Şahverdi Arşivi

Her komisyon, toplanan malzemeleri "ambar mevcutlarını" 15, 20, 25, 30 Ağustos - 5 Eylül 1921 tarihlerinde Millî Savunma Levazım Dairesi'ne telgrafla bildirecekti. Bölgelere göre her komisyon, "Menzil Müfettişliklerine" veya "Levazım Başkanlıklarına" belli aralıklarla raporların birer örneklerini verecekti.

Komisyonların üye ve memurlarından, en küçük bir kayıtsızlık ve görevlerini kötüye kullananlar "Vatana İhanet" ile suçlandırılacak ve cezalandırılacaktı.

"Tekâlif-i Milliye Komisyonları" İzmit ve Bolu sancakları (mutasarrıflıkları) içinde bulunanların asıl görevleri Kocaeli Bölge Komutanlığına;

Zonguldak livası, Ankara vilayeti, bağımsız Aksaray sancağı, Konya vilayeti, Silifke ile bu sayılan bölgelerin batısında kalan kısımlar arasındaki komisyonlar asıl görevleri Batı Cephesine;

"Elcezire ve Doğu Cephesi bölgesindeki komisyonlar, asıl görevleri adı geçen ordulara, ismi geçmeyen bölgelerden başka olarak merkezî Anadolu'da kalan bütün komisyonlar gelirleri Millî Savunmaya aittir."

"Merkez Ordusu, Adana ve Antep cepheleri ihtiyaçları Millî Savunmaya ayrılan yerlerden temin olunacaktır."

1 No:lu emri alan bütün kuruluşlar; -askerî sivil- emrin tarihini, saatini ve anlaşıldığını telgrafla haber vereceklerdi.

1 No:lu emir ve bundan sonra verilecek "Tekâlif-i Milliye" emir esasları her tarafta en büyük mülkiye memurları tarafından mevcut araç ve gereçlerden faydalanılarak ilân edilecektir."

2 ile 10 No:lu emirler'in uygulanmasından; yukarıda görev ve özellikleri belirtilen "Tekâlif-i Milliye Komisyonları" sorumludur. Komisyonların emirleri uygularken dikkat edecekleri hususlar özetle şunlardı:

2 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

Komisyonlar, her ilçede mevcut ev sayısınca, bir takım çamaşır ve birer çift çarık ve çorabı, en geç 10 Eylül 1921 tarihine kadar tamamen hazırlayarak komisyonların ambarlarına teslim etmek zorundadır.

Çok fakir evlerin bu bağışın dışında tutulması, bu fakirlerin yerine, mükellefiyetin diğer bir varlıklıya yüklenmesi komisyonun görevidir.

Toplanan eşyalar komisyonun bir memuru tarafından korunacak verilen eşyaların miktarını ve teslim tarihini gösteren bir makbuz verilecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

3 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

Dahildeki gereçlerin % 40'ı alındıktan başka, yurt dışından gelen malların % 10'u da iskelelerde aynı şartlar altında ordu ihtiyacı için alınacak, % 90'ına hiçbir şekilde karışılmayacak mal sahibine bırakılacaktır.

Alınan mallardan geri kalan ve toplanacak olan bu cins stokların taşıma, satış çıkışı daha önce olduğu gibi serbesttir.

Çocuk ve kadın elbiseleri ve lüks eşya almak kesinlikle yasaklanmıştır.

Dışarıdan mal getiren tüccarlardan Tekâlif-i Milliye Komisyonlarına mal veren ve karşılığında kuruşlu senet alanlar, senetlerinde yazılı miktardaki haklarının % 20'sini sonradan getirecekleri malların gümrük bedeline mahsup edebileceklerdi.

4 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

Emirde belirtilen maddelerin % 40'ına komisyonlarca el konulması, ambarlarda depolanması ve takdir edilen fiyat üzerinde sahiplerine kuruşlu belge verilecekti.

Komisyonlarca toplanan buğdayların un haline getirilmesi için komisyonlar bölgesinde mevcut fabrika ve değirmenlere eşit olarak bölünecek ve bu görev ücretsiz yaptırılacaktı.

5 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

Araç sahipleri her ay ordu gereçlerinden bir kısmını kendi aracı ile 100 km.lik uzaklığa parasız taşımak zorundadır. Bu taşımanın devam ettiği müddetçe araç sahipleri ve hayvanları ordu ambarlarından iaşe olunacaktı.

Bir ay içinde bu görevi yapanlara, o aylık o kişiye muafiyet hakkı belgesi ambarda görevli kişi tarafından verilecekti.

6 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

İki, üç, dört numaralı Tekâlif-i Milliye emirlerinde, "tedariki" bildirilen eşya ve erzak cinsinden çeşitli yerlerde mevcut terkedilmiş mallara Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca el konulcak, "miktarı tesbit" ve fiyatları takdir olunarak kuruşlu bir senet oradaki mal sandığına verilecekti.

7 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

7 No:lu emirde adı geçen silâhları; "cins, mezhep, sınıf ve meslek ayırımı yapmaksızın", herkes, bu emrin yayınlandığı tarihten itibaren üç gün

Levent Şahverdi Arşivi

içinde bölgesel "Tekâlif-i Milliye Komisyonuna" senet karşılığı teslim edecekti. Savaşın sonunda bu emirde adı geçen silâhlar, bir "hatıra" olmak üzere sahiplerine geri verilecekti.

8 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

Emirde sayılan, benzin, vakum, gres, makine yağı, don yağı, otomobil, kamyon lastiği, solüsyon gibi maddelerin ve gereçlerin dışarıdan memlekete getirilenleri gümrük resminden başka, yalnız % 10'u kuruşlu senet karşılığı adı geçen komisyonlar tarafından alınabilir. Bu suretle malı alınacaktı, verilecek senetlerin % 20'si gümrük resmine mahsup edilebilecekti.

Her komisyon tarafından % 40'ının yazılıp toplanması işi bitirilerek, en son 10 Eylül 1921 tarihinde tamamlanmış olacaktı.

9 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

"Tekalif-i Milliye Komisyonları" sınırları içinde bulunan demirci, maragoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı ustaları ve imalâthaneleri ile bu usta ve işyerlerinin iş gücünü tasbit ederek, isimlerini, sayılarını Millî Savunma Bakanlığı'na bildirecekti. Emrin uygulanmasında bir numaralı emirde adı geçen hükümler geçerlidir.

10 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri Uygulaması

Seferî ordunun taşıt araçlarına olan ihtiyacını, genişletmek ve ikmâli için yedi ana başlık altında toplanan bu emirde sayılan taşıt araçları ile bu araçlar için gerekli hayvanlar'ın % 20'sine el konulmuştur. Emrin yerine getirileceği en son tarih; 10 Eylül 1921 dir.

El konulan her taşıt aracının fiyatı komisyon tarafından takdir ve taşıt aracı verene ilçenin belediye başkanı, köylerin ihtiyar heyetleri "kuruşlu senet" verecekti. Takdir edilen fiyatlar o mahaldeki halka servetleri oranında bölünerek ödeme yapılacaktı.

Komisyonlar tarafından yazılan taşıt araçları o mahaldeki askerlik şubesine teslim olunacaktır. Teslim alınan bu hayvanlar ve araçlar sahipleri yükümlülerden ise sahipleri tarafından, değil ise, yükümlüler ile bu işten anlayan erler tarafından idare olunacaktı. Bu taşıt araçları şubeler merkezinde toplanacak ve şubelerce "iaşe ve muhafaza" edilecekti.

Her askerlik şubesi, şubede toplanan taşıt araçlarının cins ve miktarlarını 15, 20, 25, 30 Ağustos ve 5, 10 Eylül 1921 tarihlerinde "Millî Savunma Bakanlığı Ordu Dairesine" telgrafla bildirecekti.

Özetlersek: Bir numaralı emirde ayrıntısı ile açıklanan Tekâlif-i Milliye Komisyonları, emirlerin uygulanmasından sorumludur. Bu on emrin uy-

Levent Şahverdi Arşivi

gulanmasında ihmali ve suistimali bulunanlar, emirlerde adı geçen araç-gereç ve maddeleri gizleyenler, yükümlülüklerini her ne şekilde olursa olsun yerine getirmeyenler, "Hiyanet-i Vataniye Kanunu" hükümlerine göre cezalandırılacaklardır. Emirlerin uygulanmasında, başta Millî Savunma Bakanlığı olmak üzere bütün bakanlıklar, Batı Cephesi Komutanlığı, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Niğde, Konya ve İçel vilâyet ve livaları ile bunların batısında bulunan bütün vilâyet ve livalar, bölgelerdeki askerlik daire ve heyetleri; İstiklâl Mahkemeleri görevlidir. Belediye başkanlarından köy ihtiyar heyeti azalarına kadar sivil-asker tüm ulus bu emirlerde belirtilen görev ve sorumluluklarını yerine getirmek zorundadır.

Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin uygulamasını sağlamak için İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Eskişehir-Kütahya Muharebesi'nden sonra ortaya çıkan tehlike karşısında İstiklâl Mahkemeleri yeniden kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olunca, bu İstiklâl Mahkemeleri de kendisine bağlandı. Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin uygulaması için; yeni mahkemeler kurmak, üyelerini atamak ve görevlerine son vermek yetkisi de, B.M.M. adına (Başkomutanlık Kanunu ile) Mustafa Kemal Paşa'ya verildiğinden mevcut mahkemelerin dışında yeni mahkemeler kuruldu.Yeni kurulan İstiklâl Mahkemeleri; Ankara, Kastamonu, Samsun, Konya ve Eskişehir'de görev yapacaktı.[37]

Tekâlif-i Milliye Emirleri'nde belirtilen şartları yerine getirmeyen mükellefler ile bu emirlerin dışında uygulamada bulunan görevliler sert bir biçimde cezalandırıldı. Emirlere aykırı hareket edilmemesini sağlamak için, suçluların en sert bir şekilde cezalandırılacakları basın yoluyla da duyuruldu.[38]

Tekâlif-i Milliye Emirleri ve uygulamaları ile ilgili tebliğler ve ilânlar, hemen hemen her gün "Hakimiyeti Milliye" gazetesinin ikinci sayfasında yayınladı. Emir ve tebliğlerin yanındaki sütunun yanında da, İstiklâl Mahkemeleri'nin kararlarına ve infazlarına ait haberlere yer verildi.

9 Ağustos 1921 tarihinde başlayarak yayınlanan ilân ve tebliğler ile verilen cezalar; Hakimiyet-i Milliye gazetesinde şu şekilde yer alıyordu:[39]

[37] *Nutuk,* s.382 ve İstiklâl Mahkemeleri'nin uygulamaları için Bkz.: Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri,* Birinci basım, Ankara, 1975, s.144-152.; Eskişehir'de görev yapması düşünülen İstiklâl Mahkemesi, Yunan işgali nedeniyle kurulamadı.

[38] "Açık Söz" 10 Teşrinevvel 1921, s.2'de yayınlanan beyanname için bkz.: Ergun Aybars, *a.g.e.,* s.125.

[39] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli,* Altıncı baskı, İstanbul, 1976., s.624, 625.

Levent Şahverdi Arşivi

"...Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na beyanname vermeyenlerin mallarının müsadere ve kendilerinin Hiyanet-i Vanatniye cürmü ile tecziye edileceği beyan olunur."

Bu ilânın hemen yanındaki sütunda ise; "Amasya'da İdam", "Kurşuna Dizildiler", "Dün Asıldılar" gibi başlıklarla verilen haberlerin yanında; orduya yapılan yardımlara ve bağışlara özellikle yer veriliyordu.[40]

Suçların türüne ve derecesine göre; "Asılarak ve kurşuna dizilerek idam", "Halk ve asker önünde teşhir", "Mal ve mülküne el koyma, yakmak ve yıkmak" (hukuk dışı bulundu ve sert tepkilere neden oldu), "Köy ve mahallesinden ağır para cezası almak" (200 lira) (bu hüküm de hukukdışı bulundu ve Meclis'te sert eleştirilere yol açtı), gibi on ayrı grupta toplanan cezalar veriliyordu.[41]

Özetlersek; "Varını yoğunu" ordusunun hizmetine sunan vatandaşların verdiğini kendi çıkarları için kullanan görevlilerin cezalandırılması ile yükümlülerin emirlere uymalarını sağlayacak önlemler alınmış ve uygulanmıştır. Ulusun bütün bireylerinin Millî Mücadele'de paylarının bulunması için gereken yapılmıştır.

IV TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ İLE SAĞLANAN GELİR VE HİZMETLER

Kasım 1921 Ayı Sonuna Kadar

Başlangıcından Kasım 1921 ayı sonuna kadar Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca toplanan besin maddelerinden bazıları şunlardır:[42]

a) Besin Maddeleri (örnek):

Cinsi	Kilo Fiyatı		Miktarı	
	Kuruş	Santim	Ton	Kg
Un	10	50	1.890	586
Buğday	7	—	16.703	703
Arpa	4	75	14.074	556
Şeker	62	50	224	627
Gazyağı	39	50	260	968
Patates	7	50	591	536
Mevaşi (kasaplık hayvan)	30	—	3.905	60

[40] Verilen ceza ve türleri için Bkz.: Ergun Aybars, *a.g.e.*, s.145-155 ve Aynı Yazar, *Türkiye Cumhuriyeti*, c.I., İzmir, 1984, s.312.

[41] Selek, *a.g.e.*, s.625.

[42] Geniş Bilgi İçin Bkz.: *Türk İstiklâl Harbi, VII c., İdarî Faaliyetler*, s.360-369. ve Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.364-402.

Levent Şahverdi Arşivi

b) 2 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri gereğince bağış olarak toplanan giyecek ve eşyanın cins, miktar ve fiyatları:

Cinsi	Fiyatı (Kuruş)	Miktar	
Don	75	426.609	Adet
Gömlek	75	452.672	»
Mintan	110	60.608	»
Çarık	45	334.934	»
Çorap	31	363.285	»

c) Diğer giyecek ve eşyanın cins, miktar ve fiyatları (örnek):

Cinsi	Fiat (Kuruş)	Miktarı	
Elbiselik kumaş	250	188.150	Metre
Çamaşırlık çeşitli basma	35	1.285.706	Metre
Kösele	220	35.699	kg.
Kundura	300	2.373	çift
Pamuk	140	14.631	kg.
Yün	20	119.329	kg.
Tiftik	20	280.410	kg.
Yular	30	19.090	adet
Çeşitli mıh	1	362.012	adet
Kundura çivisi	42	1.132	kg.

Yiyecek maddeleri ve giyecek maddeleri toplamları oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır. Yapılan hesaplamalara göre: 100.000 insan ve 30.000 hayvanı yaklaşık olarak 20-30 gün besleyebilecek miktardadır. Giyecek maddeleri de önemli bir yekûn tutmaktadır.

d) Taşıt araçları.

4 ncü, 5 nci, 10 ncu Kolordulara bağlı askerlik kurullarının % 20 mevcudu ile aldıklarından da örnek verirsek:

Cinsi	% 20 Miktarı	% 20'den Alınan Miktar
Öküz ve manda arabası	2.518	2.362
Kağnı arabası	20.599	14.738
Öküz ve manda	56.031	38.434
Eşek	28.357	17.522
Çift atlı araba	573	396
Tek atlı araba	25	20

Levent Şahverdi Arşivi

Tablodan da anlaşıldığı gibi saptanan taşıt araçlarının da büyük bir kısmı toplanarak ordu hizmetine verilmiştir. Hükûmetin yalnız % 20'lerden toplanan taşıt araçlarına olan borcu 3.324.596 lira tutuyordu.

V MİLLÎ MÜCADELE'NİN MADDÎ KAYNAKLARI İÇİNDE TEKÂLİF-İ MİLLİYE'NİN YERİ VE ÖNEMİ

Kurtuluş Savaşı'nın önderi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları son derece güç şartlar altında bu mücadeleyi başlatmışlardı. Erzurum'dan Sivas'a hareket edileceği gün, Önder ve arkadaşlarının toplam 80 lira paraları kalmıştı. Emekli Binbaşı Süleyman Bey, cemiyetin para işleriyle uğraşan kişiye "Milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Bu parayı size veririm, fakat bu parayı verdiğimi ne Paşa ne de başka kimse bilmeyecek..." dedikten sonra biriktirdiği 900 lirayı vermesiyle yola çıkılabilmişti. [43]

Yeni dış borç bulma olanağı olmayan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin savaşın finansmanında iç kaynaklara başvurmaktan başka çaresi yoktu. Millî Mücadele'nin harcamalarını 147 Milyon olarak tahmin eden Vedat Eldem'e göre, bu finansmanın % 63,9'u bütçe gelirlerinden, % 6,8'i bütçe dışı kaynaklardan % 15,7'si el koymalardan % 4,8'i bağışlardan, % 8,8'i Sovyetler Birliği'nin yardımlarından sağlanmıştır. [44]

Bu harcamalar, Ankara Hükûmeti kurulduktan sonra yapılan harcamalardır, bundan önceki harcamalar büyük ölçüde bağışlarla karşılanmıştır. [45]

Millî Mücadele içinde, değişik vergilere yapılan zamlar, memur maaşlarının bir ay kanunla verilmemesi, maaş ve ücretlerin % 20 azaltılması gibi tasarruf önlemlerinin [46] savaşın gerektirdiği kaynak ihtiyacını karşılayamadığı için "ölüm kalım mücadelesinde" Tekâlif-i Milliye uygulamasına gidilmiş ve bir önceki bölümde de görüldüğü gibi önemli miktarda mal ve hizmet kazanılmıştır.

[43] Cevad Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum,* Ankara, 1946, s.138.

[44] Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklâl Savaşı'nın Ekonomik Sorunları" *Türkiye İktisat Tarihi Semineri.* Ankara, Hacettepe Ün.Yay. 1975., s.387-401.

[45] Müderrisoğlu, *a.g.e.,* s.134-239.

[46] Bkz.: T.B.M.M. *Gizli Celse Zabıtları,* (17 Mart 1921-25 Şubat 1922), Cilt:2, s.790-793. Ayrıca Bkz.: Cihan Duru-Kemal Turan-Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası 1. Kitap: Mondros'tan Cumhuriyete Malî ve Ekonomik Sorunlar,* Ankara, 1982.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Savunma Bakanlığı bütçesi, 1920 yılındaki harcamalara göre 1921 yılında % 96 oranında artış gösterirken diğer dairelerin bütçe toplamı % 28 orarında azalma kaydetmiştir. 1921 yılında İkinci İnönü ve "Kütahya-Eskişehir Meydan Muharebesi" büyük ölçüde bütçe olanakları ile yürütülmüştür. Sakarya Meydan Muharebesi ise büyük ölçüde bütçe dışı finansman kaynakları ile karşılanmıştır. Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halktan alınan veya el konulan ordu ihtiyacı malların sağlanması ve ulaşım yükümlülüğü şeklinde halk tarafından yapılan taşımaların yaptırılması için para ödenmiş olsaydı Millî Savunma Bakanlığı bütçesinin 1920 yılına göre kaç kat artış göstereceğini kestirmek mümkün olmayacaktı. [47]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Tekâlif-i Milliye Uygulamaları Hakkında Görüşme ve Tartışmalar

Mecliste, 8 Ağustos 1921'de yapılan gizli görüşmelerde; Mersin Mebusu Selahattin Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve Karahisar Sahip Mebusu Hulusi Bey, Tekâlif-i Milliye Komisyonlarının kurulup kurulmadıklarını ve bunun için ne gibi çalışmalar yapıldığını teftiş etmekle görevlendirildiler.

Harp Komitesi'nin kurulmasına ilişkin takrir'in görüşüldüğü 14.12.1921 tarihinde Adana Milletvekili Zekaî Bey: "Tekâlif-i Milliye'nin zararlar tevlit ettiğini ve hesaba alınamadığını..." söyler.

Maliye Başkanı Hasan Bey; "Henüz alınan 3 milyon hesabın tamamen arkasının alınamadığını" belirtir.

Zekaî Bey devamla; "... ve her ne olursa olsun Tekâlif-i Milliyenin memleket iktisadını tamamen sarstığını felâketli neticeden heyet-i vekilenin mesul olduğunu..." iddia eder. Emirlerin Başkomutanlıkça verildiğinin hatırlatılması üzerine, (İstanbul Mebusu; Rıza Bey tarafından) görüşmeler; 30 milletvekilinden oluşan bir "Harp Komitesi" kurulması kabul edildikten sonra kesildi. "Harp Komitesi" malî denetim de dahil askerin iaşesinden idaresine kadar denetim görevini yürütecek komitelere ayrılarak görevine başladı. [48]

27 Ekim 1921 tarihinde Millî Savunma Bakanı Refet Paşa'nın; bir soru üzerine verdiği şu yanıt, Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulamada olduğu sürede bile, içinde bulunulan maddî sıkıntıları ve bu uygulamaya

[47] Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.474-475.

[48] *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, c.2, s.507-509.

Levent Sahverdi Arşivi

ne denli ihtiyacımız olduğunu gösterir: "...Ordumuzun iaşe vaziyeti iddia edemem ki parlak denilebilsin. Fakat Anadolu'nun kanaatkâr evlâdını temin edecek derecededir. Ordu aç değildir, Ordu doyuyor... Geridekiler ilk günlerde ileride bulunanlar lehine aç kaldılar... Fakat ileriye bir yerine iki yetiştirdik... Hiç bir zaman Ordu aç kalmadı. Her zaman bol bol ekmek yedi, bulgur yedi, pirinç yedi, bazan şeker yedi... Bilhassa hastahaneler için zahmet çektik. Biraz da fazla zahmet çekiyoruz... Hasta arkadaşlarımız bizden oldukları için, hastalığın mucip olduğu asabiyete rağmen, hastalarımız yine de şükrettiler. Millete şükrügüzar oldular..." [49].

Bu konuda, özellikle T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında ilginç tartışmalara rastlanmaktadır. [50]

Bir örnek olmak üzere; "Millî Mücadele" sırasında Türk halkının gösterdiği özveriyi, "Tekâlif-i Milliye Emirleri" uygulanırken bazı görevlilerin yaptıkları "suistimalleri" ve Hükûmet'e yöneltilen eleştirileri yansıtması bakımından Meclis'te yapılan konuşmalardan şu alıntıları vermeyi yararlı görüyorum [51]:

Ali Şükrü Bey (Trabzon) "... Millet Hükûmetin vazifesini hakkıyla yaptığına ve ifa eylediğine kani olursa lâzım geldiği kadar fedakârlığını yapar. Efendiler; Mazhar Müfit Beye soruyorum, o da buna şahittir. Kayseri taraflarında tekâlif tatbik edilirken zevci askerde bulunan kadının ayağından şalvarını almışlardır. Bundan başka evinden kaşığı ile yağ almışlardır. Hükûmet bu suretle yapanlar ve halkı soyanlar üzerinde ne gibi tedbirler yapmışlardır? Tahkikat yapmış mıdır, rica ederim? Yoksa halk bundan mağdur olursa o halka biz gömleğini nasıl ver diyebiliriz efendiler? Rica ederim halkı ezmekten başka bir şey yapılmamıştır."

Tahir Efendi (Kângırı) "Her memkette Tekâlif-i Milliye'de suistimal oldu."

Ali Şükrü Bey (Devamla) "Sonra efendiler, Tekâlif-i Milliye meselesinde bir adamın evinde yiyeceği olan on kıyye ununda bile tekâlif aldılar."

Osman Bey (Kayseri)- "Peynir bile topladılar."

Hüseyin Avni Bey (Erzurum)- "Efendiler; bugün davamızı Lehülhamd sonuna getirdik. ... Ve düşününüz ki efendiler bu uğurda

[49] *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, c.2, s.377.

[50] Bkz.: *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, c.2, s.790-793 ve (6 Mart 1922, 27 Şubat 1923), c.3., s.76-80; 756-766.

[51] *Bkz.: T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, c.3, s.209-214. (11 Nisan 1922, İ.: 24, C.:3).

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu'da yanmış yıkılmış böyle millet yine 15 seneden beri harp içinde anaları babaları ağlayarak evlâtlarını düşünüyor ve elinde bulunan bir avuç bulgurunu da cepheye veriyor. Yalnız şuraya oturduğumuzdan beri 150 milyon lirasını aldık..."

"...Memur zihniyetinde memlekette ben fayda tasavvur etmem. Evet bir kaşık yağa kadar alacaktır..."

"...Fakat bir şey istiyoruz. Suistimal edilmesin, mahalline masraf olunsun ... İstikraz mümkün değil. Tekâlif-i Milliye ümitsizlik doğuruyor. Çünkü menfi gidiyor. Çünkü bir taraftan alıyor, bir taraftan satıyor. Benim bir kardeşimden Tekâlif-i Milliye alınıyor, fakat satılıyor. Hazineye gitmiyor efendiler. Bunu halk görüyor. Bunda da isabet yok..."

"...Geçen sene Tekâlif-i Millliye 90 milyon iken, bu sene iki misline tezayüt etmiştir. Yüz milyon olmuştur. Köylüden öküz, hayvan, vesaiti nakliye olmak üzere 100 milyon lira alınmıştır ve sarf edilmiştir. Efendiler, bugün zannediyorum ki 100-150 milyon liralık bir masraf karşısındayız..."

"...Ben size hakikati arz ediyorum ...Köylü ezilmiştir. Mahvolmuştur, yıkılmıştır. Çare arayın..."

Tekâlif-i Milliye'nin yaratıcısı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1921'de "Millete" yayınladığı beyannamede "Millî Mücadele"nin, amacını, özellikle de Sakarya Zaferi'nin önemini anlatmaktadır. Beyannameyi, Tekâlif-i Milliye uygulamasının önemini anlattığı için özetle veriyorum: [52].

> *"Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve istiklâl-i memleketin fedakâr muhafızı olan ordumuzu imha etmek isteyen Yunan Ordusu, yirmi bir gün devam eden pek kanlı muharebelerden sonra Tanrı'nın yardımı ile mağlûp edilmiştir."*
>
> *"...Türk Milleti'nin hayat ve istiklâline canavarca tecavüz edenlere lâyık cezayı vermek için Ordumuz sönmez bir azim ve celâdetle vazifesini ifaya devam ediyor.."*
>
> *"...Hiçbir hakka istinat etmeyerek mübarek vatanımıza tecavüz etmekte ısrar eden Yunanlılar bu defa kral Konstantin'in hırs-ı saltanatını tatmin için memleketlerinin bütün kaynaklarını açtılar ve para, asker malzeme hususunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek aylarca hazırlandılar..."*

[52] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.12, s.216-217.

Levent Sahverdi Arşivi

"Doğudaki çıkarlarını sürdürebilmek için masum kanları, dökülmesini arzu eden bazı yabancı dostlarının gizli ve açık yardımlarına, desteklerine dayandılar. Bu suretle meydana getirdikleri donanımlı ve mücehhez büyük bir ordu ile pervasızca Anadolu içlerine saldırdılar. Düşünmediler ki, Türklerin vatan sevgisi ile dolu olan göğüsleri, kendilerinin mel'ûn ihtiraslarına karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir..."

"...Gerçekten, milletimiz düşmanın hazırlıklarına makabele için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu takviye için para, insan, silâh, hayvan araba velhasıl her ne lazımsa büyük bir hevesle bol bol verdi. Avrupa'nın en mükemmel araç ve silâhları ile donanmış olan Konstantin Ordusundan, Ordumuzun techizat itibariyle de geri kalmamasını ve hatta ona üstün olabilmesi gibi inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz..."

"...Canımızı ve namusumuzu almak üzere Haymana ovalarına kadar gelen düşman efradı esir düştükleri zaman âlîcenap askerlerimizden ilk nida-yı istirham olarak bir parça ekmek istemeleri manzarası mağrur düşmanlarımızın akibetini gösteren mânidar bir levhadır. Bu derece azim bir hiss-î fedakârî ile topraklarını müdafaa eden milletimiz, ne kadar iftihar etse haklıdır."

Tekâlif-i Milliye uygulamasını ve önemini bir de, Millî Savunma Bakanı Refet Paşa'nın konuşmasından özetle veriyorum:[53]

"...Bu ferdin Zaferi değil, milletin zaferidir. Ve asıl kağnı arabasıyla koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadınının zaferidir. Şükranı bir defa daha resmen ve alenen tekrar ediyorum. Vatandaşlar, bugün zaferimizi resmen ilân ediyoruz. Konstantin'in tacı tehlikeye düşmüş Yunan Ordusu'nun tırnakları sökülmüştür..."[54]

Refet Paşa bu konuşmasında; Sakarya Zaferi'nin kazanılmasında en büyük payın köylülere düştüğünü, onların sayesinde bu savaşın kazanıldığını anlatır.

Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin uygulamasına Sakarya Savaşından sonra da, kesin barış sağlanıncaya kadar devam edilmesi hususunda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın "Millete Beyanname" sinde bir mesajı vardır.

[53] 13 Eylül 1921'de Refet Paşa'nın yaptığı konuşma için Bkz.: *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.12, s.192.

[54] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.12, s.217.

Levent Şahverdi Arşivi

"...Ancak silâhlarımızı, maksadımız tam olarak elde ediltikden sonra bırakacağımızdan pek yakın olan bu mutlu ana kadar evvelce olduğu gibi bütün millet fertlerinin en büyük gayret ve fedakârlık göstermesini bekleriz..."

Bir bölümünü yukarıda aktardığımız beyanname; Tekâlif-i Milliye uygulamasına devam edileceğini anlatıyor. Sakarya Zaferi'nin ve "Büyük Zafer'in" 30 Ağustos Zaferi'nin kazanılmasında büyük payı olan Tekâlif-i Milliye Uygulaması; *"Zaferin sonuçlarını tehlikeye düşürecek politik olayların Lozan'da son bulmasına kadar"* devam etmiştir. [55]

Türk kadınlarının Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin yayınlanmasından Millî Mücadele'nin sonucuna kadar sürdürdükleri fedakârane çalışmayı yabancı bir tarihci şöyle anlatmaktadır. [56]

"...Yıllar sonra aynı şeyi yapan Churchill, öküz ve deve yetersizliğinden ötürü, taşıma işlerinde cephedeki askerlerin karılarından ve kızlarından Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl yararlandığını anlatmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın millî duyguların yükseltilmesi plânında kadınların seferber edilmesi büyük rol oynamış, sivil asker herkesin gayret göstermesi gereğini ortaya koymuştu."

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, daha 1921 yılında uygulamaya koyduğu "Tekâlif-i Milliye" uygulaması diğer uluslarca yıllar sonra örnek alınacaktır. "Topyekûn harbin" bir unsuru olarak da ulusların bir bütün olarak savaşa katılması uygulaması bugün de uygulanmaktadır.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı galiplerinin savaştan yenilmiş olarak çıkan devletlere dikte ettirdikleri tek taraflı barış antlaşmalarına ilk karşı çıkan ulus Türkler olmuştur. Türk ulusu, "varını yoğunu" ortaya koyarak, Batı'lı galip devletlerin Anadolu üzerinde sahneye koymak istedikleri oyunu bozmuş, "esaret çemberini" kırmıştır. Tarihin hiçbir döneminde bağımlı ve devletsiz yaşamayan Türk ulusu, "Millî Mücadele" ile, Batı'lıların "Türk Mucizesi" dedikleri bir "destan" daha yaratmıştır.

[55] Cemal Kutay, *a.g.m.*, s.352.

[56] Lord Kinross'un *Atatürk, The Rebirth of a Nation,* p.273'den aktaran; Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.399.

Levent Şahverdi Arşivi

Kurtuluş Savaşı başladığı zaman ve daha sonra en çok darlık çekilen maddeler yiyecek, giyim, teçhizat, silâh, cephane ve taşıma işlerinde kullanılacak araçlardı. Eskişehir-Kütahya Meydan Savaşı sırasında Ordu Sakarya'nın gerisine çekildi, Yunan Ordusu ilerliyordu, bütün her şeyi tehlikeye düştüğü zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'yı Başkomutanlığa getirdi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa yetkilerine dayanarak "Tekâlif-i Milliye Emirleri"ni uygulamaya koydu. Bu emirlerin uygulanması ile; Türk halkı bütün "maddî ve manevî" varlığını ordusunun emrine verdi.

"Tekâlif-i Milliye Emirleri"nin uygulanması sayesinde; Batı'nın "maddî ve manevî" bütün desteğine sahip Yunan Ordusu, tam 22 gün ve gece devam eden Sakarya Meydan Savaş'ında yenildi. Tükenmeme yarışını Türk Ordusu'na kazandıran önemli ögelerden biri de, Tekâlif-i Milliye Emirleri'dir. Sakarya Zaferi'nden sonra da uygulamada kalan emirlerin; Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan atılmasındaki payı ve önemi de yadsınamaz.

Yurt sevgisinden daha büyük bir sevgi, bağımsızlığından ve özgürlüğünden daha üstün bir değer tanımayan Türk ulusu, "Tekâlif-i Milliye Emirleri" ve uygulaması ile bunu bir kez daha tüm insanlığa kanıtlamıştır. Ulusunun bu niteliklerini çok iyi bilen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yokluklar içinde bulunan Türk halkına vermekte hiç duraksamadı. Bağımsızlık Savaşı'nın hangi koşullar altında verildiğini anlayabilmek "Tekâlif-i Milliye Emirleri" ve uygulaması hakkındaki bilgi ve belgelerle daha iyi anlaşılır.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "topyekûn savaş" stratejisinin ilk adımını "Tekâlif-i Milliye Emirleri" ve uygulaması ile attı. Gelecekteki savaşları kazanmanın tek koşulunun ulusların bütün varlığıyla savaşa katılması ilkesine bağlı olduğunu dünyaya ilk kez O gösterdi.

Tekâlif-i Milliye Emirleri ve uygulaması ile; Türklerin yabancı egemenliğinde esir yaşatılmayacağı Batılı emperyalist devletlere, "Megali İdea" düşü peşinde koşan Yunanistan'a ve bütün dünyaya gösterilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE DENİZLİ, ISPARTA, BURDUR VE ÇEVRESİNDEKİ AZINLIKLARIN TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Yrd. Doç. Dr. NURİ KÖSTÜKLÜ

GİRİŞ: Bilindiği üzere, dünyada hiçbir millet hâkimiyetleri altındaki azınlıklara Türkler kadar müsamahakâr davranmamıştır. Tarihte bunun örnekleri çoktur. Fatih İstanbul'u feth ettikten sonra, bura halkının din ve vicdanına müdahale etmediği gibi, ekonomik faaliyetlerinde de onları serbest bırakmıştı. Hatta, 1461'de Bursa'daki Ermeni Piskoposu Hovakim'i İstanbul'a davet ederek ona "Patrik" unvanını verdi, Ermeni toplumunun İstanbul'a yerleşmesini teşvik etti, refahları için çeşitli imkânlar tanıdı. Nitekim, Ermeni yazar O. Oscanyan 1857'de New York'ta yayınladığı *The Sultan And His People* adlı eserinde; Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler'in ekonomik refah ve huzur içinde yaşadıklarını, reayanın en nüfuzlu haline geldiklerini açıkça ifade ediyor[1]. Sosyal hayatta olduğu kadar azınlıkların devlet çarkı içerisinde de yüksek seviyelere erişmesi engellenmiş değildi. Ermeni Noradonkiyan Efendi'nin Hariciye Nazırı olduğu bir vâkıadır. Babıâli'de Rumların nüfuzu hiç de küçümsenecek seviyede değildi.

Buna rağmen, Türkiye'deki azınlıkların büyük bir kısmı, devletin en buhranlı günlerinde memleket dahilinde çeşitli fesat ocakları teşkil ederek, devlete karşı cephe almaktan geri durmamışlar. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Özellikle "*Şark Meselesi*"nin gündeme geldiği 19.yy. başından itibaren, devlet sürekli dış düşmanlarla savaş halinde iken, bir taraftan da azınlıklarla mücadele etmek zorunda kaldı. Türk tarihinin en buhranlı dönemini teşkil eden 1. Dünya Savaşı ve sonrası yıllarında azınlıkların devlete karşı tutumu, gizli dernekler kurmak veya düşmanla işbirliği yapmak hatta açıktan açığa silâhlı mücadeleye girişmek şeklinde ortaya çıktı. Türk milletinin varolma veya yokolma sınırına geldiği Millî Mücadele gibi fevkalâde bir dönemde azınlıkların bu tür davranışlarını -bazı istisnalar olmakla beraber- Anadolu'nun çoğu yerinde görmek mümkündür.

[1] Kamuran Gürün, "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır", Türk Tarihinde Ermeniler Semporzuyu, İzmir 1983, s.16.

Levent Sahverdi Arşivi

Araştırmamızda, yalnızca Denizli, Isparta, Burdur sancakları ve çevresindeki azınlıkların Millî Mücadele'deki tutum ve davranışları ve buna karşı alınan tedbirler ele alınmıştır. Kanaatimiz odur ki, ilmî gerçekleri ifade eden genel mahiyetteki tarihlerin ortaya çıkmasında, mahallî tarihlerin bütün yönleriyle incelenmesi zarureti vardır. Yani, bölge bölge, il il azınlıkların faaliyetlerine inilmedikçe, Türkiye genelinde Millî Mücadele'de azınlıkların tutumu hakkında doğru kanaate ulaşmak pek mümkün gözükmemektedir. Buna bağlı olarak, "*Millî Mücadele Tarihi*" yazılırken öncelikle, her ilin hatta ilçenin, nahiyenin Millî Mücadele'deki yeri ortaya konulmalıdır. yoksa yapılan tarih çalışmaları sathî mahiyetten öteye gidemez.

Üç sancağı birlikte ele alışımız tesadüfî değildir. Araştırmamızda da gayet açık görüleceği gibi, her üç sancaktaki olaylar birbiriyle iç içedir. Mesele bir bütünlük göstermektedir. Metot olarak öncelikle, adı geçen sancaklardaki azınlıkların nüfus ve sosyal durumlarının tesbitini gerekli gördük. Ancak bundan sonra sebep-sonuç ilişkisi içerisinde Millî Mücadele'deki tutum ve davranışlar ortaya konmuş ve buna karşı alınan tedbirler araştırılmıştır.

I- Bölgedeki Azınlıkların Demografik ve Sosyal Durumları

Savaş ortamının gereği olarak pek tabiîdir ki nüfus durumu sık sık farklılık gösterebilmektedir. Bu yüzden özellikle, Millî Mücadele yıllarına ait nüfus bilgilerini ihtiyatla karşılamak lâzımdır. Buna rağmen, bazı istatistiklerden Millî Mücadele dönemi Denizli, Isparta ve Burdur sancaklarındaki azınlıkların demografik durumları hakkında fikir edinebilmemiz mümkün olmaktadır.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmanî Cemiyeti tarafından hazırlanan Fransızca bir yayında[2] , I. Dünya Savaşından önce Denizli sancağındaki Türk ve azınlıkların nüfusu hakkında şu bilgiler verilmiştir;

[2] Symrne Turque, Publication de la Société de Défans des droits Ottomans-Smyrne No: 4, Empremerie Ahmed İhsan, 1919, p,20.

Levent Şahverdi Arşivi

	Türk		Rum		Ermeni		Yahudi	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Denizli :	20464	21643	1277	1162	296	275	26	24
Tavas :	27588	29412	—	—	—	—	—	—
Çal :	26077	26198	117	56	13	6	—	—
Acıpayam :	24645	25071	20	14	—	—	—	—
Buldan :	15438	15411	21	3	11	3	—	—
Sarayköy :	10224	10398	507	454	15	15	3	2
Toplam :	124436	128133	1895	1689	336	300	29	26
	252.259		3674		636		55	

Savaş başladıktan sonra tabiî olarak nüfus üzerinde bazı değişiklikler olmuştur. Aynı kaynakta, savaşın devam ettiği günlerde Denizli sancağındaki Türk ve azınlıkların nüfusu ayrı bir cetvel halinde gösterilmiştir.[3]. Buna göre, nüfus şöyle idi;

	Türk		Rum		Ermeni		Yahudi	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Denizli :	19705	21895	1034	1062	271	236	22	24
Tavas :	25387	30069	—	—	—	—	—	—
Çal :	24377	27111	28	20	12	8	—	—
Acıpayam :	23436	26399	19	14	8	6	—	—
Buldan :	19928	15549	21	3	11	3	—	—
Sarayköy :	9241	10149	534	465	45	16	3	2
Toplam :	122074	131172	1636	1564	347	269	25	26
	253246		3200		616		51	

1917 yılı resmî istatistik esas alınarak, yine İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmanî Cemiyeti tarafından Fransızca olarak hazırlanan bir başka nüfus

[3] a.g.e., p.21.

Levent Sahverdi Arşivi

istatistiğine göre, savaşın devam ettiği son yıllarda Denizli sancağındaki durum şöyle idi.[4];

	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Katolik-Protestan
Denizli	: 42065	2136	512	48	7
Tavas	: 57323	—	—	—	—
Çal	: 44997	—	—	—	—
Acıpayam	: 52481	35	—	—	—
Buldan	: 30921	25	14		—
Sarayköy	: 20238	1007	31	4	—
Toplam	: 248024	3203	557	52	7

3 a.g.e., p.21.

4 Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (=ATASE) Arşivi, Klasör: 8, Dosya: 33, Fihrist: 36; Bu istatistik İzmir ve Havalisi Kumandanı tarafından 13.3.1335'de Harbiye Nezaretine takdim edilmiştir. Bu belgede Aydın, Nazilli ve Karacasu'nun da nüfus durumları vardır.

Görüleceği üzere burada, toplam Türk sayısı 248.025 iken en fazla azınlık olan Rumlar'ın sayısı 3203'tür.[5]

Savaş sona erip mütarekenin başladığı günlerde ise, Denizli sancağı da dahil nüfus istatistikleri yayınlandı. Bu istatistiklere göre yaklaşık olarak Denizli sancağındaki Türk sayısı 243.542 iken bunun yanında 3184 Rum, 51 Yahudi, 557 Ermeni ve 7 Katolik bulunmaktaydı[6].

I. Dünya Savaşı başlangıç arefesinden mütareke günlerine kadar olan sürede yaklaşık 1-1,5 yıl ara ile yapılan bu dört istatistike göre, Denizli

[4] Gnkur.Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (=ATASE) Arşivi, Klasör: 8, Dosya: 33, Fihrist: 36; Bu istatistik İzmir ve Havalisi Kumandanı tarafından 13.3.1335'de Harbiye Nezaretine takdim edilmiştir. bu belgede Aydın, Nazilli ve Karacasu'nun da nüfus durumları vardır.

[5] Mehmet Şefik (Aker), Türk nüfusunu yanlışlıkla 258.025 olarak vermiştir (Mehmet Şefik, İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali, İstanbul 1937, C.1, s.8).

[6] a.g.e, s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

sancağındaki azınlıkların aynı sancaktaki Türklere oranı sıra ile 172/1000, 152/1000, 154/1000, 115/1000 olarak görülmektedir. Bütün bu bilgilerin ışığı altında, Millî Mücadele yıllarında Denizli sancağında Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların tümünün Türklere olan oranlarının büyük bir ihtimalle % 15'i geçmemiş olabileceği rahatlıkla söylenebilir.

Isparta sancağına gelince, şeriye sicillerindeki kayıtlardan anlaşıldığı üzere, 18 yy.da Isparta'da 377 Rum hanesi varken, Millî Mücadele başlangıcında hane sayısı 1000'i geçmiştir. Hamidoğulları zamanında Türklerin yardımıyla kurulmuş 4 Rum mahallesi varken, askere alınmayan ve ticaretle zenginleşen ve durmadan çoğalan Rumlar, daha sonra bu mahallelere sığmamışlar ve Doğancı, Keçeci, Cedit, Sülübey, Hacıayvaz ve Çelebiler mahallelerini de işgal etmişlerdir[7].

Mütareke sıralarında yayınlanan bazı istatistiklere göre, sancaktaki Türk sayısı 109.800 idi. Buna karşılık 10.201 Rum ve 200 Katolik bulunmaktaydı[8]. Eylül-Ekim 1920 sonlarındaki bazı yazışmalardan, Isparta'da az da olsa Yahudi cemaatinin bulunduğu anlaşılmaktadır[9]. Bu azınlıkların çoğunluğu Isparta merkez ve Eğridir kazasında iskan etmekte olup, Yalvaç ve Şarkîkaraağaç kazalarında gayrı Müslim yoktu[10].

Burdur sancağında ise mütareke yılları istatistiklerine göre azınlık sayısının oldukça az olduğu görülüyor. Bu tarihlerde Burdur'da 80.000 Türk bulunurken, 500 Rum ve 60 Ermeni vardı. Ancak, işgallerin başlamasıyla bu sayıların arttığını görüyoruz. Burdur Mutasarrıfı'nın İtalyan temsilcilerine gönderdiği 23 Haziran 1919 tarihli bir protestonamede, "livanın 400 kadar Ermeni, 1000 kadar Rum nüfusundan başka 85.000 sırf İslâm ahalisi" olduğu ifade edilmiştir[11]. Yunanlılarla şiddetli çarpışmaların olduğu günlerde azınlık sayısında çok büyük bir artış olmuştur. Eylül 1920'lerde sancakta nüfus kaydına nazaran 600 hanede 8000 Rum ve Ermeni'nin olduğu bilinmektedir[12].

[7] Süleyman Sami, Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi, İstanbul 1983, s.339.

[8] M.Şefik, a.g.e., C.1, s.8; Şemseddin Sami, Isparta merkezde 4500 ilçelerde 5000 kadar Hristiyan olduğundan bahsetmektedir (Ş.Sami Kâmusu'l-alâm, İstanbul 1316, C.2, s.858).

[9] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 31.

[10] Şemsettin Sami, a.g.e., C.2, s.858.

[11] ATASE Arşivi, Klasör: 243, Dosya: 16, Fihrist: 88; Klasör: 402, Dosya: 6, Fihrist: 33'de kayıtlı belge ilk verilen belge ile aynı olmasına rağmen, mükerrer olması dolayısıyla bazı yanlışlıklar vardır.

[12] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 30-1.

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıdan beri verdiğimiz her üç sancaktaki azınlıkların demografik durumunu değerlendirdiğimizde, I. Dünya Savaşı başlangıcından itibaren bölgedeki azınlıkların mevcut varlıklarını korudukları, hatta Millî Mücadele gibi fevkalâde bir dönemde dahi nüfuslarında önemli bir azalma görülmediği, Burdur gibi bazı yerlerde büyük nüfus çoğalmalarına rastlandığı gözlenmektedir. Demografik durumla ilgili bu gelişmeler, pek tabiîdir ki, ekonomik ve sosyal şartlarla yakından ilgilidir.

Fazla gerilere gitmeden II. Meşrutiyetten itibaren azınlıkların sosyal durumlarına baktığımızda, bunların vasatın üstünde bir mevkide yer aldıklarını müşahede ediyoruz. Bir örnek vermek gerekirse, 1909'da Denizli sancağı Genel İdare Meclisi'nde Nikolaki ve Kiğork Efendiler bulunuyordu[13]. Aynı tarihte Isparta Genel İdare Meclisi'nin 4 üyesinden 2'si gayrı Müslim olup, bunlar, Haralambos ve Ohannes Efendiler idi. 1911 meclisinde de aynı şekilde Gazâil (Guzail?) ve Artin Efendiler vardı. Burdur sancağında da durum farklı olmayıp, bahsi geçen tarihlerde Burdur Genel İdare Meclisi'nin 4 üyesinden 2'si azınlıkların elindeydi[14]. Diğer taraftan azınlıkların sosyal durumlarını göstermek açısından doktorluk, eczacılık gibi bazı mesleklerde ön sıralarda geldikleri söylenebilir[15].

Görüldüğü gibi, bu sancaklardaki azınlıklar (çoğunlukta olan özellikle Rumlar), kendilerini mahallî idarelerde temsil ettikleri de dikkate alınırsa, huzurlu bir ortamda yaşadıkları anlaşılıyor. Araştırma alanımızda yer alan yerli Rumların Türkçe konuşuyor olmaları[16] bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Azınlıkların yaşantılarına şahit olan bazı şahısların hatıralarına göre, "Türkçe konuşan bütün Rumlar fizyonomi ve âdet bakımından komşuları Müslüman Türklerin benzeri idiler[17]." Bir yabancı olarak İtalyan delegesi M. Galli, Paris Barış Konferansında yaptığı konuşmada; Anadolu'nun şehir ve köylerinde oturan Rumların Türkçe'yi aksaksız ve serbest olarak konuştuklarını, fakat kendi lisanlarını konuşurken dillerinin sürçtüğünü söylemiştir[18]. Denizli Sancağı Rum Havra Heyeti Metropolid

[13] Hicrî 1326 Aydın Vilâyeti Salnamesi, İstanbul, s.508.

[14] Hicrî 1332 Konya Vilâyeti Salnamesi, İstanbul 1332, s.158, 160.

[15] Yeterli sayıda Türk doktor olmadığından İstiklâl Harbi'nde Rum doktorlara da ihtiyaç duyuldu. Meselâ, Batı Cephesi Komutanı, Isparta Ask.Şb.Bşk.'na gönderdiği 17.10.1336 tarihli telgraf emriyle, Isparta'da 4 Hristiyan tabibinin cephe emrine sevkini istedi (Demiralay'a Ait Yazışmalar, No: 86, özel arşivimizdedir).

[16] Şemseddin Sami, a.g.e., C.2, s.858.

[17] M.Şefik, a.g.e., C.1, s.8, 9.

[18] T.C.Genkur. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Türk İstiklâl Harbi, C.2, Kısım 1, Ankara 1963, s.19.

Levent Şahverdi Arşivi

Vekili Papa Hristomos ile Denizli Sancağı Ermeni Murahhas Vekili Papas Bebkin'in 9.7.1919'da İstanbul'da İtilâf Devletleri Mümessillerine gönderdikleri telgrafta; "altıyüz seneden beri Osmanlı hükûmetinin zîr-i idaresinde kemâl-i refah ve saadetle imrac-ı hayat ettikleri"nden bahsetmeleri[19], meseleyi gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu şekilde, sosyal alanda devletin her türlü imkânlarından faydalanmalarına hiçbir şekilde engel olunmayan azınlıklar, ekonomide de varlık gösterebilmişlerdir. Venizelos'un Batı Anadolu'daki sanayi hareketlerinde Rumların rolüne dair, 30.3.1919'da Kaklamanos'a gönderdiği bir raporda belirttiği üzere Rumlar, bölge sanayiinin aşağı-yukarı 8/10'ini temsil etmekteydiler. 1031 Türk fabrikasına karşı, Rumların 37.643 işçi çalıştıran 3007 fabrikası vardı. Bunlar gıda sanayi, pamuk ve kereste fabrikalarıydı[20]. Denizli ve havalisindeki tek büyük un fabrikası, Pandozoplu Un Fabrikası olup, bir Rum'a aitti[21]. Keza, Mardiros Sarıyan adlı Ermeni'nin Sarayköy'de büyük bir fabrikası vardı[22]. Isparta Rumlarından Panayot en zenginlerden olup, Isparta'da hamam sahibi idi[23]. Bunlar, yüzlerce örnekten yalnızca birkaçı olup, Venizelos'un da yukarıdaki raporunda belirttiği gibi, Rumların sanayi alanında üstünlüğü tartışılmaz boyutta idi. Bunun dışında sanat ve ticaret sahasında da azınlıkların, özellikle Rumlar'ın otoritesi pek açıktı. Nitekim Şefik Bey'in isabetli olarak ifade ettiği gibi, *"bütün Rumlar sanat, ziraat ve en çok ticaretle uğraşırlar ve Türk milletinin ziraatle kazandığını, bilhassa ticarî aracılıklarla ellerinden alarak umumî bir bakışla Türkler'den daha müreffeh ve mesut yaşamışlardır*[24]."

II- İtalyan ve Yunan İşgalleri Başlangıcından İtibaren Azınlıkların Tutum ve Davranışları.

Yukarıda, kendi din adamlarının ağzından, *altıyüz seneden beri Osmanlı hükümeti idaresi altında kemâl-i refah ve saadet içinde yaşadıklarını* ifade eden azınlıklar, özellikle Rum ve Ermeniler, işgallerin başlamasıyla Türk devleti ve milleti aleyhinde tutum ve davranışta bulunmaya başladılar. Daha Burdur'da İtalyan işgali başlar başlamaz, yerli Hristiyanlar düşmana

[19] ATASE Arşivi, Klasör: 89, Dosya: 326, Fihrist: 27.

[20] Dimitri Kitsikis,Yunan Propagandası, Meydan neşriyat (tarihsiz), s.206.

[21] Fahrettin Altay, On Yıl Savaşı 1912-1922 ve Sonrası, İstanbul 1970, s.254.

[22] ATASE Arşivi, Klasör: 34, Dosya: 132, Fihrist: 18.

[23] İbrahim Demiralay'ın Hatıraları (=İDH), (yayınlanmamış, daktilo metin, özel arşivimizdedir), s.31.

[24] M.Şefik, a.g.e., C.1, s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

tercümanlık yapmaktan geri durmadılar[25]. Öte yandan İzmir'in işgalinden birkaç saat sonra Denizli'de oluşan millî galeyandan Denizli Rumları rahatsız olmuş olacaklar ki, Denizli ve ilçelerinde olup bitenleri tezelden İzmir'deki Yunan ve Rum mahfillerine bildirdiler. İzmir Rum gazeteleri, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi hakkında korkunç yazılar yazmağa başladı[26].Henüz işgalin başlangıcında, Denizli'deki Rumlar şehrin işgaline kanaat getirerek Yunan askerine ikram edilmek üzere kuzular hazırladıkları gibi, Sarayköy Rumları da biri Tosunlar tarafındaki şose üzerinde, diğeri istasyonda cadde üzerinde zafer takları kurdular[27].

Aynı tarihlerde Isparta'da Hâfız İbrahim Bey'in başkanı bulunduğu Cemiyet-i İlmiye adı altında teşkilâtlanma faaliyetlerinin başlaması[28], Ispartalı Rumları da endişeye sevketti. Hâfız İbrahim'in belirttiğine göre, birgün kendisi Pekmez Pazarı civarındaki Hacı Eminzâde Hacı Rüştü Efendi'nin mağazasında otururken, vaktiyle babalarıyla ticaret ortaklığı yapmış Batcıoğlu Haralanbos ve Panayot isminde iki Rum yanına gelerek şöyle demiştir: "*Senin tuttuğun yol yanlıştır. Türkiye bir daha dirilemez. Yarın Yunan buralara geldiğinde biz senin hayatını, servetini muhafaza edemeyiz.*" Hâfız İbrahim bu iki Rum'a cevaben: "*Yunan buraya gelemez, maazallah gelecek olsa dahi sizler onu göremezsiniz*" diyerek, mağazadan ayrılmıştır. Dost bildikleri Rumların bu davranışından çok etkilenen Hâfız İbrahim hatıratında: "*Memleketin varlığından istifade etmiş bu eşhasın ihanetine çok müteessir oldum, sabaha kadar ağladım, Allahımdan halâsımızı ve sâhib-i halk etmesini istimdat ettim*" diyor[29].

Bu şekilde, daha işgallerin başlangıcında tavrını ortaya koyan azınlıklar, özellikle Rumlar, takip eden günlerde daha sistemli bir faaliyet içine girdiler.

[25] ATASE Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 4, Fihrist: 160.

[26] Halbuki, Müftü Ahmet Hullusî Efendi daha ilkyaptığı konuşmada halka, Yunan'a karşı silâha sarılınmasını belirttikten sonra, orada bulunan tanıdığı Hristiyanları göstererek, "bunlar da bize birer vedîadır, onlara dokunmayınız" dedi. (M.Akif Tütenk, Millî Mücadele'de Denizli, İzmir 1949, s.9).

[27] M.A.Tütenk, a.g.e., s.15; Hükümet ise Rumlar'ın bu davranışlarının sükûnetle karşılanmasını tavsiye etmiş idi. Ancak Türk süvari bölüğü ile topçu kuvvetlerini Sarayköy'e varmasıyla bu "zafer takları" yıktırılabilmiştir. (M.Şefik, a.g.e., C.2, s.60).

[28] Isparta'daki Cemiyet-i İlmiye'nin, merkezi İstanbul'da bulunan Cemiyet-i İlmiye ile hiçbir organik bağı yoktur. Yunan İşgaline karşı Ispartalıların tepkisi ve millî teşkilâtlanma hakkında bkz., Nuri Köstüklü, "Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında 'Kuva-yi Milliye' Fikri Üzerine İlk Çalışmalar", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.V, Mart 1989, sayı:14.

[29] İDH, s.18.

Levent Şahverdi Arşivi

1919 Haziran'ı başlarından itibaren Burdur ve Isparta'dan yerli Rum gençleri, görünüşte seyahat etmek maksadıyla akın akın İzmir'e gitmeye başladılar. İzmir'e giden bu kişiler gönüllü olarak Yunan ordu ve çetelerine iltihak ediyorlardı. Burdur Ask. Şb. Başkanı 4 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Isparta Burdur havalisindeki Rumların bu faaliyetlerinden bahsederek, serbestçe seyahat etmelerinin hükûmetçe engellenmesini istedi[30]. Durumdan, Denizli Ask.Şb.Bşk. Tevfik Bey ve 57. Tümen Komutanı Şefik Bey de haberdar edildi [31]. Ancak Rumların çeşitli yollardan İzmir'e akınları devam ediyordu. 7 Haziran'da posta treniyle Keçiborlu ve havalisinden 200'e yakın Rum genci İzmir'e hareket etti[32]. Isparta'daki bazı Rum gençlerinin ve tüccarlarının çoğunluğunun her hafta İtalyan otomobilleriyle Antalya'ya, oradan da İzmir'e gittikleri ve Yunan ordusuna kaydoldukları, bu hareketleriyle bir taraftan da İzmir'in Rum nüfusunu çoğaltmak niyetinde oldukları, Isparta polis makamlarınca da bilinmekte idi[33].

Harbiye Nezareti bu konuda bazı tedbirler aldı. Yunan ordusuna katılan yerli Rumlarla, Yunan ordusuna mensup erlerin silâhsız olarak cepheye yakın köylere gittiklerinde, bunların hal ve hareketleri cihet-i askeriye tarafından kontrol altına alındı. Harbiye Nezareti, Dahiliye Nizareti'ne 5.1.1920'de gönderdiği bir yazıyla, aynı şekilde mülkî idarecilerin de bu gibi düşman faaliyetleri karşısında müteyakkız olmasını istedi[34].

Diğer taraftan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de Rum ve Ermenilerin düşmana iltihakını önlemeye çalışıyorlardı. Meselâ, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 7.10.1919'da Afyonkarahisar ve Sandıklı Heyet-i Milliyeleri'ne gönderdiği şifrede: "*Ispartalı olup, Sandıklı veya Karahisar'a varmaları muhtemel olan Rum Kahyaoğlu ve Hacı Tanaşoğlu mahdumlarının İzmir'e kaçmak ihtimallerine binaen Isparta'ya iadelerinin temini*"ni istedi[35].

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince alınan bu tedbirler etkili olmuş olacak ki, 1-15 Şubat (1919) arasında Burdur ve çevresinden İzmir'e hiçbir Ermeni ve Rum hicreti ve seyahatı ol-

[30] ATASE Arşivi, Klasör: 75,Dosya: 281, Fihrist: 60-2; Klasör: 401, Dosya: 4, Fihrist: 198.

[31] ATASE Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 4, Fihrist: 72.

[32] ATASE Arşivi, Klasör: 75, Dosya: 181, Fihrist: 60-1.

[33] ATASE Arşivi, Klasör: 243, Dosya: 19, Fihrist: 53.

[34] ATASE Arşivi, Klasör: 116, Dosya: 419, Fihrist: 5-1, 5-2.

[35] İDH, s.83.

Levent Sahverdi Arşivi

madı[36]. Ancak her ne kadar tedbir alınsa da devam eden savaş günlerinde Rum ve Ermenilerin Yunan ordusuna katılması önlenemedi[37]. Hatta çoğunluğunu bu gönüllü Rum ve Ermenilerin oluşturduğu kuvvetler zaman zaman Millî kuvvetlere taarruz etti. Nitekim, 22.4.1921 günü Yeniköy (Çivril) istikametinden saldırıya geçen ve makineli tüfekle mücehhez düşman kuvvetinin hemen hemen hepsini gönüllü Rum ve Ermeniler oluşturuyordu. Sayısı 1000'in üzerinde olan bu kuvvet, Kuva-yı Milliye'ye taarruz etmiş, ancak 8 ölü ve 6 yaralı bırakarak geri çekilmek zorunda kalmıştı[38].

Askerliğe elverişli yerli Rum ve Ermeni gençleri, bu şekilde Yunan ordusuna iltihak ederken, geride kalan Rum ve Ermeniler arasında çeşitli metotlarla Yunan hesabına çalışanlara sık sık rastlanıyordu. Yunanlılar, henüz Anadolu içlerine yayılmaya başladıklarında, bazı Rumlar Yunan lehine propaganda yapmaları için, işgal edecekleri mıntıkalara gönderdiler. Nitekim, 1919 Haziran'ı başlarında Isparta Rumlarından zengin bir tüccar olan Kara Yorgi ve Ali Ulvi, Yunan hükümeti tarafından propaganda için Isparta civarına tayin edildi[39]. Bu şahıslar trenle Isparta'ya gelirken Burdur (Askerlik) Şubesi Başkanı'nın da bulunduğu vagonda, orada bulunan diğer yolculara, Yunanlılarca asırlarca olan münasebetimizden ve Yunanların adaletinden bahsetmişler ve Yunan idaresinin tercih edilmesini teşvike çalışmışlardır[40]. Bu şahıslar Isparta'ya henüz varmadan, Aydın Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti, bunların faaliyetleri hakkında Isparta Mutasarrıfına telgrafla bilgi verdi[41]. Zaten Ispartalı gençler-

[36] Burdur ve Isparta havalisinden İzmir mıntıkasına Rumlar'ın hicret veya seyahati olurken, aynı yerlerden Adana'ya Ermeni hicreti de oluyor idi. Miralay İsmail Hakkı Bey, 15 Şubat 1336'da 12.Kor.Komutanına yazdığı şifrede; 1-15 Şubat arasında İzmir'e Rum ve Ermeni hicreti olmadığı gibi, Adana taraflarına bu tarihler arasında Ermeni hicreti ve seyahatinin de olmadığını bildirdi (ATASE Arşivi, Klasör: 307, Dosya: 34, Fihrist: 177).

[37] Yerli Rumlar'ın Yunan ordusuna katılması mevzî nitelikte değildi. Diğer yerlerde de bu tür olaylara sık sık rastlanmış ve zaman zaman İstiklâl Mahkemeleri bu olaylarla meşgul olmuştur. meselâ, Yunan ordusuna katılan ve sonradan yakalanan 28 Osmanlı tebaası Rum, Ankara İstiklâl Mahkemesinin 30 Temmuz 1921 tarihli duruşmasında muhâkeme edilmiş, vatana ihanetleri Sâbit görüldüğünden aynı günün gecesi sabaha karşı Ankara Karaoğlan çarşısında idam edilmişlerdi (Feridun Kandemir, İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar, İstanbul 1964, s.124-126).

[38] ATASE Arşivi, Klasör: 578, Dosya: 82, Fihrist: 113.

[39] ATASE Arşivi, Klasör: 4012, Dosya: 4, Fihrist: 53-2; Klasör: 12, Dosya: 48, Fihrist« 88-2.

[40] ATASE Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 4, Fihrist: 97.

[41] Süleyman Sami, a.g.e., s.337.

Levent Şahverdi Arşivi

den Uçkurcuzâde Ali Efendi de İzmir'den itibaren bu şahısları takip ediyordu[42]. Yunan propagandası yapan Kara Yorgi ve arkadaşı[43] kısa sürede Isparta Polis Komiserliği'nce yakalandılar ve 11 Haziran'da tutuklu olarak Konya'ya sevk edildiler[44]. Konya'daki 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, bütün bu gelişmeleri bir rapor halinde Harbiye Nezareti'ne bildirdi[45]. Kara Yorgi'den başka Isparta'da Yunanlar hesabına çılışanların önde gelenlerinden biri de Kahyaoğlu Mina idi. İzmir ile Isparta arasında ticaret yapan Mina'nın Latan ismindeki genç oğlu daima Isparta'da bulunur, Yunan'a casusluk ederdi ve gizli teşkilâtlarının icra işlerini yürütürdü. Birgün Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sansür Heyeti, Latan'ın avcı kıyafetiyle bir fotoğrafını İzmir'e gönderirken yakalandı. Hâfız İbrahim, Rum genci Latan'ın bu hareketini şöyle değerlendirmektedir: "*Ben tetkik ettim. Gerçi av tüfenkli ve fişenkli idi ama büyük manalar ifade ediyordu. Daha doğrusu Yunanlılara: biz burada silâhlıyız, hemen taarruza geçiniz, Isparta'yı işgal ediniz işaretini veriyordu.*"[46].

Bu bir-iki hadise bile, Yunanlılarla savaş hali devam ettiği sürece, yerli Rumların çoğunluğunun Yunan hesabına çalışmaktan kaçınmayacağı kanaatini kuvvetlendiriyordu. Bu yüzden bölgedeki bazı komutanlar endişeye düştüler. Burdur Ask.Şb.Bşk. İsmail Hakkı, 9 Temmuz'da 2.Ordu Müfettişi'ne bir telgraf göndererek, yerli Rumların casus ve kavgaya vesile olmalarını engellemek için mahallî hükümetler arası tedbirler alınmasını ve bu konuda bir koordineye gidilmesini gerekli gördüğünü bildirdi[47]. Pek tabiîdir ki bu konuda bazı tedbirler alınmış olmalıdır. Ancak buna rağmen, azınlıkların düşman lehine çalışmalarında hiç azalma görülmedi. Üstelik Yunanlılarla savaşın yoğunluk kazandığı günlerde Rumların, zaman zaman da Ermenilerin Türkler aleyhinde casusluk faâliyetleri gittikçe

[42] İDH, s.15.

[43] Kara Yorgi ve Ali Ulvi Isparta'ya geldiklerinin ertesi akşamı, savcı Ali Rıza Bey'in evinde bir sohbete katıldılar. 20 kadar kişinin bulunduğu sohbet sırasında, söz işgallere gelince, İtalyan ve Yunan hükümetlerinin hangisinin daha hayırlı olduğu ileri sürüldüğü zaman, Kara Yorgi ve Ali Ulvi söze karışarak şöyle demişler; "İtalyan'ın nüfusu çok arazisi dar. Yunan'ın ise arazisi bol nüfusu az olduğundan halk daha ziyade refah görecektir." (aynı).

[44] ATASE Arşivi, Klasör: 401, Dosya: 4, Fihrist: 103; Durum, Isparta Ask.Şb.Bşk. Nuri Bey tarafında, Afyonkarahisar Ask.Şb. vasıtasıyla Yıldırım Kıtâatı Müfettişliği'ne 16 Haziran'da şifre telgrafla bildirildi (ATASE Arşivi, Klasör: 243, Dosya: 16, Fihrist: 35, 35-1).

[45] ATASE Arşivi, Klasör: 12, Dosya: 48, Fihrist: 88-2.

[46] İDH, s.28.

[47] ATASE Arşivi, Klasör: 243, Dosya: 17, Fihrist: 53-1.

Levent Şahverdi Arşivi

arttı. Bu cümleden olmak üzere, Aydın'ın ikinci kez işgali günlerinde 8 Ağustos'ta (1919) Nazili'de din adamı olması muhtemel Hacı Kosti (Kosta?), Mahika oğlu Yani ile Sehyon oğlu Aniskaş'ı kilisenin ikinci odasına çağırdı. Yani'ye 50 ve Aniskaş'a 40 lira vermek suretiyle elindeki mektubu Aydın'da bulunan Yunan komutanına verilmek üzere, bu şahısları Aydın'a gönderdi. Mektubu Yunan komutanına veren Rumlar, Yunan komutanından aldıkları bir mektubu da Hacı Kosti'ye vermek üzere Aydın'dan geri dönerken, yolda Kuvâ-yı Milliye ileri karakol müfrezelerince yakalandılar. 10/11 Ağustos gecesi Kuvâ-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü ve Demirci Efe huzurunda Yani, Aniskaş, Hacı Kosti, ve ilgili görülen Lazoros Lazoridis'in soruşturmaları yapıldı. Soruşturma sonunda adı geçen bu Rumların hainlik ve casusluk ettikleri sabit görülerek idamlarına karar verildi ve aynı gece karar infaz edildi[48].

Yine aynı ay içinde Acıpayam ilçesinde meyhaneci Kara Vasil adındaki Rum'un Fethiye mıntıkasındaki Yunanlılarla muhaberede bulunduğu tesbit edildi. bu tür faaliyetlerin önlenmesi için, Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü, Denizli Mutasarrıflığı'ndan gereğinin yapılmasını istedi [49]. Öte yandan Sarayköy'de Eczacı Yordan'ın eczanesinde yapılan aramada Sarayköy ve civarının bir krokisi ile patlayıcı maddeler bulundu[50].

Bir-iki örnekle belirttiğimiz bu casusluk olaylarının mevzî nitelikte olmadığı anlaşılıyor. Aydın Jand. Tabur Komutanı'nın 175. Alay Komutanı'na gönderdiği şifreden anlaşıldığına göre, yoldaki telgraf tellerini keserek Türk muharebesini engellemek suçundan 7 Rum yakalandı[51]. Isparta'da da aynı mahiyette Rum casusluk faaliyetlerine rastlanmıştı.

Muhtemelen 19 veya 20 Ocak'ta (1920) Rum halıcılardan Kahramanoğlu Damiyanos bir balya halısını sansür edilmeksizin İzmir'e kaçırırken araba, daha Isparta'dan çıkmadan Nadir Efendi'nin (Süldür) evinin önündeki telgraf direğine çarparak kırılmış ve halı balyası orada bırakılmış idi. Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti devriyeleri, sansürsüz götürülmek

[48] ATASE Arşivi, Klasör: 426, Dosya: 4, Fihrist: 73. Burada, adı geçen Rumlar'ın olayla ilgili ifadeleri bulunmaktadır. Ayrıca aynı dosya Fihrist: 73-1 ve 73-2'de zarflarıyla birlikte, yazılan Rumca mektuplar vardır.

[49] ATASE Arşivi, Klasör: 426, Dosya: 4, Fihrist: 261; Yunan hesabına casusluk yapan Kara Vasil'in iki oğlu cephede Yunan askerleri safına katılmışlardı (aynı).

[50] ATASE Arşivi, Klasör: 790, Dosya: 21, Fihrist: 10.

[51] ATASE Arşivi, Klasör: 425, Dosya: 1, Fihrist: 39.

Levent Şahverdi Arşivi

istenen bu halı balyasını Cemiyet Başkanı Hâfız İbrahim'in emriyle Kerimpaşa Hanı'nın önüne getirdiler ve memur heyet ve kalabalık huzurunda halı balyasını açtılar. Yapılan kontrolda 6 parça taban halısının arasında bir mektuba rastlandı[52]. Rumca yazılmış mektupta, Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı Demirci Mehmet Efe'nin hareketlerine ve Isparta Rumlarınca girişilen bazı gizli tertibata ve silâhlar bulunduğuna dair ibareler mevcut idi[53]. Mektup, o sırada Beyşehir Süvari Alay Komutanı Kayserili Nâzım Bey'le birlikte Isparta'da bulunan Demirci Mehmet Efe'ye verilince, Demirci Mehmet Efe Mutasarrıf Talat Bey'i ve bazı şahısları yanına çağırdı. Daha sonra Rum ileri gelenlerinden 30 kadar şahıs da şüpheli görülerek tutuklandı. Sonra bunlardan bir kısmı serbest bırakıldı. Suçu sabit olan Damiyanos, Demirci'nin kızanları tarafından öldürüldü[54]. "*Mektup Meselesi*" olarak da bilinen bu hadise üzerine Hükümet ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden bir "*divan-ı harp*" teşkil edilerek tahkikata başlandı. 21 Ocak'ta mahallî hükümet, Demirci Efe ve Nâzım Bey tarafından Isparta'daki bütün Rum evleri, kilise ve okulları aranmak için ablukaya alındı. Aynı gün Burdur Ask.Şb.Bşk. İsmail Hakkı, Isparta Ask.Şb.Bşk.'na gönderdiği yazıda; *arama esnasında maksada aykırı davranışların olmamasına ve asayişin ihlâl edilmemesine dikkat edilmesini* hatırlattı. İsmail Hakkı, durumu ayrıca 12. Kor. Komutanına rapor etti[55]. Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal de konu ile ilgili olarak Refet Bey'e Isparta'da Demirci Mehmet Efe ve Nâzım Bey'e "*Rumlar hakkında tatbik edilen tazyikat ve tatbikatın bir şekl-i kanuniyede neticelendirilmesi lüzumu*"nu yazdı[56]. Isparta Mevki Komutanı'nın 23 Ocak'ta 12. Kor. Komutanı Fahrettin Bey'e gönderdiği rapordan anladığımıza göre, 21 Ocak gece saat 03'e kadar devam eden aramada 4 tabanca, 4 çifte av tüfeği, bir adet büyük bıçak bulundu[57]. Bundan sonra tahkikat için Demirci Efe tarafından kurulan Divan-ı Harp Ko-

[52] İDH, s.30.

[53] ATASE Arşivi, Klasör: 309, Dosya: 35, Fihrist: 103; Yzb.Giritli Enver tarafından yapılan mektubun tercümesi şöyle idi; "Mehmet Efe buraya geldi. Ahaliden zorla para toplamakta. Gönderilen asker firar ediyor... Mehmet ile (Demirci) Ali'nin (Yörük) arası pek fena. Korkusundan buraya gelmiştir. Mânen pek fenadır. Latan hükümetle anlaştı. Bu iş üçyüz liraya malolması ne zarar verir... daha gelmedi. Anahtarı bu hafta gönderiniz." (İDH, s.30). Tayyib Gökbilgin bu mektuptan: "'N' imzalı ve bazı harfleri Fransızca yazılmış olan Türkçe bir mektup" diye bahsetmektedir. (Tayyib Gökbilgin, Millî Mücâdele Başlarken, C.2, Ankara 1965, s.338).

[54] ATASE Arşivi, Klasör: 309, Dosya: 40, Fihrist: 4; İDH, s.30; Fahrettin Altay, a.g.e., s.217.

[55] ATASE Arşivi, Klasör: 309, Dosya: 40, Fihrist: 5.

[56] ATASE Arşivi, Klasör: 309, Dosya: 35, Fihrist: 103.

[57] ATASE Arşivi, Klasör: 308, Dosya: 35, Fihrist: 104.

Levent Şahverdi Arşivi

misyonu lağv edilerek, mektup meselesinde gözaltına alınan 17 Rum, soruşturmaları için adliyeye sevk edildi[58]. Fahrettin Bey de durumu Harbiye Nezareti'ne bildirdi[59]. Mektup meselesinde olup bitenleri ve yapılan tahkikatı öğrenen Harbiye Nezareti, dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, "*bu meselenin keyfî harekete ve gayrı münasib eşkal ahzine meydan vermemesi için mülkî memurlara gerekli talimatın verilmesi*"ni istedi[60].

Bu şekilde devletin en yüksek makamlarına kadar intikal eden Rum casusluk faaliyeti delilleriyle adalet önüne çıkarıldı ve kanaatimize göre suçlu görülenler cezalandırıldı.

1920 Eylül'ünden itibaren Yunan kuvvetlerinin başarılar kazanıp, Anadolu içlerine ilerlemeye başlamasıyla, azınlıkların tutum ve davranışları bir başka yönde yoğunluk kazandı. Buraya kadar anlatılanlarda görüldüğü üzere, işgalin başlangıcında Millî Mücadele aleyhinde olduklarını tavırlarıyla ortaya koyan Rum ve Ermeni azınlıklarının çoğunluğu, takip eden günlerde Yunan ordusuna gönüllü olarak katılmaya başladılar. Bundan sonra Yunanlılarla savaşın yoğun olduğu aylarda ise Yerli Rumların, daha çok casusluk yaptıklarını tesbit etmiştik. Artık son safha olarak, Denizli sancağının ve daha gerilerdeki yerlerin Yunanlılarca kesin işgaline kanaat getiren Rum ve Ermeniler, Yunan ve Ermeni kültürünü açıktan açığa propagandaya başladılar.

Denizli Mutassarrıf Vekili Nazmi Bey'in (Şefik Bey'den sonra 57. Tümen Komutanı olmuştur) 29.9.1920 tarihini taşıyan bir raporunda belirttiğine göre, Honaz nahiyesindeki Kocakülah oğlu Haralambi'nin evinde Yunan topçu subayı üniforması, Burdurlu oğlu Haralambi ile Huri oğlu Anastos'un evlerinde büyük küçük ebatta Yunan bayraklarıyla, Yunan kültürüne âit resimler bulundu[61]. Muhtemelen yine aynı tarihlerde, İzmir'den Denizli'ye dönen Tüccar Kitapçı oğlu Ahmet ve Karpuzcu Ahmet Efendiler, aynı trende beraber yolculuk ettikleri Denizli Rumlarından Pavlide Efendi'de bir Yunan bayrağı ile şapka gördüklerini söylediler[62]. Öte yandan 11 Ekim'de Denizli'nin Ermeni mahallesi sakinlerinden Ermeni

[58] Aynı.

[59] ATASE Arşivi, Klasör: 309, Dosya: 40, Fihrist: 7; Klasör: 44, Dosya: 173, Fihrist: 52.

[60] ATASE Arşivi, Klasör: 45, Dosya: 175, Fihrist: 46; Bu "mektup meselesi" ile ilgili Klasör: 309, Dosya: 35, Fihrist: 81, 114, 121, 122, 128 ve 143'de bilgiler bulunmaktadır.

[61] ATASE Arşivi, Klasör: 2490, Dosya: 122, Fihrist: 20-2.

[62] Tarhan Toker, Kuva-yi Milliye ve Millî Mücadelede Denizli, Denizli 1983, s.27.

Levent Şahverdi Arşivi

Hacı Sarkis'in evinde yapılan aramada iki adet Ermeni bayrağına rastlandı[63].

Takip eden aylarda Türk kuvvetlerinin başarılar kazanması, Yunan kuvvetlerinin zaman zaman geri çekilmesi, azınlıkların Yunan lehine süregelen tutum ve davranışları üzerinde farkedilir derecede değişikliğe sebep oldu. Şubat 1921'de yazılan raporlarda, Yunan askerleri ile yerli Rumların arasının pek açık olduğu belirtiliyor. Aslında 1921'lerde bazı azınlıklarda görülen Yunan işgali aleyhtarı davranışlara İzmir'in işgalinden itibaren çok az da olsa yer yer rastlandı. O günleri yaşamış, kendisiyle şahsen görüştüğümüz Şefik Seren'in ifadesine göre, Ispartalı Rumlardan bazılarının, Yunanın İzmir'e ayak bastıklarını duydukları vakit: "*Eyvah, Yunan İzmir'e çıkmış, bizim de huzurumuz bozulacak, savaş bitse de biz artık burada kalamayız*" dedikleri duyulmuştur. Bu hususta dikkate değer bir diğer belge de Denizli Sancağı Rum Havra Heyeti Metropolid Vekili Papa Hristomos ve Denizli Sancağı Ermeni Murahhas Vekili Papas Babkin'in cemaatleri adına 9.7.1919'da İstanbul'da İtilâf Devletleri temsilcilerine gönderdikleri telgraftır. Bu telgrafta, adı geçen din adamları, şöyle demişlerdi; "*İmha ve tahribat politikasından başka maksada mübteni olmayan şu Yunan kuvve-i işgaliyesinin harekât-ı hunharânesini kemal-i nefret ile takbih eder ve sıdk-ı maruzatımıza atf-ı nazar-ı ehemmiyet buyurularak... bu çirkin mezâlime... son verilmesini selamet-i umûmiye namına istirham ve niyaz eyleriz*[64]."

Her ne kadar Rum ve Ermeni cemaatı adına din adamları, Yunan işgalleri konusunda görüşlerini bu şekilde belirtmiş iseler de, yukarıdanberi anlatılanlar ve özellikle kilisede Yunan lehine casusluk hazırlıklarına rastlanması gözönüne alınacak olursa, samimiyeti hususunda adı geçen telgraftaki Yunan işgalini kınayan ifadeleri ihtiyatla karşılamak zarureti ortaya çıkıyor[65].

III- Bir Tedbir Olarak Azınlıkların Tehciri.

Düşman işgallerinin başlangıcından itibaren, bölgedeki azınlıkların büyük bir çoğunluğunun düşman hesabına faaliyetleri tam manasıyla

[62] Tarhan Toker, Kuvâyı Milliye ve Millî Mücadelede Denizli, Denizli 1983, s.27.

[63] ATASE Arşivi, Klasör: 790, Dosya: 21, Fihrist: 100.

[64] ATASE Arşivi, Klasör: 89, Dosya: 326, Fihrist: 27. Bu belge matbudur.

[65] Burada, daha Yunan kuvvetleri İzmir'e ayak basar basmaz, İzmir Metropoliti Chrisostomos'un bunları karşılaması, takdis etmesi (ATASE Arşivi, Klasör: 73, Dosya: 275, Fihrist: 13), ve bir papazın etrafa koşarak, "feslileri (Türkler'i) öldürün" diye bağırmaya başlaması (Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1983, s.57) hatırlanmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

önlenemedi. Yerli Rum ve Ermenilerin önemli destekleriyle de sürekli ilerleyen Yunan kuvvetlerinin Denizli'yi tehdit ettiği günlerde, Türk makamları azınlıklar konusunda bazı köklü tedbirlere başvurmak zorunda kaldı. Bu tedbirlerden en sağlıklı olanı da, harp mıntıkasındaki Rum ve Ermenilerin cephe haricindeki mıntıkalara sevk edilmeleri idi. Böyle bir tedbiri gerekli görenlerin başında 57. Tümen Komutanı Şefik Bey geliyordu. O, bu konuda, Yunanların yerli Rumları gönüllü kaydetmelerini ve bunun vahim sonuçlarını önlemek için; "*Bizim gerilere çekilmekliğimiz îcap ettirdiği takdirde, içinden çekileceğimiz yerlerin bütün Rum halkını da Denizli ve daha gerilere çektirmeye karar verdim*[66]" diyor. Biraz sonra bahsedeceğimiz gibi, Batı Cephesi kurulduğu vakit, Cephe Komutanı Ali Fuat Paşa tehciri gerekli görmüş ve bu konuda ilgili yerlere emir vermiştir. Öte yandan Şefik Bey'den sonra Tümen Komutanı olan Nazmi Bey de (Solok) bu görüşlere katıldı. O, Eylül 1920'lerde hazırladığı bir raporda, Rumların Yunanlar hesabına casusluk faaliyetlerini örneklerle belirttikten sonra, bu tutum ve davranışların "Rumların cephe mıntıkasında ibka edilmemesine sebep olduğu"nu yazdı[67].

Bölgedeki sorumlu komutanların isabetli olarak belirttikleri bu sebeplerin yanısıra, tehciri zorunlu kılan bazı faktörler de vardı. Yunan askerlerinin işgal edip, sonra geri çekildiği yerleşim yerleri harabe haline geliyordu. Bu gibi yerlerde ikamet etmekte olan halk, perişan olmakta, doğru dürüst kalınacak bir yeri dahi bulunmamaktaydı. İşte bu durumda olan halkın, ikamet ve yemek işlerini temin için cephe gerisindeki yerlere sevkleri daha uygun idi. Nitekim, bölgedeki ilk tehcir hadisesinin sebepleri arasında belki de bu son sebep ağır basmakta idi. 28 Haziran'da Türk kuvvetleri Aydın'ı geri aldıkları vakit, 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, Aydın hükûmet dairelerinde ve avlusunda üstlerinden başka birşeyleri olmayan ve evleri yanan pek çok Rum'a rastladı. Şefik Bey, bu durumda olan Aydın Rumlarını Nazilli, Denizli, Isparta ve Burdur'dan istedikleri yerlere kadar sevk etmek ve oralarda istirahatleri ve iâşeleri temin edilmek üzere, 1 Temmuz (1919) gününden itibaren trenle nakletmeye başladı. Öncelikle arzu edenler gönderildi[68]. Böylece, ilk tehcir adı geçen sebeplerden dolayı başlamış oldu.

Her ne kadar görünüşte bu sebepler ileri sürülmüş ise de muhakkak ki bunun arkasında daha birçok sebepler vardı. Aydın'ı Yunanlılar ilk işgal

[66] M.Şefik, a.g.e., C.3, s.150.

[67] ATASE Arşivi, Klasör: 1490, Dosya: 122, Fihrist: 20-2.

[68] M.Şefik, a.g.e., C.2, s.131.

Levent Şahverdi Arşivi

ettiklerinde, Aydın Rumlarının düşman hesabına çalıştıkları biliniyordu[69]. İkinci bir işgalde Aydın'da Rum-Yunan işbirliğini önlemek zarureti kendiliğinden ortaya çıkmıştı.

Bu tehcir sırasında keyfî uygulamaları önlemek için de bazı tedbirler alındı[70]. Bu cümleden olmak üzere, tehcir işlerini gözetlemek için *Çine Divan-ı Harb-i Örfîsi* adıyla Denizli sancağında bir divan kuruldu. Bu divan-ı harp, 1 başkan, 1 hakimler heyeti, ve 1 tahkik heyeti olmak üzere tahminen 25-30 kadar şahıstan müteşekkil idi. 13.05.1920 günü TBMM görüşmelerinden anlaşıldığına göre, başlangıcından bir süre sonra tehcir işleri bittiği halde Mayıs 1920'lere kadar bahsi geçen Divan-ı Harb-i Örfî varlığını sürdürmüştür. Denizli Milletvekilleri Mustafa, Yusuf, Ömer Necib, Hasan ve Hacı Hüseyin Mazlum Baba, 13 Mayıs'ta Meclis Başkanlığına verdikleri bir takrirde; "*Denizli ve civarı ile Aydın ve Menteşe livalarında techir muameleleri cereyan etmediği"nden bahisle "hazinenin şu buhranlı zamanlarında lüzumsuz yere bu kadar memur istihdam ile fazla masraf caiz görülmemekte olduğundan... mezkur divan-ı harbin lağvını"* teklif ettiler[71].

Nakledildikleri yerler açısından Denizli, Isparta ve Burdur sancaklarıyla pek yakından ilgili olan bu tehcir hadisesi, görüldüğü üzere haklı sebeplere istinaden adalet çerçevesi içinde vuku bulmuştur.

Bu nakil işleminden sonra, tabiî olarak Denizli'de Rum sayısı oldukça arttı. Öte yandan Yunan işgallerinin gittikçe genişlemesi yüzünden işgal sahalarındaki halk Denizli'ye ve daha gerilere göç etmeye başladı[72]. 2 Temmuz'da Yunan birliklerinin Sarayköy'e yaklaşması üzerine Denizli'de de bir endişe başladı. Daha önce örneklerle sabit olduğu gibi, Denizli halkı Denizli'de çoğalan Rumların Yunanlılarla işbirliğinden şüpheleniyordu. Bu yüzden, Heyet-i Milliye Başkanı Müftü Ahmet Hulûsı Efendi, Gonca-

[69] Yunanlar'ın Aydın'ı ilk işgal ettikleri vakit, yerli Rumların Yunanlanla işbirliği yaptıkları hakkında geniş bilgi için bkz., İzmir Fecâyii (yazarı belli değil, tarihsiz, eski harfli); Asaf Gökbel, Millî Mücadelede Aydın, Aydın 1964.

[70] Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, azınlıklara karşı bir harekette bulunulmasına karşı görünüyordu. O, 10.11.1919'da 12.Kor.Komutanı'na çektiği bir telgrafta, azınlıklara karşı bir harekete girişilmesinin, düşmanların işgal alanını genişletmesine sebep olacağına değindikten sonra, "böyle bir halin değil yalnız fiilen vukuuna, hatta tehdit ve dedikodu tarzında şuyuâta bile meydan olmaması esbabının istikmâli ve neticeden mâlumat îtası"nı rica etti. (ATASE Arşivi, Klasör: 303, Dosya: 17, Fihrist: 13).

[71] TBMM Zabet Ceridesi, C.1, 2 baskı 1940, s.281.

[72] Bu göçlerle ilgili ATASE Arşivinde pek çok belge bulunmaktadır. Meselâ bkz., Klasör: 243, Dosya: 16, Fihrist: 20; Klasör: 1490, Dosya: 122, Fihrist: 7, 9.

Levent Sahverdi Arşivi

lı'da bulunan Demirci Mehmet Efe'yi telgraf başına çağırarak, Denizli'deki Rum erkeklerinin daha içerdeki bölgelere gönderilmesi için yardımını istedi [73]. Bunun üzerine Demirci, Jnd. Yzb. Rifat ve Mülâzım-ı evvel Fazıl Efendilerle Sökeli Ali Efe'yi Rum erkeklerini Eğridir'e sevk etmek üzere Denizli'ye gönderdi. Sökeli Ali Efe ve kızanları muhacir ve yerli Hristiyanlardan kadın ve erkekleri 6 Temmuz'da tren istasyonuna topladı. Aynı gün erkekler Eğridir'e gönderildi. Bir gün sonra da tekrar kadın ve çocuklar istasyona toplatılmış olarak Eğridir'e sevk edilmeye başlandı. Denizli Ask.Şb.Bşk. Tevfik Bey, 7 Temmuz'da 12. Kor. Komutanına gönderdiği şifrede [74], tehcirle ilgili bu bilgileri verdikten sonra, efelerin davranışları ve Hristiyanların bu şekilde sevklerinin İslâm halkı rencide ettiğini ve umumî bir heyecana sebep olabileceğini ifade etti [75]. Şefik Bey'in anlattığına göre, 7 Temmuz akşamına kadar iki günde Rum erkekleri ve isteyenler ailesiyle beraber trenle Eğridir'e yola çıkarılmış idi [76].

Takip eden günlerde, düşmanla muharebenin yoğunlaşması ve cephenin genişlemesi tabiî olarak tehcir sahasını genişletmek zaruretini ortaya çıkardı.

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, 1 Eylül'de Ankara'da 24. Tümen Komutanına, TBMM Riyasetine, Müdafaa-i Milliye Vekâletine, Dahiliye Vekâletine, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve ilgili yer Mutasarrıflıklarına gönderdiği ve bizce pek önemli bir belge olan harp telgrafında, Ermeni ve Rumlar'ın tutum ve davranışlarından bahsederek buna karşı alınacak tedbirleri bildirdi. Telgraf özet olarak şöyle idi [77];

"1- Vatanın saadet ve felâketinde insanlık nokta-i nazarından dahi kader ortaklığına mecbur bulunan Ermeni ve Rum vatandaşlarımız, üzüntüyle belirtmek gerekir ki, casusluk ve her çeşit ihanet gibi, memleketin savunmasını zayıflatacak hareketlerden geri durmadılar. Binâenaleyh Müslümanlığa has olan rahm ve şefkata artık takat bırakmadılar. 2- Bu durum karşısında Anadolu'nun haklı galeyanını

[73] ATASE Arşivi, Klasör: 2490, Dosya: 122, Fihrist: 5-1; F.Altay, a.g.e., s.254.

[74] ATASE Arşivi, Klasör: 785, Dosya: 6, Fihrist: 32-2.

[75] İleride ayrı bir araştırma olarak yayınlayacağımız gibi, bu tehcir sırasında "*Denizli Hadisesi*" olarak bilinen ve yaklaşık 60 veya 68 Türkün hayatını kaybettiği, yakın tarihimizde derin yaralar bırakan üzücü bir olay meydana geldi.

[76] M.Şefik, a.g.e., C.3, s.196.

[77] ATASE Arşivi, Klasör: 900, Dosya: 32, Fihrist: 1, 1-1. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad tarafından 1.09.1920'de yazılan bu harp telgrafı 6 maddelik olup, ilgi alanımıza giren ilk üç maddesi özet olarak verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

durduracak tek çare Hristiyan vatandaşlarımızı sırf insanî bir his sebebiyle koruma altına almak, bunun için de aşağıdaki tedbirleri derhal uygulamak lâzımdır. Binâenaleyh, bu emri alan mülkî makamlar, askeriyenin de her hususta yardımlarını alarak, icraata başlamalıdırlar. Batı Cephesi mıntıkası sayılan Geyve, Bilecik, Bolu, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Denizli, Burdur, Isparta livaları dahilinde bulunan Rum ve Ermeni unsurlarına mensup 20-40 yaş arası olan erkekler istisnasız cephe mıntıkası dışına çıkarılacaktır. Bunlardan hareket edemeyecek derecede sakat ve hasta olanlar istisna edilecektir. Sevk edilenlerin yolculuk sırasında ve vardıkları ikamet yerlerinde can, mal ve ırz güvenlikleri sağlanacak, bu işte mahallî hükümetler ve korumalarına verilecek jandarmalar kesinlikle sorumlu bulunacaklardır. Bu emre uymayan her kim olursa olsun suçunun derecesine göre kanunun altında ağır cezaya çarptırılır. Cana ve ırza kastedenler idam olunur. 3- ... Afyonkarahisar, Burdur, Isparta ve Denizli livaları dahilindekiler, trenle ve karadan Konya vilâyeti dahiline ve Ankara-Konya vilâyetlerinin ortak sınırları civarına nakledileceklerdir."

Denizli Mutasarrıf Vekili Nazmi Bey, bu emri alır almaz, hemen harekete geçti. Üç gün uğraşmasına rağmen polis ve jandarma güçleriyle Denizli Rumlarını tehcirde başarılı olamadı. Bunun üzerine Nazmi Bey, cephede bulunan Hâfız İbrahim Bey'i (Demiralay) karargâhında ziyaret ederek, tehcir işinde Demiralay'ın [78] görevlendirilmesini istedi. Hâfız İbrahim, bu işi mahzurlu görmekle beraber, başka çare olmadığından, Demiralay'dan 20 kişilik bir süvari müfrezesini Nazmi Bey'in emir ve idaresine verdi. Bu müfreze aynı günün gecesi Rum cemaatını toplayarak, sabahleyin Eğridir'e gönderileceklerini söyledi. Ertesi sabah hiçbir Rum bu emre uymayınca Demiralay fertleri, "*ibret olsun diye*" Rum ileri gelenlerinden birkaç kişiyi öldürdü. Bu olayı gören diğer Rumlar emre uymak zorunda kaldılar ve trenle peyderpey sevk başladı. Bu bilgileri bize aktaran Hâfız İbrahim hatıratında, Rumların yollarda can ve mal güvenliğinin sağlanması için kayınbiraderi Mehmet'i müfrezenin başında gönderdiğini belirtmektedir[79]. Ancak bu sevk işinde Demiralay'ın taşkın davranışlarına da rastlanmış idi[80].

[78] Demiralay, Ispartalılarca kurulmuş milis kuvvet olup, Denizli'nin batısındaki cephede fevkalâde hizmeti görülmüştür.

[79] İDH, s.52.

[80] Hâfız İbrahim, Demiralay'ın taşkınlıkları konusunda şöyle diyor; "Bu hadise kasabada (Denizlide) bazı yolsuzluklara sebep olmuştur. Rum evleriyle Pandozoplu Un Fabrikası kırılmış, mevcudu alınmıştır. Bildiğim halde sukûtum zarurî idi. Yüksek hizmeti olan bir alayın bazı efradının fevkalâde zamanda bu gibi kusurları her dâim affa layıktır." (aynı).

Levent Sahverdi Arşivi

Böylece, Eylül ayında başlayan bu nakilde öncelikle erkekler Eğridir'e sevk ediliyordu. Fakat bu arada erkeklerinin bulunduğu yere gitmek için müracaat eden Rum kadınlar da koruma altında trenle Eğridir'e gönderiliyordu[81]. 57. Tümen Komutanı Nazmi Bey'in (bu günlerde aynı zamanda Denizli Mutasarrıf Vekili idi) Umur-ı Dahiliye Vekâleti'ne takdim ettiği 29.09.1920 tarihli uzunca bir rapordan anlaşıldığına göre, bundan sonra olaylar şöyle gelişti;

Eylül sonlarına doğru, düşmanın Sarayköy cephesini zorlamaya başlaması ve durumun tehlikeli bir hal alması üzerine Demirci Efe, Hristiyanların kâmilen Eğridir'e sevkleri ve hatta tren olmazsa bile karadan gönderilmelerini, Demiralay Komutanı Hâfız İbrahim'den istedi. Bu yapılmazsa Denizli'ye gelerek hepsini "*biçeceğini*" söyledi. Bu durumdan haberdar olan Mutasarrıf Vekili ve 57. Tümen Komutanı Nazmi Bey, büyük hadiselere meydan vermemek ve Hristiyanların mal ve canlarını taarruzdan korumak için, Demirci ve Demiralay efelerinden önce hareket ederek, erkeksiz Hristiyan halkın tümünü cephe gerisine hükümet kuvvetlerinin sevketmesini uygun gördü. Çünkü kendi ifadesine göre, böyle davranmasa, "hükümet önünde katliam şeklinde bir hadisenin meydana gelmesi muhtemel" idi. Bu şekilde polis ve jandarmanın korumasında, Hristiyanlardan arzu edenlerin sevkine başlandı. Üçüncü kafilenin sevkinden bir gece evvel, Hristiyan mahallesinde henüz kim olduğu tesbit edilemeyen ve fakat Demiralay'dan olması muhtemel bazı şahıslar tarafından 3 kişi öldürüldü ve birtakım eşya yağma edildi[82]. Bu yağma edilen eşyadan bir kısmı Demiralay Komutanı tarafından polise teslim edildi. Bu olaydan bir-iki gün sonra Demirci Efe maiyyetinden bir kısım zeybek ile Demiralay'dan birkaç efrat, Hristiyanları tehcir için Denizli'ye gelmişlerse de hükümet kuvvetlerince Hristiyanlar derhal geceleyin trene bindirilmek suretiyle Denizli haricine çıkarılmış ve üzücü bir olayın meydana gelmesi engellenmiştir. Öte yandan Demirci'nin kızanlarından bir kısım kuvvet de Honaz kasabasındaki Hristiyanları tehcir etmişler ve jandarma buna engel olamamıştır[83]. Çal

[81] ATASE Arşivi, Klasör: 2490, Dosya: 122, Fihrist: 18, 20.

[82] Nazmi Bey'in Demiralay hakkında Dahiliye Vekâleti'ne ve diğer makamlara olan şikayetlerini, Demiralay Komutanı ve Isparta Milletvekili Hâfız İbrahim şöyle değerlendiriyor; "o zamanın hal ve vaziyetini bir defa gözönüne getirmeli: efradın erzak, malzeme ve mühimmat ve hayvanatını tedarik ve sevk edecek hiçbir askerî yardımı mevcut değildir. Hatta onlar dahi, milletin hamiyyet ve yardımına muhtaç idiler. Mühim hususta müsta'cel tedbirler zaruridir. Nazmi Beyefendi bunları tamamen idrak ve takdir etmesi lâzım iken, sert ve inzibâti havaleleri belki mesleğinin resmiyeti îcabıdır." (İDH, s.52).

[83] ATASE Arşivi, Klasör: 2490, Dosya: 122, Fihrist: 20, 20-1, 20-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaymakamı'nın Nazmi Bey'e bildirdiğine göre, bu sevkler sırasında tehcir edilen Rumlardan Belli'nin Ortaköy'deki 10.000 liralık afyonu, Demirci tarafından gasp olundu[84].

Nazmi Bey, yukarıdaki olayları verdiği bu raporunda, "*asayiş ve hükümet otoritesinin olmadığı şu mıntıkada Hristiyanları kurtarmayı Anadolu Hükümeti'nin haysiyeti namına emel edinmiştim*" diyerek hükümet kuvvetlerinin takviyesini istemiştir.

Bu olaylar ve yazışmalar göstermektedir ki, Denizli'deki tehcir işinde Demirci Efe kızanlarının ve Demiralay efradının kanunsuz ve taşkın davranışları olmuştur. Bu durum, Batı Cephesi Komutanı'nın yukarıda bahsi geçen emrinde de belirttiği gibi, azınlıkların can, mal ve ırzlarının korunmasından sorumlu olan mahallî hükümetin ve jandarmanın kanun dairesinde görev yapmasını güçleştirmiştir.

Tehcirde bu tür bazı güçlüklere rastlanırken, cephenin gerisine gitmek için müracaatta bulunan azınlıklara da rastlandı. Nitekim, muhtemelen çoğunluğunu gayrı Müslimlerin oluşturduğu Osmanlı Bankası'nın Nazilli ve Denizli şubesi memurları, Antalya'da ikamet etmek için müracaatta bulundular. TBMM Başkanı Mustafa Kemal 23 Ekim'de (1920) Kuvâyı Milliye Komutanı Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği telgrafta, müracaatta bulunan Osmanlı Bankası memurlarının Antalya'ya gitmelerine Dahiliye ve Maliye Vekâletlerince izin verildiğini bildirdi[85].

Burdur sancağına gelince, Burdur Mutasarrıfı Behçet Bey, 20-40 yaş arası Rum ve Ermenilerin cephe gerisine sevkleri hususunda Batı cephesi Komutanlığı'ndan verilen emri uygulamakta bir süre terüddüt etti. Behçet Bey, 22 Eylül'de Afyonkarahisar Mutasarrıflığı vasıtasıyla 12. Kor. Komutanı'na gönderdiği şifrede; "*Bura havalisine bilemediğim bir lüzum-ı esbab yoksa, bunların sevklerinin tehir veya tecil buyurulması muvafık olacağı zannındayız. Şayet, müstacelen sevkleri her halde muktezi ise, icabı icra edilmek üzere keyfiyetin işar buyurulması*" mütalâasında bulundu[86]. Behçet Bey bir gün sonra 12. Kor. Komutanı'na tekrar telgraf göndererek arz ettikleri matalâata karşı emirlerini beklemekte olduğunu yazdı[87].

Mutasarrıfın tehcir konusunda verilen emre pasif kalışını öğrenen Ali Fuat Paşa, mutasarrıfın bu tutumundan hiç memnun olmadı. Adı geçen

[84] ATASE Arşivi, Klasör: 800, Dosya: 45, Fihrist: 35-1.
[85] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-5, Dosya: 16, Fihrist: 26-17, 26-23.
[86] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 30-1.
[87] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 28.

Levent Şahverdi Arşivi

mutasarrıfın millî teşkilâta aleyhtar bulunduğu hakkında da bilgiler alan Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, 28 Eylül'de 12. Kor. Komutanı'na bir şifre yazarak, Fahreddin Bey'in mutasarrıf hakkındaki kanaatlerini sordu[88]. 12. Kor. Komutanı Fahreddin Bey cevabında; Behçet Bey'in değiştirilerek Afyonkarahisar Mutasarrıfı Sezaî Bey gibi bir mutasarrıfın tayin edilmesi kanaatinde olduğunu bildirdi[89]. Gerçekten Mutasarrıf pek pasif davranıyor, belki de millî harekete zarar verici davranışlarda bulunuyordu. Yaklaşık bir ay sonra Askerî (Polis) Teşkilât Başkanı İsmail Hakkı'nın, hakkında hazırladığı rapordan da anlaşıldığı üzere, tehcir konusunda daha evvel Rum ve Ermenilere gizli olarak bilgi aktarmış ve bunun üzerine Rum ve Ermeniler, İtalyanlara müracaat ederek, birisi okul açmak ve ikisi de Ermenileri Katolik yapmak maksadıyla üç katolik rahip getirdiler[90]. Rum ve Ermenilerin bu davranışlarla, tehciri önlemek niyetinde oldukları açık idi. Behçet Bey değiştirilerek yerine Safâ Bey gelinceye kadar, kaynaklarda Burdur'dan azınlıkların nakli konusuna dair bilgilere rastlanmayışı, Rum ve Ermenilerin bu davranışlarıyla başarılı oldukları kanaati uyanmaktadır. Ancak, Mutasarrıflığa Safâ Bey atandıktan sonra, Ocak 1921 başlarından itibaren Rum ve Ermeniler, Akşehir'e sevk edilmeye başlandı. Dâhiliye Vekâletince Burdur Mutasarrıfı'na verilen emir üzerine, Ocak'ın ikinci haftasından itibaren 20-40 yaş arası erkek gayrı Müslimlerin Akşehir'e sevki hazırlıkları hızlandı[91]. Burdur Ask. Şb. Bşk. Mazhar Bey'in 12. Kor. Komutanı'na bildirdiğine göre, Askerlik Şubesi binasında toplanan Burdur halkından 108 Rum ve 25 Ermeni Jnd. Teğmen Subhi Efendi nezaretinde 19 Ocak'ta Isparta yoluyla Akşehir'e gönderildi[92]. Bir hafta sonra da 79 Rum ve 22 Ermeni'den oluşan ikinci bir kafile, jandarmanın korumasında yine Akşehir'e sevk edildi[93]. Böylece, muhtemelen takip eden günlerde Burdur sancağından Rum ve Ermenilerin Akşehir'e nakilleri devam etti.

Isparta'daki Hristiyanların tehciri ile ilgili olarak, Batı Cephesi Komutanı Isparta Mutasarrıflığına 25.09.1920 tarih ve 297 ve 311 sayılı iki şifre göndererek Isparta dahilindeki gayrı Müslimlerin Sarayönü'ne nakillerini istedi[94]. Bu emir üzerine Isparta'dan Sarayönü'ne sevk başlamış olmalıdır.

[88] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 30.
[89] Aynı.
[90] ATASE Arşivi, Klasör: 2490, Dosya: 122, Fihrist: 29.
[91] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 45.
[92] ATASE Arşivi, Klasör: 810, Dosya: 74, Fihrist: 22.
[93] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 46.
[94] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 34.

Levent Şahverdi Arşivi

Zira, 10 gün sonra Batı Cephesi Komutan Vekili Kâzım'ın 12. Kor. Komutanı'na yazdığı bir şifrede; "Sarayönü'nde muhacirînin bulunduğu"ndan bahsetmesi[95] bize, Isparta'dan Sarayönü'ne tehcirin yapılmış olabileceğini gösteriyor. Yine yazışmalardan anlaşıldığına göre, Sarayönü'nün yanısıra, Eğridir'in Can (Nis) adasına[96] da Isparta'dan gayrı Müslim nakli yapılmıştır. Hatta bu sevkler sırasında Rumlarla birlikte Yahudiler de Can adasına gönderilmişti. Tehcire tabi tutulan Can adasındaki Yahudiler, muhtemelen 29 veya 30 Eylül'de Isparta Mutasarrıfı Refet Bey'e çektikleri telgrafta, "bazı mahallerde Yahudilerin vesika ile Antalya'ya sevk edildikleri"nden ve adada çoğaldıklarından bahsederek, kendilerinin de Antalya'ya gönderilmesini istediler[97]. Bunun üzerine Refet Bey, ne gibi bir muamelenin yapılacağı konusunda 12. Kor. Komutanından emir bekledi[98]. 12. Kor. Komutanı durumu Batı Cephesi komutanlığına bildirdi. Komutan Vekili Kâzım, 9 Ekim'de Isparta Mutasarrıflığına gönderdiği cevapta özetle şöyle dedi: "*Tehcir hakkında tebliğ edilmiş emirler ve talimatlarda açık ve kayıtlı olduğu üzere, Yahudilerin tehcirle hiçbir alâkası yoktur. Hakkında buna göre işlem yapılması rica olunur*[99]."

Bu cevap bize göstermektedir ki, tehcir yalnızca Rum ve Ermeniler üzerinde uygulanmıştır. Yukarıda belgelerle ispat etiğimiz gibi, İşgallerin başlamasıyla azınlıklardan Rum ve Ermenilerin düşman hesabına çalışmaları sabit görülmüştü. Buna karşı Yahudilerin görünüşte düşman lehine propagandalarına rastlanmayışı, kanaatimizce bu azınlık grubunun tehcire tâbi tutulmamasının başlıca sebepleri arasındadır. Geçerli sebeplerden dolayı Rum ve Ermenilerden bazıları tehcire tâbi tutulmuşlardır. Hatta öyle ki, tehcir edilen bu Rum ve Ermenilerden bazılarının, önceden yaptıkları Türkler aleyhine faaliyetlerini tekrar yapabilmek için gönderildikleri yerlerden kıyafet değiştirerek, Antalya yoluyla İzmir'e kaçtıkları istihbar edildi[100]. Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, 27 Kasım'da 12.Kor. Komutanına gönderdiği şifrede bu hususta engelleyici tedbirlerin alınmasını istedi[101]. 12. Kor. Komutanı durumu, 29 Kasım'da Isparta Mutasarrıfına

[95] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 35.

[96] Azınlıklarla ilgili davalarda, İstiklâl Mahkemelerinin zaman zaman Can adasını sürgün yeri olarak kullandığını görüyoruz. Bazı örnekler ve mahkeme kararları için bkz., F.Kandemir, a.g.e, s.25.

[97] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 31.

[98] Aynı.

[99] ATASE Arşivi, Klasör: 313, Dosya: 55, Fihrist: 38-1.

[100] ATASE Arşivi, Klasör: 797, Dosya: 36, Fihrist: 11-3.

[101] Aynı.

Levent Şahverdi Arşivi

iletti. Mutasarrıf Refet Bey, firarla ilgili 5 Aralık'ta gönderdiği cevabî şifrede özetle; "*Eğridir'deki Hristiyanlardan tabdil-i kıyafetle vesair suretle firar etmek imkânı yoktur. Ancak daha önce... Eğridir'den Alaşehir'e kadar sevk edilen bir-iki kafile Rumlar arasında firar edenlerin olabileceği muhtemeldir. Eğridir'den firar edememeleri için bir kat daha gerekli tedbirlerin uygulanmakta olduğu*"nu söyledi[102]. Bu şekilde alınan tedbirlerle Isparta'dan Sarayönü'ne ve Eğridir'in Can adasına yapılan Rum ve Ermeni tehcirleri, Mutasarrıf Refet Bey zamanında ve ondan sonra Mutasarrıf olan Faik Bey zamanında devam etti. Süleyman Sami hatıratında, bu tehcir konularına değinirken; Refet Bey'in "*Rumların Konya'ya sürülmesi emrolunduğu halde, bu emirleri savsakladığını, karşılığında pek yakın bulunan bazı Rumlar aracılığıyla bir-ikiyüzbin banknot ve çokça halı aldığına dair söylentilerin yaygınlaştığından*[103]" bahsediyor. Ancak, belgelerde Refet Bey'in tehcir sırasında olumsuz davranışlarının olduğuna dair en ufak bir bilgiye rastlanmayışı, hakkında söylenen yukarıdaki ifadeleri ihtiyatla karşılamak ihtiyacını ortaya çıkarıyor.

Yine Süleyman Sami'nin anlattığına göre; Refet Bey'den sonra "*Mutasarrıf olan Faik Bey, görevi başladığının ertesi günü (14.05.1921), verilen emir gereğince, çocuklar, hastalar ve yaşlılar dışında 16-25 yaş arası Rumların tümünü Konya'ya tehcire başladı. Rumların giderken sattıkları eşyanın hemen hepsini Ispartalı Müslümanlar daha yüksek fiatlarla satın aldılar. Bu suretle, eski dostluklarına vefa gösteren Müslümanlara, Rumlar müteşekkir ve minnettar kalmışlardır. Bazı Rumlar da eşyalarını Müslüman dostlarına bırakarak gittiler. Bunlar gittikleri yerlerden Ispartalı dostlarıyla mektuplaştıkları, para vs. ihtiyaçları yine Müslüman dostları tarafından sağlandı*[104]."

SONUÇ: Millî Mücadele'nin başlangıç yıllarında araştırmamıza konu olan sancaklardaki azınlıkların demografik durumu, büyük bir ihtimalle şöyle idi:

Çoğunluğu Denizli merkez ve Sarayköy'de olmak üzere, Denizli sancağındaki azınlıkların Türklere oranı en fazla % 15; Isparta'da ise bu oran yaklaşık % 11 civarındadır. Isparta ile ilgili verilen rakam, azınlıkların çoğunlukta olduğu Isparta merkez ve Eğridir ilçesine göre yapılan tesbittir. Yalvaç ve Şarkikaraağaç'ta hiç gayrı Müslim olmadığı dikkate alınacak olursa, sancak genelindeki azınlık oranı verilen nisbetin çok altına düşe-

[102] ATASE Arşivi, Klasör: 797, Dosya: 36, Fihrist: 16-4.

[102] S.Sami, a.g.e., s.374.

[104] a.g.e., s.379.

Levent Şahverdi Arşivi

cektir. Burdur'a gelince; merkezde, mütareke yıllarında gayrı Müslimlerin Türklere oranı yaklaşık % 0,7 iken, Eylül 1920'lerde % 10'a kadar çıktığı görülmüştür.

Bütün bu verilerin ışığı altında, adı geçen üç sancaktaki azınlıkların toplam oranı -ihtiyatı da elden bırakmamak kaydıyla- tahminen % 9-12 arası olduğu söylenebilir.

Çoğunluğu Rum olmak üzere bölgedeki nüfusun ancak % 9-12'sini oluşturan azınlıkların sosyo-ekonomik durumlarının ise oldukça yüksek olduğu görülüyor. Venizelos'un ifadesiyle bölge sanayiinin % 80'i Rumların elinde idi. % 9-12'lik bir nüfusun sanayideki payının bu derece yüksek oluşu, azınlıkların tam bir refah içerisinde yaşadıklarının tartışılmaz delilidir. Kaldı ki, Denizli'deki Rum ve Ermeni din adamları 9 Temmuz 1919'da İstanbul'da İtilâf Devletleri Mümessillerine gönderdikleri telgrafta; "*altıyüz senedenberi Osmanlı hükümetinin zîr-i idaresinde kemâl-i refah ve saadetle imrâc-ı hayat ettikleri*"ni açıkça belirtmişlerdir.

Adalete dayanan Türk devlet anlayışı çerçevesinde refah ve huzur içinde yaşayan bu azınlıklar,Millî Mücadele'de düşman işgallerinin başlangıcından itibaren Türk devletine karşı tavır almışlardır. Yukarıda belgelerle ortaya koyduğumuz gibi, Türkler aleyhine takınılan bu tavır, gelişigüzel olmayıp, düşman faâliyetleriyle paralel olarak sistemli bir gelişme göstermiştir. Buna göre; Daha Yunanlar İzmir'e çıkar çıkmaz, özellikle Rum ve Ermeniler, Yunan işgalini alkışlamışlardır. Takip eden günlerde düşman ileri harekâtı sürerken, her üç sancaktan Yunan ordusuna gönüllü olarak katılanlar oldu. Öyle ki, sırf Ermeni ve Rumlardan oluşan Yunan askerî üniformalı çeteler Kuvâ-yı Milliye ile sık sık çatışmaya girdi. Savaşın yoğunluk kazandığı günlerde ise, daha çok Rumların casusluk yaptığını tesbit ettik. Bütün bu faaliyetlerin yanısıra, Denizli sancağının ve daha gerilerdeki yerlerin Yunanlılarca kesin işgal edileceğine kanaat getiren Rum ve Ermenilerin, son safha olarak, Yunan ve Ermeni kültürünü açıktan açığa propagandaya giriştikleri görüldü. Rum ve Ermenilerin ev ve işyerlerinde yapılan aramalarda Yunan ve Ermeni bayrakları bulundu. Öte yandan, mevcut belgelerden, Denizli, Isparta ve Burdur'daki Rum ve Ermenilerin bütün bu davranışlarında birbiriyle irtibat halinde oldukları anlaşılmıştır.

Türk milletinin varolma veya yokolma sınırına geldiği Millî Mücadele gibi fevkalâde bir dönemde, azınlıkların bu davranışları karşısında, devlet, bazı tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Bölgedeki komutan-

Levent Şahverdi Arşivi

lar, haklı olarak, asayiş ve emniyeti temin için, cephe mıntıkasındaki Rum ve Ermenilerin cephe haricine nakledilmesini uygun buldular. Öncelikle cepheye yakın yerler olmak üzere, Denizli, Isparta ve Burdur'dan, kadın, çocuk ve yaşlılar haricindeki, Ermeni ve Rum erkekler Eğridir'in Can adasına, Akşehir ve Konya gibi merkezlere sevk edildiler. Kanâatimize göre bu tedbir, Türk kuvvetleri açısından gerekli olduğu gibi, azınlıkların can ve mal emniyeti temin için, cephe mıntıkasındaki Rum ve Ermenilerin cephe haricine nakledilmesini uygun buldular. Öncelikle cepheye yakın yerler olmak üzere, Denizli, Isparta ve Burdur'dan, kadın, çocuk ve yaşlılar haricindeki, Ermeni ve Rum erkekler Eğridir'in Can adasına, Akşehir ve Konya gibi merkezlere sevk edildiler. Kanâatimize göre bu tedbir, Türk kuvvetleri açısıdan gerekli olduğu gibi, azınlıkların can ve mal emniyeti bakımından da zarurî idi.

Bu sevkler sırasında kanunlara uyulması ve adalet dışına çıkılmaması hususunda her kademedeki ilginin fevkalâde titiz davrandığı görülmüştür. Meselâ, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, ilgili makamlara gönderdiği telgrafta; sevk edilenlerin yolculuk sırasında ve vardıkları ikamet yerlerinde can, mal ve ırz güvenliklerinin sağlanmasından mahallî hükümetlerin ve korumalarına verilen jandarmaların kesinlikle sorumlu olduklarını belirttikten sonra, bu emre uymayanların kim olursa olsun en ağır şekilde cezalandırılacağını, cana ve ırza kastedenlerin idam edileceğini tebliğ etmiştir. Bütün bu iyi niyetlere rağmen, bu sevkler sırasında bile azınlıklardan bazılarının Türkler aleyhindeki tutum ve davranışlarını ısrarla sürdürmeleri, Yunan ordusuna gönüllü yazılmak için sevk kafilelerinden firar etmeleri oldukça düşündürücüdür.

Levent Şahverdi Arşivi

YUNAN İŞGALİNDEN SONRA İZMİR'DE "EMVÂL-İ METRÛKE" VE "FUZÛLÎ İŞGAL" SORUNU

Araş. Gör. KEMAL ARI

Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda (30 Ağustos 1922) düşman ordusuna kesin darbeyi indirerek "*aslî unsurlarını*" inanılmayacak kadar az bir zamanda imha eden Mustafa Kemal Paşa, ordularına ilk hedef olarak Akdeniz'i göstermişti. İstilâcı Yunan ordusunun Anadolu bozkırlarındaki kesin çözülüşünün arkasından kent, kasaba, köy ayırımı yapmadan yakıp-yıkma eylemi sürerken, daha birkaç gün öncesine kadar, Yunan askerlerinin Anadolu'ya çıkışlarını "*İsa'nın Dirilişi*" olarak yorumlayan Anadolu Rumları[1], artık, binbir hayal dolu serüvenlerinin sona erdiğini anlayıp, "*müstevli*" orduların ardısıra Ege kıyılarına doğru sel gibi akmışlar, olası bir Türk intikamından korkup, adalara ve Yunanistan'a sığınma yollarını aramışlardı. Sonuçta, Anadolu Rumlarının büyük kısmı Yunan askerleriyle birlikte ihanet ettikleri topraklardan çekip gitmiş, kalanlar da Lozan'da, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli "*Türk-Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması*"uyarınca[2], 1924 yılı başlarında zorunlu olarak göç ettirilmişlerdi.

Anadolu Rumlarının birdenbire Anadolu'yu terk edişleri, o zamana değin akıllara pek gelmemiş yeni toplumsal, sosyal, kültürel sorunları da

[1] Bkz. Dido Sotiriyu, *Benden Selâm Söyle Anadolu'ya,* (Çev. A.Tokatlı), İstanbul, 1986. s.135; Venizelos İzmir'in işgali üzerine İzmir Rumlarına şöyle sesleniyordu: "*Yunanlı kardeşler! Nihayet tanrısal istek yerini bulmuştur*" Bkz. Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri,* Bilgi yay., İstanbul, 1974, s.200.

[2] Söz konusu metin, Lozan Barış Konferansı'nda, Dr.Nansen tarafından savaş sonrası durumla ilgili olarak hazırlanan rapora dayanılarak oluşturulmuştur. Raporun ve tarafların düşüncelerinin ayrıntıları için bkz. *Lozan Barış Konferansı*-Tutanaklar-Belgeler-, (Çev. S.L, Meray), C.I, T.I, K.I, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1969. s.117 ve d; olayın diplomatik gelişimi için bkz. Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk Yunan Mübadelesi Sorunu", *ATASE III —Türk-Yunan İlişkileri—,* Gn.Kur. yay., Ankara, 1986. ss.241-257; sözleşme protokolü gereğince, İstanbul'da yaşayan Rumlar ve Batı Trakya'da yaşayan Türkler mübadele hükümleri dışında bırakılmıştı. Anlaşmanın tam metni için bkz. *Lozan Barış...,* C.I, K.T, T.II, ss. 17-22; İsmail Soysal, -Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte- *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* C.I (1920-1945), TTK yay., Ankara, 1983. ss.177-183.

Levent Şahverdi Arşivi

beraberinde getirdi[3]. Bu yoğun kaçışla birlikte, Rumlardan artakalan ve "*emvâl-i metrûke*" denilen terk edilmiş mallar; yani ev, dükkân, mağaza, fabrika, değirmen, tarla, bağ, bahçe ve paraca kıymetli her türlü taşınabilir mal, Türkiye'nin genelini, özellikle de İzmir ve çevresini ilgilendiren ve sonu gelmez tartışmalara, ilgisizliğe, suistimale, yolsuzluğa ve yanlış uygulamalara neden olan; varlığı ve etkisiyle, toplumsal yaşamdaki dengelerin bozulmasında rol oynayan önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Sorunun ana çizgileri ve bu sorunun İzmir ve çevresi için ayrı bir önem taşıyışının nedenleri şunlardır:

Lozan'da imzalanan sözleşme ve protokol kararları gereğince, Rumlardan artakalan terk edilmiş mallar Yunanistan'dan gelecek mübadil Türklerin, Türklerin bıraktığı terk edilmiş mallar da, Yunanistan'dan kaçan ve gidecek olan Rumların ellerinde bulundurdukları tasarruf belgelerine göre, kolay ve hızlı yerleştirilebilmeleri için el altında hazır bir kaynak olarak görülmüştü. Cemiyet-i Akvâmca seçilen ve başında üç bağımsız üyenin bulunduğu Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun bir görevi de, mübadele işlerini yürütürken, malların tasfiyesi işini üstlenmek ve bu malların sayı ve niteliğini, mübadele edilecek göçmenler için göz önünde tutmaktı. Gerçi bu malların tasarrufu hükûmetlerin elinde bulunuyordu; ama, işin daha başından beri düşünülen şey, mübadil göçmenlerin yerleştirilmelerinde, üretici duruma getirilmelerinde bu mal-mülkten yararlanmaktı.

Ne var ki, iki tarafta da gelişmeler istenilen biçimde ve yönde olmadı. Yunanistan'a kaçan yaklaşık bir milyon Anadolu Rumunun gerek barınma, gerek sağlık, yiyecek v.b. alanlarda yarattığı izdiham, Anadolu yenilgisinden dolayı Yunan polisinin, eşkiyasının, hatta halkının baskısına ve kıyımına uğrayan Türklerin içinde bulunduğu durumu daha da zorlaştırırken[4], Türkiye'de yaşanan anî ve yoğun demografik değişim, toplumsal, sosyo-ekonomik alanlarda yeni bunalımlar yarattı. Bu anî ve yoğun demografik değişimden en çok etkilenen kent ise, İzmir olmuştur.

[3] Bu sorunlara kısmen değinen hoş bir çalışma için bkz. Mahmut H.Şakiroğlu, "Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar", *Ord.Prof.Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK yay., Ankara, 1985. ss.227-238; soruna konusu açısından bakan önemli bir demografik çalışma için bkz. Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, C.III/4 (Aralık 1970). ss.29-32.

[4] Bu baskılar Türkiye'de geniş ve etkin bir kamuoyu yaratmıştır. Olay uzun süre Türk basınında ele alınırken; değişik mitinglerde protesto edilmiş, Türk dışişleri gerekli

Levent Şahverdi Arşivi

Zafer sonrasında İzmir, iç ve dış göçler nedeniyle, tam bir göçmen ve mülteci kenti durumuna gelmişti. Yakın zamana değin bir ticaret ve üretici kenti oluşu, verimli topraklara sahip bulunuşu, özellikle de, Rumlardan artakalan terk edilmiş mallardan bir pay alabilme heyecanı, İzmir'e yönelik yoğun bir göç kampanyasını başlatmıştır. Bu göçler iç ve dış dinamiklerden kaynaklanmaktaydı.

Yunan istilâsının sona ermesinden bu yana, yurt sınırları ötesinde şiddetlenen Yunan baskı ve zulmünden kaçan adalar ve Makedonya Türkleri için İzmir, Anadolu'ya kaçışın ve kurtuluşun ilk ve en önemli basamağı durumundaydı. Bu nedenle, Anadolu'da yenilip, arkalarında kabarık bir Rum kitlesiyle Yunanistan'a sığınan bozgun ordularının ve onların yarattığı baskı gruplarının oralardaki Türklere yönelik baskı ve vahşetleri sonucu, mübadele edilinceye değin pek çok Türk, bu baskı ve zulümden kurtulmak için Türkiye'ye iltica etmişti. Bunların büyük kısmının hareket yönü ise, İzmir'di.

İçteki sorun ise, yine savaş sonrasında gün ışığına çıkmış değişik etkenlerden kaynaklanıyordu. Yunan işgali ve Türk-Yunan Savaşı Anadolu'da, geçim kaynakları kurumuş büyük gruplar yaratmıştı. Bir kaynak eserde belirtildiği gibi, *"ardarda gelen olaylar yüzünden, mülkleri harap olan vatandaşlar ordu ile birlikte Akdeniz'e (Ege) yürümüş, tahribattan korunmuş yerlere iltica etmişlerdi"*[5]. Yine, daha savaş yıllarında, işgal edilmiş bölgelerin Müslüman halkı, zoraki göç ettirme ve baskıdan kaçma[6] gibi nedenlerle iç bölgelere doğru göç etmişken şimdi, söz konusu kitlelere katılarak, eski yurt ve ocaklarına geri dönüyorlardı; ama, bunların büyük kısmı memleketlerine geldiklerinde evini-ocağını yakılıp-yıkılmış, kullanılamayacak derecede tahrip edilmiş buluyor, böylece onlar da, Yunan baskısından kaçan mültecîler, malı-mülkü harap olmuş, geçim kaynakları kurumuş, bir ge-

diplomatik girişimlerde bulunmuş, Yunan Hükûmeti'nin konuya ilgisiz kalması üzerine, TBMM'nde *"mukabele-bi-misli"* görüşü oluşmuş, bunu Başvekil İsmet Paşa güçlükle önleyebilmişti. İsmet Paşa'nın meclisteki uzun yanıtı için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.II, İ.I, C.III, Ankara, t.y., ss. 330-332; konuya ayrıntılarıyla şurada değinilmiştir: Kemal Arı, *1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1988. ss. 75-79; ayrıca bkz. Tülin Sümer, "Türkleri Makedonya'dan Göçe Mecbur Eden Yunan Zulümleri", *BTTD*, sayı: 15 (1986). ss.49-53.

[5] *İskân Tarihçesi*, Hamit mat., İstanbul, 1932. s.12.

[6] *"...yerlerini yurtlarını bırakarak göç etmek mecburiyetinde kalanların ilk hamlede 80 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir"*. Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, C.XXXVII/148 (1973). s.488.

Levent Şahverdi Arşivi

çim kapısı bulma umuduna düşmüş, bu nedenle de Türk ordusunun ardısıra Ege kıyılarına doğru ikinci bir ordu gibi yürümüş *felâketzedeler* gibi İzmir'de, Rumlardan artakalan terk edilmiş mallara talip oluyorlardı. Üstelik İzmir'de, İzmir yangınından zarar gören, malı-mülkü kaçan Yunan askerlerinin ve Rumların hedefi olmuş kabarık bir *hârikzede* (yangından zarar gören) ve felâketzede grup zaten vardı. Bunlara bir de söz konusu gruplar eklenince, kentin zaten çökmüş, iyice kurumuş sosyo-ekonomik kaynakları ve alt yapısı iyice zorlanmış, "*...felâketzedelerin taraf taraf vuku bulan ilticaları, bu yerlerdeki kesâfeti işbâ haline getirmişti*"[7]. Öyle ki, İzmir'e dışardan gelen bu insanların sayısı, İzmir'in gerçek nüfusunu, sürekli ve yoğunluğu zaman zaman değişen demografik dalgalanmalarla, bir-iki kat aşarak, gerçekten çok yüksek seviyelere ulaşıyordu[8]. Üstelik şimdi Yunanistan'dan gelecek mübadil göçmenlerin 32.000'e yakını İzmir ve çevresine yerleştirilecekti[9]. Bütün bu gruplar yetmiyormuş gibi bir de, yurdunda ocağında geçinemeyen doğu vilâyetleri göçmenlerinin, başta İzmir olmak üzere bütün Ege kıyılarını doldurmaya başladıkları görülüyordu. Bu korkunç yığılma sonucu sosyo-ekonomik dengeler bozulmuş; beslenme, sağlık, barınma, işsizlik v.b. sorunların boyutları genişlemiş, kentin dört yanını dilenciler sarmış[10]; kısaca İzmir, tam anlamıyla bir buhranın içine sürüklenivermişti.

Bütün bu insanlar, Yunanistan'a kaçan Rumlardan artakalan terk edilmiş mallardan bir ev, bir dükkân, mağaza ya da bağ, bahçe ele geçirerek, savaş yıllarının oluşturduğu yaralarını sarmayı umuyorlardı. Oysa İzmir'deki terk edilmiş mallar, bu talebin yarısını bile karşılayabilecek sayıda ve nitelikte değildi. Haziran 1924'te kendisini ziyarete gelen bir gaze-

[7] *İskân Tarihçesi...*, s.12.

[8] Sürekli ve anî demografik dalgalanmalar, söz konusu grupların sayısının ne kadar olduğunu kestirmeyi zorlaştırıyor. Bir İzmir gazetesi, 1924 yılı sonunda eski Aydın vilâyeti sınırları içinde 200.000'i aşkın, İzmir'de de 20.000 iskân olunmamış felâketzede olduğunu belirtiyor. (*Ahenk*, 1 Ekim 1924); bir resmî yayın da, 1926 yılında İzmir'de 1931 mülteci, 3773 harikzede olduğunu belirtirken (*İzmir Vilâyeti 1926 Senesi İstatistiği*, İzmir, 1927. İskân İşleri Böl.), bir başka kaynak, 1931 yılına kadar İzmir'de iskân faaliyetini gösterir bir tabloda, 24.240 mülteci veriyor (*İstatistik Yıllığı -1931-1932-*, İzmir, 1933. s.88); M.Şevki de bir yazısında: "*...İzmir'e yanan yerler ahalisinden 20.000 aile iltica etti*" diyor (Adı geçen gazeteci-Bundan sonra: a.g.g., 19 Mart 1924); değişik tarihlere ait bu sayılar, sadece bir fikir edinmeye yetiyor.

[9] *D.İ.E. İstatistik Yıllığı*, C.III/(1930), Ankara, 1930. s.100'de bu sayı 31.867 olarak gösteriliyor.

[10] Mübadil göçmenlerden dilencilik yapan bulunmadığına dair hükûmetin beyanatı: *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Haziran 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

te muhabirine, "*emvâl-i metrûke*" işleriyle sorumlu olan Maliye Vekâleti Memuru Hasan Fehmi Bey, Rumlardan 10.678 hane, 2.173 dükkân ve mağaza, 79 fabrika, 2 hamam, 1 hastane; Ermeni ve Musevilerden de 1.600 hane, 2.821 dükkân ve mağaza, 89 fabrika, 2 hamam, 1 hastane kaldığını belirtmişti[11]. -Ahenk'in başyazarı Mehmet Şevki eleştirse de-, Mübadele İmar ve İskân Vekilliği yapmış olan Refet Bey (Canıtez) in İzmir için verdiği 10.600 "*emvâl-i metrûke*"si, resmî bir ağızdan söylenmiş bu rakamları doğrulamaktadır[12].

13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kuruluncaya kadar[13], göçmenlerin yerleştirilmesi, üretici duruma getirilmesi işiyle, Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı İskân Müdüriyeti uğraşmış, "*emvâl-i metrûke*" işlerini de Maliye Vekâleti yürütmüştü; söz konusu müdüriyet ve vekâletin bu işlerin altından kalkmadığı, üstelik mübadil göçmenlerin gelmesiyle sorunların daha da artacağı düşüncesiyle, söz konusu tarihte Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş, "*emvâl-i metrûke*" işleriyle uğraşma görevi de, bu vekâlete bırakılmıştı[14].

İzmir'deki terk edilmiş evlerin 4.000 tanesine İzmir yangınından zarar görmüş İzmirli hârikzede yerleştirilmiş[15]; taşınır türden malların ilgili olanları "*cihet-i askeriyeye*" verilmiş, geri kalan kısmı da Maliye Vekâleti'nce ya ilgili makamlara ilân yolu ile verilmiş ya da açık artırma yolu ile satılmıştı[16]. Geri kalan diğer evler, dükkânlar, mağazalar, bahçeler, tarlalar, bağlar, kısaca bütün terk edilmiş mallar; felâketzedeler, mültecîler, hârikze-

[11] *Anadolu*, 18 Haziran 1924.

[12] 1924 yılı sonlarında Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin başarısızlığı TBMM'nde ileri sürülürken, vekil Refet Bey'in verdiği yanıttaki rakamlar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.IX, D.II, İ.II, Ankara, 1975. s.61; ayrıca bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Ekim 1924; *Ahenk*'in başyazarı Mehmet Şevki de, "*Hesap Verirken*" başlıklı yazısında bu rakamları eleştirmiş, Refet Bey'in verdiği rakamları "*perakende*" ve belki de Aydın vilâyetine ait olduğunu söylemişti (*Ahenk*, 30 Ekim 1924); daha önceki bir yazısında da, İzmir'deki "*metrûk*" evlerin 8.000'i geçmediğini, bunların ise, ancak 3.000 tanesinin mübadeleye tâbi Rumlara ait olduğunu belirtmişti (*A.g.e.*, 31 Mart 1924); Vekâletin ilk vekili Mustafa Necati'nin 24 Mart 1924'te verdiği rakamlar da Hasan Fehmi Bey'i doğruluyor (*TBMM Zabıt Ceridesi* , D.II, İ.II, C.VII/I, Ankara, 1968. s.1044).

[13] Bkz. *Düstur*, C.V, III. tertip, Ankara, 1969. s.146.

[14] *A.g.e.*, ss.165-167.

[15] *TBMM Zabıt Ceridesi* , s.1044.

[16] "*...Menemen'de, emvâl-i metrûkeden mevcut tahminen 234 kıyye pamuk kozası 31 Temmuz'dan 31 Ağustos tarihine kadar müzayede vaz'olunduğu...taliplerin İzmir Tasfiye Komisyonu'na müracaatları ilân olunmaktadır*". *Ahenk*, 23 Ağustos 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

deler ve hatta devlet memurları, subaylar (*zâbitan*), evi olmayan emekli-vasıfsız kişiler,bu işten ticarî kazanç uman bazı açıkgöz simsarlar, kendi evi varken kaçıp giden Rum komşusunun evini de ele geçirerek ek bir ev sahibi olmak isteyen kişilerce, sanki bir yağma malı gibi hiçbir kural, talimatname tanımadan işgal edilivermiş; zaman zaman da, evlerin kapısı penceresi sökülerek, ev tamiri için kullanılmıştı.

Gerçekten de Maliye Vekâleti'nin izlediği tutarsız politika "*emvâl-i metrûke*" evlerinin "*heder*" olmasını engelleyemedi. Böylece bu mallar,sanki pay-paçak olmayı bekleyen bir "*orta malı*" durumuna sürükleniverdi.

Ortada duran ve gittikçe harap olan bu servetin kurtarılması için bazı girişimlerde de bulunuldu. Kurtuluştan sonra İzmir'de bütün kaza, köy ve nahiyelerden çağrılan 70'ten fazla delege toplanarak, İzmir'in genel sorunlarını görüşmüş, bu görüşmelerde en uzun tartışmalara "*emvâl-i metrûke*" sorunu neden olmuştu. O zamanlar terk edilmiş malların ne olacağı, bunlar hakkında ne gibi bir işlem yapılacağı henüz bilinmiyordu. Kongreye katılan Haydar Rüştü Bey[17], Türk Sesi'ndeki bir yazısında, hiçbir "*muamelenin*" bu derece hırpalanmadığını söyler[18]. Eleştirilen şey, kaybolup giden ulusal çıkarlar, bu ilgisizlikten bozulmaya başlayan genel ahlâk endişesiydi. Konuşmacılar yana yıkıla düşüncelerini söylemiş, sonunda "*emvâl-i metrûke*"ye ilişkin incelemede bulunmak üzere bir encümen oluşturulmuş, söz konusu encümen iki gün gibi kısa bir çalışma sonrasında 20-30 maddelik bir muhtıra hazırlamıştı. Muhtırada, milyonlarca lira değerinde olan "*metrûk*" evlerin, eşyanın, bahçe ve bağların ne suretle idare edilmesi lâzım geldiği ayrıntılarıyla gösterilmiş, o zamana değin, "*metrûkeler hakkında tatbik edilen usullerin sakıncaları,... masraflı cihetleri*" birer birer anlatılmıştı. Haydar Rüştü'nün belirttiği gibi, "*Heyet-i Umumiye, nazar-ı dikkati celbe saik olur, idaresizlik sellerine kapılıp, heder girdabına doğru alabildiğine giden bu emvâlin ziyanına bir sedd-i mümanaat çeker ümidiyle, mezkûr muhtırayı kendine mal etmiş ve Ankara'ya göndermiş idi. Fakat bu hayırlı teşebbüsten bir netice almak şöyle dursun, bilakis tatbik edilen fena usuller dolayısıyla, hem bu emvâl yüzde doksan derecesinde heder olup gitti, hem de halk ahlâk ve memleket iktisadiyat itibarıyla, telâfisi gayr-ı kâbil zararlara dûçâr oldu*"[19].

Haydar Rüştü bu yakınmalarında çok haklıydı; çünkü taşınmaz "*emvâl-i metrûke*"nin tahribatı gerçekten içler acısı derecedeydi. İşgal güçleri ve

[17] *Anadolu* ve *Duygu* gazetelerinin sahibi ve başyazarı.

[18] *Türk Sesi*, 1 şubat 1924.

[19] *A.g.e.*, aynı sayı

Levent Şahverdi Arşivi

Rumlar Anadolu'dan çekilirken, "*emvâl-i metrûke*"yi kendilerinden sonrakiler için bir işe yaramasın düşüncesiyle tahrip edebildikleri ölçüde etmişlerdi. Bundan sonra ise yerli halkın, kendilerine yapılan onca eziyet ve acıyla, *doğal bir kinin eseri olarak "gâvur malı"* deyip, *"emvâl-i metrûke"yi* tahribi görülüyordu. Bununla da kalınmıyor, "*emvâl-i metrûke*" evlerinin kapıları, pencereleri, kiremitleri, taban ve tavanları sökülüyor, işe yarar kısımları çalınıyor, zaman zaman da hayvan ahırı ve depo olarak kullanılıyordu. *Ahenk*'te bir okuyucu mektubunda belirtildiği gibi, "*bazı tamiratla birkaç muhacirin barınabileceği bu evlerin bu yolla mahvedilmekte olması son derece şâyân-ı esefti*"[20]. Bağ ve bahçelerin durumu ise, evlerden pek farklı değildi. Rumların gidişiyle geriye, küçümsenemez nicelikte ve nitelikte üzüm, zeytin, incir ve tütün bağ ve bahçeleri kalmış; nevar ki, tıpkı evlerde olduğu gibi, bağ ve bahçelerin önemli bir kısmı ya bakımsız kalmış ya da tahrip edilmişti. Böylesine denetimsiz bir ortamda ekip-biçmeye hazır bir arazinin aniden ortaya çıkışı pekçok kişide yeni ve büyük hevesler uyandırmış, "*...bağcılığı bilen ve bilmeyen herkes, bu bağ ve bahçeyi işgal edip üretime soyunmuştu*"[21]. Bir süre sonra hükûmetten kiralananlar da, Saruhan Mebusu Reşat Bey'in yakındığı gibi, "*lâyıkıyla tamir edilememişler*"di.[22] Reşat Bey'in üzerinde durduğu biçimiyle, geçmiş yıllarda Saruhan ve İzmir vilâyetlerinin en mühim ve başlıca ürünü, çekirdeksiz üzümdü; bu nedenle o, "*erbâb-ı ihtisas ve ticaretin*" sözlerine dayanarak, bu bağların bakımsızlığı yüzünden bugün (1924) üretimin düştüğünü, bu durumun memleket için 27-30 milyon lira kadar senelik zarar getirdiğini söylüyordu[23]. Zeytin ağaçlarının "*akîbeti*" ise daha kötüydü; "*emvâl-i metrûke*"den olan zeytin ağaçları, ağacın kıymetini bilmeyen kişilerce "*mahrûkat*" (yakacak olarak kullanma) yüzünden kesiliyor, böylece, aşağı-yukarı otuz yılda yetişen onca ağaç, bir anda yok oluveriyordu.Bu nedenle Reşat Bey, böylesine gelir getiren "*varidatın*" yok olup gitmekten öte, vilâyetin bu gelirden mahrum kalacağını söylüyordu[24].

Savaş sonrası karmaşada, terk edilmiş evlerin bir çırpıda işgal edilivermesi, gelecekte büyük tartışmalara neden olan "*fuzûlî işgal*" sorununu yarat-

[20] *Ahenk*, 23 Eylül 1923.

[21] *Türk Sesi*, 15Ekim 1923.

[22] *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.II, İ.II, C.VII/1, Ankara, 1968. s.1048.

[23] *A.g.e.* s.1048.

[24] *A.g.e.* s.1048, bu tür sorunlardan başka, hava koşullarının kötü gitmesinin etkisiyle de, 1923, 1924 yıllarında, tarımsal üretimde belirgin bir gerileme görüldü. Bkz. K.Arı, *a.g.e.* s.21-22; tarımsal artış, 1924'ten sonra hızla arttı. Bkz. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, 1982, ss.57-58.

Levent Şahverdi Arşivi

tı. Burada dikkati çeken şey, "*işgal*" sözcüğünden çok, işgal eyleminin "*fuzûlî*" oluşuydu. "*Fuzûlî işgal*" diye kasdedilen şey neydi? Hangi durumlarda bir terk edilmiş eve yerleşmek "*fuzûlî*"sayılıyordu? Daha açık bir deyimle, ne biçimde, kimler ve ne halde bulunanlar tarafından gerçekleştirilen işgallere "*fuzûlî*" denilebilirdi?

Resmî makamlar, konuya kesin bir açıklık getirecek yaklaşımı sergileyemiyor, evlerin ve diğer malların yağmalanmasının önüne geçecek kararlılığı oluşturamıyorlardı. *Ahenk*'in yazarlarından Ali Rıza, "*Benim Fikrim*" başlığıyla yayınlanan yazısında, "*evlere ne türlü girilmiş olursa olsun fuzûlî işgal*" sayıyor, kavramı tam olarak kestirememiş ve netleştirememiş olmaktan da haklı olarak yakınıyordu[25]. Aslında bu belirsizlik, bir bocalamanın eseriydi. Kimine göre bazı açıkgözlerin bir ihtiyaçları yokken evlere yerleşmeleri, kimine göre de kanunlara aykırı olarak yapılan her türlü işgal "*fuzûlî*" idi. M.N.imzasıyla *Ahenk*'te yayınlanan "*Fuzûlî İşgaller*" isimli yazıda yazar, bunun sırf İzmirlilere "*isnâdedilen*" gürültü olduğunu ve İzmir'de savaştan zarar görmüş pekçok İzmir'li kardeşin "*usulüne tevfikan*" bir eve yerleştiğini söylüyor ve: "*Memleketin mağdur ve kadim aileleri elbette bu kadar felâket gördükten sonra, felâketlerin faili olanlar tarafından terk edilen yerlere hem meskensizlik sebebiyle yerleşmek ve oturmak hakkını muhafaza ederler.. ve edeceklerdir. Onlar evlere zevk ve saltanat için değil,... ihtiyaca medar olsun diye, usulüne tevfikan girmişlerdir. Ve hatta bu meselede o kadar âlî-cenâbe hareket etmişlerdir ki, târif olunamaz. Bugün... şurada burada kireçten yapılmış harap kümeslere benzeyen evlerin içinde oturan İzmirlilerin fakir kısmı, istedikleri anda yalılara,evlere, köşklere girip oturabilirlerdi. Fakat böyle bir şeye lüzum görmemişler ve o metrûk evleri yangından kurtarıp İzmir'e hicret etmeye mecbur kalan felâketleri kendileri ninkinden daha şedîd bulunan kardeşlere terk eylemişlerdir*" diyerek[26], fuzûlî işgallerin İzmirliler tarafından yapılmadığını, yapılan işgallerin fuzûlî olmadığını ileri sürüyordu. Oysa, yazarın bu derece iyi niyetine karşın İzmir'de pekçok açıkgöz simsarın, hiç de ihtiyacı yokken bir ev, bir dükkân ya da bir mağaza işgal edip, bunları bir gelir sağlamak amacıyla kiraya vermeleri de yadsınmayacak bir gerçek olarak ortada duruyordu. Nitekim Mehmet Şevki, "*Cüretkâr Canbazlar*" isimli yazısında buna değinerek: "*Takdir-i şayan nefret bir veba-yı ahlakî olduğunu bilemeyiz izaha hacet var mı?*" diyerek dile getiriyordu[27]. Bu durum genellikle şöyle ortaya çıkıyordu: İz-

[25] *Ahenk*, 17 Ağustos 1923.

[26] *A.g.e.*, aynı sayı.

[27] *A.g.e.*, 14 Ekim 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

mirli ya da İzmir dışından bir adam İzmir'de kendisini korunmaya muhtaç gösteriyor, binbir kapı çalıyor,sonunda hükûmetin "*müsamahakâr*" davranışıyla, pek az bir kira ücreti karşılığında bir eve yerleşiyor, çoğu zaman yine hükûmetin gevşek davranışı yüzünden bu kirayı bile ödemiyor, ya da çok az bir kısmını ödüyor, "*yed'i emanetinde*" olan bir evi birkaç ay oturduktan sonra, sanki kendi öz evi, öz malıymış gibi o zaman için yüksek bir rakam olan birkaç yüz lira karşılığında başka birisine kiraya veriyordu[28]. Bu da pek haklı olarak resmî makamları rahatsız eden dedikodulara neden oluyordu. Mehmet Şevki: "*Bu gasıblık ve serkeşane bir hareket değil de nedir? Bundan daha elim bir cürm-ü ahlâkî olur mu? Kimin malı kime veriliyor? Ve kim kimin malını bir bedel mukabilince bir diğerine devrediyor?*" diye sorular yöneltiyor, ayrıca, İzmir'deki gürültünün çoğu zaman bu "*dalavereci yağmagirlerden*" kaynaklandığını belirttikten sonra, sözlerini: "*İnsan bu cüretkâr canbazların faaliyetini duydukça:*

Bu harmanın gelir sonu, kapıştırın gider ayak,
Yarın bakarsınız söner, bugün çatırdayan ocak,
.....
İtiştirin, tıkıştırın, kapış kapış, çanak çanak,
Yiyin efendiler yiyin, bu hân-ı iştaha sizin,
Doyuncaya, tıksırıncaya, patlayıncaya kadar yiyin!

deyip de, izhâr-ı hiddet ve infiâl eylemekten men-i nefs edemiyor vesselâm" diyerek, *Tevfik Fikret*'in pek ünlü "*Hân-ı Yağma*" şiirine atıfta bulunarak bitiriyordu[29].

Emvâl-i Metrûke işleriyle uğraşan Maliye Vekâleti nakil araçları, madenler, hayvan ve tarım ürünleri gibi benzeri malları, tasfiye komisyonları aracılığıyla, açık artırma yolu ile sattırmaya başladı. Bu malların ne miktarda, ne cins oldukları, komisyonun gazetelere verdikleri ilânlar aracılığıyla açık artırmaya katılmak isteyen kişilere duyurulmaktaydı[30].

[28] Bu gibi açıkgözlerin de etkisiyle, zaten varolan ev buhranı daha da arttı; özellikle ev kiraları çok astronomik rakamlara ulaştı. 1924 yılı ortalarında, üç dört odalı evlerin yıllık kirası 800-1000 liraya (*A.g.e.*, 25 Haziran 1924), bir odadan ibaret harap hanelerin de 300-400 liraya kadar yükselmişti (*A.g.e.*, 24 Haziran 1924); oysa ufak bir memurun aylık maaşı ancak 30-50 lira kadardı (*A.g.e.*, aynı sayı).

[29] *A.g.e.*, 14 Ekim 1923.

[30] Örneğin: "*...Menemen'de, emvâl-î metrûkeden mevcut tahminen 234 kıyye pamuk kozası 31 Temmuz'dan 31 Ağustos tarihine kadar müzayedeye vâz'olunduğu...taliplerin İzmir Tasfiye Komisyonu'na müracaatları ilân olunmaktadır*". *Ahenk*, 23 Ağustos 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

Sağlıklı bir iskân politikası, sıkı bir denetim ve uygulanabilir bir plân içinde gerçekleştirilebilecekken[31], izlenen günlük politikalar sık sık kamuoyunu dalgalandırıyordu. Bunun en belirgin örneği, Maliye Vekâleti'nin devlet memurları ve zabitlerin (subaylar) oturdukları evler dışındaki bütün *"metrûk"* evlerin *" tahliye edilip"* açık artırmaya konulacağını, diğerleri için de bir kira bedeli belirleneceğini açıklamasıyla[32] görüldü. Bu durum, kamuoyunda daha önceden oluşmuş olan, hangi evlerin *"fuzûlî"* sayılması gerektiği yolundaki belirsizliği güçlü biçimde gündeme yeniden getirdi. Uygulamaları ve birbirine pek uymayan açıklamalarıyla vekâlet, bu işin üzerinde pek ciddî ve kararlı durmuyormuş, sorunu kendi kafasında bile net olarak biçimlendirememiş gibi bir izlenim uyandırıyordu. *"Karilerimizin Şikâyeti"* köşesinde, Ali Rıza *Ahenk*'te, kendisinin tanık olduğu bir olayı şöyle anlatıyordu:

> *"Fuzûlî evler tahliye edilecekmiş. Bunu gazetelerde gördüğüm zaman pek memnun oldum. Artık dedim, hükûmetten ruhsat almadan, usulüne tevfikan metrûk hanelere yerleşmeyen saygısızlar işgal ettikleri hanelerden çıkarılacak ve haneler muhtaçların istirahatlerine tahsis olunacak...*
>
> *Cidden fikrim bununla meşguldü. Bir sokaktan caddeye iniyordum. Pek iyi tanıdığım kadim İzmirlilerden birinin evninin kapısında elinde kâğıt kalemle bir efendi gördüm. Kapının aralığındaki hanımdan izahat istiyor ve kâğıda kaydediyordu. Merak ettim, işi anlamak istedim. Ev hakkında izahat alıyor. Kaç nüfus ikâmet ettiğini ve eve ne surette girildiğini falan filan tahkik ediyormuş. Düşündüm ve mutlak dedim, bu tahkikat fuzûlî işgallerin ref'i meselesiyle alâkadardır.*
>
> *Düşündüm ve dedim ki, bizim mahallelerde heyet-i ihtiyariye var.. polis teşkilâtı var... Teşkilât, varoğlu var... Heyet-i ihtiyariyenin, polisin, iskân ile alâkadar devairin, emvâl-i metrûkenin, acaba birer defteri de yok mu?*
>
> *Bunlar bittabi olmayınca, memlekette oturanların her daireye karşı hüviyeti meçhul demektir. Ne kadar acı bir iltizamsızlık!.. Şimdi böyle tahlillerle fuzûlî işgaller değil keşfolunacak öyle mi? Bu-*

[31] Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kanalizasyon Plânına Olan İhtiyaç", *İ.Ü.İktisat Fakültesi Mec.*, 1/4 (Ekim 1948-Temmuz 1949) ss.204-223.

[32] *İskân Tarihçesi*, ss.103-104.

Levent Şahverdi Arşivi

na hayret etmemek kabil değil.. Ve şuna hükmeyledim ki, intizam yoktur ve intizamsızlık içinde hakkın tezahürü mümkün değildir"[33].

Yoğunlaşan tepki karşısında Maliye Vekâleti, terk edilmiş mallardan yalnız iskân mıntıkaları dışında kalanların açık artırma yolu ile satılacağını açıkladı[34]. Üstelik bu kez, felâketzedelerin evlerden çıkartılmaları mübadillerin yerleştirilmeleri için yeterli gelmezse, devlet memurlarının ve subayların da evlerden çıkarılacakları belirtiliyordu. Bu nedenle, bir emvâl-i metrûke evine yerleşmiş olan Bergama Eytam Müdürü Ali Bey ve arkadaşları işgal ettikleri evlerden çıkarılmamaları için Maliye Vekâleti'ne gönderdikleri dilekçe üzerine vekâlet, Bergama Mal Müdürlüğü'ne dilekçenin yanıtını göndermiş, memur ailelerinin yerleştiği evlerin açık artırma yolu ile satılmasının ertelenmesini istemişti[35]. Görülüyor ki, tutarsız politikaların uzantısı, bu derece ayrıntılara kadar ulaşabiliyordu. Bu örnekte görülen tutarsızlık, kamuoyunda yoğun biçimde eleştirilmiştir. Bu durumu Mehmet Şevki: "*Maliye Vekâleti dört yıllık müddet-i mücadeleden sonra halkın, hususiyle Garbi Anadolu halkının ve amale, sanatkâr gibi en mühim sınıfların bu gün ne elim bir vaziyette olduğunu ve mübadele suretiyle gelecek halkın sık maişetle bu vaziyeti ne dereceye kadar vahimleştireceğini tetkik etmediği anlaşılıyor ki, tetkik etseydi, metrûk evlerin fürûhtundan ziyade, geleceklere ve mevcut düşmüşlere can, kuvvet, hayat verebilmeye yaramasını düşünür ve fürûht yerine, bu emvâlin nafi olarak, sûret-i taksimini araştırırdı. Belli ki Maliye Vekâleti bir şey düşünüyor... Bu düşünüş, hazineye para girsin, yarın ne olursa olsun demektir*" diyerek[36], vekâletin uygulamalarını "*paracanlılık*" olarak değerlendirmekteydi.

Burada üzerinde durulacak nokta, "*emvâl-î metrûke*"nin kimin eline, kimlerin eline geçeceği idi. Mehmet Şevki: "... *emvâl-î milletin eline, yani cansızların, felâketzedelerin, gelecek kardeşlerin eline geçerse, bu bir amil-i hayat ve bir vasıta-yı refah olabilir. Ve olduktan sonra, hazinenin varidatı, tam mütezayit bir surette devam edip gider*" diyordu[37]. Gelecek göçmenlerde, felâketzede ve mülteciler gibi elinde ne para, ne de iş vardı. Memleketin genel ve ortak mutluluğu, refahı, bunların etkin bir üretici olmalarıyla mümkündü. Aslında bütün sorunların ve işin odak noktası da burada ortaya çıkıyordu. Bu nedenle Mehmet Şevki: "*Eğer hükûmet satılacak emlâktan toplanacak para-*

[33] *Ahenk*, 19 Ağustos 1923.
[34] *A.g.e.*, 12 Ağustos 1923.
[35] *Türk Sesi*, 16 Ağustos 1923.
[36] *Ahenk*, 6 Ağustos 1923.
[37] *A.g.e.*, aynı sayı.

Levent Sahverdi Arşivi

bir eve gereksinimi olan aileler arasında eşit davranılmadığı görüşü, bir anda kamuoyunu sardı. Bu konuda Mehmet Şevki şöyle demekteydi:

> *"Vekâlet bir taraftan memurin ve zabitanın ve harikzadeganın iskân olundukları haneleri müzayededen hariç tutma kararını verir ve icra ederken ne hakla yersiz yurtsuz olan muhtaç bir zavallının ve mütekaidin yahut bir şehit ailesinin iskân olunduğu evi müzayedeye çıkarmak suretiyle kiraya vermeye kalkar?*
>
> *Bu ne demektir?*
>
> .....
>
> *Neden ve niçin bu müsavatsızlık iltizam olunuyor? Burada asıl ihtiyaç telâkki olunuyorsa, bir mütekaidin ihtiyacatıyla, bir memurun ihtiyacatı arasındaki fark kolayca tezahür eder. Zaten fark aşikardır. Sonra, memurin ve mütekaidin sınıflarına dahil bulunmayan halk arasında nice muhtaç insanlar var. Bunlar neden şefkat ve merhametin icabatından istifade edemezler?"* [44].

Bu kargaşalı ortam büyük bir ev buhranı, bu ev buhranı ise, başını sokacak bir tek gözlü oda bile bulamayan sorunlu insanlar yarattı. M.Şevki'ye göre, mesken ve mağaza buhranının başlangıcı, metrûk hanelerin ve mağazaların "*müzayedeye*" konduğu gündü. O güne kadar ev sahiplerinin hemen çoğunluğu, durumun ortaya koyduğu fırsatlardan yararlanmayı "*kuvvetle*" görüyorlardı. "*Emvâl-i metrûke*"nin geriye alınması onları fazla kira istemeye alıştırmış, bir süre sonra kirası üç-dört yüz lira olan bir hanenin kirası açık artırma ile birkaç misli artmış, sonunda ev buhranı da artmıştı [45]. Bir yandan "*Süknâ Kanunu*" lağvedilmiş, bir yandan Maliye Vekâleti mal sahiplerini tedirgin etmişti [46]. Böylece sıkıntılar gittikçe artıyor, açığa çıkıyordu. Bütün İzmirliler yarınlarını nerede, nasıl geçireceklerini bilmeden yaşıyorlardı. Bu nedenle *Ahenk*: "*Belki bir akşam sofrasında yemek yerken kapınız çalınıyor, karşınızda bir polis, bir memur dikiliyor, ve evinizden çıkacağınızı söylüyor. O gece böyle geçer, ya derdinizi dinletir ya da dinletemezsiniz. Bu defa her gün başınızdadır. Her hemşehri her zaman bu gibi kazalara uğramak tehlikesindedir. Düşününüz, böyle bir şekilde rahat olur mu? Kalp istirahatıyla yaşanır mı?*" diye yazarak [47], sürekli halkın bir tedirginlik içinde bulunduğunu aktarıyordu.

[44] *A.g.e.*, 2 Aralık 1923.
[45] *A.g.e.*, 21 Eylül 1923.
[46] *A.g.e.*, 10 Ekim 1923.
[47] *A.g.e.*, 23 Ekim 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

Mübadele İmar ve İskân Vekâleti 13 Ekim 1923'te kuruldu, 8 Kasım 1923'te çıkarılan "*Mübadele İmar ve İskân Kanunu*" ile de "*emvâl-i metrûke*" işi ile uğraşma işi bu vekâlete bırakıldı[48]. Vekâlete vekil olarak da Mustafa Necati getirildi. Vekâlet, iskân edilecekler arasında felâketzedeler ve harikzedeler de sayılmasına karşın, "*mübadil göçmenler*" ve onlardan sonra da "*mülteciler*" sorunu daha "*müstacel*" gördüğünden, işgal altında bulunan Rum "*emvâl-i metrûkesi*"ne ilk önce, mübadil göçmenlerin yerleştirilmesi amacıyla, görevi devraldığı Maliye Vekâleti'nin esnek ve kararsız politikasının aksine, felâketzedeleri ve harikzedeleri işgal ettikleri evlerden atmada daha etkin davrandı. Nevar ki, mübadil göçmenler ve mültecilerin bir an önce iskân edilmeleri "*müstacel*"olarak değerlendirilirken, memurların ve subayların ise, devlet eliyle yerleştirilmelerinin gerekli olduğunun belirtilmesi, kamuoyunda, halkın sınıflara ayrıldığı biçiminde yorumlandı[49]. Bütün bu olan bitenler ise, felâketzedeler ve harikzedeler arasında karmaşa, telâş ve tepkiye neden oldu. İzmir'de kurulmuş olan *Harikzedeler Birliği*[50] ile *Anadolu Harikzedegan Teavün Cemiyeti* mitingler düzenleyerek tepki gösterdiler. M.Şevki çarpıklığı şöyle açıklıyordu:

> *"Mesele gayet sarih ve basit değil mi? Yorgi Mehmet'i soyuyor, emvâlini gasp ediyor ve nihayet yakıyor. Mehmet'i meskensiz, mevasız bırakıp kaçıyor; sonra Yorgi'nin terk ettiği emvâlden Mehmet'e hiçbir hisse düşmüyor. Veya Mehmet'e hiçbir şey verilmiyor. Hatta Mehmet'e Yorgi'nin evinde bedel-i icar ile oturabilmek hakkı bile verilmiyor. Gerçi bu zor zamanlarda, Ermeni emvâl-i metrûkesinin zarar görenlerin en muhtaçlarına, teminat mukabilinde tevzii hakkında bir kanun çıkarıldı. Bilemeyiz, sekizbuçuk Ermeni'nin terkettiği sekizbuçuk kuruşluk emvâlin hangi zarar gören Mehmet'in yarasını kapamaya yarayacak? Bizde halkın ne kadar sabır, mütevekkil ve faziletkâr olduğunu anlamak için, bu kadar zarar gördükten sonra hükûmetten bir şey istememesi delil olarak gösterilebilir"*[51].

TBMM'nde de, benzeri tartışmalar ve eleştiriler görüldü. Örneğin Saruhan Mebusu Abidin Bey meclis kürsüsünden: "*Ne mecburiyeti vardı ki, memalik-i müstahlasada hükûmet, memurin süknası işini üzerine alsın, oraya gönderdiği bir memur için, mutlaka ve mutlaka bir ev tedarik etsin o evi tedarik*

[48] *Düstur*, C.V, III. tertip, Ankara, 1969. ss.165-167.

[49] Örneğin M.Şevki'nin "*Siyasiyat*" isimli yazısı *A.g.e.*, 8 Kasım 1923.

[50] Cemiyetin nizamnamesi için bkz. *A.g.e.*, 10 Ağustos 1923.

[51] *A.g.e.*, 16 Mayıs 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

ederken harikzedeyi, müstahsili, her şeyi sokağa atsın" diye konuşarak[52], vekâleti eleştirmekteydi.

Bu eleştirilerden ve tepkilerden bir sonuç alınmadı. Alınan ve uygulanan kararlar, tıkanmış bürokrasi onları korktukları sefalete doğru hızla sürükledi. Kamuoyunda bu gidişin kötü sonuçları hakkında ciddî uyarılar yapılırken, onlar da kendi aralarında bir toplantı yaptılar, iskân hakları ile haneden çıkarılmaları olayını görüştüler. Bu olan-biteni kendilerine "*reva*" görmeyip, Dahiliye, Adliye, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne birer "*telgrafname*" çekerek, "*tahliye*" uygulanmasının derhal durdurulmasını ve yüz binlerce felâketzedenin bir an önce iskânını istediler. Söz konusu telgraflarda, kendilerini iskân olunmadıkları takdirde, sokaklarda ve harabelerde mahvolma tehlikesini ileri sürerek, hiç olmazsa kendilerine göç edebilecekleri bir yer gösterilmesini "*temenni*" ettiler. Aynı toplantıda vardıkları bir sonuç da, kendilerinin haklarını savunabilecek etkin bir cemiyetin kurulmasıydı[53]. Harikzede ve felâketzedelerin bu aşamadan sonra üzerinde durdukları şey, kendilerine uygulanan davranışın, *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'na aykırı olduğu olmuştur.

Bütün bu çabalar bir sonuç vermedi. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, felâketzede ve harikzedelerin çığlıklarına, binbir türlü olanaksızlıklar yüzünden kulak tıkamak zorunda kaldı. "*Emvâl-i metrûke*"yi, mübadil göçmenlerin yerleştirilmelerini ve üretici duruma getirilmelerini daha "*müstacel*" gördüğünden, bu amacı gerçekleştirecek kaynakların en büyüğü saydı. Adam kayırma, rüşvet, yolsuzluk ve saptayamama gibi nedenlerin yol açtığı pek çok istisna olmakla birlikte, felâketzedeler, işgal ettikleri evlerden çıkarıldılar. "*Fuzûlî işgal*" sorunu, böylesine dramatik bir sonuçla çözülebilmişken, "*emvâl-i metrûke*" sorunu, mübadele göçmenlerinin gelişiyle birlikte, değişik boyutlar kazanarak, yeni bir evreye girmiş oldu.

[52] *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.II, İ.II, C.IX, Ankara, 1975. s.89.
[53] *A.g.e.*, 25 Haziran 1924.

Levent Şahverdi Arşivi